

श्रीआगमोदयसमितिप्रबन्धोद्गारे, प्रल्याङ्कः १०

श्रीमन्मलयगिर्याचार्यकृतविवरणसुतं, ध्रुतकेवलधिमीमरुद्रबाहुसामिस्रत्रितनिर्युक्तिमुत--

श्रीआवश्यकसूत्रम् ।

(द्वितीयभागः)

प्रकाशकः--श्रीआगमोदयसमितेः कार्यवाहकः--जीवनचन्द्र-साकरचन्द्रः बंहेरी ।

इयं पुस्तकं मोक्षमय्यां निर्णयसागासुद्रजालये कोलभाटवीथ्यां २६-२८ वमे गृहे

रामचर्चद्वयेषु श्रेष्ठगोष्ठ्याय मुद्रापिठम् ।

वीरसम्पद १४५८

प्रथम १९५०]

मिळमर्चवद १९८६

मुल्यम् रु. २-८-०

मिळमर्चवद १९९२

Rs. 2-8-0

PRINTED BY-Ramchandra Yesu Shedge, at the "Nirnaya Sagar" Press, 26-28, Kolbhat Lane, Bombay.

PUBLISHED BY-Jivanchand Sakerechand Javeri, for Shree Agamodaya Samiti at the office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhara Fund, at the Sheth Devchand Lalbhai Dharmashala, Badekhan Chakla, Surat.

Śrī Āgamodaya Samiti Series, No. 60

Śrī ĀVĀŚYAKA SŪTRA

Part II

WITH

NIRYUKTI (gloss) by ŚRUTAKEVALIN Śrī BHADRABĀHUSVĀMIN

ALONG WITH

The Commentary by Śrī Malayagirisūri

Copies 1250]

Price Rs. 2-8-0

[A. D. 1932]

॥ द्वितीयभागः ॥

साम्प्रतः समयसरणव्येकंन्यतां प्रपद्यतः प्रतिपिपादयिषुरिमां द्वारगायामाह—

समुसरणे केवइआ रूप पुच्छ चागरण सोअपरिणामे । दानं च देवमहे महाऽऽणयणे वेवइरि ॥ ५४३ ॥

प्रथम समयसरणविषयो विधिर्वचन्यः, ये देवा यत्प्राकारादि यद्विध यथा कुर्वन्ति तथा वक्तव्यमिति भावः, 'केव-इव'चि कियन्ति सामायिकानि भगवति कथयति मनुष्यादयः प्रतिपद्यन्ते, कियतो या भूभागादपूर्वे समयसरणेऽदृष्टपूर्वे वा साधुना आगन्तव्यम्, 'रूप'सि भगवतो रूपं व्यावर्णनीय, 'पुच्छ'सि किमुत्कृष्टरूपतया भगवतः प्रयोजनमिति वृच्छा कार्या उत्तर च वक्तव्यं, कियन्तो वा ह्यतः सशयं वृच्छन्तीति, 'चागरणं'ति व्याकरणं भगवतो वक्तव्यं यथा युगप-देव सत्समातीतानामपि वृच्छतां व्याकरोतीति, 'पुच्छचागरणं'ति एक वा द्वार, वृच्छाया व्याकरण तद्वक्तव्य, 'सोअपरि-णामो'चि श्रोतुश्च परिणामः श्रोतुपरिणामः स वक्तव्यो, यथा सर्वश्रोतॄणां मागवती वाक् स्वभाषया परिणमते, 'दानं वे'ति वृत्तिदानं च कियत्प्रपद्यन्ति चक्रायस्योदयस्त्रीर्यकप्रवृत्तिकथकेभ्य इति वक्तव्यं, 'देवमहे'सि गन्ध-प्रक्षेपादेयाना सम्यग्निं माल्यं देवमाल्यं-यत्यादि कः करोति, कियत्परिमाणं चेत्यादि, 'महाणयणे'सि मालयानयने यो विधिरसौ वक्तव्यः, 'अपरि तित्थं'सि अपरि पौरुष्याः, किमुक्तं भवति !-पौरुष्यामतिक्रान्तायां तीर्थमिति-प्रथमगण-

धरोऽन्यो वा तदभावे देशनां करोतीत्येष द्वारागाथासमासार्थः । विस्तरार्थं प्रतिद्वारं वक्ष्यामः, तत्र नन्विदं समवसरणं यत्र भगवान् धर्ममाचष्टे तत्र नियमतो भवत्युत नेत्याशङ्क्यापनोदमुखेन प्रथमद्वारं व्याचिख्यासुरिदमाह—

जत्थ अपुवोसरणं जत्थ य देवो महद्धिओ एह । वाउदयपुप्फवडलपागारतिअं च अभिओगा ॥ ५४४ ॥

यत्र क्षेत्रे ग्रामे नगरे वा अपूर्वम्-अभूतपूर्वं समवसरणं भवति, यत्र वा भूतपूर्वसमवसरणे क्षेत्रे महर्द्धिको देव एति-आगच्छति, तत्र किमित्याह—वातं रेणवाद्यपनोदाय उदकं (उदक) वार्दलं भाविरेणुसन्तापोपशान्तये, पुष्पवृष्टिनिमित्तं वार्दलं पुष्पवार्दलं तत् क्षितिविभूषणाय, वार्दलशब्द उदकपुष्पयोः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, तथा प्राकारत्रिकं च, सर्वमेतत् अभियोगमर्हन्तीत्याभियोग्या देवाः, कुर्वन्तीति वाक्यशेषः, अन्यत्र त्वनियमः ॥ एवं तावत् सामान्येन समवसरणकरणविधिरुक्तः, सम्प्रति विशेषेण प्रतिपादयति—

मणि-कणग-रयणचित्तं भूमीभागं समंतओ सुरहिं । आजोअणंतरेणं करिति देवा विचित्तं तु ॥ ५४५ ॥

इह यत्र समवसरणं भवति तत्र योजनपरिमाणं क्षेत्रमाभियोग्या देवाः सम्बर्त्तकवातं विकुर्वित्वा तेन विशुद्धरजः कुर्वन्ति, ततः सुरभिगन्धोदकवृष्ट्या निहतरजः, तत आयोजनान्तरेण-योजनपरिमाणं भूमिभागं मणयः-चन्द्रकान्ता-दयः कनकं-देवकाञ्चनं रत्नानि-इन्द्रनीलादीनि अथवा स्थलसमुद्भवा मणयो जलसमुद्भवानि रत्नानि तैश्चित्रं समन्ततः-सर्वासु दिक्षु सुरभिं-सुगन्धिगन्धयुक्तं, मणीनां सुरभिगन्धोदकस्य पुष्पाणां चातिमनोहारिगन्धयुक्तत्वात्, विचित्रम्-अपूर्वं देवा आभियोग्याः कुर्वन्ति ॥

पिंडहाइं सुरहिं जलथलपं दिवकुसुमनीहारिं । परिरिति समतेणं वसद्धवन्नं कुसुमवासं ॥ ५४६ ॥
 आभियोग्या देयाः प्रकिरन्ति समन्ततः—सर्वोऽसु दिक्षु विदिक्षु च दशार्द्धघणं—पञ्चघणं कुसुमवर्षं, किंविजिघ्रामित्याह—
 ‘वृन्तस्थाधि’ वृन्तमधोभागे पद्माणुपरीत्येधंस्थानशीलं सुरभिगन्धोपेतत्वात् ‘दिव्यकुसुमनिर्हारि’ दिव्याः—प्रधानः
 कुसुमानां निर्हारी—प्रयत्नो गन्धमसरो यस्मात् तत् दिव्यकुसुमनिर्हारि ॥

मणि—कणक—रयणचित्ते, चउदिहिं तोरणे विवर्धिति । सच्छत्तसालिभंजिअमपरद्वयविंघसंठाणे ॥ ५४७ ॥
 चतसृष्यपि दिक्षु मणिकनकरत्नविचित्राणि तोरणानि व्यन्तरा देवा विबुर्धन्ति, किंविजिघ्रानीत्याह—छन्नं—प्रतीतं,
 शालमञ्जिकाः—सूक्ष्मपुत्रिका मकरेति—मकरमुखोपलक्षणं ध्वजाः—प्रतीताः चिह्नानि—स्वस्तिकादीनि संस्थानम्—
 अत्यद्भुतो रचनाविशेषः सन्ति—शोभनानि छन्नशालमञ्जिकामकरध्वजचिह्नसंस्थानानि येषु तानि तथोच्यन्ते ।

तिस्त्रि प पापारवरे रयणविचित्ते तर्हि सुरगर्णिवा । मणिकंचणकविसीसपविमृसिप ते चिउधंति ॥ ५४८ ॥
 तत्र समवसरणे ते वक्ष्यमाणाः सुरगणेन्द्रास्त्रीन् प्राकारवरान् रत्नविचित्रान्—मणिकाञ्चनकपिशीर्षकविधूपितान्
 विबुर्धन्ति, भायार्थं वृत्तरागाया व्याख्यास्यते । सा ज्ञेयम्—

अर्द्धिमतार मज्झ यहिं विमाणजोइसमथणाहिषकयाउ । पापारा तिस्त्रि भवे रयणे कणगे य रयपृ य ॥ ५४९ ॥
 अन्यन्तरे मध्ये बहिः विमानग्योतिर्मथनाधिपकृताः प्राकाराखयो भवन्ति, रत्ने कनके रजते च—यथाक्रमं रत्नमयः

कनकमयो रजतमय इत्यर्थः । एष भावार्थः—अभ्यन्तरः प्राकारो राजतस्तं विमानाधिपतयः कुर्वन्ति, मध्यमः कनके भवः कानकः तं ज्योतिर्वासिनः कुर्वन्ति, बाह्यो राजतस्तं भवनपतयः कुर्वन्ति ।

मणिरयणहेमयाऽविय कचिसीसा सधरयणामयचिय पडागमयतोरणविचिता ॥ ५५० ॥
यथाक्रमं मणिरत्नहेमयानि कपिशिर्षकाणि, तद्यथा—प्रथमप्राकारे पञ्चवर्णमणिमयानि कपिशिर्षकाणि, तानि वैमानिकाः कुर्वन्ति, द्वितीये रत्नमयानि तानि ज्योतिष्का विदधते, तृतीये हेममयानि तानि भवनपतयः कुर्वन्ति, तथा सर्वरत्नमयानि द्वाराणि, तानि भुवनपतयः कुर्वन्ति, तथा सर्वरत्नमयान्येव मूलदलापेक्षया पताकाध्वजप्रधानानि तोरणानि विचित्राणि—कनकस्वस्तिकादिभिश्चित्ररूपाणि तानि व्यन्तरदेवाः कुर्वन्ति ॥

तत्तो अ समंतेणं कालाऽगुरुकुंडुरुक्षमीसेणं । गंधेण मणहरेणं धूवघडीओ विजधंति ॥ ५५१ ॥
ततः समन्ततः—सर्वासु दिक्षु कृष्णागुरुकुन्दुरुक्षमिश्रेण गन्धेन मनोहारिणा युक्ताः, किं ?—धूपघटिका विकुर्वन्ति व्यन्तरा देवाः ॥

उक्किट्टिसीहनायं कलयलसधेण सवओ सधं । तित्थयरपायमूले करिति देवा निवयमाणा ॥ ५५२ ॥
तीर्थकरपादमूले निपतन्तो देवा उक्किट्टिसिंहनादं कुर्वन्ति, उक्किट्टिः—हर्षविशेषप्रेरितो ध्वनिविशेषस्तत्प्रधानः सिंहनाद उक्किट्टिसिंहनादस्तं, तथा कलकलशब्देन समन्ततः—सर्वासु दिक्षु युक्तं सर्वमशेषं कुर्वन्ति ॥
चेहडुम पीढछंदय आसण छत्तं च चामराओ अ । जं चऽन्नं करणिज्जं करिति तं वाणमंतरिआ ॥ ५५३ ॥

अभ्यन्तरप्राकारस्य रक्षामयस्य बहुमध्यदेशभागे अशोकवरपादपो भवति, स च भगवत्प्रमाणात् द्वादशगुणः, तस्या-
धस्तात्सर्वरक्षमयं पीठं, तस्य पीठस्योपरि चैत्यवृक्षस्याधो देवच्छन्दकाः, तस्याभ्यन्तरे सिंहासनं सपादपीठं स्फटिकमयं,
तस्योपरि छात्रातिच्छत्रं, चशब्दः समुच्चये, चामरे च उभयोः पार्श्वयोः यक्षहस्तागते, चशब्दात् धर्मचक्रं पद्मप्रतिष्ठितं,
यद्यान्यद्वातोदकादि करणीयं तद् व्यन्तरा देवाः कुर्वन्ति, एष सर्वतीर्थकृता सर्वसमवसरणन्यायः, अस्मिन्नु भगवत्-
समवसरणेऽशोकपादपं शकः छात्रातिच्छत्रमीशानो विकुर्वितवान्, चामरे चामरपारौ बलिचमराविति सम्प्रदायः ।
आह—यत् यत्समवसरणं भवति तत्र सर्वत्रापि पूर्वोक्त एव नियोग उक्तं नेत्यत आह—

साधारण औसरणे एवं जत्थिद्विमं तु औसरद् । इच्छु चिय तं सबं करोद् भयणा उ इयरेत्ति ॥ ५५४ ॥

साधारण—सामान्यं यत्र सर्वे देवेन्द्रा आगच्छन्ति तस्मिन् साधारणसमवसरणे एवम्—उक्तप्रकारेण नियोगः, यत्र
पुनर्ऋजिमान्—इन्द्रसामानिकादिः समवतरति तत्र एक एव तत्प्राकारादि सर्वं करोति, 'भयणा उ इयरेत्ति'ति यदि इन्द्रा
इन्द्रसामानिका ग केचिन्महर्द्धिका नायान्ति ततो भयनवास्यादय इतरे समवसरणं कुर्वन्ति वा नवेत्येवं मज्जना इतरेषा ॥

सूरुदपपच्छिन्नाप ओगादंतीद् पुषओ पद् । दोहि पउमेहि पाया मग्गेण प हुंति सत्तत्ते ॥ ५५५ ॥

एवं देवैर्निष्पादिते समवसरणे, सूर्योदये—प्रथमाया पौरुष्या अन्यदा पश्चिमाया 'ओगादंतीप'ति अयगाहमानाया—
आगच्छन्त्यामिति भावः, पूर्वद्वारेण 'पति' आगच्छति, प्रविशतीत्यर्थः, कथमित्याह—द्वयोः पद्मयोः—सहस्रपत्रयोर्देवप-

रिकल्पितयोः पादौ, स्थापयन्निति वाक्यशेषः, 'भगणेन य हति सत्तन्ने' मार्गतः-पृष्ठतो भगवतः सप्तान्यानि पद्मानि भवन्ति, तेषां च यत् यत् पश्चिमं तत्पादन्यासं कुर्वतो भगवतः पुरतस्तिष्ठतीति ।

आय द्धिण पुष्यसुहो तिदिंसि पडिरुवगा उ देवकया । जिहृगणी अन्नो वा दाहिणपुषे अदूरग्मि ॥ ५५६ ॥

स एवं भगवान् पूर्वद्वारेण प्रविश्य 'आयाहिण'ति चैत्यद्रुमप्रदक्षिणां कृत्वा पूर्वोभिमुख उपविशति, शेषासु तिसृषु दिक्षु प्रतिरूपकाणि तीर्थकराकृतिमन्ति सिंहासनादियुक्तानि भवन्ति, शेषदेवादीनामप्यस्माकं कथयतीति प्रतिपत्त्यर्थं, भगवतश्च पादमूलमेकेन गणधरेणाविरहितमेव भवति, स च ज्येष्ठोऽन्यो वा, प्रायो ज्येष्ठ इति भावः, स च ज्येष्ठगणी अन्यो वा दक्षिणपूर्वे दिग्भागे अदूरऽप्रत्यासन्ने भगवतो भगवन्तं प्रणम्य निषीदतीति क्रियाध्याहारः, शेषगणधरा अप्येवमेव भगवन्तमभिवन्द्य तीर्थस्य मार्गतः पार्श्वतश्च निषीदन्ति ॥ भुवनगुरुरूपस्य त्रैलोक्यगतरूपेभ्यः सुन्दरत्वात् त्रिदशकृतप्रतिरूपकाणां किं साम्यमसाम्यं वेत्याशङ्कानिरासार्थमाह—

जे ते देवेहिं कया तिदिंसि पडिरुवगा जिणवरस्स । तेसिंपि तप्पभावा तयाणुरुवं हवह रुवं ॥ ५५७ ॥

यानि तानि देवैः कृतानि जिनवरस्य तिसृषु दिक्षु प्रतिरूपकाणि तेषामपि तत्प्रभावात्—तीर्थकरप्रभावात् तदनु-
रूपं—तीर्थकररूपानुरूपं भवति रूपमिति ॥

तित्थातिसेससंजय देवी वेमाणियाण समणीओ । भवणवहवाणमंतरजोहसियाणं च देवीओ ॥ ५५८ ॥

तीर्थं—(प्रथमो) गणधरः, स पूर्वद्वारेण प्रविश्य तीर्थकरं त्रिकृत्यो वन्दित्वा दक्षिणपूर्वे दिग्भागे निषीदति, एवं शेषगण-

धरा अपि, नगरं ते तीर्थस्य मार्गता पार्श्वेऽपि च निपीदन्ति, तदनन्तर अतिशेषसंयता—अतिशायिनः केवलयादयाः संयता
 एवं निपीदन्ति, किमुक्तं भवति !—ये केवलिनस्ते पूर्वद्वारेण प्रविश्य भगवन्तं त्रिकृत्यः प्रदक्षिणीकृत्य नमस्तीर्थीयेति
 भगित्वा तीर्थस्य—प्रथमगणधरस्य शेषगणधराणां च पृष्ठतो निपीदन्ति, येऽप्यवशेषा अतिशायिनो मनःपर्यवशानिनो-
 ज्यधिज्ञानिनश्चतुर्षापूर्वधराः त्रयोदशपूर्वधरा यावदशपूर्वधरा नवपूर्वधराः खेलोपधय आमर्षोपधयो जलोपध्यादयश्च
 तेऽपि पूर्वद्वारेण प्रविश्य त्रिकृत्यो भगवन्तं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थीयं प्रथमगणधररूपाय नमः केवलिन्य
 इत्युक्त्वा केवलिना पृष्ठतो यथाक्रमं निपीदन्ति, ये चावशेषा अनतिशायिनः संयताः तेऽपि पूर्वद्वारेणैव प्रविश्य त्रिकृत्यो
 भगवन्तं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थीयं नमः केवलिन्यः नमोऽतिशायिन्य इत्युक्त्वा अतिशायिनां पृष्ठतो निपी
 दन्ति, वैमानिकानां देव्यः पूर्वद्वारेणैव प्रविश्य भगवन्तं त्रिकृत्यः प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थीयं नमः केवलिन्यः
 नमोऽतिशायिन्यः नमः साधुन्य इति भगित्वा निरतिशयिसंयतानां पृष्ठतस्तिष्ठन्ति, ननु निपीदन्ति, भगवन्तः पूर्वद्वारेण
 प्रविश्य तीर्थंकरं त्रिकृत्य प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थीयं नमः केवलिन्यो नमोऽतिशायिन्यो नमः शेषसाधुन्य
 इत्युक्त्वा वैमानिकदेवीनां पृष्ठतस्तिष्ठन्ति, न तु निपीदन्ति, भवनपयासिन्यो व्यन्तर्षो ज्योतिष्कयश्च दक्षिणद्वारेण
 प्रविश्य त्रिकृत्यस्तीर्थंकरं प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा दक्षिणपश्चिमायां दिशि, नैर्ऋतकोणे इत्यर्थः, तिष्ठन्ति, न तु निपी-
 दन्ति, भवनयासिनीनां पृष्ठतो ज्योतिष्कदेव्यस्तासां पृष्ठतो व्यन्तर्षः । एतदेव सविशेषं प्रतिषिपादयिषुरिदमाह—
 केवलिनो तिष्ठणं तिष्ठणं तिष्ठणं च भगवन्तो तस्य । भगवन्तः इति नमंता वयंति सद्वाणं सद्वाणं ॥ ५५९ ॥

केवलिनस्त्रिगुणं—त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य जिनं—तीर्थकरं तीर्थप्रणामं च कृत्वा तस्य तीर्थस्य—गणधरस्य मार्गतः—पृष्ठतो, निषी-
दन्ति क्रियाध्याहारः, ‘मणमाइवी’त्यादि, मनआदयोऽपि—मनःपर्यायज्ञान्यवधिज्ञनिचतुर्दशपूर्वधरा यावन्नवपूर्वधर-
खेलौषध्यादिनिरतिशयसंयतवैमानिकदेवीश्रमण्यस्तथा ज्योतिष्कभवनपतिव्यन्तरदेव्यः पूर्वक्रमेण तीर्थकरादीन् नमन्त्यः
ब्रजन्ति स्वस्थानं स्वस्थानं, स्वं स्वं स्थानमित्यर्थः, भावार्थः प्रागेवोक्तः ।

भवणवई—जोहसिया बोद्ध्वा चाणमंतरसुरा य । वेमाणिया य मणुआ पयाहिणं जं च निस्साए ॥ ५६० ॥
भवनपतयो ज्योतिष्का व्यन्तरसुरा एते पश्चिमद्वारेण प्रविश्य भगवन्तं त्रिः प्रदक्षिणीकृत्य वन्दित्वा नमस्तीर्थीय
नमः केवलिभ्यः नमोऽतिशायिभ्यः नमः शेषसाधुभ्य इति भणित्वा यथोपन्यासमुत्तरपश्चिमे दिग्भागे निषीदन्ति,
तद्यथा—भवनपतीनां पृष्ठतो ज्योतिष्कास्तेषामपि पृष्ठतो व्यन्तरा इति, तथा वैमानिका मनुष्याश्चशब्दात् स्त्रियश्च,
अस्य चशब्दस्य व्यवहित उपन्यासः, किं?, ‘पयाहिणं’ति उत्तरद्वारेण प्रविश्य प्रदक्षिणाः कृत्वा तीर्थकरादीनभिवन्द्य उत्तर-
पूर्वे दिग्भागे यथोपन्यासं निषीदन्ति, तद्यथा—वैमानिकानां पृष्ठतो मनुष्यास्तेषामपि पृष्ठतो मनुष्यस्त्रियः, इहैवं सम्प्र-
दायः—देव्यः सर्वा एव न निषीदन्ति, देवा मनुष्या मनुष्यस्त्रियश्च निषीदन्ति, तथा विवृतं, ‘जं च निस्साए’ यः परिवा-
रो यं च निश्रां कृत्वा समायातः स तत्पार्श्व एव तिष्ठति, नान्यत्र ॥ साम्प्रतमभिहितमेवार्थं भाष्यकारः पूर्वद्वारादिप्रवे-
शविशिष्टं स्पष्टतरं प्रतिपादयति—

संजय वेमाणित्थी संजइ पुवेण पविसिडं वीरं । काडं पयाहिणं पुवदक्खिणे ठंति दिसिभाए ॥ ११६ ॥

जोइसियभयणयंतरदेवीओ वृषिच्यणेण पविसेउं । चिहंति वृषिखणावरविसिम्भि मिगुणं जिणं काउ ॥ ११७ ॥
अयेरेण भयणवासीयतरजोइससुरा य अतिगंतुं । अथरुत्तरदिसिमाप चिहंति जिणं नमंसिस्सा ॥ ११८ ॥
समहिंदा कप्पसुरा राया नरनारिओ उर्येणेण । पविसिस्सा पुपुत्तरदिसीइ चिहंति पंजलिया ॥ ११९ ॥
इफिफाइ दिसाप तिगं तिगं शेइ सनिचिहं तु । आइचरिमे चिमिस्सा थीपुरिस्सा सेस पसेअं ॥ ५६१ ॥
संयता वैमानिकखियः संयत्तः पूर्वेण-पूर्वदारेण प्रविश्य वीर प्रदक्षिणं कृत्वा पूर्वदक्षिणे दिग्भागे तिष्ठन्ति । अथोति-
त्कमयनव्यन्तरदेव्यो दक्षिणेन द्वारेण प्रविश्य त्रिगुण प्रदक्षिणं जिनं कृत्वा दक्षिणापरदिग्भागे पूर्वक्रमेण तिष्ठन्ति । अप-
रेण-पश्चिमद्वारेण भवनयासिनो व्यन्तरा ज्योतिष्कसुराश्च अतिगल्ह-ग्रथिइय जिनं नमस्कृत्यापरोत्तरदिग्भागे, धापव्य-
कोणे इत्यर्धा, पूर्वक्रमेण तिष्ठन्ति ॥ समहेग्ग्वा-महस्सिभिर्नद्रेः सहितः कत्थसुराः-कत्थोपपन्नदेवाः राजानः नराः सामा-
न्यपुरुषा नार्यश्च उदीग्येन-उच्चरेण द्वारेण प्रविश्य भगवन्तं प्रणम्य प्राङ्मुखाः पूर्वोत्तरदिग्भागे तिष्ठन्ति । अभिहितार्थो-
पस्यहमाह—एकैकस्यां पूर्वदक्षिणादिकायां दिशि त्रिकं भवति सन्निविष्टं, तद्यथा-पूर्वदक्षिणस्या सयतर्ह्यप्रानिकदेवी-
श्रमणीरूपं, दक्षिणापरस्यां भवनयासिज्योतिष्कव्यन्तरदेवीरूपं, अपरोत्तरस्थां भवनपतिज्योतिष्कव्यन्तरदेयरूपं, उत्तर-
पूर्वस्था वैमानिकमनुष्यमनुष्यस्त्रीरूपमिति, आदिमे च त्रिके-पूर्वदक्षिणादिगते चरमे च त्रिके-पूर्वोत्तरदिग्गते चिमित्रा
भवन्ति, स्त्रियः पुरुषाश्च तिष्ठन्तीति भावः, शेषे-त्रिफट्टये प्रत्येकं भवति, अपरादक्षिणे दिग्भागे केयलाःस्त्रिय एव
अपरोचरे च दिग्भागे केयलाः पुरुषा एवेति आचार्यः । तेषां चेत्यं स्थिताना देवनराणामियं मर्यादा,

इतं महिहिअं पणिचयंति ठियमवि वयंति पणमंता । नचि जंतणा न विकहा न पुरुपर मच्छरो न भयं ५६२
ये अल्पच्छयो भगवतः समवसरणे पूर्वनिपणाले आगच्छन्तं महद्धिकं प्रणिपतन्ति, अथ महद्धिकाः प्रथमं समवसरणे निप-
णस्ततः पश्चात् ये अल्पद्धिकाः समागच्छन्ति ते तान् पूर्वस्थितान् महद्धिकान् प्रणिपतन्तो व्रजन्ति, तथा तेषां नाऽपि तथा-
स्थितानां यन्त्रणा-आयत्तता नापि विकथा न च परस्परं मत्सरो, नापि विरोधिनामपि सत्त्वानां परस्परं भयं च, भगवतोऽनु-
भावात् ॥ एतत्सर्वं प्रथमप्राकारान्तरे व्यवस्थितम्, अथ द्वितीयप्राकारान्तरे तृतीयप्राकारान्तरे च किं व्यवतिष्ठते इत्याह—
विहयम्मि हुंति तिरिया तहए पायारमंतरे जाणा । पायारजढे तिरियाचि हुंति पत्तेअ मिस्सा वा ॥ ५६३ ॥

द्वितीयप्राकारान्तरे भवन्ति तिर्यश्च; तथा तृतीयप्राकारान्तरे यानानि, प्राकारजढे-प्राकाररहिते बहिरित्यर्थः, तिर्य-
श्चोऽपि भवन्ति, अपिशब्दात् मनुष्यदेवा अपि, ते च प्रत्येकं कदाचिद्भवन्ति-कदाचित्तिर्यश्च एव कदाचिन्मनुष्या एव
कदाचिद्देवा एव, तथा कदाचिन्मिश्रा वा, एते च प्रत्येकं मिश्रा वा प्रविशन्तो निर्गच्छन्तश्च वेदितव्याः ॥ गतं समवस-
रणद्वारम्, अधुना द्वितीयद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

सवं च देसविरहं सम्मं धेच्छह व होइ कहणा उ । इहरा अमूढलब्धो न कहेइ भविस्सह न तं च ॥ ५६४ ॥

विरतिशब्द उभयत्रापि सम्बध्यते, सर्व-सर्वविरतिं देशविरतिं सम्यक्त्वं वा ग्रहीष्यति, वाशब्दस्य व्यवहितः
सम्बन्धः, ततः कथना कथनं भगवतः प्रवर्त्तते, 'इहर'ति इतरथा अमूढलब्ध्या समस्तज्ञेयाविपरीतवेदनाः, किं ?—न
कथयंति । आह—यद्येवं समवसरणकरणप्रयासो विदुधानामनर्थकः, कृतेऽपि नियमतोऽकथनाविलयत आह—भविष्यति

न तच्च यन्नगवति कथयति अन्यतमोऽप्यन्यत् सामायिकं न प्रतिपद्यत इति, भविष्यत्कालनिर्देशादिकालोपलक्षकः ।
अथ कियन्ति सामायिकानि मनुष्यादयः प्रतिपद्यन्त इत्येतदाह—

मनुष्ये षडमद्यपरं तिरिप तिति च दुने च पदिवब्धे । जइ नत्थि नियमसुचिय सुरेसु संमतपडिवत्ती ॥ ५६५ ॥
मनुष्ये प्रतिपत्तिरि चतुणो सामायिकानामन्यतरत्—अन्यतरसामायिकप्रतिपत्तिर्भवति, पाठान्तरं ‘मणुओ चवमद्यपरं’
तान् मनुष्यश्चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते इति व्याख्येयं, तिर्यक् भ्रीणि वा सर्वविरतियर्जानि द्वे वा सम्यक्त्वश्रुतसामायिके
प्रतिपद्यते, यदि नास्ति मनुष्यलिरब्धो कश्चित् प्रतिपद्या ततो नियमत एव सुरेसु सम्यक्त्वप्रतिपत्तिर्भवति । स च
भगवानिति धर्ममाचरे—

तिरपपणामं कहेइ सादारेणेण सदेण । सवेसिं संनीणं जोअणानीहारिणा भययं ॥ ५६६ ॥
नमस्तीर्थीय प्रयचनरुपायेत्यभिधाय प्रणामं च कृत्वा कथयति, प्रतिपत्तिमहीकृत्य साधारणेन सधदेन—अर्हमाग-
धमापामकेन, केषां साधारणेनेत्याह—सर्वेषाम्—अमरतरतिरब्धो संज्ञिना, किंविशिष्टेन ?—योजननिर्द्धारिणा—योजन-
व्यापिना भगवान्, किमुक्तं भवति ?—भगवतो अनिरूपेसमवसरणस्यसंज्ञिज्ञासितार्थप्रतिपत्तिनिबन्धने भवति,
भगवतः सातिशयत्वादिति । ननु कृतकृत्यो भगवान् तदा किमिति तीर्थप्रणामं करोति ?, उच्यते—

तत्पुपिआ अरिहया पइअपूया य विणयकम्मं च । कयकिचोअवि जइ कइं कहेइ नमए तहा तित्थं ॥ ५६७ ॥
तत्पूर्यिका—प्रयचनरूपतीर्थपूर्यिका अर्हचा—तीर्थकरता, प्रयचनविषयाम्यासवच्चतस्तीर्थकरत्वप्राप्तेः, यच्च यत उपजा-

यते स तं प्रणमतीति भगवान् तीर्थं प्रणमति, तथा पूजितेन पूजा पूजितपूजा सा चास्य कृता भवति, पूजितपूजको हि लोकः, भगवांश्च जगन्त्रयेऽपि पूज्यः, ततो यदि भगवता पूजितं भवति ततः सकलेऽपि जगति तत्पूजितं भवतीति प्रणमति, तथा विनयकर्म च वक्ष्यमाणैर्नयिकधर्ममूलं कृतं भवति, किमुक्तं भवति ?—विनयमूलो धर्मो भगवता प्रज्ञापनीयः, तद् यदि प्रथमं स्वयमेव भगवान् विनयं प्रयुक्ते ततो लोकः सम्यग्विनयं प्रज्ञाप्यमानं श्रद्धते करोति च, अथवा यथा कृतकृत्योऽपि भगवान् कथां कथयति तथा तीर्थमपि नमति, आह—नन्विदमपि धर्मकथनं भगवतः कृतकृत्यस्थायुक्तमेव, न, तस्य तीर्थकरनामकर्मविपाकप्रभवत्वात्, उक्तं च प्राक् 'तं च कंहं वेइज्जइ' इत्यादि । आह—क केन साधुना कियतो वा भूभागात् समवसरणे खत्वागन्तव्यम् ? अनागच्छतो वा किं प्रायश्चित्तमित्यत आह—

जत्थ अपुवोसरणं अदिट्ठपुवं च जेण समणेणं । चारसहिं जोअणेहिं सो एइ अणागए लट्ठआ ॥ ५६८ ॥
यत्र तत्तीर्थकरापेक्षया अपूर्वम्—अभूतपूर्वं समवसरणं न दृष्टपूर्वं वा येन श्रमणेन स द्वादशभ्यो योजनेभ्य आगच्छति, अथ नागच्छति अवज्ञया ततोऽनागते सति 'लुह्य'ति चतुर्लघवः प्रायश्चित्तम् ॥ गतं केवइअत्ति द्वारम्, अधुना रूपपृच्छाद्वारप्रकटनार्थमाह—

सवसुरा जइ रूपं अंगुट्ठपमाणयं विउधिजा । जिणपायंगुट्ठं पइ न सोहए तं जहिं गालो ॥ ५६९ ॥
अथ कीदृग्भगवतो रूपं ?, उच्यते—सर्वं सुरा अरोपसुन्दररूपनिर्माणशक्त्या यदि अकुष्ठप्रमाणकं रूपं विकुर्वीरन् तथापि तज्जिनपादाजुष्ठं प्रति न शोभते यथाऽङ्गारः ॥ साम्प्रतं प्रसङ्गतो गणधरादीनां रूपसम्पदमभित्सुराह—

गणहर आहार अणुत्तरा य जाव वण-चक्षि-वासु-यत्ता । मंडलिया आ हीर्णा छट्ठाणगर्पां भवे सेत्ता ॥ ५७० ॥
 तीर्थकररूपात् गणधराणां रुपमनन्तगुणहीनं भवति, तीर्थकरेभ्यो गणधरा रूपेणानन्तगुणहीना भवन्तीति भावः,
 गणधरेभ्यो रूपेण खलु आहारकदेहा अनन्तगुणहीनाः आहारकदेहेभ्यो रूपेणानन्तगुणहीना अणुत्तराः- अनुत्तरैमा-
 निकाः, एव प्रेयेयकाण्युत्तरणयाणतानतसहस्रारभद्राशुक्लान्तकमक्षलोक्रमाहेन्द्रसनत्कुमारेणानसौचर्मभयनवासिष्योति-
 प्कप्यन्तरचक्रवर्तिवासुदेवपक्षेप्रहामण्डलिकानामनन्तरानन्दरापेक्षया रूपेणानन्तगुणहानिरयगन्धव्या, तथा चार-
 'जाव वणचक्षिवासुयत्ता भवलिया आ हीर्णा'सि यावद् व्यन्तरचक्रवर्तिवासुदेवपक्षेप्रहामण्डलिकाः तापदन्तन्तगुणहीनाः,
 'छट्ठाणगया भये सेस'सि क्षोपा-राजानो जनपदलोकाम पदस्थानगता भवन्ति, अनन्तमागहीना वा असङ्ख्येयमागहीना
 वा सङ्ख्येयमागहीना वा सङ्ख्येयगुणहीना वा असङ्ख्येयगुणहीना वा अनन्तगुणहीना वा इति ॥ तत्कृत्कपताया भगवतः
 प्रतिपादयितुं प्रक्रान्तायानिद प्रासङ्गिक रुपसौन्दर्यनिबन्धन सहननादि प्रतिपादयन्नाह-

सधयण खं संठाज पसगदसत्तसारकसासा । एमाइणुत्तराहं इवंति नामोवया तत्स ॥ ५७१ ॥

संहनन-चज्जर्पमनाराच रुपमुफलक्षणं सस्थानं-समचतुरक्षं वर्णो-देहज्जया गतिः गमनं सत्त्वं-धीर्यन्तरायकर्म-
 क्षयोपशमादिजन्य आत्मपरिणामः, सारो द्विधा-वाद्य आन्तराय, बाह्यो गुरुत्वं भान्तरो ज्ञानादि, वच्छासः प्रतीतः,
 एत एतेषां पदानां द्वन्द्वः, एवमादीनि वस्तूनि, आदिशब्दात् रुषिरं गोधीराभमित्यादिपरिग्रहः, अनुचराणि तस्य भग-

वतो नामोदयात्-कर्मोदयान्नवन्ति ॥ आह—अन्यासां प्रकृतीनां वेदना (तु) गोत्रादयो नाम्नो वा ये इन्द्रियादयः प्रशस्ता उदया भवन्ति ते किमनुत्तरां भगवतश्छद्मस्थकाले केवलिकाले वा भवन्ति ? किं वा नेति, उच्यते—

पगडीणं अंन्नासुवि प्रसत्थ उदया अणुत्तरा हुन्ति । खंयउवसमेवि अ तथा खयम्मि अविकप्पमाहंसु ॥५७२॥

‘अंन्नासुवि’ति पष्ठर्थे संसमी, अन्यासामपि प्रकृतीनां अपिशब्दान्नाम्नोऽपि प्रशस्ता उदया—उच्चैर्गोत्रादयो भवन्ति, किमितरजनस्येव ? नेत्याह—अनुत्तराः—अनन्यसहशा इत्यर्थः, ‘खओवसमेऽविय’ति क्षयोपशमे सति ये दानलाभा-दयः कार्यविशेषा अपिशब्दादुपशमेऽपि ये केचन तेऽप्यनुत्तरा भवन्तीति क्रियायोगः, तथा कर्मणः क्षये—आत्यन्तिक-प्रक्षये सति क्षायिकज्ञानादिगुणसमुदयमविकल्पं—व्यावर्णनादिकल्पनातीतं सर्वोत्तममाख्यातवन्तस्तीर्थकरगणधराः ॥

आह—असातवेदनीयाद्याः प्रकृतयो नाम्नो वाऽप्रशस्ताः कथं तस्य दुःखदा न भवन्ति ? उच्यते—

अस्सायमाइआओ जाविअ अमुहा हवन्ति पयडीओ । निंवरसलवुव पए न हुंति ता अमुहया तस्स ॥५७३॥

असाताद्या या अपिच प्रकृतयः अशुभा भवन्ति ता अपि ‘निम्वरसलव’ इव लवो-विन्दुः पयसि-क्षीरे, न भवन्ति, अमुखदास्तस्य-भगवतः तीर्थकृतः ॥ उक्तमानुपल्लिकं, प्रकृतं द्वारमधिकृत्य प्रोच्यते—तत्र कश्चिदाह—उत्कृष्टरूपतयां भगवतः किं प्रयोजनम् ? अत आह—

धम्मोदएण खवं करिंति खवस्सिणोऽवि जइ धम्मं । गेज्झवओ अ सुखो पसंसिमो तेण खवं तु ॥ ५७४ ॥

धर्मस्योदयो धर्मोदयस्तेन रूपं भवतीति श्रोतारोऽपि धर्मे प्रवर्तन्ते, तथा कुर्वन्ति रूपस्विनोऽपि—रूपवन्तोऽपि

यदि धर्मं ततः स श्रेयः सुतरां कर्त्तव्य इति श्रोतुमुद्येः प्रवर्त्तनम्, तथा प्राप्तावाक्यं—आदेयवाक्यश्च सुरूपौ भवति, वराब्दात् श्रोतॄणां रुपाद्यभिमानापहारी च, अत एवै कारणैर्मगत्वतो रूप प्रशस्यते, अथवा पृच्छेति भगवान् देवतार-
त्रिरथां प्रभूतसहायिनो कथं व्याकरण कुर्वन् संशयविच्छिन्ति करोति १, उच्यते—युगपत्, किमित्याह—

कालेण असंख्येणचि संस्वार्श्याण संसर्गण तु । मा संसयबुच्छिन्ती न बुद्धं कमवागरणद्वोसा ॥ ५७५ ॥

यदि एकैकस्य परिपाठ्या एकैकं सक्षयं परिच्छिन्नात् ततः सङ्गावीतानां देवाना संशयिनांमसङ्गोनापि कालेन संश-
यविच्छिन्तिनं स्यात्, कुत इत्याह—क्रमेण व्याकरण क्रमव्याकरणं न पय दोषः क्रमव्याकरणदोषस्तस्मात्, ततो युग-
पत् व्याकरोति ॥ युगपद्व्याकरणे गुणमुपदर्शयति—

सर्वत्रापि अ समस्तं रिद्धिपिसेसो अकालहरणं च । सर्वमुपचओडवि अ अर्चितगुणमूओ जुगवं ॥ ५७६ ॥

सर्वत्र—सर्वसत्त्वेषु समस्तम्—अविपमम् युगपरकथनेन भगवतो रागद्वेषरहितस्य प्रथितं भवति, अन्यथा तुल्यकालसंश-
यिना युगपज्जिज्ञासुतयोपस्थितानां कालभेदकथने रागेतरगोचरचित्तवृत्तिप्रसङ्गः, सामान्यकथयित्वा तद्वसङ्ग इति चेत्,
न, तेषामित्थं देवताकारणायोगात्, तथा अन्निविशेषं प्रथितो भवति, यत् युगपत् सर्वेषामेव संशयिनाम-
शेषसहायव्यवच्छिन्ति करोति, तथा अकालहरणं भवति, भागवता युगपस्संसायापनोदात्, क्रमेण कथने तु कस्यचिदसंश-
यिनोऽनिवृत्तसंसायस्यैव मरणं स्यात्, न च भगवन्तमप्यवाप्य संशयनिवृत्त्यादिकलरहिताः प्राणिनो भवन्तीति युक्तं,
सर्वज्ञमत्ययोऽपि तेषामेवमुपजायते, यथा सर्वोऽयं दृढताशेषसंसायापनोदात्, न कस्यसर्वज्ञ एककालमशेषसंसायापनो-

दायालमिति, क्रमव्याकरणे तु कस्यचिदनपेतसंशयस्य सर्वज्ञप्रतीत्यभावः स्यात्, तथा अचिन्त्यगुणभूतिः—अचिन्त्या गुणसम्पद्भगवतः स्वाभाविकी, ततो यस्मादेते गुणा अतो युगपत् कथयति ॥ गतं पृच्छाद्वारमधुना श्रोतृपरिणामः पर्यालोच्यते, तत्र यथा सर्वसंशयिनां सा पारमेश्वरी वाग् अशेषसंशयोन्मूलनेन स्वभाषया परिणमते तथा प्रतिपादयति—वासोदगरस व जहा वद्नाई हुंति भाषणचिसेसा । सर्वेसिंपि सभासं जिणभासा परिणमे एवं ॥ ५७७ ॥

वर्षोदकस्य—वृष्ट्युदकस्य वाशब्दादन्यस्य वा यथैकरूपस्य सतो भाजनविशेषात् वर्णादयो भवन्ति, कृष्णसुरभिमुत्तिकायां स्वच्छं सुगन्धि रसवच्च भवति, ऊपरे तु विपरीतम्, एवं सर्वेषामपि श्रोतॄणां स्वभाषया जिनभाषा परिणमते ॥ तीर्थकरवाचः सौभाग्यगुणप्रतिपादनार्थमाह—

साधारणासवसे तदुवओगो उ गाहगगिराए । न य निविल्लइ सोआ किढिवाणिघदासिओहरणा ॥ ५७८ ॥
साधारणा भगवतो वाणी अनेकप्राणिषु स्वभाषात्वेन परिणमनात्, नरकादिभयरक्षणपरत्वात् असपत्ता—असहशी अद्धितीया, साधारणा चासौ असपत्ता च साधारणासपत्ता तस्यां साधारणासपत्तायां सत्यां, तस्यामुपयोगस्तदुपयोग एव भवति श्रोतुः, तुशब्दस्यावधारणार्थत्वात्, कस्यां ?—ग्राहयतीति ग्राहका सा चासौ गीश्च ग्राहकगीस्तस्यां ग्राहकगिरि, उपयोगे सत्यपि अन्यत्र निर्वेदो दृश्यते, तत आह—न च निर्विद्यते श्रोता, कथमर्थः खल्ववगन्तव्य इत्याह—किढिवणिगदास्युदाहरणात् । तच्चेदम्—एगस्स वाणियस्स एगा किढी दासी, किढी नाम थेरी, सा गोसे कट्ठाणं गया, तण्हाछुहाकिलंता मज्झण्हे आगया, अतिथोवाणि कट्ठाणि आणियाणित्ति पिट्ठित्ता भुक्खियतिसिया पुणो पट्ठविया, सा य वड्डुं कट्ठभारं

गदाय ओगाहंतीप पोरसीप आगच्छति, कालो य जेह्वालो, अह ताए थेरीए कट्टमारो एगं कंठं पडियं, ततो ताए ओणसित्ता तं गहियं, तंसमयं च जोयणनीहारिणा सरेण भयवं तित्थयरो घम्मं कहेइ, सा थेरी तं सद्धं सुणंती तहेव ओणया सोवमाढत्ता, एण्ह सुह विधासं परिस्समं च न विंदइ, सुत्थमणे तित्थयरो घम्मं कहित्ता छट्ठितो, थेरी गया। एवम्—
सबाउअपि सोआ झविज्ज जइहु सुययं जिणो कहए। सीउण्हसुप्पियासापरिस्समभएइवि अविगणंतो ॥ ५७१ ॥

भगवति कथयति भगवत्समीपयत्त्येव सन् सर्वायुष्मन्मपि श्रोता क्षपयेत् यदि ह स्वतन्त्र-भनधरत्वं लिनः कथयेत्, किञ्चिद्विशिष्टं सन् इत्याह—सीवोण्हसुत्पियासापरिस्समभयान्यविगणयन् ॥ गत्वं श्रोतृपरिणामद्वारम्, सम्प्रति दानद्वारं भाष्यते—तत्र भगवान् येषु ग्रामनगरादिषु विहरति तेभ्यो यासां ये स्वस्वानयन्ति तेभ्यो यत् प्रयच्छन्ति वृत्तिदानं प्रीतिदानं च चाक्रयार्थादयस्सुपददर्शयन्नाह—

विस्ती उ सुयन्नस्सा पारस अद्धं च सयसहस्साइ । तावइयं विप कोढी पीईदानं तु यक्कीणं ॥ ५८० ॥

वृत्तिस्तु—वृत्तिरेव नियुक्तरूपेभ्य सुवर्णस्य द्वादश दत्तसहस्राणि अर्द्धं च, अर्द्धत्रयोदश सुवर्णसंख्या इत्यर्थः, चाक्रय-
सिंना दीयते, तथा एतावत्य एव कोट्यः प्रीतिदानं चाक्रवर्तिना, तत्र वृत्तिर्वा कालमानेन परिमायिता नियुक्तरूपेभ्यो दीयते, प्रीतिदानं यन्नगवदागमने निषेधिते परमहर्षानियुक्तेरेभ्यो दीयते, तथा वृत्तिः सवत्सरनियता, प्रीतिदानम-
नियतमिति ॥

एयं चेव पमाणं नधर रययं तु केसवा विंति । मंढळियाण सहस्सा विस्ती पीई सयसहस्सा ॥ ५८१ ॥

एतदेव प्रमाणं वृत्तिप्रीतिदानयोः केशवानां, नवरं रजतं-रूप्यं केशवा-वासुदेवा ददति, तथा माण्डलिकानां राज्ञां अर्द्धत्रयोदश सङ्ख्यानि सहस्राणि रूप्यस्य वृत्तिदानं, प्रीतिदानं शतसहस्राणि-लक्षाणि अर्द्धत्रयोदशसङ्ख्यानि ॥ किमेते एव महापुरुषाः प्रयच्छन्तीति ? , नेत्याह—

भक्तिविहवाणुरूपं अन्नेवि य दिति इवममाईआ । सोऽकण जिणागमणं निउत्तमनिओइएसुं वा ॥ ५८२ ॥
इभ्यो-महाधनपतिः, आदिशब्दान्नगरग्रामभोगिकादिपरिग्रहः, अन्येऽपि च इभ्यादयो (यथा) भक्तिविभवादिकं श्रुत्वा जिनागमनं ददति, केभ्य इत्याह-नियुक्तेभ्योऽनियोजितेभ्यो वा ॥ अथ तेषामित्थं प्रयच्छतां के गुणाः ? , उच्यते-
देवाणुविन्ती भन्ती पूआ धिरकरण सत्तअणुकंपा । साओदयदाणगुणा पभावणा चेव तित्थस्स ॥ ५८३ ॥
देवानुवृत्तिः कृता भवति, देवा अयनुवर्त्तिता भवन्ति, कथं ? , यतो देवा भगवतः पूजां कुर्वन्ति, प्रवृत्तिकथकेभ्यश्च दानं ददति, अतस्तेऽप्यनुवर्त्तिता भवन्ति, तथा भक्तिर्भगवतः कृता भवति पूजा च, तथा अभिनवश्रावकाणां स्थिर-करणं, तथा वार्त्तानिवेदकस्य सत्त्वस्यानुकम्पा कृता भवति, तथा सातोदयं-सातवेदनीयं कर्म एवमुपचीयते, एते वृत्तिप्री-तिदानगुणा भवन्ति, तथा प्रभावना तीर्थस्थेयं कृता भवतीति ॥ गतं दानद्वारम्, अधुना माल्यद्वारमधिकृत्य प्रोच्यते, तत्र भगवान् प्रथमां सम्पूर्णपौरुषीं धर्ममाचष्टे, अत्रान्तरे देवमाल्यं प्रविशति, वलिरित्यर्थः, अथ कस्तं वलिं करोतीत्यत आह-
राया व रायमद्यो तस्साऽसह पउरजाणवउ वावि । दुब्बलिलिंखिबलिच्छडिअ तंदुलाणाढयं कलमा ॥ ५८४ ॥

राजा च-चक्रवर्त्तिमाण्डलिकादिः राजामाल्यो वा, अमाल्यो-मन्त्री, तस्य राज्ञोऽमाल्यस्य वा असति-अभावे नगरनि-

पासिधिशिष्टलोकसमुदायः यैरं तत् करोति मामादितु जनपदौ धा, अत्र जनपदशब्देन तस्मिन्वासी लोकः परिगृह्यते ।
 स धलिः किंविशिष्टः किंपरिमाणो या क्रियते ? इत्याह—‘दुम्वले’त्यादि, दुर्बलिकया कण्डितानां बलीति बलिकया छटि-
 तानां तन्बुलानां कलमा इति माकृतशब्दया कलमानां आढकं—चतुर्धस्यप्रमाणं करोति ॥ किंविशिष्टानामित्याह—

भादयपुणाणिआणं अखंडकुडिआण फलमसरियाणं । कीरइ बली सुरायिय तत्थेय द्दुहंति मंघाहं ॥ ५८५ ॥

भाजिता—ईश्वरादिगृहेषु धीननार्थमप्यिताः प्रस्थानीतास्तेभ्यः पुनरानीताः, भाजिताश्च ते पुनरानीताश्च २ तेषां, किंवि-
 शिष्टानामित्याह—अखण्डाः—सम्पूर्णाययया अस्फुटिताः—राजीरहिताः, अखण्डाश्च ते अस्फुटिताश्चेति विशेषणसमासः,
 तेषां, ‘फलकसरिठाणं’ति फलिकयीनितानां, एवंभूतानामाढकः क्रियते, धलिः सिद्धः, दुरा अपि च सदैव—बली प्रशि-
 पन्ति गन्धादीन् ॥ गतं देयमाव्यग्रारम्भं, अपुना मास्यानयनद्वारमभिधीयते—समिधं निष्पन्नं धलिं राजापयस्त्रिदश-
 सहिता गृहीत्या सूर्यनिनादेन दिग्मण्डलमापूरयन्तः सस्यागच्छन्ति, पूर्वद्वारेण च प्रवेद्यापन्ति, अत्रान्तरे भगयानपि
 धर्मकयामुपवहतीत्याह—

धलिपचिसणसमफालं सुपदारेण ठाइ परिकहणा । तिगुणं पुरजो पावण तस्सद्धं अधद्धियं देवा ॥ ५८६ ॥

पूर्वद्वारेणेति व्ययहित उपन्यासः, पूर्वद्वारेण बलेरभ्यन्तरमाकाराभ्यन्तरे प्रवेशनं धलिप्रवेशनं तत्समकालं तिष्ठते—उप-
 रमते धर्मकथना धर्मकथा, किमुक्तं मयति ?—अभ्यन्तरमाकाराभ्यन्तरे णण धलिः प्रविद्यति तदा भगयान् धर्मकथा-

मुपसंहृत्य तूष्णीकोऽवतिष्ठते, ततः स राजादिर्बलिव्यग्रहस्तो देवपरिवृतो भगवन्तं तीर्थकरं त्रिकुत्वः प्रदक्षिणीकृत्य तं बलिं तत्पादान्तिके पुरतः पातयति, तस्यार्द्धमपतितं देवा गृह्णन्ति ॥

अद्धं अहिवह्णो अवसेसं होइ पागयजणस्स । सवामयप्पसमणी कुप्पइ नऽन्नो य छम्मासे ॥ ५८७ ॥

शेषस्यार्द्धस्यार्द्धमर्द्धार्धं तदधिपतेर्भवति, राज्ञ इत्यर्थः, अवशेषं यद्वलेरास्ते तद्भवति कस्य ?-प्रकृतिषु भवः प्राकृतः स चासौ जनस्तस्य । स चैवंरूपसामर्थ्यः-यद्येकमपि सिक्थं तत्सम्बन्धि यस्य शिरसि प्रक्षिप्यते तस्य पूर्वोत्पन्नो व्याधिः खलूपशमं याति, अपूर्वश्च पणमासान् यावन्न भवति, तथा चाह-सर्वामयप्रशमनः, सूत्रे स्त्रीलिङ्गनिर्देशः प्राकृतत्वात्, कुप्यति नान्यश्च पणमासान् यावत् ॥ इत्थं बलौ प्रक्षिप्ते भगवान् प्रथमप्राकारादुत्तरद्वारेण निर्गत्य द्वितीये प्राकारान्तरे पूर्वस्यां दिशि देवच्छन्दके यथासुखं समाधिना व्ययतिष्ठते ॥ सम्प्रति 'उवरि तित्थ'मिति द्वारमभिधीयते-भगवत्युत्थिते द्वितीयस्यां पौरुष्यामाद्यगणधरोऽन्यो वा गणधरो धर्ममाचष्टे, स्यान्मतिः-किं कारणं द्वितीयस्यामपि पौरुष्यां तीर्थकर एव धर्मं न कथयति ?, तत आह-

खेयविणोओ सीसगुणदीवणा पचओ उभयतोऽवि । सीसायरियकमोऽवि अ गणहरकहणे गुणा हुंति ॥ ५८८ ॥

खेदविनोदः-परिश्रमविनाशो भगवतो भवति, तथा शिष्यगुणदीपना-शिष्यगुणप्रख्यापना च कृता भवति, तथा प्रत्यय उभयतोऽपि श्रोतृणामुपजायते, यथा भगवताऽभ्यधायि तथा गणधरेणापि, यद्विवा गणधरे तदनन्तरं तदुक्तानु-वादिनि प्रत्ययः श्रोतृणां भवति, यथा नान्यथावाद्ययमिति, तथा शिष्याचार्यक्रमोऽपि दर्शितो भवति, आचार्या-

पुरास्तुत्य योग्यदिप्येण तदर्थाभ्यास्त्यान कर्तव्यमिति, एते गणपरकथने गुणा भवन्ति ॥ आह-अ गणपरः क निपणः
कथयति ? उच्यते—

राओयणीयसीवास्तनोवयिद्वो य पायपीठे वा । जिह्वो अक्षपरो वा गणहारि कहेइ धीपान् ॥ ५८९ ॥
राज्ञा उपनीत राजोपनीत तय तत् सिंहासनं २ उग्र वा उपविष्टः, तदभावे तीर्थकरपादपीठे वा उपविष्टो ग्वेष्टो-
ऽव्यवरो वा गण-साध्यादिसमुदायउत्सर्गं पारयितुं क्षीरमस्येति गणपारी कथयति, द्वितीयायां वीरुज्यान् ॥ आह-स
कथयन् कथं कथयति ? उच्यते—
संगार्यपरयि भये साहजं वा परो उ पुच्छिष्ठमा । न छ(य)जं अणाइसेसी यिपान् पस एउमहयो ॥ ५९० ॥

तस्मादीयान्, असह्येयानपीत्यर्थः, भवान् 'साहेइ' इति देशीयचनेमेतत् कथयति, किमुक्तं भवति ?-असह्येयेषु
भेषेषु यदभवत् भविष्यति, यद्वा वस्तुजात परः पुच्छेत् तत्सर्वं कथयति, अनेनासोपाभिलाष्यपदार्थप्रतिपादनशक्तिरा-
वेदिता, किं यदुना ? 'त च' नैव णमिति यावयाउग्रारे अनतिरोपी-अनतिद्यापी, अथवाप्यतिशयरहित इत्यर्थः, विज्ञा-
नाति यथा एषा-गणपरपुच्छस्य इति, अक्षेपप्रभोचप्रदानसमर्थस्यात् तस्य, एवं सायत् समयपरणपक्यता सामान्ये-
नोक्ता, सम्यगति प्रकृतमभिधीयते, तत्र भगवतः समयचरणे निष्पत्ते सति अनान्दरे देयकृतजयजयक्षब्दसमिश्रदिव्यगु-
नुभिराब्दाकर्णनोक्ताउनयनगगनावलोक्नोपलब्धस्वर्गपुष्पमेतसुष्टुन्दाना यज्ञपाटकसमन्वयागतजनानां परितोयोऽभवत्
अहो स्थितं यद्विपदयन्तः रत्न्यागता देवा इति, तथा चाह—

तं दिव देवघोसं सोऽङ्गं माहणा तर्हि तुङ्गा । अहो ! जन्निष्ण जट्टं देवा किर आगया इहयं ॥ ५९१ ॥
तं दिव्यं देवघोषं श्रुत्वा मनुष्यास्तत्र यज्ञपाटके तुष्टाः, अहो विसये, यज्ञेन याजयति लोकानिति याज्ञिकः तेन इष्टं
यतो देवाः किल आगता अत्रेति, किलशब्दः संशय एव, तेषामन्यत्र गमनात्, तत्र यज्ञपाटके वेदार्थविद एकादशापि
गणधराः ऋत्विजः समन्वागताः ॥ तथा चाह—

इष्कारसवि गणधरा सखे उन्नयविसालकुलवंसा । पावाह मज्झिमाए समोसहा जन्नवाडम्मि ॥ ५९२ ॥
एकादशापि गणधराः समवसृता यज्ञपाटे इति योगः, किम्भूता इत्याह—सर्वे—निरवशेषाः उन्नताः प्रधानजातित्वात्
विशालाः पितामहपितृपितृव्याद्यनेकजनसमाकुलाः कुलान्येव वंशा—अन्वया येषां ते तथाविधाः, पापायां मध्यमायां
समवसृता—एकीभूता यज्ञपाटे ॥ आह—किमाद्याः किंनामानो वा ते गणधरा इति ?, उच्यते—

पढमित्थ इंदभूई बीए पुण होइ अगिगभूइत्ति । तइए अ वाउभूई तओ विअत्ते सुहम्मै अ ॥ ५९३ ॥
मंछिअ मोरिअपुत्ते अकम्पिए चैव अयलभाया य । मेअज्जे अ पभासे गणधरा हुंति वीरस्स ॥ ५९४ ॥
प्रथमोऽत्र गणधरमध्ये इन्द्रभूतिः द्वितीयः पुनर्भवति अग्निभूतिस्तृतीयो वायुभूतिश्चतुर्थो व्यक्तः, पञ्चमः सुधर्म-
स्वामी, षष्ठो मण्डिकपुत्रः सप्तमो मौर्यपुत्रः, पुत्रशब्दः प्रत्येकमभिसम्बध्यते, अष्टमोऽकम्पिकः नवमोऽचलभ्राता दशमो
मेतार्यः एकादशः प्रभासः, एते गणधरा भवन्ति वीरस्य ॥

जंकारण निक्खमणं वुच्छं एएसिं आणुपुवीए । तित्थं च सुहम्मआओ निरवच्चा गणधरा सेसा ॥ ५९५ ॥

यत्कारणं—यन्निमित्तं निष्क्रमण वत्तदोर्नित्याभिसम्बन्धात् तत् एतेषां गणधराणामानुपूर्व्या—परिपाठ्या वक्ष्ये, तथा तीर्थं मुच्यमात्—पञ्चमात् गणधरात् जात, यतो निरपत्या—स्त्रियरहिता शेषाः—इन्द्रभृत्यादयो गणधरा ॥ तत्र जीयादिसमायापनोदनिमित्तं गणधरनिष्क्रमणभिलिङ्गत्वा यो यस्य संशयस्तदुपदर्शनार्थमाह—

जीवे कस्मै तज्जीव नृञ् तारिसय वन्ध मुक्त्वे य । देवा नेरइया वा पुत्रे परलोअ निवाणे ॥ ५९६ ॥

आद्यस्य गणभृतो जीवे संशयः, किमस्ति नास्तीति, द्वितीयस्य कर्मणि, यथा ज्ञानादरणीयादिलक्षणं कर्म किमस्ति किं वा नास्तीति, तृतीयस्य 'तज्जीवे'ति किं तदेव शरीरं स एव जीव किं याऽन्य इति, न पुनर्जीवसत्तायां तस्य संशयः, चतुर्थस्य भूतेषु संशयः, किं पृथिव्यादीनि भूतानि सन्ति किं वा नेति !, पञ्चमस्य 'तारिसय'ति किं यो पारश इह भवे सोऽन्यस्मिन्नपि भवे तारश्च एव उतान्यथापीति संशयः, षष्ठस्य वन्धश्च मोक्षश्च वन्धमोक्षं तस्मिन् संशयो—यथा वन्धमोक्षौ स्तः किं वा नेति, आह—कर्मसंशयादस्य को विशेषः !, वक्ष्यते, स कर्मसंशयागोचरः, अयं तु सदस्तित्वे सत्यपि जीवकर्मसंयोगविभागोचर इति, सप्तमस्य किं देवाः सन्ति किं वा न सम्प्तीति संशयः, अष्टमस्य नारकाः संशयगोचराः, किं ते सन्ति किं वा न सम्प्तीति, नवमस्य पुण्ये संशयः, कर्मणि सत्यपि किं पुण्यमेव प्रकर्षमासं प्रकृष्टसुखहेतुः तदेव चापचीयमानमत्यन्तस्वत्पावस्य दुःखस्य, उत तदतिरिक्त पापमस्ति, आहोस्त्विदं कमेवोभयरूपमुत स्वतन्त्रमुभयमिति, दशमस्य परलोके संशयः, सत्याप्यात्मनि परलोको—मथान्तरलक्षणः किमस्ति किं वा नास्तीति, एकादशस्य निर्वाणे संशयः, निर्वाणं किमस्ति किं वा नेति, आह—वन्धमोक्षसंशयादस्य को विशेषः !, वक्ष्यते—स शुभयगो-

चरः, अयं तु केवलविभागविषय एव, तथा किं संसाराभावमात्र एव मोक्षः किं वाऽन्य इत्यादि ॥ साम्प्रतं गणधरपरिवारमानप्रदर्शनार्थमाह—

पंचपहं पंच सया अद्बुद्धसया य हुति दुण्ह गणा। दुण्हं तु जुअलयाणं तिसओ तिसओ हवह गच्छो ॥५९७॥
पञ्चानामाद्यानां गणधराणां प्रत्येकं परिवारः पञ्च शतानि, तथा अर्द्धं चतुर्थस्य त्रेषु तानि अर्द्धचतुर्थानि अर्द्धचतुर्थानि शतानि मानं यथोक्तौ अर्द्धचतुर्थशतौ भवतो द्वयोः प्रत्येकं गणौ, इह गणः समुदाय एवोच्यते, न पुनरागमिकः, तथा द्वयोर्गणधरयुगलकयोः प्रत्येकं त्रिशतस्त्रिशतो गच्छः, किमुक्तं भवति ?—उपरिस्थितानां चतुर्णां गणभूतां प्रत्येकं प्रत्येकं त्रिशतमानः परिवारः ॥ उक्तमानुषङ्गिकं, प्रकृतमुच्यते—ते हि देवास्तं यज्ञपाटं परिहृत्य समवसरणभुवि निपतितवन्तः, तांश्च तथा दृष्ट्वा लोकोऽपि तत्रैव जगाम, भगवन्तं त्रिदशलोकेन पूज्यमानं दृष्ट्वा अतीव हर्षं चक्रे, प्रवादश्च सञ्जातः—सर्वज्ञोऽत्र समवसृतस्तं देवाः पूजयन्तीति, अत्रान्तरे खल्वाकर्णितसर्वज्ञप्रवादोऽमर्षाधमात इन्द्रभूतिर्भगवन्तं प्रति प्रस्थितः, तथा चाह—

सोज्जण कीरमाणिं महिमं देवेहिं जिणवरिंदस्स । अह एइ अहंमाणी अमरिसिओ इंद्रभूहस्ति ॥ ५९८ ॥

श्रुत्वा—जनपरम्परात आकर्ण्य, पाठान्तरतो दृष्ट्वा वा, महिमां—पूजां देवैः क्रियमाणां जिनवरेन्द्रस्य भगवतो वर्द्धमानस्वामिनः, अथास्मिन् प्रस्ताव एति—आगच्छति भगवत्समीपम्, अहमेव विद्वानिति मानोऽस्येति अहंमानी अमर्षितोऽमर्षो—मत्सरविशेषः स सञ्जातोऽस्य सोऽमर्षितः, मयि सति कोऽन्यः सर्वज्ञ इत्यपनयाम्यद्य सर्वज्ञवादमित्यादि-

सङ्कल्पकतुष्टिताम्ररात्र्या, कोऽसाधित्याह—इन्द्रमूर्तिरिति नास्मा प्रथिता, स भगवत्समीपं प्राप्य भगवन्तं च चतु-
 ख्रिस्त्रदक्षिणायसमन्वित देवासुरनरेश्वरपरिवृत इन्द्रा सायङ्कलदप्रतस्त्रस्यौ ॥ एतदेव सखितरं भाष्यकार आह—

मुसूणा ममं लोगो, किं पचइ पसु तस्स पामूळे ? । अन्नोऽवि जाणइ अप ठिअग्नि कचुखियं एयं ? ॥ १२०॥
 मां सकलशास्त्रपारणं युक्त्या किमेव लोकस्य पादमूलं प्रवति !, न चासौ मदपेक्षया किमपि जानाति, तथाहि—
 मयि प्रतिवादिनि स्थितेऽग्नोऽपि किमपि जानातीति कोतस्समेतत् !, न चैतस्त्वग्भवतीति भाष्यः ॥ पुनरप्याह—

वचिस्स व सुवस्सजणो देवा कहण्णेण विम्हयं नीया । चंदंति संयुणंति ज जेणं सवड्ढुद्वीप ॥ १२१ ॥
 ब्रजेद्या तस्यादमूलं मूर्खजनो, मूर्खतया युक्तयुक्तवियेकविक्रय्यात्, देवासु कथमनेन विसर्गं नीताः !, येन विसर्ग-
 नयनेन सर्वशत्रुह्ना त वम्हन्ते ससुयम्भित च ।

अदवा जारिसओ धिय सो नाणी तारिसा सुरा तेऽवि । अणुसरित्तो संजोगो गामनवाणं च हुप्पस्साणं ॥ १२२ ॥
 अथवा यादृश एव स ज्ञानी तेऽपि सुराल्लादया एव, मूर्खा इत्यर्थः, ततोऽनुसदृशं—अनुरूपः संयोगस्य ज्ञानिनः
 एतेषा च देवानां, कयोरिवेत्याह—गामनदयोरिव मूर्खयोगः, यथा ग्रामो मूर्खो नद्योऽपि च तथाविधविद्याविकलत्वात्
 मूर्ख इति परस्परं तयोः संयोगोऽनुरूपः, एवमेवोऽपीति ॥

काउं हयप्पयावं पुरतो देवाण वाणवाणं च । नासेहं नीसेहं खणेण सवड्ढुवाणं से ॥ १२३ ॥

देवानां दानवानां च पुरतः—अग्रे तथाविधप्रश्नजालैर्हतप्रतापं कृत्वा क्षणेन—क्षणमात्रेण 'से' तस्य सर्वज्ञवादं निःशेषमहं
नाशयामि ।

इअ बुचूणं पत्तो दड्ढुं तेलुक्कपरिवुडं वीरं । चउतीसाइसयनिहिं स संकिओ चिट्ठिओ पुरओ ॥ १२४ ॥

इति—पूर्वोक्तमुक्त्वा प्राप्तो भगवत्समीपं, दृष्ट्वा च भगवन्तं वीरं त्रैलोक्यपरिवृतं चतुर्ल्लिंशदतिशयनिधिं स शङ्कितः

पुरतोऽवस्थितः ॥ अत्रान्तरे—

आभट्ठो य जिणेणं जाइ-जरा-मरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गुत्तेण य सधन्नू सवदररिसिणा ॥ ५९९ ॥

आभाषितः—संलक्ष्यो जिनेन—भगवता महावीरेण जातिः—प्रसूतिर्जरा—वयोहानिलक्षणा मरणं—दशविधप्राणविप्रयोग-
रूपं एभिर्विप्रमुक्तस्तेन, कथमाभाषित इत्याह—नाम्ना—हे इन्द्रभूते ! इत्येवंरूपेण तथा गोत्रेण च—यथा हे गौतमगोत्र !,
किंविशिष्टेन जिनेनेत्याह—सर्वज्ञेन सर्वदर्शिना ॥ आह—यो जरामरणविप्रमुक्तः स सर्वज्ञ एवेति गतार्थमिदं विशेषणं, न,
नयवादपरिकल्पितजात्यादिविप्रमुक्तमुक्तनिरासार्थत्वात्, तथाहि—कैश्चिद् गुणविप्रमुक्तमोक्षवादिभिरचेतना मुक्ता इष्यन्तेऽ-
तस्तन्निरासार्थमूचे सर्वज्ञेन सर्वदर्शिनेति ॥ इत्थं नामगोत्राभ्यां संलक्ष्य तस्य चिन्ता अभवत्—तथा चाह—

हे ! इन्द्रभूह ! गोअम ! सागयमुत्ते जिणेण चित्तेइ । नामंपि मे विआणइ, अहवा को मं न याणेइ ? ॥ १२५ ॥

हे इन्द्रभूते ! गौतम ! स्वागतमिति जिनेनोक्ते स चिन्तयति—अहो नामापि मे विजानाति, अथवा सर्वत्र प्रसिद्धोऽहं
को मां न जानाति ? ॥

अइ वा हिअयगय मे संसय नअिअ अइव छिदिअ । ता दुअ विअहजो मे इय चिंततो पुणो भणिओ ॥ १२६ ॥
यदि मे इतंतं संशय मन्येत-जानीयात्, अथवा छिन्धात्-अपनयेत्, ततो मे विस्मयो भवेत्-भविष्यति इति
चिन्तयन् पुनरपि भगवता मनितः ॥ किं मनित इत्याह--

किं ममि अट्ठि जीवो उयाहु नरियसि संसयो तुअ । वेय पयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ १२७ ॥
हे गौतम ! किं मम्यसे-अस्मि जीवः एत नास्तीति, मम्यमनुचित एव तव संशयः, यतोऽयं संशयस्ते विरुद्धवेदपद-
श्रुतिनियन्तः, तेषां च वेदपदानामर्थं न जानासि, यथा न जानासि तथा वस्यामः, तेषामयमर्थो-यस्यमाणस्वरूपाः,
अन्ये तु किञ्चन्य परिप्रभार्ये व्याचक्षते, तद्य न गुण्यते, भगवतः सकलसंशयातीतत्वात्, संशययतः परिप्रभार्यः किञ्चा-
प्यप्रयोगो, यथा किनित्यमन्वधा वेति, अथवा किमस्ति जीव एत नास्ति इति मम्यसे, अयं तव संशय इत्येवं व्याख्येयं,
योऽव तथैव, यदुक्तं सहायस्य विरुद्धपदश्रुतिनियन्त इति, तान्यमूनि वेदयदानी-‘विज्ञानघन एवैतेभ्यो भूतेभ्यः
समुत्थाय पुनस्ताभ्येथानु विनश्यति न प्रेत्य सशाली’त्यादि, तथा ‘स वै अयमात्मा ज्ञानमय’ इत्यादीनि च, एतेषां च
वेदपदानामयमर्थो भवच्चेतसि विपरिवर्त्तते-विज्ञानमेव घनो-बीजादिरूपत्वात् विज्ञानघनः स एव एतेभ्यः--
अध्यक्षतः परिच्छिद्यमानस्वरूपेभ्यः श्रुतिव्यादिलक्षणेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय--उत्पद्य पुनस्ताभ्येथानु विनश्यति-तान्येव
भूतानि अनुद्यत्य विनश्यति, तत्रैवान्यस्वरूपतया संलीनं भवतीति भावः, न प्रेत्य सशालि-मृगा पुनर्जन्म प्रेत्येत्यु-
च्यते न तत्सशालि, न परलोकसशालीति भावः, एतां कुलो जीवाः, युक्त्युपपन्नश्चायमर्थ इति ते मतिः, यतो

नासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते, अतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानेन, यतस्तद्विज्ञलिङ्गिसम्बन्धपूर्वकं, न चात्र लिङ्गस्य लिङ्गिनां सह सम्बन्धः प्रत्यक्षगम्यो, लिङ्गिनोऽतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानगम्योऽनवस्थाप्रसक्तेः, तदपि हि लिङ्गलिङ्गिसम्बन्धग्रहणं पूर्वकं, तत्रापि चेयमेव वार्त्ता इत्यनवस्थानुपङ्गः। नाप्यागमगम्यः, परस्परविरुद्धार्थतया तेषामागमानां प्रमाणत्वाभावात्, तथाहि—केचिदेवमाहुः—एतावानेव लोकोऽयं, यावानिन्द्रियगोचरः। भद्रे ! वृकपदं पश्य, यद्वदन्यत्रहुश्रुताः ॥ १ ॥ इत्यादि, अपरे प्राहुः—“न रूपं भिक्षवः पुद्गला” इत्यादि, पुद्गले रूपं निषेधयन्ति, अमूर्तं आत्मैत्यर्थः, अन्ये पुनरेवं—‘अकर्त्ता निर्गुणो भोक्ता’ इत्यादि, अपरे एवं—“स वै अयमात्मा ज्ञानमय” इत्यादि, नचैते सर्व एव प्रमाणं, परस्परं विरोधेन, एकार्थाभिधायिपरस्परविरुद्धवाक्यपुरुषव्रातवत्, अतो न विद्मः—किमस्ति नास्तीत्ययं तवाभिप्रायः, तत्र वेदपदानां चार्थं न जानासि, चक्षन्दात् युक्तिं हृदयं च, तथाहि—वेदपदानामयमर्थः—विज्ञानघन एवेति ज्ञानोपयो- गदर्शनोपयोगरूपं विज्ञानं ततोऽनन्यत्वात् आत्मा विज्ञानघनः, प्रतिप्रदेशमनन्तविज्ञानपर्यायसङ्घातात्मकत्वाद्वा विज्ञानघनः, एवशब्दोऽवधारणे विज्ञानघनादनन्यत्वात् विज्ञानघन एव, एतेभ्यो भूतेभ्यः—क्षित्युदकादिभ्यः समुत्थाय—कथञ्चिदुत्पद्येति, घटविज्ञानपरिणतो हि आत्मा घटाद् भवति, तद्विज्ञानक्षयोपशमस्य तत्सापेक्षत्वाद्, अन्यथा निरालम्ब- नतया तस्य मिथ्यात्वप्रसक्तेः, एवं सर्वत्र भावनीयं, तत उक्तं—तेभ्यः समुत्थाय कथञ्चिदुत्पद्येति, पुनस्तान्येव—भूतानि ‘अनु विनश्यति’ तेषु विवक्षितेषु भूतेषु व्यवहितेषु अपगतेषु वा आत्मापि तेन विज्ञानघनात्मना उपरमतेऽन्यविज्ञानात्मना उत्पद्यते, यदिवा सामान्यचैतन्यरूपतयाऽवतिष्ठते इति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति—न प्राक्तनी घटादिविज्ञानसंज्ञाऽवतिष्ठते,

साम्यतविज्ञानोपयोगविभित्तत्वात्, अथवा एवं व्याख्या-विज्ञानमन एवेतेभ्यो भूतेभ्यः संमुत्थावं पुनस्तांन्येवानु विनश्यती-
 त्येतन्न, यतः प्रेत्यसङ्गाऽस्ति-परलोकसंशक्तिः ॥ यदप्युक्तं-जासौ प्रत्यक्षेण परिगृह्यते इति तदप्यसमीचीनम्, आत्मनः प्रत्यक्ष-
 सिद्धत्वात्, तद्गुणस्य ज्ञानस्य स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्, तथाहि-स्वसंवेदिता एवावग्रहेहापायादयः 'तत्पद्यन्ते' व्यवन्ते
 वा, तत्तत्तद्गुणस्य स्वसंवेदितत्वात्सिद्धमात्मनः प्रत्यक्षत्व, अथ ऋषीणां भूतगुणश्चैतन्यं, तथा च वेदेऽप्युक्तम्, 'एतेभ्यो
 भूतेभ्यः संमुत्थाये'त्यादि, यतः कथं ज्ञानस्य स्वसंवेदितत्वे आत्मनः प्रत्यक्षत्वं?, ज्ञानस्यात्मगुणत्वाभावात्, तदप्युक्तं, भूतगु-
 णत्वे सति पृथिव्याः काठिन्यस्येव सर्वत्र सर्वदा चोपलम्भप्रसङ्गात्, न च सर्वत्र सर्वदा चोपलभ्यते चैतन्यं, लोछादौ मृताय-
 त्यापां चाद्रुपलम्भात्, अथ तत्रापि चैतन्यमस्ति केवलं चाक्रियेण सतो नोपलभ्यते, तदसम्भक्, चिकल्पद्वयानतिक्रमात्,
 सा हि चाक्रियैतन्याद्विच्छन्ना यत चैतन्यमेव!, यदि विलक्षणा यतः कथमुच्यते चाक्रियेण चैतन्यमस्ति, नहि पटे विख-
 माने पटकरेण यदस्तिवतीति वक्तुं शक्यं, तथा बाहान्योऽपि--"रूपास्तरेण यदि तत्संवेद्यास्तीति मा रदीः। चैतन्याद-
 न्यरूपस्य, मावे तद्विद्यते कथम्? ॥ १ ॥ अथ द्वितीयाः पक्षस्तर्हि चैतन्यमेव सा, कथमनुपलम्भः?, आपृतरायाद्रनुप-
 लम्भ इति चेत्, नन्यापृतिरावरणं, तच्चावरणं किं भूतानां विवक्षितपरिणामामाव यत परिणामान्तर आद्योस्विदन्यदेव
 भूताविरिक्तं किञ्चित्?, तत्र न तावद्विवक्षितपरिणामामावः, एकान्ततुच्छरूपतया तस्यावारकत्वायोगात्, अन्यथा
 तस्याप्यनुच्छरूपतया मायकमृतापत्तिः, मावत्वे च पृथिव्यादीनामन्यतमो मावो भवेत् 'पृथिव्यादीन्येव भूतानि तद्व'मिति
 वचनात्, पृथिव्यादीनि च भूतानि चैतन्यस्य व्यञ्जकाणि नाधारकाणीति कथमाचारकत्वं तस्योपपत्तिमतः?, अथ परि-

णामान्तरं तदयुक्तं, परिणामान्तरस्यापि भूतस्वभावतया भूतवत् व्यञ्जकत्वस्योपपत्तेर्नावारकत्वस्य, अथान्यदेव भूताति-
रिक्तं किञ्चित् तदतीवासमीचीनं, भूतातिरिक्ताभ्युपगमे 'चत्वार्येव पृथिव्यादीनि भूतानि तत्त्व'मिति तत्त्वसङ्ख्याव्याघात-
प्रसङ्गात्, अपि च-इदं चैतन्यं प्रत्येकं वा भूतानां धर्मः समुदायस्य वा ? न तावत्प्रत्येकमनुपलम्भात्, नहि प्रतिपरमाणु
संवेदनमुपलभ्यते, अपि च यदि प्रतिपरमाणु संवेदनं भवेत्तर्हि पुरुषसहस्रचैतन्यवृन्दमिव परस्परं भिन्नस्वभावमिति नैकरूपं
भवेत्, अथ चैकरूपमुपलभ्यते, अहं पश्यामि अहं करोमीत्येवं सकलशरीराधिष्ठानादेकरूपतयाऽनुभवात्, अथ समु-
दायस्य धर्मस्तदप्यसत्, प्रत्येकमभावात्, नहि प्रत्येकं यदसत्तत्समुदाये भवति, यथा रेणुषु तैलं, स्यादेतद्-यद्वत् मद्या-
ङ्गेषु प्रत्येकं मदशक्तिरदृष्टापि समुदायेऽपि भवन्ती दृश्यते तद्वच्चैतन्यमपि भविष्यति को दोषः ? तदसम्यक्, प्रत्ये-
कमपि मद्याङ्गेषु मदशक्त्यनुयायिमाधुर्यादिगुणदर्शनात्, तथाहि-दृश्यते माधुर्यमिक्षुरसे धातकीपुष्पेषु च मनाक् विकलतो-
त्पादकत्वादि, न चैवं चैतन्यं सामान्यतोऽपि भूतेषु प्रत्येकमुपलभ्यते, ततः कथं समुदाये तद्विविधमर्हति ? मा प्रापत्सर्वत्र
सर्वस्य भावप्रसक्त्याऽतिप्रसङ्गः, किञ्च-यदि चैतन्यं भूतधर्मत्वेन प्रतिपन्नं ततोऽवश्यमस्यानुरूपो धर्मी प्रतिपत्तव्यः, आनु-
रूप्याभावे जतुकाठिन्ययोरिव परस्परं धर्मधर्मिभावानुपपत्तेः, न च चैतन्यं भूतानुरूपो धर्मी, वैलक्षण्यात्, तथाहि-
चैतन्यं बोधस्वरूपममूर्तं च; भूतानि च तद्विलक्षणानि, ततः कथं परस्परमेषां धर्मधर्मिभावसंभवः ? न च चैतन्यमिदं
भूतानां कार्यं, अत्यन्तविलक्षणतया कार्यकारणभावस्याप्ययोगात्, तथा चोक्तम्-“काठिन्याबोधरूपाणि, भूतान्यध्यक्ष-
सिद्धितः। चैतना च न तद्रूपा, सा कथं तत्फलं भवेत् ? ॥१॥” अपि च-यदि भूतकार्यं चैतन्यं तर्हि किं न सकलमपि जगत्

प्राणिमय भवति, परिणतिविशेषसम्भावाभावादिति चेत्, ननु सोऽपि परिणतिविशेषसम्भावा सर्वत्रापि कस्माच्च भवति ?
 सोऽपि हि भूतमात्रनिमित्तक एव, ततः कथं तस्यापि क्वचित्कदाचिन्नावाः !, अन्यच्च—स किंरूप परिणतिविशेष इति
 वाच्यम् !, कठिनत्वादिरूप इति चेत्, तथाहि—काष्ठादिषु दृश्यन्ते घुणादिवन्तवो जायमानास्ततो यत्र कठिनत्वा-
 दिविशेषस्तस्यागिमयं न शेषमिति, तदप्यसत्, व्यभिचारदर्शनात्, तथाहि—अविशिष्टेऽपि कठिनत्वादिविशेषे क्वचि-
 न्नवति, क्वचित्कठिनत्वादिविशेषमन्तरेणापि सत्त्वेदजा नभसि च संमूर्च्छिता जायन्ते, किञ्च—समानयोनिका अपि
 विचित्रवर्णसंस्थानाः प्राणिनो दृश्यन्ते, तथा गोमयापेकयोनिसम्भविनोऽपि केचिन्नीलवर्णयोऽपरे पीतकाया अन्ये
 विचित्रवर्णाः, संस्थानमप्येतेषां परस्पर विभिन्नं, तथा हि भूतमात्रनिमित्तं चैतन्यं तत एकयोनिकाः सर्वेऽप्येकवर्णसंस्थाना
 भवेयुर्न च भवन्ति, तस्मादात्मान एव तत्तत्कर्मवशात् तथा तयोत्पद्यन्ते इति ॥ स्वादेतत्—आगच्छन् गच्छन् वा
 आत्मा नोपलभ्यते, केवलं देहो सति संवेदनमुपलभामहे, देहाभावे च भस्मावस्थायो न, तस्मान्नात्मा, किन्तु संवेदनमा-
 त्रमेवैकं, तच्च देहकार्यं देह एव च समाश्रित, कुल्ये चिन्मयत्, नहि चित्रं कुल्यविरहितमवतिष्ठते, नापि कुल्यान्तरं सङ्का-
 मति, आगतं वा कुल्यान्तरात्, किन्तु कुल्य एवोत्पन्नं कुल्य एव च विधीयते, एवं संवेदनमपि, तदप्यसत्, आत्मा हि
 स्वरूपेणामूर्त्तः, आन्तरमपि शरीरमतिसूक्ष्मत्वाच्च चक्षुर्विषयः, तदुक्तमन्यैरपि—“अन्तरा भवदेहोऽपि, सूक्ष्मत्वा-
 न्नोपलभ्यते । निष्कामन् प्रविशन् यापि, नाभावोऽनीवणादपि ॥ २ ॥” तत आन्तरशरीरयुक्तोऽप्यात्मा आगच्छन्
 गच्छन् वा नोपलभ्यते, लिङ्गतत्त्वरूपलभ्यते, तथाहि—कूमेरपि अन्तोस्तस्मात्तोत्पन्नस्याप्यस्ति निजशरीरविषयः, प्रति-

बन्धः, उपधातंकमुपलभ्य 'पलायनं दर्शनात्, यश्च यद्विषयः प्रतिबन्धः सं तद्विषयपरिशीलनाभ्यासपूर्वकः, तथा दर्शनात्, न खल्वत्यन्तापरिज्ञातगुणदोषवस्तुविषये कस्याप्याग्रह उपजायते, ततो जन्मादौ शरीराग्रहः शरीरपरिशीलनाभ्यासजनितसंस्कारनिबन्धनं इति सिद्धमात्मनो जन्मान्तरादागमनं, तथा च केचित् पठन्ति—“शरीराग्रहरूपस्य, चेत्तसः सम्भवो यदा । जन्मादौ देहिनो दृष्टः, किं न जन्मान्तरागतिः ? ॥ १ ॥” अथागतिः प्रत्यक्षतो नोपलभ्यते ततः कथमनुमानादवसीयते, नैव दोषः, अनुमेयविषये प्रत्यक्षवृत्तेरनभ्युपगमात्, परस्परविषयपरिहारेण हि प्रत्यक्षानुमानयोः प्रवृत्तिरिष्यते, ततः कथं स एव दोषः?, आह च—“अनुमेयेऽस्ति नाध्यक्षमिति कैवान्न दुष्टता ? । अध्यक्षस्यानुमानस्य, विषयो विषयो नहि ॥ १ ॥” अथ तज्जातीयेऽपि प्रत्यक्षवृत्तिमन्तरेण कथमनुमानमुदयितुमुत्सहते ?, न खलु यस्यामि-विषया प्रत्यक्षवृत्तिर्महानसेऽपि नासीत् तस्यान्यत्र क्षितिधरादौ धूमात् धूमध्वजानुमानं भवति, तदप्यसम्यक्, अत्रापि तज्जातीये प्रत्यक्षवृत्तिर्भावात्, तथाहि—आग्रहोऽन्यत्र परिशीलनाभ्यासप्रवृत्तः प्रत्यक्षत एवोपलब्धस्तत्तदुपपृम्भेन-हाप्यनुमानं प्रवर्त्तते, उक्तं च—आग्रहस्तावदभ्यासात्, प्रवृत्त उपलभ्यते । अन्यत्राध्यक्षतः साक्षात्ततो देहेऽनुमानं किम् ? ॥ १ ॥” योऽपि चित्रदृष्टान्तः प्रागुपन्यस्तः सोऽप्युक्तो, वैषम्यात्, तथाहि—चित्रमचेतनं गमनस्वभावरहितं च, आत्मा च चेतनः कर्मवशात् गत्यागती च कुरुते, ततः कथं दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः साम्यम् ?, ततो यथा कश्चिद्दे-वदत्तो विवक्षिते ग्रामे कतिपयदिनानि गृहारम्भं कृत्वा आमन्तरे गृहान्तरमास्थावतिष्ठते, तद्वदात्माऽपि विवक्षिते भवे देहं परिहाय भवान्तरे देहान्तरमारचय्यावतिष्ठते । यच्चोक्तम्—‘तच्च संवेदनं देहकार्य’मिति, तन्न, चाक्षुषादिकं संवे-

दन देहाभिसमसि कथञ्चिन्ननु, असुरादीन्द्रियद्वारेण तस्योत्पत्तिरन्वयात्, यत्तु गानसं उत्कथं !, नहि धेदेहकार्य-
 मुपपत्तिमत्, युक्त्ययोगात्, तथाहि—उन्मानस ज्ञानं देहादुत्पद्यमानमिन्द्रियरूपाद्वा समुत्पद्येत अनिन्द्रियरूपाद्वा केन-
 नत्वादिलक्षणात् ?, सच न तावदाद्यः पक्षः, इन्द्रियरूपात् तदुत्पत्त्याविन्द्रियबुद्धिरिव वर्तमानार्थग्रहणप्रसक्तः, इन्द्रियं हि
 चार्त्तमानिकं पदार्थं व्याप्तिर्यते, तस्मादर्थ्यादुत्पत्त्यायमानं मानसमपि ज्ञानं पञ्चेन्द्रियज्ञानमिव वर्त्तमानार्थग्रहणपर्यवसि-
 तसच्चाकमेव भवेत्, अथ यदा अक्षु रूपविषये व्याप्तिर्यते तदा रूपे विज्ञानमुत्पादयति न ज्ञेयकालं, ततस्तद्व्यपविज्ञानं
 वर्त्तमानार्थविषयं, वर्त्तमान पदार्थं बहुषो व्यापारात्, रूपविषयव्यावृत्त्यभावे च मनोज्ञानं, ततो न तत्प्रतिनियतं काल-
 विषयं, एवं प्रोक्तमपि इन्द्रियेषु वाक्यं, ततः कथमिव मनोज्ञानस्य वर्त्तमानार्थग्रहणप्रसक्तिः ?, तदसाधीयो, यत
 इन्द्रियाभितं तदुक्त्यते यदिन्द्रियव्यापारमनुसृत्योपजायते इन्द्रियाणां च व्यापारः 'प्रतिनियते एव चार्त्तमानिके
 त्वस्वविषये, मनोज्ञानमपि यदीन्द्रियव्यापाराभितं तत ऐन्द्रियज्ञानमपि चार्त्तमानिकार्थग्राहकमेव भवेत्, अन्वया
 इन्द्रियाभितमेव तन्न त्वात्, तथा च केचित्सूत्रम्—“अस्य व्यापारमाश्रित्ये, यद्यदस्य अभिष्यते । तदुत्पत्त्यापारे न तन्नेति,
 कथमसमर्थं भवेत् ! ॥१॥” अथानिन्द्रियरूपादिति पक्षस्तदप्ययुक्तः, तस्याचेतनत्वात्, नन्यचेतनत्वादिति कोऽर्थः ?, यदि
 इन्द्रियविज्ञानरहितत्वाविति, तदिष्यत एव, यदि नामेन्द्रियविज्ञानं ततो न भवेति मनोविज्ञानं तु कस्मात् न भवति ?,
 मनोविज्ञानं नोत्पादयतीत्यचेतनस्यं तथा तदैव विचार्यमाणमिति प्रतिज्ञार्थकदेशासिद्धौ हेतुः, तदप्यसंभवं, अचेतन-
 त्यादिति किमुक्तं भवति ?—स्वनिमित्तविज्ञाने। एतुरचिद्रूपतयाऽनुपलब्धे, स्वार्थादयो हि स्वात्मनिमित्तविज्ञानैः स्फुरच्चिद्रूपा

उपलभ्यन्ते, कथं तेभ्यो मनोज्ञानं भवतीति प्रतियन्ति सुधियः, आह च—“चेतयन्तो न दृश्यन्ते, केशश्मश्रुन-
खादयः । ततस्तेभ्यो मनोज्ञानं, भवतीत्यतिसाहसम् ॥ १ ॥” अपिच—यदि केशनखादिप्रतिबद्धं मनोज्ञानं
ततस्तदुच्छेदे मूलत एव न स्यात्, तदुपघाते चोपहतं भवेत्, नच भवति, तस्मान्नायं पक्षः क्षोदक्षमः । किञ्च—मनो-
ज्ञानस्य सूक्ष्मार्थभेत्तृत्वस्मृतिपाटवादयो विशेषा अन्वयव्यतिरेकाभ्यामभ्यासपूर्वका दृष्टाः, तथाहि—तदेव शास्त्रमी-
हापोहादिप्रकारेण यदि पुनः पुनः परिभाव्यते ततः सूक्ष्मतरार्थावबोध उल्लसति स्मृतिपाटवं चापूर्वमुज्जृम्भते, एवं
चैकशास्त्राभ्यासतः सूक्ष्मार्थभेत्तृत्वशक्तौ पाटवशक्तौ चोपजातायामन्येवपि शास्त्रान्तरेषु अनायासेनैव सूक्ष्मार्थावबोधः
स्मृतिपाटवं चोल्लसति, तदेवमभ्यासहेतुकाः सूक्ष्मार्थभेत्तृत्वादयो मनोज्ञानस्य विशेषा दृष्टाः, अथ च कस्यचिदिदं जन्मा-
भ्यासव्यतिरेकेणापि दृश्यते, ततोऽवश्यं पारलोकिकाभ्यासहेतुका इति प्रतिपत्तव्यं, कारणेन सह कार्यस्यान्यथानुपपन्न-
त्वप्रतिबन्धतोऽदृष्टतत्कारणस्यापि तत्कार्यत्वविनिश्चिते, ततः सिद्धः परलोकयायी जीवः, सिद्धे च तस्मिन् परलोकया-
यिनि यदि कथञ्चित्तुपकारी चाक्षुषादेर्विज्ञानस्य देहो भवेत् भवतु न कश्चिद्देहः, क्षयोपशमहेतुतया देहस्यापि कथञ्चि-
दुपकारित्वाभ्युपगमात्, न चैतावता तन्निवृत्तौ सर्वथा तन्निवृत्तिः, नहि वह्नेरासादितविशेषो घटो वह्निनिवृत्तौ समूलो-
च्छेदं निवर्त्तते, केवलं विशेष एव कश्चनापि, यथा सुवर्णद्रवता, एवमिहापि देहनिवृत्तौ ज्ञानविशेष एव कोऽपि तत्प्र-
तिबद्धो निवर्त्ततां, न पुनः समूलं ज्ञानमपि, यदि पुनर्देहमात्रनिमित्तकमेव विज्ञानमिष्येत देहनिवृत्तौ च निवृत्तिमत्तर्हि
देहस्य भस्मावस्थायां मा भूद्, देहे तु तथाभूते एवावतिष्ठमाने मृतावस्थायां कस्मान्न भवति ?, प्राणापानयोरपि हेतु-

स्यात्तदभावे न भवतीति चेत्, न, प्राणायानयोर्ज्ञानैर्देतुत्वायोगात्, ज्ञानादेव च तयोरपि प्रवृत्तेः, तथाहि—यदि मन्दो
 प्राणायानी निरुद्धमिच्छते ततो मन्दो भवतो, दीपो चेत्तर्हि दीर्घाविति, यदि पुनर्देहमात्रनिवृत्तौ प्राणायानी प्राणायान-
 निमित्तं च विज्ञानं तर्हि नेत्रमिच्छायच्छात् प्राणायानप्रवर्धनं भवेत्, नहि देहमात्रनिमित्ता गौरवा इयामता वा इच्छाव-
 क्षात्प्रवर्धमाना हृद्या, प्राणायाननिमित्तं च यदि वो विज्ञानं ततः प्राणायाननिर्हासतिशयसंभवे ज्ञानस्यापि निर्हासतिशयो
 स्याताम्, अथप्य हि कारणे परिहीयमाने अभिवर्द्धमाने च कार्यस्यापि हानिरुपपद्यथा भवति, यथा भवति मूलिण्ये
 मृद्वान् बभोऽल्पे चास्वीयाम्, अन्यथा कारणमेव सप्त स्यात्, न च भवतः प्राणायाननिर्हासतिशयसंभवे विज्ञानस्यापि
 निर्हासतिशयो, विपर्ययस्यापि भाषात्, मरणायस्यायं प्राणायानातिशयसंभवेऽपि विज्ञानस्य प्राप्तवर्धनात्, स्यादेतत्-
 तदानीं वास्तविकादिभिर्देवैर्देहस्य विगुणीकृतत्वात् न प्राणायानातिशयसंभवेऽपि ज्ञानस्यातिशयसंभवेऽपि एव मृताय-
 स्यायामपि न चैतन्नयं, देहस्य विगुणीकृतत्वात्, तदस्ममीचीनतरमेव, एवं सति मृतस्यापि पुनरुज्जीवनप्रसक्तेः, तथाहि—
 मृतस्य दोषाः समीभवन्ति, समीभवनं च दोषाणामवसीयते प्वरादिविकारादवर्धनात्, समायं चारोग्यं, तथा चाहु-
 र्वृद्धाः—“तेषां समत्वमारोग्यं, क्षयवृद्धौ विपर्यय” इति, आरोग्यताभत्वे देहस्य पुनरुज्जीवनं भवेत्, अन्यथा देहः कार-
 णमेव चैतसो न स्यात्, तद्विकारभावाभावाननुविधानात्, एव हि देहकारणता विज्ञानस्य श्रेयेया स्यात् यदि पुनरुज्जीवनं
 भवेत्, स्यादेतद्—अयुक्तमिदं पुनरुज्जीवनप्रसङ्गापादनं, यतो यद्यपि दोषा देहस्य वैगुण्यमाधाय निवृत्तास्तथापि न
 तरुतस्य वैगुण्यस्य निवृत्तिः, नहि बहनकृतो विकारः काष्ठे बहननिवृत्तौ निवर्तमानो दृष्टः, तदयुक्तम्, इह हि क्वचि-

दनिवर्त्यविकारारम्भकं, यथा वह्निः काष्ठे, इयामतामात्रमपि वह्निना कृतं काष्ठे वह्निनिवृत्तौ न निवर्तते, किञ्चित् निव-
र्त्यविकारारम्भकं, यथा सः एवाग्निः सुवर्णे, तथाहि—अग्निना कृता सुवर्णे द्रवता अग्निनिवृत्तौ निवर्तते, तत्र वाय्वा-
दयो दोषा निवर्त्यविकारारम्भकाश्चिकित्साप्रयोगदर्शनात्, यदि पुनरनिवर्त्यविकारारम्भका भवेयुस्तर्हि न तद्विकार-
निवर्तनाय चिकित्सा विधीयते, वैफल्यप्रसङ्गात्, न च बाह्यं मरणात् प्राक्तनदोषा निवर्त्यविकारारम्भका मरणकाले
त्वनिवर्त्यविकारारम्भका इति, एकस्य एकत्रैव निवर्त्यनिवर्त्यविकारारम्भकत्वायोगात्, नह्येकमेव तत्रैवं निवर्त्यविका-
रम्भकमनिवर्त्यविकारारम्भकं च भवितुमर्हति, तथा अदर्शनात्, ननु द्विविधो हि व्याधिः—साध्योऽसाध्यश्च, तत्र
साध्यो निवर्त्यः, तमेव चाधिकृत्य चिकित्सा फलवती, असाध्योऽनिवर्तनीयः, न च साध्यासाध्यभेदेन व्याधिद्विविध्य-
मप्रतीतं, सकललोकप्रसिद्धत्वाद्, व्याधिश्च दोषवैषम्यकृतः, ततः कथं दोषाणां निवर्त्यानिवर्त्यविकारारम्भकत्वमनु-
पपन्नमिति, तदप्यसत्, भवन्मतेनासाध्यन्याध्यनुपपत्तेः, तथाहि—असाध्यता व्याधेः क्वचिदायुःक्षयात्, तथाहि—तस्मि-
न्नेव व्याधौ समानेऽप्यौषधैद्यसम्पर्के कश्चिन्न, क्वचित्पुनः प्रतिकूलकर्मोदयात्, प्रतिकूलकर्मोदयजनितो
हि श्वित्रादिव्याधिरौषधसहस्रैरपि कश्चिदसाध्यो भवति, एतच्च द्विविधमपि व्याधेरसाध्यत्वमर्हतामेव मते संस्कृच्छते,
न भवतो भूतमात्रतत्त्ववेदिनः, क्वचित्पुनरसाध्यो व्याधिर्दोषकृतविकारनिवर्तनसमर्थस्यौषधस्याभावात् वैद्यस्य वा, वैद्यो-
षधसम्पर्काभावे हि व्याधिः प्रसर्पन् सकलमप्यायुरुपक्रमते, ननु वैद्यौषधसम्पर्काभावादेवास्माकमपि पुनरुज्जीवनं न भवि-
ष्यति, नहि तदस्ति किञ्चित् औषधं वैद्यो वा यत् पुनरुज्जीवयति, तदप्ययुक्तं, वैद्यौषधे हि दोषविकारनिवर्तनार्थमिष्यते,

न पुनरत्यन्तासत्तैतन्यस्योत्पादनार्थं, तथाऽनभ्युपगमात्, दोषकृताश्च विकारा मृतापस्थाया स्वयमेव निवृत्ताः, एवरादेरदर्श-
नात्, ततः किं वैद्यौपधान्येपणेनेति तदवस्थ एव पुनरुन्नीवनप्रसङ्गः, अपि च—कश्चिदोपाणामुपशमेऽप्यकसान्धिष्यते,
कश्चिच्चातिदोषदृष्ट्येऽपि जीयति, तदेतन्नवन्मते कथमुपपत्तिर्महति १, तथा च केचिद्बुधते—‘दोषस्योपशमेऽप्यस्ति, मरण
कस्यचित् पुनः । जीयत दोषदृष्ट्येऽप्येतन्न स्याद् भवन्मते ॥ १ ॥’ अर्हता तु शास्त्रे यावद् आयुःकर्म विजृम्भते तावद्
दोषैरतिपीडितोऽपि जीयति, आयुःकर्मसंख्ये च दोषाणामप्यकृतावपि म्रियते, तत्र देहमात्रकारणं संवेदनं, अन्यच्च—देहः
कारणं संवेदनस्य सहकारिभूतं वा उपादानभूतं वा !, यदि सहकारिभूतं तदिष्यत एव, देहस्यापि क्षयोपशमे हेतुतया
कथंचिद्विज्ञानहेतुत्वान्मुपगमात्, अथोपादानभूतं तदयुक्तं, उपादानं हि तत् तस्य यद्विकारेण यस्य विकारो, यथा मृद्
घटस्य, न च देहविकारेणैव विकारः संवेदनस्य, देहविकाराभावेऽपि भयशोकादिना तद्विकारदर्शनात्, न तद् देह
उपादानं संवेदनस्य, तथा च यदन्त्युपादानलक्षणमपरे—“अधिकृत्य हि यद् यस्तु, याः पदार्थो विकार्यते । उपादानं न
तत्तस्य, युक्तं गोगदयादियत् ॥१॥” एतेन यदुच्यते—मातापितृचैतन्यं सुतचैतन्यस्योपादानमिति, तदपि प्रतिक्षिप्तं, तन्नापि
तद्विकारे विकारित्व तदविकारे चाविकारित्वमिति नियमादर्शनात्, अन्यच्च—यद्यस्योपादान तत्तस्मादभेदेन व्ययस्थितं,
यथा मृदो घटः, मातापितृचैतन्यं च सुतचैतन्यस्योपादानं ततः सुतचैतन्यं मातापितृचैतन्यादभेदेन व्ययतिष्ठते, तस्माद्
यत्किञ्चिदेतत्, तन्न भूतधर्मो भूतकार्यं वा चैतन्यं, किं त्वात्मनो गुण इति, तद्गुणस्य प्रत्यक्षसिद्धत्वात्प्रत्यक्षसिद्ध
आदमा, अनुमानसिद्धश्च, तच्चानुमानमिदं—रूपादीन्द्रियाणि विद्यमानप्रयोजकानि कर्मकरणत्वे सति प्राणप्राहकरूप-

त्वात्, ये कर्मकरणत्वे सति ग्राह्यग्राहकरूपे ते विद्यमानप्रयोजके, यथा संदंशयःपिण्डौ, कर्मकरणरूपाणि च सन्ति ग्राह्यग्राहकरूपाणि रूपादीन्द्रियाणि ततो विद्यमानप्रयोजकानीति, न चेन्द्रियाणां स्वत उपलम्भकत्वं येन रूपादिग्रहणं प्रति तेषां कर्तृत्वमेवोपगम्येत न करणत्वं, अचेतनत्वेन स्वत उपलम्भकत्वायोगात्, तथा चात्र प्रयोगः—यदचेतनं तन्नोपलब्धुं यथा घटः, अचेतनानि च द्रव्येन्द्रियाणि, न चायमसिद्धो हेतुः, यतः खलु द्रव्येन्द्रियाणि निर्वृत्त्युपकरणरूपाणि, निर्वृत्त्युपकरणे च पुद्गलमये, पुद्गलमयं च सर्वमचेतनं, पुद्गलानां काठिन्यावोधरूपतया चैतन्यं प्रति धर्मत्वायोगात्, धर्मानुरूपो हि सर्वत्रापि धर्मो, यथा काठिन्यं प्रति पृथिवी, यदि पुनरनुरूपत्वाभावेऽपि धर्मधर्मिभभावो भवेत् ततः काठिन्यजलयोरपि स भवेत्, न च भवति, तस्मादचेतनाः पुद्गलाः, तथा चोक्तम्—“बोहसभावममुत्तं विसयपरिच्छेयगं च चेयन्नं । विवरीयसहावाणि य भूयाणि जगत्पसिद्धाणि ॥ १ ॥ ता धम्मिधम्मभावो कहमेप्पसिं अणव्भुवगमे य । अणुरवचाभावे काठिन्नजलाण किं न भवे १ ॥ २ ॥ (धर्मसं. ५०-५१) ततः स्वत उपलम्भकत्वाभावात् रूपादिग्रहणं प्रतीन्द्रियाणां करणभाव एव, न कर्तृभाव इति स्थितम् । अथवेदमनुमानं—सभोक्तृकमिदं शरीरं भोग्यत्वात्, स्थालस्थितौदनवत्, भोग्यता च शरीरस्य जीवेन तथा निवसता भुज्यमानत्वात्, द्वयोरपि च प्रयोगयोः साध्यसाधनप्रतिबन्धः, प्रतिबन्धसिद्धिर्दृष्टान्ते प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धेति नोक्तलिङ्गलिङ्गिसम्बन्धाग्रहरूपदोषावकाशः, आगमगम्योऽप्येष जीवः, तथा चागमः—“अणिंदियगुणं जीवं, दुत्तेयं मंसचक्खुणा । सिद्धा पस्संति सब्बू, नाणसिद्धा य साहुणो ॥ १ ॥” (द०अ० ५-३४ भा.) अत्र ज्ञानसिद्धाः साधवो—भवत्येकवलिनः, ज्ञेयं सुगमं, न चागमानां परस्परविरुद्धार्थतया सर्वेषामप्य-

प्रामाण्यमभ्युपेयं, सर्वज्ञमूलस्यावश्यं प्रमाणत्वेनाभ्युपगमाहत्वाद्, अन्यथा सम्यक्प्रमाणाप्रमाणविभागापरिणतेः प्रेक्षाव-
साक्षितिप्रसङ्गात्, अथ कथमेतत्प्रत्येयं यथाऽयमागमः सर्वज्ञमूल इति !, उच्यते, यदुक्तोऽर्थः प्रत्यक्षेणानुमानेन च न
घाष्यते नापि पूर्वापरव्याहतः सोऽवसीयते सर्वज्ञप्रणीतोऽन्यस्य तथारूपत्वासम्भवात्, तंतस्तस्माद्यत्सिद्धं तत्सर्वं सुसि-
द्धम्, उक्तं च—दिष्टेण य इद्वेण य जंमि विरोधो न जुञ्जइ कद्विचि । सो आगमो ततो ज नाण त सम्मानाणति
॥ १ ॥ (धर्म० ५१९) तत् प्रत्यक्षानुमानागमप्रमाणसिद्धत्वादेदप्रतिष्ठितत्वाच्च सौम्य ! अस्ति जीव इति प्रतिपत्तव्यम्,
इह वेदपदोन्यासत्वेन वेदानां प्रमाणत्वेनास्तीकृतत्वात् ॥

पिज्ञान्मि ससयन्मि अ जिणेण जर-भरणविप्यमुद्येणं । सो समणो पइइओ पंअहिं सह खंखियसएहिं ॥६०१॥
उक्तप्रमाणेन जिनेन-भगवता यद्वैमानस्वामिना जराभरणान्यामुकलक्षणान्यां विप्रमुक्त इव विप्रमुक्तः तेन छिन्ने-
निराकृते संसारे स इन्द्रभूतिः पद्मभिः सण्डिकद्वैतै-छात्रसतैः सह श्रमणः प्रप्रवितः, प्रप्रवितः सन् साधुः संवृत्त इत्यर्थः, ॥

प्रथमो गणवत् समाप्तः

तं पइइअं सोउ भीओ आगच्छई अमरिसेण । वषामि णमाणेभी पराजिणिप्ता ण तं समणं ॥ ६०२ ॥
सं-इन्द्रभूतिं प्रव्रजितं श्रुत्वा द्वितीया-सख्यप्रिभूतिरत्रान्तरे अमर्येण प्रसव्याचर्णितस्वरूपेण हेतुभूतेन आगच्छति भग-
वत्समीपं, केनाभिप्रायेणेत्याह—ब्रजामि, णमिति वाक्यालङ्कारे आनयामि, निजआतरमिन्द्रभूतिमिति गम्यते,
पराजित्य णमिति पूर्ववत् तं भ्रमणमिन्द्रजालिककल्पमिति । पुनरपि किं चिन्त्यवसावागत इत्याह—

छलिओ छलाइणा सो मन्ने माइंदजालिओ वावि । को जाणइ कह वत्तं इत्ताहे वट्टमाणी से ? ॥ १२७ भा० ॥
दुर्जयखिभुवनस्यापि मज्जाता इन्द्रभूतिः, केवलमहमिदं मन्ये-छलादिना छलितोऽसौ तेन, स हि छलजातिनिग्रहस्था-
नग्रहणनिपुणः सम्भाव्यते, अथवा मायेन्द्रजालिकः कोऽपि निश्चितमसौ येन तस्यापि 'जगद्गुरोर्मन्त्रातुभ्रमितं चेतः',
यदिवा को जानाति तयोः किमपि वादस्थानं कथमपि वृत्तं ? मयरोक्षत्वाद्, अत ऊर्ध्वं मयि तत्र गते 'से' तस्य छला-
दिकुशलस्य मायेन्द्रजालकुशलस्य वा 'वट्टमाणी'ति या काचित् वार्त्ता वर्तनी वा भविष्यति, तां द्रक्ष्यत्ययं समग्रोऽपि
लोक इति गम्यते ॥ इदं च तेन तत्रागच्छता प्रोक्तम्—

सो पक्खंतरमेगं पि जाइ जइ मे तओ मि तस्सेव । सीसत्तं हुल्ल गओ वुत्तुं पत्तो जिणसगासं ॥ १२८ भा० ॥
को जानाति तावदिन्द्रभूतिस्तेन कथमपि निर्जितः ? मम पुनरेकमपि पक्षान्तरं-पक्षविशेषं स यदि याति, किमुक्तं
भवति ?-मद्विहितस्य सहेतूदाहरणस्य पक्षविशेषस्य यद्युत्तरप्रदानेन कथमपि पारं गच्छति ततो मीति वाक्यालङ्कारे तस्यैव
श्रमणस्य शिष्यत्वेन गतोऽहं भवेयमिति उक्त्वा प्राप्तो जिनस्य-भगवतो महावीरस्य सकाशं-समीपम् ॥ ततः किमित्याह—

आभट्ठो य जिणेणं जाइजरा मरणविप्पमुक्केण । नामेण य गोत्तेण य सबन्नूसवदरिणीण ॥ ६०३ ॥
हे अगिगभूति गोयम ! सागयमुत्ते जिणेण चित्तेह । नामं पि मे वियाणइ, अहवा को मं न याणाइ ? ॥ १२९ भा० ॥
जइ वा हिययगयं मे संसय मन्नेज अहव छिदिजा । तो होल्ल चिम्हओ मे इय चित्तो पुणो भणितो ॥ १३० भा० ॥
इदं गाथान्नयमपि पूर्ववदेव ॥

किं मने अल्पि कम्मं ? वयादु नत्थिस्सि संसओ तुज्झं । वेयपपाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥६०४॥
 हे अग्निभूते ! गौतम ! त्वमेतत् मन्यसे-चिन्तयसि, यदुत कम्म-ज्ञानावर्णीयादि किमस्ति एत नास्तीति ? नन्ययम-
 नुचितस्तव सद्यः, यतोऽय सद्यस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिविषयना, तेषां च वेदपदानामर्थं सम्यक् न जानासि, यथा
 न जानासि तथा वक्ष्यामः, तेषामयमर्थो वस्यमाणलक्षणा इति गाथाश्रुत्यर्थः । तानि च वेदपदान्यमूनि-“पुरुष पवेद त्ति
 सर्वं यज्जुत यद्य भाव्यं एतानृतत्वत्वेवान्नो यदध्वेनातिरोहति यदेजति यजेजति यद् दूरे यदु अन्तिके यदन्तरस्य सर्वस्यास्य
 धाद्यत” इत्यादि, तथा ‘पुण्यः पुण्येने’त्यादि, तेषामयमर्थस्तव चेत्तसि विपरिवर्त्तते-पुरुषः-आत्मा, एवकारोऽवधारणे, स च
 पुरपातिरिक्तस्य कर्मप्रकृतीत्यरावेक्यवच्योदार्थः, इदं-सर्वं प्रत्यक्षं वर्त्तमानं चेतनाचेतनस्वरूपं प्रिमिति धाक्यालङ्कारे यज्जु-
 तम्-अस्तीति यद्य भाव्य-भविष्यत्, मुक्तिसत्त्वावपि स एव, पुरुष इत्यर्थः, एतानृतत्वत्वेवान्न इति, एतदध्वोऽपि धाक्याद्व-
 त्त च समुद्यये, अमृतत्वस्य च-अमरणभावस्य मोक्षस्य ईशान-प्रभुः, यदध्वेनातिरोहतीति यशब्दस्य ह्युतस्य एवमाह
 यधाध्वेन-आहारेणातिरोहति-अतिशयेन वृद्धिमुपैति, तथा यत् एजति-यजति पन्थादि, यत् नेजति-न यजति पर्यन्तादि,
 अत्र ऐकारो न भवत्यापेत्वात्, यद् दूरे मेवादि यदु अन्तिके यशब्दोऽवधारणे यदन्तिके-समीपे तत्सर्वं पुरुष एव, तथा
 यत् अन्त-मध्ये अस्य-चेतनाचेतनस्य सर्वस्य यदेव सर्वस्यास्य धाव्यं तत्सर्वं पुरुष एव, तत्तत्तदतिरिक्तस्य कर्मणाः किञ्च
 सत्ता पु-अच्चेयेति । तथा न प्रत्यक्षप्रमाणगम्यमिदं कम्मं, अतीन्द्रियत्वात्, नाप्यनुमानगम्यं, तत्र प्रत्यक्षाप्रवृत्तेः,
 नाप्यागमगम्यम्, आगमानां परस्परविरुद्धार्थभाषितया प्रामाण्यायोगात्, अन्यच्च-अमूर्त्तं आत्मा मूर्त्तं च कर्म्माम्युपग-

म्यते, ततः कथममूर्त्तस्य मूर्त्तेन सह संयोगः, संयुज्यमानता किल मूर्त्तानामेव धर्म इति प्रवादः, तथा कथममूर्त्तस्य मूर्त्तेन कर्मणाऽनुग्रहोपघातौ ? न खलु नभसश्चन्दनादिनोपग्रहो लकुटादिना चोपघातो भवति, अथ च श्रुतिषु कर्मसत्ता गीयते “पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणा” ततो न विद्मः—किमस्ति कर्म किं वा नास्तीति तेषां प्रमाणः, तत्र वेदपदानामर्थं न जानासि, चशब्दात् युक्तिं भावार्थं च, तेषां हि वेदपदानामयमेकवाक्यतया व्यवस्थितोऽर्थः—इह त्रिविधानि वेदवाक्यानि—कानिचिद् विधिवादपराणि कानिचिदर्थवादप्रधानानि अपराणि त्वनुवादपराणि, तत्र ‘अग्निहोत्रं जुहुयात्स्वर्गकाम’ इत्यादीनि विधिवादपराणि, अर्थवादस्तु द्विधा—स्तुत्यर्थवादो निन्दार्थवादश्च, तत्र स्तुत्यर्थवादप्रधानानि यथा ‘स सर्ववित् यस्यैषा महिमा भुवि आदित्ये, ब्रह्मपुरे ह्येष व्योम्नि आत्मा सुप्रतिष्ठितस्तमक्षरं वेदयते, अथ यस्तु सर्वज्ञः स सर्ववित् सर्वमेवाविश’ इत्यादि, निन्दार्थवादप्रधानानि यथा ‘एष कः प्रथमो यज्ञो ? योऽग्निष्टोमः, योऽन्नेन अनिष्टा अन्येन यजते स गर्त्तमभ्यपत’ इत्यादि, अत्र पशुमेधादीनां प्रथमं करणं निन्द्यते इत्ययं निन्दार्थवादः, ‘द्वादश मासाः संवत्सरः अग्निरुष्णोऽग्निर्हिमस्य भेषज’मित्यादीनि त्वनुवादप्रधानानि, लोके प्रसिद्धस्यैवार्थस्य एतैरनुवादात्, पुरुष एवेदं भिमि-
त्यादीन्यपि पुरुषस्तुतिपराणि, यद्विवा जाल्यादिमदत्यागायाद्वैतभावनाप्रतिपादकानि न कर्मसत्ताप्रतिषेधकानि, इत्थं चैतदङ्गीकर्त्तव्यं, न खल्वकर्मण आत्मनः कर्तृत्वोपपत्तिः, एकान्तशुद्धतया प्रवृत्तिनिवन्धनाभावात्, न च वाच्यं शरीर-
वान् खल्वीशान आरम्भ उपपत्तिमान्, स्वशरीरारम्भेऽपि तस्योक्तदोषानतिक्रमात्, अथ ऋषे—अन्यस्तत्शरीरारम्भाय व्याप्रियते, स च शरीरवान् सत्तारम्भक इति, तदप्यसम्यक्, तत्रापि विकल्पद्वयप्रवृत्तेः, स ह्यन्यस्तत्शरीरारम्भाय व्याप्रियते

स शरीरी अशरीरीति वा !, तत्र यथाचा पद्यस्ततः स शरीरी कथम् !, अन्येन तच्छरीरकरणादिति चेत् ननु तत्रापीयमेव
 धार्तैत्यनयस्यानुपपन्नं, अथाशरीरीति पद्यस्तदप्ययुक्तम्, अशरीरितया तस्याप्यारम्भकत्वायोगात्, स्यादेतद्-एष नः
 सिद्धान्तो यदा कर्मरहितस्याप्यात्मनः शरीरकरणेष्वेव जायते तदा शरीरमारभते, आत्मनः सकलशक्तिसमन्वितत्वात्,
 अत एव मुक्तात्मनो न श्रूयः शरीरित्यप्रसङ्गः, शरीरकरणेच्छाया एवाभावात्, तदप्यश्लीलं, शुद्धस्य सतो रागद्वेषरहित-
 तया शरीरकरणेच्छाया एवाप्रवृत्तेः, मुक्तात्मवत्, ततः कर्मसिद्धितीयः पुरुषः कर्तेति न सर्वोऽपि वेदपदानि कर्मसंचामति-
 पेपकानि, न सत् कर्म प्रत्यक्षप्रमाणगोचरात्किन्तु, मया साधारण्यत्वेन लपलम्यमानत्वात्, नाप्यनुमानगोचरातीतं भयतो-
 ऽध्यनुमानसिद्धत्वात्, तच्छेदमनुमानं-शरीराभ्यन्तरपूर्वकं बालशरीरमिन्द्रियादिमत्त्वात् युषशरीरयत्, न च धार्यं
 जनमाभ्यन्तरानीतशरीरपूर्वकारणस्यास्मान्मिरभ्युपगमस्यास्तिष्ठसाधयता, आत्मान्तरशरीरस्यापान्तरालगतायमावेन सत्पूर्वक-
 त्वायोगात्, तस्मात्कामर्माणशरीरपूर्वकं बालशरीरमिति सिद्धं कर्म, अन्यथा प्रसिनियतदेवास्यानगममाप्तिर्नरपञ्चाविरू-
 पेण वैचित्र्यं वा नोपपत्तिमत्, नियामकाभावात्, तर्कं च-“आत्मत्वेनाविशिष्टस्य, वैचित्र्यं तस्य यद्वशात् । नरादिरूप
 तद्विधमहर्षं कर्मसंज्ञकम् ॥ ३ ॥” अथ स्वमाय एव नियामको वैचित्र्यस्य न कर्मेति कर्म्मसिद्धिः, तदप्यनुपपन्नं, विकल्पा-
 न्यामयोगात्, स हि स्वभावो यस्तुविशेषो वा स्यात् वस्तुधर्मो वा !, न तावत् वस्तुविशेषस्तस्याप्रामाणिकत्वात्, न हि स वस्तु-
 विशेषः प्रत्यक्षप्रमाणसिद्धो नाप्यनुमानसिद्धो न बाप्यागमगम्य इत्यप्रमाणक एव, अन्यच्च-स वस्तुविशेषो मूर्त्तौ वा अमूर्त्तौ
 वा !, यदि मूर्त्तः कर्मणोऽस्य न कश्चिन्नेदोऽन्यत्र संज्ञायेदात्, भवता हि वस्तुविशेष इति व्यवह्रियते मया तु कर्म्ममिति,

अथामूर्त्तो न तर्हि वैचित्र्यहेतुर्देहकारणं च अमूर्त्तत्वात् गगनवत्, अथ वस्तुधर्मः स्वभाव इति पक्षस्तत्रापि विकल्पद्वयं, स ह्यात्माख्यवस्तुधर्मो वा स्याद्वस्त्वन्तरधर्मो वा?, तत्रात्माख्यवस्तुधर्मत्वे देहादिकारणत्वानुपपत्तिरमूर्त्तत्वात् गगनवत्, वस्त्वन्तरधर्मत्वेऽपि विकल्पयुगलप्रवेशः, तद्धि वस्त्वन्तरममूर्त्तं वा स्यान्मूर्त्तं वा?, अमूर्त्तत्वे तद्धर्मोऽप्यमूर्त्त इति पूर्ववत् देहादिकारणत्वायोगः, अथ मूर्त्तं तर्हि स मूर्त्तवस्तुधर्मः पुद्गलपर्याय एवान्यस्य मूर्त्तवस्तुधर्मत्वायोगात्, कर्मापि च पुद्गलपर्यायानन्यरूपमिति कर्मसिद्धिः। अन्यच्च-समानेऽपि च सेवाधारम्भे समानेऽपि च स्वामिचित्तपरिज्ञानादिरूपे तदुपाये यः खलु परस्परं मनुष्याणां फलभेदः स हेत्वन्तरं विना न युक्तिमिर्यति, कारणभेदमन्तरेण कार्यभेदायोगात्, ततो यदेव तत्र किञ्चनापि हेत्वन्तरं तत्कर्मेति प्रतिपत्तव्यम्, उक्तञ्च—“तथा तुल्येऽपि चारम्भे, सदुपायेऽपि यो नृणाम्। फलभेदः स युक्तो न, युक्त्या हेत्वन्तरं विना ॥ १ ॥ तस्मादवश्यमेष्टव्यमत्र हेत्वन्तरं परैः। तदेवाहृष्टमित्याहुरन्ये शास्त्रकृतश्रमाः ॥ २ ॥ (शास्त्रवा०) आगमगम्यं चैतत्, ‘पुण्यः पुण्येन कर्मणा, पापः पापेन कर्मणे’ति श्रुतिवचनप्रामाण्यात्, अथ कर्मास्तीति प्रतीमः, तच्च कर्म पुद्गलस्वरूपं नामूर्त्तमिति कथं प्रतिपत्तव्यम्?, उच्यते, अमूर्त्तत्वे सति ततः सकाशादात्मनामनुग्रहोपघातासम्भवादाकाशादिवत्, न खल्वाकाशमात्मनामनुग्रहमुपघातं वा विधातुमलममूर्त्तत्वादेवं कर्ममपि स्यात्, एतेन यदवोचन् सौगताः—वासना कर्मेति, तदपि प्रतिक्षिप्तम्, वासनाया अमूर्त्तत्वेनोक्तदोषानतिक्रमात्, उक्तं च—“अन्ने च अमुत्तं चिय (केई अमुत्तमेव च) कम्मं मन्नंति वासणारूवं। तं च न जुज्जइ तत्तो उवघायाणुगहाभावा ॥ १ ॥ नागासं उवघायं अणुगहं वावि कुणइ सत्ताणमित्यादि” (धर्म. ६२७-८) अन्यच्च—

वासना नाम वासकसम्पर्कनिवन्धना यथा तिलादौ गन्धवासना मालतीपुष्पादिसम्पर्कहेतुका, ततो यदि बोधसंताने
 वासना रागादिहेतुरभ्युपगम्यते तर्ह्ययदयं बोधातिरिक्तं किञ्चिद्वासकमभ्युपगन्तव्यम्, अन्यथा वासनानुपपत्तेः, तथा
 च सति सिद्धं नः पौद्गलिकं कर्म, उक्तं च—“वासनाऽप्यन्यसम्यग्धं, विना नैवोपपद्यते । पुष्पादिगन्धवैकल्ये, तिलादौ
 नेप्यते यतः ॥ १ ॥ बोधमात्रातिरिक्तं तु, वासकं किञ्चिदित्यसाम् । मुख्यं तदेव नः कर्म, न युक्ता वासनाऽन्यथा ॥ २ ॥
 (शास्त्रया) ये पुनरपरे माहुरासश्चक्रिकं कथेति स एवं प्रष्टव्या—सा शक्तिरात्मनः स्वाभाविकी लतान्यसम्पर्क-
 कसमुद्भवा !, तत्र यथाय पक्षस्तथा बोधाभाषप्रसङ्गः, आत्मस्वरूपस्येव तस्याः शक्तेरपनेतुमशक्यत्वात्, अन्यथानिरुपा-
 धिकारमानुपपत्तेः, आत्मस्वरूपस्तु धर्मस्वभावोक्तदोषानुपपन्नस्तु तदवस्य एव, अथ द्वितीयः पक्षः, तथा च सति यत्सोपाये
 सम्पर्कयथात् सा शक्तिरात्मनो नारकादिभिरव्यञ्जनरूपा समुदपादि तदेवास्माकं पौद्गलिकं कर्मेति न काचित्स्थितिः । यद-
 न्युक्तम् ‘अन्यथासमूर्त आत्मा मूर्तं च कर्मेत्यादि, तदध्यसम्यक्, अमूर्तस्याप्याकाशस्य मूर्तेन घटादिना सह यदिया
 द्रव्यस्य पराभिप्रायेणामूर्तया क्रियया सह सयोगमायात्, उक्तं च—“मुचस्वामुत्तिमया जीवेण कर्हं हवेण संबंधो ! ।
 सोम ! घटस्सव नभसा जह वा दवस्त किरियाए ॥ १ ॥” (वि १६३५) तथा अमूर्तस्याध्यात्मनो मूर्तकर्मकृतायनुग्रहो-
 पयाताययिरुद्धौ, विज्ञानस्य ब्राह्मणोपध्यादिमदिरापयनादिभिरनुग्रहोपयातदर्शनात्, आह च—“मुत्सेणामुत्तिमतो जवघा-
 याणुगहो कर्हं होजा ! । जह विभाणार्हण मदिरापयणोसहार्हहि ॥ १ ॥” (वि १६३७) एवं सगवताऽभिहितेऽस्मि मूर्तिः
 किं कृतवानित्याह—

छिन्नमि संसयंमी जाइजरामरणविप्पमुक्केण । सो समणो पवइओ पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥ ६०५ ॥
व्याख्या पूर्ववत् ।

द्वितीयो गणधरः समाप्तः ॥

अथ तृतीयस्य गणधरस्य वायुभूतेर्वक्तव्यतामभिधित्सुराह—

ते पवइए सोइं तइओ आगच्छई जिणसगासं । वच्चासि ण वन्दामि वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ ६०६ ॥
तौ इन्द्रभूत्यग्निभूती प्रव्रजितौ श्रुत्वा तृतीयो—वायुभूतिनामा द्विजोपाध्यायो जिनसकाशमागच्छति, सातिशयनिज-
बन्धुद्वयनिष्क्रमणाकर्णनादपगताभिमानो भगवति सञ्जातसर्वज्ञप्रत्ययः सन्नेवमवाधारयत्—व्रजामि ण इति वाक्यालङ्कारे
तथा वन्दे भगवन्तं वन्दित्वा पर्युपासे इति ॥ अपरं च किं विकल्प्य समागतोऽसावित्याह—
सीसत्तेणोवगया संपइ इंदइग्गिभूहणो जस्स । तिहुअणकयप्पणामो स महाभागोऽभिगमणिज्जो ॥ १३१ भा० ॥
तदभिगमवंदणनमंसणाइणा हुज्ज पूअपावोइहं । बुच्छिन्नसंसओ वा बुत्तुं पत्तो जिणसगासं ॥ १३२ भा० ॥
गाथाद्वयमपि सुगमं, पूतपापो—विशुद्धपापोऽपगतपाप इत्यर्थः ॥ ततः किमित्याह—

आभट्ठो य जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सवन्नूसवदरिसीण ॥ ६०७ ॥

अस्या व्याख्या प्रागिव ॥ इत्थं सगौरवमाभापितोऽपि भगवता सकलत्रैलोक्यातिशायिनीं तस्य रूपादिसमृद्धिमभिस-
मीक्ष्य क्षोभादसमर्थो हृदंतं संशयं ग्रहं विस्मयाचूष्णीमाश्रितः पुनरप्युक्तः, किमित्याह—

तद्धीवतस्सरीरति संसृजो नवि अ पुच्छसे किंचि । वेयपयाण य अत्यं न याणसी तेसिभो अत्यो ॥ ६०८ ॥
हे आयुष्मन् !—यायुभूते ! तवायं सप्तयो, यदुत-स एव जीवस्तदेव च शरीरमिति, नापि च पृच्छसि किञ्चित्
विदिताभोपतस्य माक्ष्णं क्षोभात्, अयं च सप्तयस्तव विरुद्धवेदपदश्रुतिनिबन्धनः, तेषां च वेदपदानामर्थं न जानासि
तेन संशय कुरुते, तेषां च तव संशयनिबन्धनानां वेदपदानामयमर्थो—वस्यमाण इति गाथार्थः ! तानि धामूनि परस्पर-
रविरुद्धानि वेदपदानि—‘विज्ञानघन एवेतेभ्यो भूतेभ्यः समुत्थाय पुनस्तान्येयानुविनश्यति, न प्रेत्य संज्ञाऽस्ति’ इत्यादि,
तथा—‘सत्येन लभ्यस्तपसा श्रेय ब्रह्मचर्येण नित्यं ज्योतिर्मयो हि शुद्धो यं पश्यन्ति धीरा यतयः संयतात्मान’ इत्यादि
च, एतेषां चायमर्थस्तव शुद्धौ प्रतिभासते—न देहात्मनोर्भेदसंज्ञास्ति, विज्ञानघनेत्यादीनां व्याख्या पूर्वपत्, नयर न प्रेत्य
संज्ञाऽस्ति भूतसमुदायमात्रधर्मत्वाच्चैतन्यस्य, तेन धामूनि किञ्च शरीरातिरिक्तात्मोच्छेदपरानि वसन्ते, ‘सत्येन लभ्य-
स्तपसा श्रेय’ इत्यादीनि तु देहातिरिक्तात्मप्रतिपादकानि ततः सद्यः, युष्मा च भूतसमुदायमात्रधर्मता चेतनायाः, तस्याः
भूतसमुदायमात्र एवोपलम्भात् गौरवाविचत्, प्रत्यक्षादिप्रमाणगोचरातिरिक्तान्तश्च देहातिरिक्त आत्मा इति, तत्र वेदपदानां चार्थं
न जानासि, चशब्दात् युक्तिद्वये च, तेषामयमर्थः—तत्र विज्ञानघनेत्यादीनां वेदपदानामर्थः प्रागेव व्याख्यातः, सत्येन
लभ्य इत्यादीनि तु सुप्रतीतानि भूतातिरिक्तात्मप्रतिपादकानि, तथाहि—सत्येन—सत्यवचनेन तपसा—अनशनादिरूपेण
ब्रह्मचर्येण च स्फुट नित्यं—निवमेन ज्योतिर्मयो—ज्ञानमयः शुद्धो भवति, यं तथाभूतमात्मानं धीराः—परमज्ञानकलिता
यतयो—महर्षयः सयतात्मानो—ध्यानैकनिष्णाः पश्यन्ति, न च चेतनाया भूतसमुदायमात्र एवोपलम्भात् भूतधर्मता,

विलक्षणतया तस्या मूर्तत्वायोगात्, एतच्च प्रागेव भावितम्, न च तस्मिन् सत्येवोपलभस्तद्धर्मत्वानुमानायालं, व्यभि-
चारदर्शनात्, तथाहि-स्पर्शं सत्येव रूपादय उपलभ्यन्ते, न च तेषां तद्धर्मतेति, ततः शरीरातिरिक्तमाख्यपदार्थ-
धर्मश्चेतनेति स्थितं, प्रत्यक्षसिद्धोऽप्येव आत्मा, तद्गुणस्यावग्रहादिज्ञानस्य स्पष्टसंवेदनप्रत्यक्षसिद्धत्वात्, अनुमानगम्योऽपि,
तच्चेदं-देहेन्द्रियातिरिक्त आत्मा, तद्विगमेऽपि तदुपलब्धार्थानुस्मरणत्, पञ्चयातायनोपलब्धार्थानुस्मर्तृदेवदत्तवत्, इह
स्मरणमनुभवपूर्वकतया व्याप्तं, व्याप्यव्यापकभावश्चानयोः प्रत्यक्षेणैव प्रतिपन्नः, तथाहि-योऽर्थोऽनुभूतः स स्मर्यते न
शेषस्तथा स्वसंवेदनप्रत्यक्षेण प्रतीतेः, विपक्षे चातिप्रसङ्गो बाधकं प्रमाणं, अननुभूते हि विषये यदि स्मरणं भवेत् ततो-
ऽननुभूतत्वाविशेषात् खरविषाणादेरपि स्मरणप्रसक्तिरित्यतिप्रसङ्गः, विवक्षिते देहे चिद्विशेषेषु सत्सूपलभ्यो
योऽर्थः स भवान्तरे तद्विगमेऽपि जातिस्मरणे स्मर्यते, ततोऽवश्यं तस्यार्थस्योपलभको देहातिरिक्त आत्मा प्रतिपत्तव्यो,
न तन्मात्रः, तन्मात्रत्वे तद्विगमे तदुपलब्धार्थानुस्मरणायोगात्, अधिकृतदेहेन्द्रियमात्रेण तस्यानुपलब्धत्वादिति, आग-
मगम्यता त्वस्य सुप्रसिद्धैव, सत्येन लभ्य इत्यादिवेदप्रमाणाभ्युपगमात् । एवं भगवता व्याकृते स किं कृतवान्? इत्याह-

छिन्नामि संसर्गंभी जाह्नवमरणविष्पमुक्तेण । सो समणो पवइतो पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥ ३०९ ॥

अस्या व्याख्या पूर्ववत् । प्रथमगणधरादिदं नानात्वं-तस्य जीवसत्तायां संशयः, अस्य तु शरीरातिरिक्ते खल्वात्मनि,
न तु तत्सत्तायामिति ।

दृतीयो गणधरः समाप्तः ॥

सम्प्रति चतुर्थस्य गणपरस्य यत्कव्यतामभिधित्सुराह—

ते पद्येण सोऽहं विजित आगच्छेऽहं जिणसगासं । वचामि ण वंदामि वंदित्ता पञ्चधासामि ॥ ६१० ॥

तान्—इन्द्रभूतिप्रमुखान् प्रवर्जितान् श्रुत्वा व्यक्तो नास चतुर्थो गणधरो विनसकाश-भगवत्समीपं आगच्छति, केनाध्ययसायेनेत्याह—प्रजामि णमिति वाक्यालङ्कारे वन्दे भगवन्तं वर्द्धमानस्वामिनं, वन्दित्वा च पर्युपास इति ॥ एवं-भूतेन च सद्गुण्येन गत्वा भगवन्तं प्रणम्य तत्तादान्तिके भगवत्सम्पदुपलब्ध्या विस्मयोत्फुल्लजननस्तस्यौ । अत्रान्तरे—आमहो अ जिणेणं जाइजराभरणविष्णुमुक्केणं । नामेण य गोसेण य सद्यस्यदरिरीणं ॥ ६११ ॥

अस्या अपि व्याख्या पूर्ववत् ॥ आभाव्य च भगवता किमुकोऽयमित्याह—

किं ममे पंच भूआ अरिथ नरियत्ति ससओ तुज्झं । वेयपपाण य अत्तं न याणत्ती तेसिमो अत्थो ॥ ६१२ ॥

किं पञ्च भूतानि—पृथिव्यादीनि सन्ति किं या न सम्यगीति मन्यसे, व्याख्यान्तर पूर्ववत् । अथ च सद्यस्यस्य विरु-द्धयेवपदश्रुतिनिषम्भनः, तानि चामूनि वेदपदानि, ‘स्वप्नोपमं वै सकलसित्येष ब्रह्मविचिरञ्जसा विज्ञेय’ इत्यादि, तथा ‘द्यावा पृथिवी’ इत्यादि, तथा “पृथिवी देयता आपो देवता” इत्यादि, तेषां च वेदपदानामवमर्थं तथ प्रतिभासते—स्वप्नो-पमं—स्वप्नसदृशं वै निपातोऽवधारणे सकलम्—अशेषं जगदित्येष ब्रह्मविधिः—परमार्थप्रकार अञ्जसा—प्रगुणेन न्यायेन विज्ञेयो—ज्ञातव्यः, पवमादीनि किंल वेदपदानि मूतनिहुवराणि, ‘द्यावा पृथिवी’त्यादीनि तु सत्ताप्रतिपादकानि, ततः संशयः, तथा एवं ते चित्तविश्रमो यथा भूताभाव एव समीचीनस्तेषां प्रमाणेनाग्रहणात्, तथाहि—चक्षुरादिवि-

ज्ञानस्यालम्बनं परमाणवो वा स्युः परमाणुसमूहो वाऽवयवी वा ? तत्र न तावत्परमाणवस्तेषामिन्द्रियविज्ञाने प्रतिभा-
साभावात्, न खलु चाक्षुषे विज्ञाने परस्परविशकलिताः परमाणवः प्रतिभासन्ते, नापि समूहः, समूहो हि नाम द्वित्रा-
दिपरमाणूनां संयोगः, स चानुपपन्न एव, विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि—परमाणूनां संयोगो देशतो वा स्यात्
सर्वात्मना वा ? तत्र न तावद्देशेन, परमाणोर्देशाभावाद्, अन्यथा परमाणुत्वक्षतेः, परमोऽणुः परमाणुरिति व्युत्पत्तेः,
अथ सर्वात्मना पक्षस्तर्हि परमाणोः परमाणौ प्रवेशादणुमात्रप्रसक्तिः, तथा च पठन्ति—“संजोगोऽविद्यते संज्ञेः संज्ञा
व होज्जा हि। देसेण कहमणुत्तं ? अणुमेत्तं सवहा भवणे ॥ १ ॥ (धर्म. ६५१) अथ ब्रूये—परस्परं प्रत्यासन्नत्वमात्रमेवात्र संयोग-
समूहो, न देशेन सर्वात्मना वा, ततो न कश्चिद्दोषः, तदप्यसम्यक्, प्रत्येकमिव समुदितानामपि तेषामग्रहणप्रसङ्गात्,
स्वरूपावस्थितानां तेषामिन्द्रियगम्यत्वाभावात्, न च परस्परप्रत्यासन्नत्वमभ्युपपन्नं, तद्व्यवश्यं पडिदग्भेदतो भवति,
दिग्भेदे च देशसम्भवादणुत्वव्याघातः, आह च—हाणी य अणुत्तस्सा दिसिभेदातो न अन्नहा घडइ । तेसि मिहो पच्चा-
सन्नयन्ति परिफणुमेयं पि ॥ १ ॥ (धर्म. ०६५३) अथावयवीति पक्षः सोऽप्ययुक्तः, अवयविन एवासम्भवात्, तस्यावयवेषु
वृत्त्ययोगात्, तथाहि—सोऽवयवी देशेन वा प्रत्येकमवयवेषु वर्तते सर्वात्मना वा ? तत्र न तावद्देशेन अवयविनो देशाभावात्,
अन्यथा तेज्वपि देशेषु देशेन वर्तते, तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्था, अथ सर्वात्मना तर्हि यावन्तोऽवयवास्तावन्तोऽवयविन
इत्यवयविवहुत्वप्रसङ्गः, अथ न ब्रूमो देशेन वर्तते सर्वात्मना वा, किन्तु वर्तते इत्येव, तत उक्तदोषाप्रसङ्गः, तदप्यश्लीलम्,
उक्तरूपप्रकारद्वयव्यतिरेकेणान्यस्य वृत्तिप्रकारस्यासम्भवात्, अथ समवायलक्षणेन सम्बन्धेन वर्तते इति मन्येथास्तदप्ययुक्तं,

समवायस्यैवासिद्धत्वात्, न ह्युक्तुद्वयान्तरालवर्त्तो तत्सम्बन्धनिवन्धनमूलो अतुक्त्याः क्वचित्समवायो नाम पदार्थः
प्रत्यक्षादिप्रमाणविषयोऽस्ति ततः कथं समस्तित्वेन मन्यामहे, अन्यच्च-सोऽपि समवायः स्वसमवायिषु कथं वर्त्तत इति वाच्यं,
तदन्यसमवायपक्षोऽस्ति चेत्, ननु तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्थानुपपत्तिः, अथ स्वपरोभयसम्बन्धस्वभावः समवायो यथा
स्वपरप्रकाशचर्मो प्रदीपः, तेनात्मानं स्वसमवायिभिः सह सम्बन्धयति स्वसमवायिनश्च परस्परमिति, तदप्यमनोरम,
विकल्पयुगलान्तिकमात्, तथाहि-सौ हि स्वभावो समवायाद्विधौ वा स्यात् अभिप्रोयाः, यथाद्यः पक्षस्ततो न समवायस्य
सौ, सम्बन्धाभावात्, यत्तन्त्वरचर्मयत्, भवाभिप्रोक्तं समवाय एव सौ, तदव्यतिरिक्तत्वात् तत्स्वरूपवत्, कुतः स्वभाव-
द्वयकल्पनेति भूतविषयप्रमाणाभावात्, एवं विद्यमे स्फुटीकृते भगवानुत्तरमाह--वेदपदानामर्थं न जानासि, यद्वाक्यात्
पुच्छं भावार्थं च, तत्र त्वं स्वयमिवन्धनानां वेदपदानामपमर्षः-स्वप्नोपमं वै सकलमित्यादीनि अध्यात्मविस्ताया
मणिकनकाङ्गनादिसयोगस्य अनियतत्वात् अस्तिरत्वात् विपाककटुकत्वात् आस्थानिष्टित्तिपराणि, न तु तदत्यन्ताभावप्रति-
पादकानि, प्राया वृथिवीत्यादीनि तु नूतनसप्तप्रतिपादकानि अयतोऽपि प्रतीतानि, ततो वेदसिद्धा सिद्धा भूतानां
सत्ता, पदप्लुक्त-भूताभावात् एव समीचीनसंज्ञा प्रमाणेनाग्रहणादित्यादि तदप्यसम्यक्, भूतानां प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्ध-
त्वात्, तथाहि--द्विविधं परमाणूनां रूपं-साधारणससाधारणं च, तत्र यदसाधारणं रूपं तेन चाष्टुपविज्ञाने न ते प्रति-
भासन्ते, साधारणेन तु रूपेण प्रतिभासन्त एव, न च वाच्यं-साधारणं रूपं नास्त्येव, तदभावे सत्येकपरमाणुव्यतिरे-
केऽन्येषामपरमाणुत्वप्रसङ्गात्, परमाणुत्वेनापि तुल्यरूपत्वाभावाद्, अन्यथाऽसद्व्युपगमप्रसङ्गः, अथ यदेतत्परमा-

श्रुत्वेन तुल्यरूपत्वं तत्तदन्यव्यावृत्तिमात्रपरिकल्पितसत्ताकं, यथाऽयमपि परमाणुः परमाणोर्व्यावृत्तोऽयमप्यपरपरमाणो-
र्व्यावृत्त इति, नतु परमार्थिकं, तदेतदयुक्तं, स्वतस्तुल्यरूपत्वाभावेन तदन्यव्यावृत्तेरपि साधारणाया असम्भवात्, न
खलु यथा घटस्याघटाद् व्यावृत्तिस्तथा पटस्यापि, घटेन सह पटस्य तुल्यरूपत्वाभावात्, अथ सर्वं स्वलक्षणं सकलं सजा-
तीयविजातीयव्यावृत्तिस्वभावं, ततः समानरूपत्वाभावेऽपि विजातीयव्यावृत्तिः समाना, तदपि न युक्तिक्रमं, विजाती-
येभ्यो व्यावृत्तौ परमाणुत्वस्यैव सजातीयेभ्यो व्यावृत्तावपरमाणुत्वस्य प्रमत्तात्, न्यायस्य समानत्वाद्, न च भवन्मते
सजातीयव्यावृत्तिर्युक्ता, सामान्यस्यैवानभ्युपगमात्, न च सजातीयत्वाभावेऽपि विजातीयव्यावृत्ततापि वस्तुन उपपद्यते,
अनेकस्वभावानभ्युपगमात्, न धैकेन स्वभावेन सर्वेभ्यो व्यावृत्तिः, तेषां सर्वेयामपि व्यावृत्तिविषयाणामेकरूपताप्रसक्तैः,
तथाहि—घटाद् व्यावर्त्तते पटो, घटव्यावृत्तिस्वभावतैरेव व्यावर्त्तते तर्हि बलात् स्तम्भस्य घटरूपतानुपपत्तिः, अन्यथा
ततस्तत्स्वभावतया व्यावृत्त्ययोगात्, तस्मादवश्यं परमाणूनां द्वे रूपे प्रतिपत्तव्ये तुल्यमतुल्यं च, तत्र तुल्यरूपेण चाधुपे
विज्ञाने समुदिताः परमाणवः प्रतिभासन्ते इति भूतानां प्रत्यक्षविषयता । यदपि समूहपक्षेऽभिहितं 'परमाणूनां संयोगो
देशतो वा स्यात्सर्वात्मना वा' इत्यादि, तत्र पक्षद्वयेऽप्यदोषः, परमाणूनां विचित्रपरिणमनशक्तिसमन्विततया कदाचि-
द्देशतः कदाचित्सर्वात्मना सम्वन्धभावात्, न च वाच्यं देशाभ्युपगमे परमाणोः अपरमाणुत्वप्रसङ्गः, परमाणुर्हि स
उच्यते यतो नान्यदल्पतरं, परमोऽणुः परमाणुरिति व्युत्पत्तेः, न च विवक्षितात्परमाणोरन्यदल्पतरमस्ति ततः पर-
माणुत्वाव्याघातः, तथा च सति देशकालादिसामग्रीविशेषसम्पादितपरिणामविशेषपरिकल्पितानां परमाणूनां परस्परं

यत् प्रत्यासन्नस्य तदेव परमाणुसमूहः, एव एव च दैवतः परमाणूनां सम्बन्धः, तथा चार्पणम्—“ज्ञं चेव खलु अणूनां पञ्चासन्नस्रणं मिहो पश्य । तं चेव स्र संवधो विस्मिद्वपरिणामसावेकत्वं ॥ १ ॥ देसेण च संवं धो इह देसे सति कहमशुत्तपि । । अण्वतराभावातो न अण्वतरस्य ततो अस्ति ॥ २ ॥ (धर्म ७१०-७११) अथ दिग्भेदतो यो भेदः स एवान्यदल्प-तरमस्तीति कथं न परमाणुस्यव्याधातः, तदपि अयुक्तम्, सम्यक् तत्त्वापरिज्ञानात्, परमोऽणुर्हि स वच्यते यो द्रव्यतो-ऽश्नक्यभेदो, न च विवक्षितस्य परमाणोर्द्रव्येण शब्दादिना भेद आपादयितुं शक्यते, तथा वोक्तम्—“सत्येण सुति-कथेणपि छेपुं भेषु य जं किर न सक्ता । तं परमाणुं सिद्धा ववंति आह परमाणानं ॥ १ ॥ (अतु-१०००) ततोऽन्यस्य पृथग्द्रव्यरूपस्यास्पतरस्याभावादग्याहत्तं यद्दिग्भेदेऽपि परमाणुत्वं, उक्तं च—“दिसिमेदातोऽपि सक्रमेयतो कह न अण्व-तरगतिः । । दवेण सक्रमेयं पियविलय ता कुतो समिहः ॥ १ ॥ (धर्म ७११) योऽपि सर्वोत्तमपक्षे दोष उक्तः यथा—परमाणुत्वमात्रप्रसङ्ग इति सोऽप्ययुक्तो, यतो न परमाणोः परमाणुर्विनाशकः, सतः सर्वथा विनाशायोगात्, ततो द्वायपि परमाणू तथाविचपरमाणुविशेषतः सर्वात्मना सम्बन्धमापद्यमानौ सत्तोपचयविशेषात् स्पृष्टव्यशुकरूपतामेव प्राप्नुतो न परमाणुत्वमात्रमित्यदोषः, उक्तं च—“न य जुचं अणुमेव सत्ततो स्रवद्वति सज्जोमे । धायरमुत्तता यासमायतो स्रवचयविसेसा ॥ १ ॥” (धर्म ७१७) अथयपिपक्षोऽहं द्रूपणमन्वकाशं, पृथग्द्रव्यान्तररूपस्यावयविनोऽस्माभिरनभ्युपग-मात्, य एव हि परमाणूनां तथाविचदेवाकृष्टादिसाम्प्रतीविशेषसापेक्षाणां विवक्षितअलघारणादिक्रियासमर्थः समानः परिणामविशेषः सोऽवयवी, ततः कुतो देवाकात्स्न्येषुचित्किन्त्यदोषाधकाशाः !, ज्ञेयं तु समवायपक्षोक्तमनभ्युपगमात् न

नः क्षितिमावहति । एवं भगवताऽभिहिते स किं कृतवानित्याह—

छिन्नमि संसयंभी जाहजरामरणविप्पमुक्केणं । सो समणो पव्हओ पंचहिं सह खंडियसएहिं ॥ ६१३ ॥
अस्या व्याख्या पूर्ववत् ।
चतुर्थो गणधरः समाप्तः ॥

पञ्चमगणधरवक्तव्यतामाह—

ते पव्हए सोउं सुहम्म आगच्छई जिणसगासं । वचामि ण वंदामी वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ ६१४ ॥
तान्—इन्द्रभूतिप्रमुखान् प्रव्रजितान् श्रुत्वा सुधर्मः पञ्चमो गणधरो जिनसकाशं—भगवत्समीपमागच्छति, किंभू-
तेनाध्यवसायेनेत्याह, पश्चाद्धै पूर्ववत् ॥ स च भगवन्तं दृष्ट्वास्तीव मुमुदे, अत्रान्तरे—

आभट्ठो य जिणेणं जाहजरामरणविप्पमुक्केण । नामेण य गोत्तेण य सवन्नसवदरिसीण ॥ ६१५ ॥

अस्या व्याख्या पूर्ववत् ।

किं मन्ने जारिसो इह भवंमि सो तारिसो परभवेऽपि । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६१६ ॥
किं मन्यसे यो मनुष्यादिर्योहश इह भवे स परभवेऽपि तादृश एव, नन्ययमनुचितस्तव संशयो, यतोऽसौ विरुद्ध-
वेदपदश्रुतिनिबन्धनः, तानि चामूनि पदानि—‘पुरुषो वै पुरुषत्वमश्रुते पशवः पशुत्व’मित्यादि, तथा ‘शृगालो वै एष जायते यः
सपुत्रीपो दहते’ इत्यादि च, तत्र वेदपदानां त्वमित्थमर्थमवबुध्यसे—पुरुषो मृतः सन् पुरुषत्वमश्रुते—प्राप्नोति, पशवो—
गवादयः पशुत्वमेव, अमूनि वेदपदानि किल भवान्तरसाहचर्यप्रतिपादकानि, तथा शृगालो वै एष इत्यादीनि तु वैस-

दृश्यमापकानि ततः सनायः, अन्यथा—यथेऽभिप्रायो यथा कारणानुरूपं कार्यं भवति, न सल्लु शालिधीजात् गोधूमा-
 हुरग्रसूतिः, ततो भवान्तरसादृश्यमेयोपपत्तिमात्, तत्र वेदपदानामर्थं चशब्दात् शुक्तिं भावार्थं च न जानासि, तेषां
 वेदपदानामयमर्थः—पुरुषः खल्विह जन्मनि स्वभावेन मार्गवार्जवादिगुणपुष्पो मनुष्यनागगोश्वकर्मणी वध्ना मृतः सन् पुरु-
 षत्वमश्नुते, न तु नियमतः, एवं पशवोऽपि पशुभाषमायादिगुणयुक्ताः पशुनाभगोत्रे कर्मणी वध्ना मृताः सन्तः पशु-
 रत्वमासादयन्ति, न तु नियोगता, जीषाना गतिविशेषस्य कर्मसापेक्षत्वात्, श्रेयाणि तु वेदपदानि सुगमनि, न च निय-
 मतः कारणानुरूपं कार्यं, वैसदृश्यस्यापि दर्शनात्, तथाहि—शृङ्गमण्डरो जायते, तस्मादेव सर्पवानुलिप्तास्तु तृणानीति,
 गोष्ठोमाचिष्ठोमन्यां दूयां, ततो न नियमाः, अथवा कारणानुरूपकार्यपक्षेऽपि भयान्तरदैविश्रमस्य युक्तमेव, यतो
 मयाङ्कुरवीजं सारमकं कर्म, तद्य तिर्यगरामरनारकायुक्तादिमेदमिच्छत्वात् चिन्नम्, अतः कारणवैचित्र्यात् कार्यवै-
 चित्र्यमिति, परस्तुस्थित्या तु सौम्य ! किञ्चिदिह लोके परलोके वा न सर्वथा समानमतमानं वाऽस्ति, तथा चेह मये युया
 निजैरप्यवीक्षानागतैर्यालवृद्धादिपर्यादैः सर्वथा न समानोऽयस्यामेदमहणात्, नापि सर्वथाऽसमानः सत्ताथनुगमात्,
 एवं परलोकेऽपि मनुजो देवत्वमापन्नो न सर्वथा समानः, शरीरान्तरादिभावात्, नापि सर्वथाऽसमानो जीयत्वाथन्य-
 यात्, इत्थ चेत्तदङ्गीकर्तव्यमन्यथा दानदमदयादीना वैयर्थ्यप्रसङ्गात् । एवं भगवताऽभिहिते स किं कृतवानित्याह—
 छिन्नमि ससयंमी जाइजरामरणयिष्यमुक्तेण । सो समणो पद्मको पंचहिं सह तंछिपसपहिं ॥ ६१६ ॥
 व्याख्या पूर्ववत् ॥

॥ पञ्चमो गणपतः समाप्तः ॥

अधुना षष्ठगणधरक्तव्यतामाह—

ते पध्वए सोऽं मंडित आगच्छई जिणसगासे । वच्चांमि ण वंदामी वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ ६१८ ॥
तान्-इन्द्रभूतिप्रमुखान् प्रव्रजितान् श्रुत्वा मण्डिकः पष्ठो गणधरो जिनसकाशं-भगवत्समीपमागच्छति, किंभूतेना-
ध्यवसायेनेत्याह—वच्चांमि णेत्यादि पश्चाद्धं पूर्ववत् ॥ स च भगवत्समीपं गत्वा भुवननाथं प्रणम्य प्रमुदितस्तदग्रत-
स्तस्थौ, अत्रान्तरे—

आभट्ठो य जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सवण्णूसव्वदरिसीण ॥ ६१९ ॥

व्याख्या पूर्ववत् ॥

किं मग्ने बंधमोक्खो अत्थी नत्थित्ति संसओ तुज्झ । वेघपयाण य अत्थं न याणसी तेस्सिमो अत्थो ॥ ६२० ॥
किं मन्यसे बन्धमोक्षौ स्तो न वा स्त इति, नन्वयमनुचितः तव संशयः, व्याख्यान्तरं पूर्ववत्, यतोऽयं तव संशयो
विरुद्धवेदपदश्रुतिसमुत्थो वर्त्तते, तानि च वेदपदान्यमूनि—“स एष विगुणो विभुः न वध्यते संसरति वा न मुच्यते
मोचयति वा, न वा एष बाह्यमाभ्यंतरं वा वेद” इत्यादीनि “न ह वै सशरीरस्य प्रियाप्रियोरपहतिरस्ति, अशरीरं वा व-
सन्तं प्रियाप्रिये न स्पृशत” इत्यादीनि च, एतेषां च वेदपदानामयमर्थस्तव चेतसि प्रतिभासते—स एषः—अधिकृतो जीवो
विगुणः—सत्त्वादिगुणरहितो विभुः—सर्वगतः न वध्यते, पुण्यपापाभ्यां न गुज्यते इत्यर्थः, संसरति वा, नेत्यनुवर्त्तते,
न मुच्यते—न कर्मणा वियुज्यते, बन्धाभावात्, क्रियारहितत्वात्, अनेनाकर्तृत्वमावेदयति, न

वा एष बाह्यम्-आत्मन्यतिरिक्तं महदहङ्कारादि आत्म्यन्तरं वा-स्वरूपमेव वेद-जानाति, प्रकृतिधर्मत्वात् ज्ञानस्य,
 प्रकृतेर्धाचेतनत्वादिति बन्धमोक्षानुपपत्तिरिति भावः, तदेवममूनि किञ्च बन्धमोक्षाभावप्रतिपादकानि, तथा नह वै,
 नैवेत्यर्थः, सशरीरस्य-बाह्याध्यात्मिकानादिशरीरसन्तानयुक्तस्य प्रियाप्रिययोः-सुखदुःखयोरपहतिः-विनाशोऽस्ति, ससा-
 रिणः सुखदुःखाभावो नास्तीत्यर्थः, अशरीर-शरीररहितं सन्त, यावन्नान्दो निपातो यावन्न्दार्थः, अशरीरी वा सन्तं प्रिया-
 प्रिये न स्पृशतः, न सुखदुःखे अनुपजतः कारणाभावात्, अमूनि किञ्च यावद्यानि मोक्षाभिधायकानि, ततः सशयः, अन्य-
 ह-अय सौम्य ! तथासिप्राप — बन्धो हि जीवकर्मसयोगलक्षणः, स आदिमान् आदिरहितो वा !, तत्र यदि प्रथमो विकल्प-
 स्ततो विकल्पप्रसङ्गः, किं पूर्वमात्मनः प्रसूतिः पश्चात्कर्मणः यदिवा पूर्वं कर्मणः पश्चादात्मनः आहोस्त्वित् युगपदुभ-
 यस्येति, किञ्चातः !, सर्वत्रापि दोषः, तथाहि—न तावदात्मनः पूर्वं प्रसूतिर्निर्हेतुकत्वात्, व्योमकुसुमवत्, नापि कर्मणः
 प्राक्प्रसूतिः कर्तुरभावात्, न वाकृतं कर्म भवति, युगपद्यसूतिरित्ययुक्ता, कारणाभावात्, न च अनाविमल्यज्वात्मनि
 बन्धो यदामदाव्यते, कारणाभावात्, गगनस्येव, इत्थं चैतदङ्गीकर्षणसम्बन्धया युक्तस्यापि बन्धप्रसङ्गो विधेयभावात्,
 तथा च सति नित्यमुक्तत्वात् मोक्षानुष्ठानवैयर्थ्यमिति, अथ द्वितीयः पक्षस्तर्हि नात्मकर्मवियोगो भवेष्ट अनादित्वाद्
 आकाशसंयोगवदिति मोक्षानुपपत्तिरिति, तत्र वेदपदानामयमर्थः—स एष-मुक्तत्वा विगताः छान्दस्यिकज्ञानादयो गुणा
 यस्य स विगुणः विमुः-ज्ञानात्मना सर्वगतः, केवलज्ञानस्य सकललोकायभासित्वात्, तथा न बध्यते, मिथ्यादर्शनादि-
 बन्धकारणाभावात्, एसरति वा मनुष्यादिभवेष्ट, नैत्यनुवर्तते, कर्मवीजभावात्, नापि मुच्यते, मुक्तत्वात्, न मोचयति

उपदेशदानविकलत्वात्, तथा सांसारिकसुखनिवृत्त्यर्थमाह—नवा एष मुक्तात्मा बाह्यं—स्रक्चन्दनादिजनितं आभ्यन्तरम्—
आभिमानिकं वेद—अनुभवात्मना विजानाति, एवमेतानि वेदपदानि मुक्तात्मस्वरूपप्रतिपादकानि, शेषाणि तु सुप्रती-
तान्येव, तथा जीवोऽनादिनिधनः सत्त्वे सत्यहेतुकत्वात्, कर्मोपि प्रवाहतोऽनादिमत्, ततो जीवकर्मणोरनादिमानेव
संयोगो, धर्म्मधर्म्मास्तिकायाकाशसंयोगवदिति प्रथमपक्षोक्तदूषणानवकाशः, योऽपि द्वितीयपक्षेऽभिहितो दोषोऽना-
दित्वात्संयोगस्य वियोगाभाव इति, सोऽप्यसमीचीनः, तथाहि—काञ्चनोपलभ्योः संयोगोऽनादिसन्त-
तिगतोऽपि क्षारमृदुटपाकादिद्रव्यसंयोगोपायतो विघटमानको दृष्टस्तथा जीवकर्मणोरपि ज्ञानदर्शनचारित्रोपायतो
वियोग इति न कश्चिदोषः, अथ यद्यनादि सर्वं कर्म ततस्तस्य जीवकृतत्वानुपपत्तिः, जीवकृतत्वेऽनादित्वविरोधात्,
तदसम्यक्, वस्तुगत्यनववोधात्, तथाहि—जीवेन तथा तथा मिथ्यादर्शनादिसव्यपेक्षेण तदा तदोपादीयते कर्म तेन
जीवेन कृतमित्युच्यते, तच्च तथा प्रवाहापेक्षया चिन्त्यमानमादिविकलमित्यनादि, निदर्शनं चात्र कालो, यथा हि यावान्
अतीतः कालस्तेनाशेषेण वर्त्तमानत्वमनुभूतमथ चासौ प्रवाहतोऽनादिरेवं कर्माणीति, यद्युक्तं ‘मुक्तस्यापि बन्धप्रसङ्गो
विशेषाभावा’दिति, तदप्ययुक्तम्, विशेषाभावासिद्धेः, तथाहि—संसारजीवः कषायादियुक्तः, कषायादियुक्तश्च कर्मणो
योग्यान् पुद्गलानादत्ते इति तस्य कर्मबन्धोपपत्तिः, मुक्तस्तु कषायादिपरिणामविकलः, शुक्लध्यानमाहात्म्यतस्तेषां समू-
लमुन्मूलितत्वात्, ततो मुक्त्यवस्थायां कर्मबन्धाप्रसङ्गः, न च वाच्यम्—एवं सति तर्हि निरन्तरं मुक्तिगमनतो भव्या-
नामुच्छेदप्रसङ्गः, अनन्तानन्तसङ्ख्योपेतत्वात्, इह यदनन्तानन्तसङ्ख्योपेतं तत्प्रतिसमयमेकद्वित्र्यादिसङ्ख्याऽपगच्छदपि

न कदाचन निर्लेपीभवति, यथाज्ञागतकाला, तथा च अनन्तानन्तसङ्क्षोपेता भव्या इत्यनुच्छेदः, अथ सिद्धा अप्य-
नन्तास्तेषामपि प्रयाद्वतोऽनादिवाचताः कथं तेषां तावत्सङ्ख्याकानां परिमितत्वेनेऽवस्थानाविरोधः ?, उच्यते, अमूर्तत्वात्,
तथा ह्यमूर्तानां प्रतिद्रव्यमनन्तानां केवलज्ञानदर्शनानां सम्पातोऽस्ति न च विरोध इति,

छिन्नमि संसयम्मी जाइजरामरणचिप्पमुक्केण । सो समणो पहरजो अट्टुद्धरिं सह खण्डिठपसपरिं ॥ १२१ ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नयरम् अर्द्धचतुर्धेरिति-सार्द्धेच्छिभिः सह खण्डिकथतैरिति ॥

यद्यो गणपरः समाह ॥

ते पयइए सोहं, नोरिअ आगच्छई जिणसगासं । पयामि ण पंदरमी बंदिसा पणुवासामि ॥ १२२ ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नयरमिह मौर्य आगच्छति विनसकाशमिति नानात्वम् ।

आभट्ठो य जिणेणं जाइजरामरणचिप्पमुक्केणं । मामेण य गोसेण य सधधूसववरिसीण ॥ १२३ ॥
अस्या अपि सपातनिका व्याख्या पूर्ववत् ।

किं मन्त्रे अत्थि देवा उअट्टु नत्थिस्ति संसखो तुल्लं । वेयपयाण य अत्थं न पाणसी तेसिमो अत्थो ॥ १२४ ॥
किं सन्ति देवा एत न सन्तीहि मन्यसे, व्याख्यानर ग्राह्यत्, अर्थं च सञ्जयस्तत्र विरुद्धवेदपदश्रुतिप्रभवो वर्तते,
तानि चामूनि घेदपरानि--“स एष यज्ञायुधी यजमानोऽज्ञसा स्वर्गलोके गच्छती”त्यादीनि, तथा “अपाम सोमं अमृता

अभूम् अगमज्योतिर्विदाम देवान् किं नूनमस्मात्तृणवदरातिः किमु धूर्तिरमृत मर्त्यस्येत्यादीनि 'को जानाति मायो-
पमान् गीर्वाणान् इन्द्रयमवरुणकुवेरादी'नित्यादीनि च, एतेषां चायमर्थस्तव मतौ प्रतिभासते-स एष यज्ञ एव दुरित-
दारणक्षमत्वादायुधं-प्रहरणं यज्ञायुधं तदस्यास्तीति यज्ञायुधी यजमानोऽञ्जसा-प्रगुणेन न्यायेन स्वर्गलोकं गच्छतीति,
तथा अपाम-पीतवन्तः सोमं-लतारसं अमृत-अमरणधर्माणो अभूम्-भूताः स्म अगमन्-गताः ज्योतिः-स्वर्गं अवि-
दाम देवान्-देवत्वं प्राप्ताः स्म, किं नूनमस्मादूर्ध्वं तृणवत्करिष्यति, कोऽसावित्याह-अरातिः-व्याधिः, तथा किमु
प्रश्ने धूर्तिः-जरा, अमृतवत्तस्य अमृतत्वं प्राप्तस्य मर्त्यस्य पुरुषस्येत्यर्थः, अमरणधर्मणो मनुष्यस्य किं करिष्यति जरा-
न्याधय इति भावः, तदेवममूनि किल वेदपदानि देवसत्ताप्रतिपादकानि, 'को जानाति मायोपमानि'त्यादीनि देवसत्ता-
प्रतिषेधकानीति तव संशयः, तथा सौम्य ! त्वमित्थं मन्यसे-नारकाः किल सङ्क्षिष्टासुरपरमाधार्मिकायत्ततया कर्म-
वशातया च परतन्त्रत्वात् स्वयं च दुःखसन्तप्तत्वात् इहागन्तुमशक्ताः, वयमपि तत्रानेन शरीरेण कर्मवशतैवैव
गन्तुमशक्ताः, ततः प्रत्यक्षकरणोपायासम्भवात् श्रुतिस्मृतिग्रन्थेषु श्रूयमाणा आगमप्रामाण्यतः श्रद्धया भवन्तु, ये पुनर्देवास्ते
स्वच्छन्दचारिणः कामरूपिणः प्रकृष्टदिव्यप्रभावा इहागमनसामर्थ्यवन्तस्ततः किमितीह नागच्छन्ति येन न दृश्यन्ते इति,
तस्मात्ते न सन्त्यसदाद्यप्रत्यक्षत्वात् खरविषाणवदिति, तत्र वेदपदानां चेत्यादि पूर्ववत्, तत्र वेदपदानामयमर्थः-को
जानाति मायोपमान् गीर्वाणान् इन्द्रयमवरुणकुवेरादीनित्यादि, तत्र परमार्थचिन्तायां सन्ति देवा मत्प्रत्यक्षत्वात् मनु-
ष्यवत्, भवतोऽध्यागमप्रमाणतः सिद्धाः, केवलं सर्वमनित्यं मायोपमं, देवा अपि हि स्वकृतभोगफलकर्मपर्यन्ते विनश्वराः,

किं पुनः शेषैस्समुदाया इत्यनित्यत्वभावनामतिपादकमिदं वाक्यं, न तु देवसत्तानिषेधकमिति, तथा स्वच्छन्दचारि-
 षोऽप्यमी यदिह नागच्छन्ति तत्रेदं कारणं-नागच्छन्तीह सर्वेव सुरगणाः, सङ्क्रान्तविषयेभ्यस्तथा विषयप्रसङ्गत्वात्,
 प्रकृष्टरूपगुणस्त्रीप्रसक्तविच्छिन्नरम्यदेष्टान्तरगतमनुव्यवत्, तथा असमासकर्तव्यत्वात्, बहुकर्तव्यताप्रसाधनप्रयुक्तवि-
 नीतपुरुषवत्, तथा असधीतमनुजकार्यत्वात् नारकवत् अनभिमतगेहादौ निःसङ्गयतिष्वेति, अष्टभत्वान् नरभवस्य
 तदगन्थासहिष्णुतया नागच्छन्ति, कडेयरमिष हसा इति, जिनचम्ममहिमाविड पुनर्भक्तिविशेषात् मयान्तरागतश्च
 कविदागण्डम्लेह, तथा चैते साम्प्रतं भयतोऽपि प्रत्यक्षा पर, शेषकलमपि सामान्यसकम्ब्रसूर्यादिविमानप्रत्यक्षत्वात्
 तद्यासिसिद्धिरिति कृत प्रसङ्गेन,

ठिप्पंमि संसयंसी ज्ञाहजरामरणविष्यमुक्तेण । सो समणो पयइभो अनुद्धहि खंदिपसपदि ॥ ३२५ ॥

ज्याख्या पूर्णयत् । ॥ सामो गणपठ समाप्तः ॥

ते पयइण सोउं अकपिओं आगच्छइ जिणसगासं । पयामि ण वंरामी वंदिता पजुवाससमि ॥ ३२६ ॥

ज्याख्या पूर्णयत्, नयत्समाकम्पिक आगच्छति-जिनसक्त्यामिति ज्ञानात्स्वप् ।

आमद्धो प जिणेणं जाइजरामरणविष्यमुक्तेणं । नामेण प गोसेण य सवधूसवधंपरिसीण ॥ ३२७ ॥

जस्याः सपरात्मिका व्याख्या प्राग्वत् ।

किं मन्त्रे नेरइया अत्थी नत्थित्ति संसओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेस्सिमो अत्थो ॥ ६२८ ॥
नरान् स्वयोग्यान् कायन्ति-शब्दयन्ति आकारयन्तीति नरकास्तेषु भवा नारकाः, ते नारकाः किं सन्ति उत न सन्तीति
मन्यसे, व्याख्यान्तरं प्राग्वत्, अयं च संशयस्तव विरुद्धपदश्रुतिसमुद्भवो वर्तते, तानि चामूनि वेदपदानि-‘नारको वै एष
जायते यः शूद्रान्नमश्नाति’ इत्यादि, अस्यायमर्थः-‘एषः’ ब्राह्मणो नारको जायते यः शूद्रान्नमश्नातीत्यादीनि किल वेदवाक्यानि
नारकसत्ताप्रतिपादकानि, ‘नह वै प्रेत्य नारकाः सन्ती’त्यादीनि तु नारकाभावप्रतिपादकानि, तथा सौम्य ! त्वमित्थं
मन्यसे-देवा हि चन्द्रादयस्तावत्प्रत्यक्षा एव, अन्येऽपि औपयाचितकादिफलदर्शनतोऽनुमानतोऽवगम्यन्ते, नारकास्त्व-
भिधानव्यतिरिक्तार्थशून्याः कथं प्रत्येतव्या इति तदभावः, तथा चात्र प्रयोगः-न सन्ति नारकाः साक्षादनुमानतो वाऽ-
नुपलब्धेः, व्योमकुसुमवत्, व्यतिरेके देवाः, तत्र ‘वेदपदानां चे’त्यादि, तत्र वेदपदानामर्थं चशब्दाद्युक्तिं भावार्थं च न
जानासि, यतस्तेषां वेदपदानामयमर्थः-ये खलु निरुपाधितपःसंयमादिना उपचितपुण्यप्राग्भारास्ते न ह वै-न प्रेत्य-परलोके
नारकाः सन्ति-भवन्ति जायन्ते, तेषां स्वर्गसत्कुलप्रत्यायातिपरम्परया केषाञ्चित्तद्भवेऽपि मोक्षगमनात्, ततो नामूनि
नारकाभावप्रतिपादकानि वेदपदानि, किन्तु पुण्यवतां नारकभवनप्रतिषेधकानीत्ययुक्तः संशयः, तथा सौम्य ! ते नारकाः
कर्मपरतन्त्रत्वादिहागन्तुमशक्ताः, भवद्विधानामपि कर्मपरतन्त्रत्वादेव तत्र गमनशक्त्यभावः, ततो न शुष्माहशां तदुप-
लब्धिः, क्षायिकज्ञानसम्पदुपेतानां तु वीतरागाणां ते प्रत्यक्षा एव, अपास्तसमस्तावरणतया समस्तवस्तुज्ञानोपेतत्वात्,
न च वाच्यमशेषपदार्थविद एव क्षायिकज्ञा न सन्तीति, यतो ज्ञस्वभाव आत्मा, केवलं यथा ज्ञानावरणीयस्य कर्मणः

धयोपशमस्तथा तस्य रूपाविर्भावविशेषो दृश्यते, तथा च कश्चिद्बुद्धानां जानाति कश्चिद्बुद्धानामिति, न चायं ज्ञानविशेषः स्वत्या-
 त्मनस्तत्त्वभायतामन्तरेणोपपद्यते, ततोऽवश्यमसौ ज्ञस्वभाव प्रतिपत्तव्यः, तस्य चावोपावरणविलये समस्तज्ञेयपरिच्छेद-
 कता ज्ञस्वभावत्वात्, तथा चास्मिन्नर्थे लौकिको हृद्धान्तो, यथा पद्मरागादिरुपलब्धिज्ञो भास्वरस्य रूपोऽपि स्वगतमलक-
 उद्गाहकितस्तदा वस्तवप्रकाशायन्नपि क्षारमृदुपाकाद्युपायतः स्वगतमलकेष्वप्यगमे प्रकाशयति, एवमात्मापि ज्ञस्वभावः कर्म-
 मलकलङ्काद्विगतः प्रागज्ञो वस्तवप्रकाशयन्नपि सम्यक्संज्ञानतपोविशेषसयोगोपायतोऽप्येतस्यस्ताथरणाः समस्तं वस्तु प्रकाश-
 यति, प्रतिबन्धकाभावात्, न चाप्रतिबन्धस्वभावस्यापि तस्य सर्वत्र प्रकाशनव्यापाराभाषो, ज्ञस्वभावत्वात्, न हि ज्ञो
 ज्ञेये सति प्रतिबन्धशून्यो न प्रवर्तते, अथ पद्मरागोऽपि प्रकाशकस्वभावा, न चासौ प्रतिबन्धभावे सर्वं प्रकाशयति,
 ततस्तेनैव व्यभिचार इति, तदसम्यक्, तस्य सन्निकृष्टार्थप्रकाशनस्वभावत्वाद् विप्रकृष्टविषये देशविप्रकर्षेणैव प्रतिबन्धभा-
 वात्, न चात्मनोऽपि देशविप्रकर्षः परिच्छेदप्रतिबन्धहेतुः, तस्यागमगम्येषु सूक्ष्मव्यपहितविप्रकृष्टेष्वलिलपदार्थेष्वपि गतिता-
 मर्थ्यदर्शनात्, तथा च परमाणुमूलकीलकोदकामरलोफचन्द्रोपरागाद्विपरिच्छेदसामर्थ्यमत्यागमोपदेशतः क्षयोपशमवतोऽपि
 दृश्यते, एव साक्षात्कारि क्षयिकमिति प्रतिपत्तव्यमिति क्षयिकज्ञानवता प्रत्यक्षा नारकाः, भवतोऽप्यनुमानानाम्नाः,
 तच्चेदमनुमान-विद्यमानोत्कृष्ट प्रकृष्टपापफल कर्मफलत्वात् पुण्यफलवत्, न च तिर्यङ्मूरा एव प्रकृष्टपापफलमुजः,
 तत्सौदारिकसरीरवता धेदयितुमशक्यत्वात्, अनुत्तरसुरजन्मनिबन्धनप्रकृष्टपुण्यफलवत्, तथा आगमप्रमाणगम्याश्चेते,

यत एवमागमः—“सततानुबन्धयुक्तं दुःखं नरकेषु तीव्रपरिणामम् । तिर्यक् तृष्णाभयक्षुद्रधादि दुःखं सुखं चाल्पम् ॥ १ ॥
सुखदुःखे मनुजानां मनःशरीराश्रये बहुविकल्पे । सुखमेव तु देवानामल्पं दुःखं तु मनसिभवम् ॥ २ ॥” इत्यादि, एवम्-
छिन्नमि संसयमी जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । सो समणो पव्हतो तिहिं तु सह खंडियसएहिं ॥ ६२९ ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नवरमत्र नानात्वं त्रिभिः खण्डिकशतैरिति ॥

अष्टमो गणधरः समाप्तः ॥

ते पव्हए सोडं अयलो आगच्छई जिणसगासं । वच्छामि ण वंदामी वंदित्ता पज्जुवासामि ॥ ६३० ॥
व्याख्या पूर्ववत्, नवरमचलच्चाता आगच्छति जिनसकाशमिति विशेषः,

आभट्टो य जिणेणं जाइजरामरणविप्पमुक्केणं । नामेण य गोत्तेण य सवञ्जूसवदरिरीण ॥ ६३१ ॥

अस्याः सपातनिका व्याख्या पूर्ववत् ।

किं मन्ने पुण्णपावं अत्थी नत्थित्ति संसओ तुज्झं । वेयपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६३२ ॥
किं पुण्यपापे स्तः किं वा नेति मन्यसे, व्याख्यान्तरं पूर्ववत्, अयं च संशयस्तत्र विरुद्धवेदपदश्रुतिप्रभवो दर्शना-
न्तरविरुद्धश्रुतिप्रभवश्च, तानि चामूनि वेदपदानि—‘पुरुष एवेदं मि सर्व’मित्यादि, अस्य यथा द्वितीयगणधरवक्तव्यतायां
व्याख्या तथाऽत्रापि, तथा सौम्य ! अचलभ्रातस्त्वमित्थं मन्यसे—दर्शनविप्रतिपत्तिश्चात्र, तत्र केषांचिद्दर्शनं—पुण्यमे-

वैकमस्ति न पाप, तदेव चायासप्रकर्षावस्थं स्वर्गाय क्षीयमाणं मनुष्यतिर्यग्भारकादिभयफलाय, तदशेषसयाच मोक्ष इति,
 यथा अत्यन्तपथ्याशरसेपनादुल्लुप्तमारोग्यमुलं भवति, किञ्चित्पथ्याद्धारयिर्यर्जनाच्छारोग्यमुल्लहानिः, अशेषाद्धारयिरिच्छयाच्च
 मुत्ताभायकस्योऽपवर्गः, अन्येषा तु पापमेवैकं, न पुण्यमस्ति, तदेव चोत्तमास्यामनुभातं नारकमयायातं, क्षीयमाणं
 तिर्यग्भारामरमवायेति, तदत्यन्तसयाच मोक्ष इति, यथा अत्यन्तापथ्याद्धारसेवनात् परममनारोग्यं, तस्यैव किञ्चित्किञ्चि-
 द्पकर्षादारोग्यमुलं, अशेषपरित्यागात् भृतिकत्वो मोक्ष इति, अन्येषां तुभयमप्यन्योऽन्यानुविद्धस्वरूपफलं सुस्मिन्न-
 मुखदुःखाख्येदुःफलभूतं, तथाहि-नैकान्ततः किञ्च ससारिणः मुलं तु लं यादस्ति, देयानामपि चेष्ट्यादियुक्तायात्, नार-
 काणामपि वा पयोन्मिषत्पानुभयात्, इत्थंभूतपुण्यपापाख्यपस्तुल्लयाय मोक्ष इति, अपरेषा तु स्वतन्त्रमुभयं विधिक-
 तुल्लुःखकारणं, तत्सयाच निःश्रेयसायसिद्धिः, तदेवं दर्शनानां परस्परविरुद्धत्वेनाप्रमाणत्वादस्यादस्मिन् विषये
 प्रमाणाभाय इति । तथा 'पुण्यः पुण्येनैत्यादिना प्रतिपादिता तत्सत्ता, ततः संक्रयः, तत्र वेदपदानां चार्थः, कश्चिद्वात्
 युक्तिं इदं न जानाति, यवस्तेषामयमर्थः, तत्र यथा द्वितीयगणपरवकक्यतायां वेदपदानामर्थः स्वभायपक्षनि-
 राकरणप्रयणोऽभिहितस्तथाऽत्र परक्यम्, सामान्यकर्मसिद्धिरपि तथैव वक्तव्या, यद्य दर्शनानामप्रमाणं परस्पर-
 विरुद्धत्वेन मन्यते तदसाम्यतम्, परक्य प्रमाणत्वात्, तथाहि-यादलियुत्रादिविविधस्वरूपाभिधायकाः सम्यक्त्वक-
 याभिधायकयुक्ताः परस्परविरुद्धपक्षोऽपि न सर्व एवामप्रमाणतां भजन्ते, तत्र यद्यप्रमाणं तत् अप्रमाणनिरासद्वारेण
 प्रदर्शयिष्यामः, तत्र न वावत्पुण्यमेवापक्षीयमानं तुल्यकारण, तस्य तुल्यहेतुत्वेनेष्टत्वात्, स्वल्पस्यापि स्वल्पमुल-

साधकत्वात्, तथा चाणीयसो हेमपिण्डादणुरपि सौवर्ण एव घटो भवति, न मार्षिको राजतो वेति, न च पुण्याभावो दुःखहेतुस्तस्य निरुपाख्यतया हेतुत्वायोगात्, न च सुखाभात्र एव स्वसत्ताविकलो दुःखं, तस्यानुभूयमान-
त्वात्, ततः स्वानुरूपकारणपूर्विका दुःखानुभूतिः अनुभूतित्वात् सुखानुभूतिवदिति केवलपुण्यवादनिरासः, केवलपाप-
पक्षेऽपि इदमेवोपपत्तिजालं विपरीतं वक्तव्यं, नापि सर्वथाऽन्योऽन्यानुविद्धस्वरूपमुभयात्मकमेकं निरंशवस्त्वन्तरमभ्युप-
गन्तुं युक्तं, सम्मिश्रसुखदुःखाख्यकार्यप्रसङ्गात्, अथ च परस्परपरिहारेण विविक्ते सुखदुःखे अनुभूयेते, तथा स्वसंवेदन-
प्रमाणसिद्धत्वात्, अन्यच्च—केवलसुखानुभवः श्रूयतेऽनुत्तरसुराणां, केवलदुःखानुभवो नारकाणां, न च सर्वथा सम्मि-
श्रैकरूपात्कारणादेवं विविक्तः कार्यभेदो युक्तः, तस्मादन्यदेव निमित्तं सुखातिशयस्यान्यदेव च दुःखातिशयस्य, न च
सर्वथैकरूपस्य सुखातिशयनिबन्धनांशवृद्धिर्दुःखातिशयकारणांशहान्या सुखातिशयप्रभावाय दुःखातिशयनिबन्धनांश-
वृद्धिः सुखातिशयकारणांशहान्या दुःखातिशयप्रभावाय कल्पयितुं न्याय्या, भेदप्रसङ्गात्, तथा च यद्वृद्धावपि यस्य
वृद्धिर्न भवति तत्ततो भिन्नं प्रतीतमेवेति सर्वथैकरूपता पुण्यपापयोर्न सङ्गता, कर्मसामान्यापेक्षया त्वविरुद्धाऽपि,
तथाहि—सातसम्यक्त्वहास्यरतिपुरुषवेदशुभायुर्नामगोत्राणि पुण्यमन्यत् पापं, सर्वं च तत् कर्मेति, तस्माद्विविक्ते पुण्य-
पापे इति प्रतिपत्तव्यम्, सर्वस्यापि च संसारिण एतदुभयमप्यस्ति, केवलं किञ्चित् कस्याचिदुपशान्तं किञ्चित्क्षयोपशम-
मुपगतं किञ्चित् क्षीणं किञ्चिदुदीर्णं ततः सुखदुःखवैचित्र्यं जन्तूनामिति ।

कुतः परलोकसम्भवः ? तत्र वेदानां चार्थः, चशब्दाद्युक्तिं हृदयं च, तेषां च वेदपदानामयमर्थः—तत्र विज्ञानघनेत्यादीनां पूर्ववद्वाच्यः, न च भूतसमुदायश्चैतन्यं, सन्निकृष्टदेहोपलब्धावपि चैतन्यविशेषानुपलम्भात्, इह यस्मिन्नुपलब्धेऽपि यदवश्यं नोपलभ्यते तत् ततो भिन्नं, यथा घटात् पटः, नोपलभ्यते च देहोपलब्धावपि चैतन्यविशेष इति, इतश्च देहादन्यच्चैतन्यं चलनादिचेष्टानिमित्तत्वात्, इह यत् यस्य चलनादिचेष्टानिमित्तं तत्ततो भिन्नं दृष्टं, यथा मरुत् पादपात्, चलनादिचेष्टानिमित्तं च चैतन्यं देहस्य धर्मश्चैतन्यं, किन्वात्मनः, तस्य चानादिमत्कर्मसन्तति-समालिङ्गितत्वादुत्पादव्ययध्रौव्ययुक्तत्वाच्च कर्मपरिणामापेक्षा मनुष्यादिपर्यायनिवृत्त्या देवादिपर्यायान्तरप्राप्तिरस्य वि-रुद्धेति परलोकसिद्धिः, यदपि च नित्यानित्यैकान्तपक्षोक्तं दूषणं तदपि जात्यन्तरात्मकनित्यानित्यशबलरूपपक्षान्मुप-गमेन तिरस्कृतत्वात् नो ढीकत इति ॥

छिन्नमि संसयंमी जाहजरामरणविप्पमुक्केण । सो समणो पव्वहतो तिहिं उ सह खंडियसएहिं ॥ ६३७ ॥

व्याख्या पूर्ववत् ।

दशमो गणधरः समाप्तः ॥

ते पव्वहए सोउं पभास आगच्छई जिणसगासे । वच्चांमि ण वंदामी वंदित्ता पज्जुवासांमि ॥ ६३८ ॥

व्याख्या पूर्ववत्, नवरं प्रभास आगच्छतीति नानात्वं ।

आभट्ठो य जिणेणं जाहजरामरणविप्पमुक्केण । नांमेण य गोत्तेण य संवच्चूसव्वदरिणीण ॥ ६३९ ॥

अस्याः संपातनिका व्याख्या पूर्वेणत् ।

किं मन्त्रे निघाणं अत्थी नत्थिप्ति संसओ तुगच्छ । वेपपयाण य अत्थं न याणसी तेसिमो अत्थो ॥ ६४० ॥
किं निर्घाणमस्ति किंया नास्तीति मन्यसे, व्याख्यान्तरं पूर्वेणत्, अयं च सस्यस्तथ चिरुद्धवेदपदश्रुतिनिबन्धनः,
तानि च वेदपदान्यभूनि-‘जराभर्ये’ या एतत्सर्वं यदग्निहोत्रं’ तथा ‘सिपा गुहा वुरयमाहो’ तथा ‘हे ब्रह्मणी परमपरं च,
तत्र परं सत्यं ज्ञानमनन्तरं ब्रह्मे’ति, तेषां चायमर्थस्तथ चेत्तसि वर्तते-यदेतदग्निहोत्रं तत् जराभर्यमेव-यावज्जीवं कर्त्तव्य-
मिति, अग्निहोत्रक्रिया च सूत्रयथहेतुत्वात् सपञ्चरूपा, सा च स्वर्गफलैव स्यात्, नापयर्गफला, यावज्जीयमिति चोक्ते
काळान्तरं नास्ति यत्रापयर्गहेतुभूतक्रियान्तरारम्भः स्यात्, तस्मात्साधनाभावात् मोक्षाभावः, तदेवमभूनि किञ्च वेदपदानि
मोक्षाभावाप्रतिपादकानि, होपाणि तु तदस्तित्यसूचकानि, यतो गुहाऽत्र मुक्तिरूपा, सा च ससारामिन्नमिदना वुरय-
माहो-दुष्प्रयेया, तथा परं ब्रह्म सत्यं-मोक्षः, अनन्तरं तु ज्ञानमिति, अभूनि मोक्षास्तित्यप्रतिपादकानीति तथ सद्यया,
तथा लौक्य ! त्वमित्थं मन्यसे-संसारमयो मोक्षः, ससारत्वं रागादिनिबन्धनं, रागादीनां चाल्पमिदं क्षयोऽनुपपन्नः, तथा-
हि-रागादयो जन्तोरेनादिमन्तो, यच्चानादिमत् न तद्विनाशमाविशति, तथा प्रमाणेन प्रतीतेः, तच्च प्रमाणमिदं-यद्
अनादिमत् न तद्विनाशमाविशति, यथाऽऽकाशम्, अनादिमन्तश्च रागादय आत्मनो व्यतिरिक्ता वा भवेयुरव्यतिरिक्ता
वा ? न्यतिरेके सर्वेषां धीतरागत्वप्रसङ्गः, रागादिभ्यो व्यतिरिक्तत्वात्, विवक्षितपुरुषवत्, अथाव्यतिरिक्तास्तत्प्रत्यक्षे
आत्मनोऽपि क्षयप्रसङ्गः, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, तथा च कुतस्तस्य वस्तुतो मोक्षः ?, तस्यैवाभावादिति, तत्र

वेदपदानां चार्थं, वशब्दात् युक्तिं हृदयं च न जानासि, यतस्तेषामयमर्थः 'जरामर्यं वे'ति वाशब्दोऽप्यर्थे, ततश्च यदेतद-
ग्निहोत्रं तत् यावज्जीवं—सर्वमपि कालं कर्त्तव्यम्, वाशब्दात् सुमुक्षुभिर्मोक्षहेतुभूतमप्यनुष्ठानं विधेयमिति नापवर्गप्रा-
पणक्रियारम्भकालास्तिता निषिद्धा, तथा यद्यपि रागादयो दोषा जन्तोरनादिमन्तस्तथापि कस्यचित्स्त्रीशरीरादिषु
यथावस्थितवस्तुतत्त्वावगमेन तेषां प्रतिपक्षभावनातः प्रतिक्षणमपचयो दृश्यते, ततः सम्भाव्यते विशिष्टकालादिसामग्री-
सद्भावे भावनाप्रकर्षविशेषभावतो निर्मूलमपि क्षयः, अथ यदि प्रतिपक्षभावनातः प्रतिक्षणमपचयो दृष्टस्तथापि तेषामाल्य-
न्तिकोऽपि क्षयः सम्भवतीति कथमवसीयते ?, उच्यते, अन्यत्र तथा प्रतिबन्धग्रहणात्, यथा शीतस्पर्शसम्पाद्या रोमह-
र्षिदयः शीतप्रतिपक्षस्य वर्तुर्मन्दतायां मन्दा उपलब्धाः उत्कर्षे च निरन्वयविनाशधर्मणः, ततोऽन्यत्रापि बाधकस्य मन्दतायां
बाध्यस्य मन्दतादर्शनाद्बाधकोत्कर्षे बाध्यस्यावश्यं निरन्वयविनाशो वेदितव्यः, अन्यथा बाधकमन्दतायां मन्दता न स्यात्,
अथास्ति ज्ञानस्य ज्ञानावरणीयं बाधकं, ज्ञानावरणीयकर्ममन्दतायां च ज्ञानस्यापि मनाक् मन्दता, अथ च प्रबलज्ञाना-
वरणीयकर्मोदयोत्कर्षेऽपि न ज्ञानस्य निरन्वयो विनाशः, एवं प्रतिपक्षभावनोत्कर्षेऽपि न रागादीनामत्यन्तोच्छेदो भवि-
ष्यति, तदयुक्तं, द्विविधं हि बाध्यं—सहभूस्वभावं तदन्यथाभूतं च, तत्र यत् सहभूस्वभावभूतं तन्न कदाचनापि निरन्वयं
विनाशमुपयाति, ज्ञानं चात्मनः सहभूस्वभावम्, आत्मा च परिणामिनित्यः, ततोऽत्यन्तप्रकर्षवत्यपि ज्ञानावरणीयकर्मोदये
ज्ञानस्य न निरन्वयो विनाशः, रागादयस्तु लोभादिकर्मविपाकोदयसम्पादितसत्ताकास्ततः कर्मणो निर्मूलमपगमे तेऽपि
निर्मूलमपगच्छन्ति, नन्वासतां कर्मसम्पाद्या रागादयः, तथापि कर्मनिवृत्तौ ते निवर्त्तन्ते इति नावश्यं नियमो, नहि

दहननिवृत्तौ तत्कृता काष्ठे अग्राहता निवर्त्तते, तदसत्, यत् किञ्चित् कश्चित् निवर्त्येविकारमापादयति, यथा
 अग्निः सुवर्णे द्रवसां, तथाहि—अग्निनिवृत्तौ तत्कृता सुवर्णे द्रवता निवर्त्तते, किञ्चित् पुनः कश्चित् अनिवर्त्येविकारारम्भक,
 यथा स एवाग्निः काष्ठे, न खलु इयामतामात्रमपि काष्ठदहननिवृत्तौ निवर्त्तते, कर्मो चात्मनि अनिवर्त्येविकारारम्भकं
 भवेत्तर्हि यदपि तदपि कर्मणा कृतं न कर्मनिवृत्तौ निवर्त्तत, यथा अग्निना इयामतामात्रमपि काष्ठे कृतमग्निनिवृत्तौ,
 तदस्य यदेकदा कर्मणाऽऽपादितं मनुष्यस्यममत्स्य कृमिकीटत्व क्षिरोयेदनादि च तत्सर्वकाष्ठं तथैवावतिष्ठत, न चैतत्
 दृश्यते, तस्मान्निवर्त्येविकारारम्भकं कर्म, ततः कर्मनिवृत्तौ रागादीनामपि निवृत्तिः, यदपि च प्रागुपन्यस्तं प्रमाणं
 'यदनादिमत् न तद्विनाशमाविशति यथाऽऽकाशं'मिति, तदप्यप्रमाण, हेतोरनैकान्वितकथात्, प्रागभावेन व्यभिचारात्,
 तथाहि—प्रागभायोऽनादिमानपि विनाशमाविशति, अन्यथा कार्यानुत्पत्तेः, भावनाधिकारी च सम्यग्दर्शनादिरतनत्रय-
 सम्पत्समन्विता येदित्यर्थः, इतरस्य तदतुल्यानुष्ठानप्रवृत्त्यभावेन तस्या मिथ्यात्वरूपत्वात्, आह च प्रयत्नम्—'नाणी
 त्वयंमि निरगो चारिती भावणाद जोगो'ति, सा च भावना रागादिदोषनिदानस्वरूपविषयफलागोचरा यथागममयसा-
 तव्या, "ज कुञ्चिथाशुजोगो पयइविशुद्धस्त चेथ जीवस्त । एएसिमो नियाण बुद्धाण न य सुंदर एयं ॥ १ ॥ क्वंपि
 सकिंलेसोऽभित्सगापीइमाइल्लिंगात् । परमसुहपच्चणीओ एयंपि असोइणं चेव ॥ २ ॥ विसओ य मंगुरो खलु गुणरहिओ सव
 य तहऽतहारूयो । सपत्तिनिष्कलो केवलं तु मूळं अणत्थाणं ॥ ३ ॥ जम्मजरामरणाई विचिसरूयो फळं तु ससारो ।
 युद्धजणनिघेयकरो एसोवि तहाविहो चेव ॥ ४ ॥ (धर्म ११६९-७०-१-२) अपिच—सूत्रानुसारेण ज्ञानादिषु यो

नैरन्तर्येणाभ्यासस्तद्रूपा भावना चेदितव्या, तस्या अपि रागादिप्रतिपक्षत्वात्, नहि तत्त्ववृत्त्या सम्यग्ज्ञानाद्यभ्यासव्या-
पृतमनस्कस्य स्वीशरीररामणीकादिविषयः चेत्तः प्रवृत्तिमातनोति, तथानुपलम्भात्, यदप्युक्तं 'किञ्च-रागादय आत्मनो
व्यतिरिक्ता वा भवेयुरव्यतिरिक्ता वा' इत्यादि, तदप्युक्तं, भेदाभेदपक्षस्य जात्यन्तरस्याभ्युपगमात्, केवलभेदाभेदपक्षे
धर्मधर्मिभावानुपपत्तेः, तथाहि-धर्मधर्मिणोरेकान्तेन भेदेऽभ्युपगम्यमाने धर्मिणो निःस्वभावतापत्तिः, स्वभाव-
स्यापि धर्ममत्त्वात्, तस्य च ततोऽन्यत्वात्, स्वः भावः स्वभावः स्वस्यैव चात्मीया सत्ता, ननु तदर्थान्तरं धर्मरूपं,
ततो न निःस्वभावतापत्तिरिति चेत् न, इत्थं स्वरूपसत्ताभ्युपगमे तदपरसत्तासामान्ययोगकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गात्, अपिच-
ज्ञेयत्वादिभिर्धर्मैरननुवेधात् तस्य सर्वथाऽनवगमप्रसङ्गो, 'न ह्यज्ञेयस्वभावं ज्ञातुं शक्यते' इति न्यायात्, तथा च तदभा-
वप्रसङ्गः, कदाचिदप्यवगमाभावात्, तथापि तत्सत्त्वाभ्युपगमेऽतिप्रसङ्गः, अन्यस्यापि यस्य कस्यचित् अनवगतस्य षष्ठभूतादे-
र्भावापत्तेः, एवं च धर्म्यभावे धर्माणामपि ज्ञेयत्वप्रमेयत्वादीनां निराश्रयत्वादभावापत्तिः, नहि धर्माधारहिताः कापि
धर्माः सम्भवन्तीति, अन्यच्च—परस्परमपि तेषां धर्माणामेकान्तेन भेदाभ्युपगमे सत्त्वाद्यभ्युपगमेऽपि सत्त्वाद्यननुवेधात्
कथं भावाभ्युपगमः?, तदन्यसत्त्वादिधर्माभ्युपगमे च धर्मित्वप्रसक्तिरनवस्थावत्ता च, तन्नैकान्तभेदपक्षे धर्मिधर्मभावा-
पपत्तिः, नाप्येकान्ताभेदपक्षे, यतस्तस्मिन्नभ्युपगम्यमाने धर्ममन्त्रं वा स्यात् धर्मिमात्रं वा, अन्यथैकान्तभेदायोगात्,
अन्यतराभावे चान्यतरस्याभावः, परस्परनान्तरीयकत्वात्, धर्मानन्तरीयको हि धर्मो धर्मिनान्तरीयकाश्च धर्माः, ततः
कथमेकस्याभावेऽपरस्यावस्थानमिति, कल्पितो धर्मधर्मिभावस्ततो न दूषणमिति चेत्, तर्हि वस्तवभावप्रसङ्गः, नहि

धर्मधर्मिस्त्वभावद्विह त किञ्चिद्वत्स्यति, धर्मधर्मिभावश्च कल्पित इति तदभावप्रसङ्गः, धर्मो एव कल्पिता न धर्मी
तत्कथमभावप्रसङ्ग इति चेत्, धर्मिणां कल्पनामात्रत्वान्युपगमेन परमार्थतोऽस्त्वान्युपगमाद्, तदभावे धर्मिणोऽ-
व्यभाषापत्तेः, अथ तदेवैकं स्वलक्षणं सकलसजातीयव्यावृत्त्येकत्वभावं धर्मि विजातीयव्यावृत्तिनिवन्धनाश्च या व्यावृत्तयो
भिन्ना इव कल्पितास्ता धर्माः, ततो न कश्चिद्दोषः, तदव्ययुक्तम्, एवं कल्पनाया वस्तुनोऽनेकान्तात्मकताप्रसङ्गे, अन्यथा
सकलसजातीयविजातीयव्यावृत्त्ययोगात्, नहि येनैव स्वभावेन घटाद् व्यावर्त्तते पटस्तेनैव स्तम्भादपि, स्तम्भस्य पटरूपता-
प्रसङ्गे, तथाहि-घटाद् व्यावर्त्तते पटो घटव्यावृत्तित्वभावरथा, स्तम्भादपि चेत् घटव्यावृत्तित्वभावरथाैव व्यावर्त्तते
सर्वे पटा स्तम्भस्य पटस्वरूपताप्रसङ्गः, अन्यथा ततस्तत्त्वभावरथा तद्व्यावृत्त्ययोगात्, तस्मात् पटो व्यावर्त्तते
यत् तत्तद्व्यावृत्तिनिमित्तमूलाः स्वभावा अवश्यमन्युपगन्तव्याः, ते च नैकान्तेन धर्मिणो भिन्नास्तदभावप्रसङ्गात्, तथा
च तदप्यस्य एव पूर्वोक्तो दोषः, तस्माद्विज्ञानिस्ताः, भेदाभेदोऽपि धर्मधर्मिणोः कथमिति चेत्, वक्ष्यते, इह यद्यपि
तादात्म्येन धर्मिणा धर्माः सर्वे ओलीभावेन व्याप्तास्तथाऽप्ययं धर्मी पटो परस्पर भेदोऽप्यस्ति, अन्यथा
तन्नाथानुपपत्तिः, तथा च सति प्रतीक्षिषाया, मिथो भेदेऽपि च विशिष्टान्योऽभ्यानुबेधेन सर्वधर्मीणां धर्मिणा व्याप्तत्वात्
अभेदोऽप्यस्ति, अन्यथा तस्य धर्मा इति सम्बन्धानुपपत्तिः, ततश्च न सर्वेषा वीतरागत्वप्रसङ्गः, केवलभेदस्यानन्युपग-
मात्, नापि दोषक्षये तदात्मनोऽपि क्षयः, केवलाभेदस्यानन्युपगमादिति न काचित् शक्तिः ॥

छिन्नंभि संसयंमी जाइजशमरणविष्पमुक्केणं । सो समणो पव्हतो तिहिं उ सह खंडियसएहिं ॥ ६४१ ॥
व्याख्या पूर्ववत् ।

एकादशो गणधरः समाप्तः ॥

उक्ता गणधरसंशयापनयनवक्तव्यता, साम्प्रतमेतेषामेव वक्तव्यताशेषप्रतिपादनार्थं द्वारागाथामाह—
खित्ते काले जम्मे गुत्तमगारछउमत्थपरिआए । केवलिअ आउ आगम परिनिवाणे तवे चेव ॥ ६४२ ॥
अत्र एकारान्ताः शब्दाः प्राकृतत्वात् प्रथमाद्वितीयान्ता द्रष्टव्याः, ततोऽयमर्थः—गणधरानधिकृत्य क्षेत्रं—जनपदप्रा-
मनगरादि वक्तव्यं, जन्मभूमिर्वाच्येत्यर्थः, तथा कालो नक्षत्रचन्द्रयोगोपलक्षितो वाच्यः, तथा जन्म वक्तव्यं, जन्म च
मातापित्राद्यत्तमिव्यतो मातापितरौ वाच्यौ, तथा गोत्रं यत् यस्य तद्वाच्यम्, ‘अगारछउमत्थपरियाए’ इति पर्यायशब्दः
प्रत्येकमभिसम्बध्यते, अगारपर्यायः—गृहस्थपर्यायश्चेति, तथा छउमत्थपर्यायश्चेति, तथा केवलिपर्यायो वाच्यः, सर्वयुष्कं
वाच्यं, तथा आगमो वाच्यः—कस्य क आगम आसीदिति, तथा परिनिर्वाणं वाच्यं—कस्य भगवति सति परिनिर्वाण-
मासीत्?, कस्य वा भगवति परिनिर्वृते इति, तथा तपो वक्तव्यं—यथा किं केनापवर्गे गच्छता तप आचरितमिति,
चशब्दात् संहननादि च वक्तव्यमिति, गाथासमुदायार्थः ॥ इदानीमवयवार्थः प्रतिपाद्यते, तत्र आद्यद्वारावयवार्था-
भिधित्तया प्राह—

मगहा गुब्बरगामे जाया तिन्नेव गोयमसगुत्ता । कुल्लागसन्निवेसे जाउ वियत्तो सुहम्मो अ ॥ ६४३ ॥

आवश्यके
श्रीमलय-
समवसरणे

॥३३७॥

गणधराण
ग्रामादि

॥३३७॥

मोरीअसनिवेसे दो भायर मटि-मोरिआ जाया। अयलो न कोसलाए मिहिलाए अकंपिओ जाओ ॥ ६४४ ॥
 तुगीअसनिवेसे मेअओ वरुअमिप जाओ। भगवंपि य प्रभासो रायगिहे गणहरो जाओ ॥ ६४५ ॥
 भगधेपु जनपदेपु गोन्वरप्राभे जाताखय पथाया गणपरा, कयम्भूता पते त्रयोऽपीत्याह—'गौतमसगोत्रा' सह
 गोत्रं येपा ते सगोत्राः गौतमेन गोत्रेण सगोत्रा गौतमसगोत्राः, गौतमाभिषगोत्रयुक्ता इत्यर्थः, तथा कोष्ठाकसन्निवेशो
 जातोऽव्यक्तः सुधर्मश्च, मौर्यसन्निवेशो द्वौ खातरौ मण्डिकमौर्यौ जातौ, अचलश्च कोशलाया मिथिलायामकम्पिको जात
 इति, तुङ्गिके सन्निवेशो वरसभूमौ कौशाम्भीविषये इत्यर्थः, मेतायौ जातः, भगवानपि न प्रभासो राजगृहे गणपरो
 जातः ॥ सम्मति कालद्वारापययार्थः प्रतिपाद्यः, अलक्ष्य नक्षत्रचन्द्रयोगोपलक्षित इति यत् पत्य गणभूतां नक्षत्रं

तदभिधिसुराह—

लेह्ना कसिय सार्ह सयणो हरपुत्तरा महाभो अ। रोदिणि उत्तरसावा भिगसिर तह अस्सिणी पुस्सो ॥ ६४६ ॥
 इन्द्रभूतेर्जन्मनक्षत्रं ज्येष्ठा अभिभूतेः कृत्तिकाः वायुभूतेः स्वातिर्व्यंकस्य अयणः सुधर्मस्य हस्त वसरो यासां ता
 हस्तोत्तरा उत्तराफाल्गुन्य इत्यर्थः, मण्डिकस्य मघा, मौर्यस्य रोहिणी, अकम्पिकस्य उत्तराषाढाः, अचलआतुः मृगशिरः,
 मेतार्थस्य अभिनी, प्रभासस्य पुष्यः ॥ अशुना जन्मद्वार प्रतिपाद्यं, जन्म न मातापित्रावचमिति गणभूता मातापितरा-
 वेव प्रतिपादयति—

वस्तुभूहं घणमिस्सो धम्मिल घणदेव मोरिप वेय। देवे वस्तु अ वस्ते वळे अ पिअरो गणहराणं ॥ ६४७ ॥

आद्यानां त्रयाणां गणभृतां पिता वसुभृतिः, व्यक्तस्य धनमित्रः, सुधर्मस्य धम्मिष्ठः, मण्डिकस्य धनदेवः, सौर्यस्य सौर्यः, अकम्पिकस्य देवः, अचलभ्रातुर्वसुः, मेत्रार्यस्य दत्तः, प्रभासस्य बलः, एवं पितरो गणधराणां भवन्ति ॥

पुह्वी अ वारुणी भद्रिला य विजयदेवा तहा जयंती य । नन्दा य वरुणदेवा अईभदा य मायरी ॥ ६४८ ॥

आद्यानां त्रयाणां गणभृतां माता पृथिवी, व्यक्तस्य वारुणी, सुधर्मस्य भद्रिला, मण्डिकस्य सौर्यपुत्राणां विजयदेवा पितृभेदेन, धनदेवे पञ्चत्वमुपागते मण्डिकपुत्रसहिता सौर्येण धृता, ततो सौर्यो जातः, अविरोधश्च तस्मिन् देशे इत्यद्वयं, जयन्ती माता अकम्पिकस्य, नन्दा अचलभ्रातुः, वरुणदेवा मेत्रार्यस्य अतिभद्रा प्रभासस्य ॥ सम्प्रति गौत्रद्वाराभिधानार्थमाह—

तिन्नि य गोयमगुत्ता भारद्वा अग्निवेसं वासिष्ठा । कासव गोअम हारिअ कोडिन्नदुगं च गुत्ताइ ॥ ६४९ ॥

त्रय आद्या गणभृतो गौतमगोत्राः, भारद्वाजो व्यक्तः, अग्निवेशयायनः सुधर्मः, वासिष्ठो मण्डिकः, काश्यपो सौर्यिकः, गौतमोऽकम्पिकः, हारितोऽचलभ्राता, कौण्डिन्यो मेत्रार्यः प्रभासश्च ॥ अधुना अगारपर्यायद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

पन्ना छायालीसा बायाला होइ पन्न पन्ना य । तेवन्न पंचसट्ठी अडयालीसा य छायाला ॥ ६५० ॥

छत्तीसा सोलसगं अगारवासो भवे गणहराणं । छडमत्थं परियागं अहक्कमं कित्तइस्सामि ॥ ६५१ ॥

इन्द्रभृतेरगारपर्यायः पञ्चाशद्वर्षाणि, अग्निभृतेः पद्मत्वारिंशद्, वायुभृतेर्द्वाचत्वारिंशत्, व्यक्तस्य पञ्चाशत्, सुधर्मणः

पञ्चाशत्, मण्डिकस्य पञ्चपष्टिः, मौर्यस्य त्रिपञ्चाशत्, अकम्पितस्याष्टाचत्वारिंशत्, अचलञ्चातुः पद्मचत्वारिंशत्, मेतार्यस्य पद्मत्रिंशत्, प्रभासस्य षोडश । अत ऊर्ध्वं छद्मस्यपर्याय यथाक्रम कीर्त्तयिष्यामि ॥ प्रतिज्ञातमेवाह—
 तीसा पारस दसगं पारस पापाल चउदसदुगं च । नवगं पारस दस अट्टगं च छउमत्थपरिआओ ॥ ६५२ ॥
 इन्द्रभूतेरछद्मस्यपर्यायस्त्रिंशद्वर्षाणि, अग्निभूतेर्द्वोदश धायुभूतेर्बर्षदशक व्यक्तस्य द्वादश सुधर्मणो द्वाचत्वारिंशत् मण्डिकस्य चतुर्दश मौर्यस्यापि चतुर्दश अकम्पितस्य वर्षनवकं अचलञ्चातुर्द्वादश वर्षाणि मेतार्यस्य दश प्रभासस्य वर्षाष्टकमेवामेव यथाक्रम छद्मस्यपर्यायः ॥ केवल्यपर्यायपरिज्ञानोपायमाह—

छउमत्थप्परियागं अगारवासं च युक्कसित्ताणं । सवाउअस्स सेसं जिणपरियागं चियाणाहि ॥ ६५३ ॥
 पारस सोलस अट्टारसेव अट्टेव । सोलस सोलस इगधीस चउदस सोले अ सोले अ ॥ ६५४ ॥
 छद्मस्यपर्यायमगारवासं च व्यवकलभ्य यत् सर्वायुष्कस्य क्षेत्रं तत् त्विनपर्यायं विजानीहि, स चायं जिनपर्यायः, इन्द्रभूतेः केवल्यपर्यायो द्वादश वर्षाणि, अग्निभूतेः षोडश, धायुभूतेरष्टादश, व्यक्तस्याष्टादश, सुधर्मणोऽष्टौ, मण्डिकस्य षोडश, मौर्यपुत्रस्य षोडश, अकम्पितस्य एकविंशतिः, अचलञ्चातुश्चतुर्दश, मेतार्यस्य षोडश, प्रभासस्य षोडश ॥
 सप्रति सर्वायुष्कमाह—

धाणउई चउदत्तरि सत्तरि तत्तो भवे असीई य । एगं च सयं तत्तो तेसीई पंचनउई आ ॥ ६५५ ॥
 अट्टत्तरि च वासा तत्तो यावत्तरि च वासाई । वावही चत्ता खल्लु सवगणहराउअं एअ ॥ ६५६ ॥

इन्द्रभूतेः सर्वयुद्धिनवतिर्वर्षाणि, अग्निभूतेश्चतुःसप्ततिः, वायुभूतेः सप्ततिः, व्यक्तस्य अशीतिः, सुधर्मस्य एकं वर्षशतं, मण्डिकस्य पञ्चनवतिर्वर्षाणि, मौर्यपुत्रस्य त्र्यशीतिः, अकम्पिकस्याष्टसप्ततिः, अचलभ्रातुर्द्वासप्ततिः, मेतार्यस्य द्वापष्टिः, प्रभासस्य चत्वारिंशत्, एवं क्रमेण गणधराणां सर्वयुष्कमिति ॥ आगमद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

सधे य माहणा जच्चा, सधे अज्झावया विज्ज । सधे इवालसंगीआ, सधे चउदसपुघिणो ॥ ३५७ ॥

सर्वे ब्राह्मणा ज्ञात्याः—प्रशस्तजातिकुलोत्पन्नाः, तथा सर्वेऽध्यापका-उपाध्याया विदन्तीति विदो—विद्वांसः, षतुर्दशविद्यास्थानपारगमनात्, तानि चतुर्दश विद्यास्थानान्यमूनि—“अग्नानि वेदाश्चत्वारो, मीमांसा न्यायविस्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च, विद्या ह्येताश्चतुर्दश ॥ १ ॥” तत्राङ्गानि षट्, तद्यथा—शिक्षा—कल्पो व्याकरणं निरुक्तं छन्दो ज्योतिषं चेति, एष गृहस्थागम उक्तः, लोकोत्तरागमप्रतिपादनार्थमाह—सर्वे द्वादशाङ्गिनः, तत्र स्वल्पेनापि द्वादशाङ्गाध्ययनेन द्वादशाङ्गिनोऽभिधीयन्ते ततः सम्पूर्णद्वादशाङ्गज्ञापनार्थमाह—सर्वे चतुर्दशपूर्विणः ॥ परिनिर्वाणद्वारमाह—

परिनिवुया गणहरा जीवंते नायए नव जणा उ । इंदभूई सुहम्मो अ रायगिहे निवुए वीरे ॥ ३५८ ॥

जीवति ज्ञातके—ज्ञातकुलोत्पन्ने वीरे भगवति नव जनाः—इन्द्रभूतिसुधर्मस्वामिवर्जाः परिनिर्बृताः, इन्द्रभूतिः सुधर्मश्च स्वामिनि वीरे निर्वृते परिनिर्बृतः, तत्रापि प्रथममिन्द्रभूतिः पश्चात्सुधर्मस्वामी, यश्च यश्च कालं करोति स स सुधर्मस्वामिनो गणं ददाति, तेषां तथाविधसन्तानप्रवृत्तिहेतुभूताचार्यासम्भवात्, सुधर्मस्वामी तु कालं कुर्वन् निजशिष्याय जम्बूस्वामिने गणं समर्पितवान् ॥ अधुना तपोद्वारमाह—

मासे पाओवगया सवेडवि य सपलदिसंपक्षा । पञ्जरिसहसंघयणा समभउरंसा य संठाणे ॥ ६५९ ॥
 सर्व एय गणघरा माख वावट् पावपोपगमनगताः, द्वारगाभोपन्यस्तं वचनदार्थमाह—सर्वेडवि सर्वलब्धिसम्पक्षाः—
 आमर्योपयाघनोपलब्धिसम्पक्षाः, तथा वचनार्थसंनना समचतुरसाश्च संस्थाने—सस्मानविषये ॥ उक्ताः क्षामाधिकार-
 यंसुत्रप्रणेश्यां तीर्थकरणपराणा निर्गमाः, सम्यन्ति क्षेत्रद्वारं प्राप्तायसरं, परमनन्तरमेव द्रव्यनिर्गमस्य प्रतिपादितत्वात्
 कालस्य च द्रव्यपर्यायेनान्तरात्वाद् अन्तरङ्गवहिरङ्गयोश्चान्तराद् एव विधिर्पल्लयानिति न्यायसामर्थ्यात् क्षेत्रद्वार-
 मुच्यते, द्वारगाथायां तु क्षेत्रस्याप्यवफल्ग्वत्वात् प्रथममुपम्यासः कृताः, तत्र कालो नामाद्येकादशमेदमिहा, तत्र
 नामस्यापने सुराने इति ते अनादस्य द्रव्यादिकालप्रतिपादनार्थमाह—

वद्ये अह्द अह्दउअ वयस्यमे वेस कालफाले य । तद् य पमाणं वसे माणे पगयं तु भायेणं ॥ ६६० ॥

तत्र द्रव्य इति वर्तनादिलक्षणो द्रव्यकालो वाच्यः, 'अह्द' इति वयस्यस्यैदिक्रियाविशिष्टोऽर्ज्यतृतीयद्वीपसमुद्रान्त-
 र्धती समयदिलक्षणो अह्दकालो वाच्यः, तथा आयुष्कालो देवाधायुष्कलक्षणो वाच्यः, तथा वयस्यकालो अभि-
 प्रेतार्थसामीप्यानयनलक्षणः सामाचार्ययायुष्कमेदमिहो वाच्यः, तथा देवकालो वाच्यः, देशः प्रस्तावोऽयसरो
 विभागः पर्याय इत्यनर्थान्तरं तस्य कालो देशकालः, अभीष्टवस्त्ववायस्यचसरकाल इति भावः, तथा कालकालो वाच्यः,
 तत्र कलनं कालः, द्वितीयः कालशब्दो भरणवाची, कालस्य कालः कालकालो, मरणक्रियाकलनमित्यर्थः, चः समुच्चये, तथा
 प्रमाणकालः—अह्दकालविशेषो विधेसादिलक्षणो वाच्यः, तथा वर्णकालो वाच्यः, वर्णश्चासौ कालश्चेति वर्णकालः, तथा

‘भावे’ इति औदयिकादिभावकालः, सादिसपर्यवसानादिभेदभित्तो वाच्यः, प्रकृतं तु भावकालेनाधिकारः, एष गाथा-
समासार्थः ॥ साम्प्रतमवयवार्थोऽभिधीयते, तत्र आद्यद्वारावयवार्थमभित्सुराह—

चेयणमचेयणस्स य दधस्स ठिई उ जा चउविगप्पा । सो होइ दवकालो अहवा दविअं तु तं चेव ॥ ६६१ ॥
चेतनस्य—देवादेरचेतनस्य—पुद्गलादेः द्रव्यस्य या स्थितिः चतुर्विकल्पा—सादिसपर्यवसानादिभेदेन चतुर्भेदा
स भवति द्रव्यस्य कालो द्रव्यकालः, अथवा द्रव्यं तु तदेव—द्रव्यमेव कालो द्रव्यकालः ॥ चेतनाचेतनद्रव्यस्य चतुर्वि-
धस्थितिप्रदर्शनार्थमाह—

गइ सिद्धा भविआ या अभविअ पुग्गल अणागयद्धा य । तीयद्ध तित्ति काया जीवाजीवट्ठिई चउहा ॥ ६६२ ॥
‘गइ’ति देवादिगतिमधिकृत्य जीवाः सादिसपर्यवसानाः, ‘सिद्ध’ति सिद्धाः प्रत्येकं सिद्धत्वेन साद्यपर्यवसानाः,
‘भविया या’इति भव्याश्च भव्यत्वमधिकृत्य केचन अनादिसपर्यवसानाः, ‘अभविय’ति अभव्याः खल्वभन्यतयाऽ-
नाद्यपर्यवसानाः, एवं जीवस्थितिश्चतुर्भङ्गिका, ‘पुग्गल’ति पूरणगलनधर्माणः पुद्गला—द्विप्रदेशादयः स्कन्धाः, ते च
पुद्गलत्वेन सादिसपर्यवसानाः, तथा ‘अणागयद्धा य’ इति अनागताद्धा—अनागतकालः, स च वर्तमानसमयादि-
तया सादिः अनन्तत्वादपर्यवसानः, तथा ‘तीयद्ध’ति अतीतः कालोऽनन्तत्वादनादिः साम्प्रतसमयविवक्षायां सपर्यव-
सान इति, तथा ‘तित्ति काय’ति त्रयः कायाः—धर्मास्तिकायाधर्मास्तिकायाकाशास्तिकायाः खल्वनाद्यपर्यवसानाः, एषा
अजीवचतुर्भङ्गिका, एवं जीवाजीवस्थितिश्चतुर्धेति ॥ साम्प्रतमद्वाकालद्वारावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह—

समयाऽऽप्येव शुद्धता दियस अहोरत्त पक्ख मासो य । सवन्त्तर जुग पलिया सागर ओसरिप परिअट्टा ॥ ६६ ॥

परमनिकृष्ट फालः समयोऽभिधीयते, स च प्रवचनप्रतिपादितपट्टसाटिकापाटनदृष्टान्तादवसेयः, जपन्ययुक्तासंख्या-
तकसमयसमुदायलक्षणा आवलिका, द्विघटिको युद्धर्चा, चतुष्पहरात्मको दिवसः, यदिवा यावदाकाशखण्डमादित्येन स्वप्न-
भाभिर्न्यासं तापदाकाशपरिचमणच्छिन्नः फालो दिवसा, अहोरात्र अष्टप्रहरात्मकः, रात्रिदिवमित्यर्थः, पक्षः पञ्चदशाहो-
रात्रात्मकः, मासस्तद्द्विगुणः, च समुच्चये, सप्तसरो-द्वादशमासात्मको, युगं पञ्चसप्तसर, असह्येययुगात्मकं 'पलिय'सि
पदैकदेशे पञ्चसमुदायोपचारात् पश्योपमं, 'सागर'सि पश्योपमदशकोटीकोव्यात्मक सागरोपमम्, उत्तरार्पिणी-सागरोपमद-
शकोटीकोव्यात्मिका उत्तरार्पिणी, उत्तरार्पिणीप्रद्वयेनावसर्विष्यवि सूचिता, सापि सागरोपमदशकोटिकोव्यात्मिका, अनन्तो-
त्तरार्पिण्यात्मकः परावर्त्तः, स च द्रव्यादिमेवभिन्नः पञ्चसद्वर्दीकातो वेदितव्यः ॥ सम्प्रति यथायुष्मककालद्वारमुच्यते—
तत्राद्याकाल पथायुःकर्मानुमयथिद्विष्टः सर्वत्रियात्ना वर्त्तेनादिमयो यथायुष्मककालोऽभिधीयते, तथा चार—

नेरइय-तिरिय-मणुस्स-देवाण अदावमं तु ज जेण । निवत्तिअमसमवे पालंति अदाउकालो सो ॥ ६७ ॥

नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवानां यथायुष्मकेव यत् येन निर्वर्त्तितं-रौद्रध्यानादिना कृतसम्यग्मेव-अन्यस्मिन् जन्मनि तत् यदा
विपाकतत्त पवानुपालयन्ति स यथायुष्मककालः ॥ साम्प्रतमुपक्रमद्वारमाह—

दुचिहोचकमकालो सामायारी अदाउअं चेय । सामायारी तिविहा ओहे वसहा पपविमाणे ॥ ६८ ॥

द्विविधथासाधुपक्रमकालश्च द्विविधोपक्रमकालः, तदेव द्वैविध्यमुपदर्शयति-'सामायारी असत्तयं चेव'सि पदैकदेशे

पदसमुदायोपचारात् सामाचार्युपक्रमकालो यथायुष्कोपक्रमकालश्चेति द्रष्टव्यं, तत्र समाचरणं समाचारः—शिष्टाचरितः क्रियाकलापः, समाचार एव सामाचार्य, भेषजादित्वात् स्वार्थे व्यप्नू, स्त्रीविवक्षायां डी, उच्याम् 'अत' इत्यकारलोपः, 'तद्धितव्यञ्जना'दिति यकारलोपः, उपक्रमणम्—उपरितनश्रुतादिह तस्याः सामाचार्या आनयनमुपक्रमः, सामाचार्या उपक्रमः सामाचार्युपक्रमः स चासौ कालश्च सामाचार्युपक्रमकालः, तथा यथायुष्कस्योपक्रमणं—दीर्घकालभोग्यस्य स्वल्प-तरकालेन क्षपणं यथाऽऽयुष्कोपक्रमः स चासौ कालश्च यथायुष्कोपक्रमकालः, तत्र सामाचारी त्रिविधा—ओघे दशविधा-पदविभागे च, तत्र ओघः—सामान्यं ओघसामाचारी—सामान्यतः सङ्केपाभिधानरूपा, सा च ओघनिर्युक्तिः, दशधा-सामाचारी—इच्छाकारादिलक्षणा, पदविभागसामाचारी छेदसूत्राणि, तत्र ओघसामाचारी नवमात् पूर्वोच्यतीयाहस्तुन-आचाराभिधानात्, तत्रापि विंशतितमात् प्राभृतात्, तत्राभ्योघप्राभृतात् निर्व्यूढा, एतदुक्तं भवति—साम्प्रतकालप्रव्रजि-तानां तावच्छ्रुतपरिज्ञानशक्तिकलानामायुष्कादिहासमपेक्ष्य प्रत्यासन्नीकृतेति, दशविधसामाचारी पुनः षड्विंशति-तमाहुत्तराध्ययनात् स्वल्पतरकालप्रव्रजितपरिज्ञानार्थं निर्व्यूढा, पदविभागसामाचार्यपि छेदसूत्रलक्षणा नवमपूर्वादेश-निर्व्यूढेति ॥ साम्प्रतमोघनिर्युक्तिर्वक्तव्या, सा च महत्त्वात् पृथग्रन्थान्तररूपा कृता ॥ सम्प्रति दशविधसामाचारीप्रति-पादनार्थमाह—

इच्छा मिच्छा तहकारे आवरिसिआ य निसीरिआ । आपुच्छा य पडिपुच्छणा छंदणां य निमंतणा ॥ ६६६ ॥
उवसंपया य काले सामायारी भवे वसविहा उ । एणसिं तु पयाणं पसेय परूवणं बुच्छं ॥ ६६७ ॥

पश्यन्मिच्छा करणं कारः, तत्र कारशब्दा प्रत्येकमभिसम्बध्यते, इच्छया—वलाभियोगमन्तरेण करणमिच्छाकारः, तथा
 च-इच्छाकारेण समैवं कुर्विति, तथा मिथ्या वितथमचूतमिति पर्यायाः, मिथ्याकरण मिथ्याकारः, मिथ्याक्रियेत्यर्थः,
 तथा च सयमयोगवितथाचरणे विदितजिनयचनसाराः साधवस्तत्क्रियाया वैतथ्यप्रदर्शनाय मिथ्याकारं कुर्वते, मिथ्या-
 क्रियेयमिति, तथाकरणं तथाकारः, स च सूत्रप्रक्रमोचरो यथा भयम्भिरुक्तं तथेदमित्येयंस्वरूपः, अयमयं पर्यायोऽवश्यमशब्दो-
 ऽकारान्तोऽप्यस्ति, ततोऽवश्यस्य—अयमयं कर्तव्यस्य क्रिया आचश्यकी 'योपागम्यगुरुपान्त्यमाहुर्जि'ति बुद्ध आचश्यकी,
 चः समुच्चये, तथा निषेधेन निर्वृता नैरेधिकी, आपृच्छजमापृच्छा विहारभूमिगमनाविदु प्रयोजनेषु गुरोः कार्यो, चः पूर्वं
 यत्, तथा प्रविष्टृणा, सा च प्राप्तिदुर्केनापि करणकाले कार्यो, निषिद्धेन वा प्रयोजनतः कर्तुं कामेनेति, तथा छन्दना-
 प्रागृहीतेनाधानादिना आमन्त्रणा कार्यो, तथा निमन्त्रणा—अगृहीतेनैवाधानादिना अहं अयमयं मसानाद्यानयामौल्येव-
 भूता, सयसम्पद्य विधिना देया, एवं काले—कालविषया सामाचारी अपेक्षविधा ॥ एवं साधारसमासत सत्ता, सम्प्रति
 प्रपञ्चतः प्रतिपदमभिधित्सुरिवमाह—एतेषां पदानां तुर्विज्ञेयने विषयप्रदर्शनेन प्रत्येकं पृथक् पृथक् मरुपणो यस्ये इति
 माथाद्वयसमासार्थः ॥ तत्रेच्छाकारो वेपथ्येषु क्रियते तत्प्रदर्शनार्थमाह—

जह अहमतिथञ्च पर कारणजाय करिञ्च से कोइ । तत्पयि इच्छाकारो न कण्णइ थलाभिजोगो ड ॥ १६८ ॥

'यदि' इत्यभ्युपगमे, अन्यथा साधूनामकारणे अभ्यर्थनैव न कस्यते, ततश्च यदि अभ्यर्थयेत् पर-अन्य साधुं ग्रामादी
 कारणजाते समुत्पत्ते सति, ततस्तेनाभ्यर्थयमानेन इच्छाकारा प्रयोक्तव्याः, यदिवा अनभ्यर्थितोऽपि कोऽप्यन्यः साधुः

‘से’ तस्य कर्तुंकामस्य कस्यचित्साधोः कारणजातं कुर्यात् तत्रापि तेनानभ्यर्थितेन साधुना तस्य चिकीर्षितं कर्तुंकामेन इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः, इह विरलाः केचिदनभ्यर्थिता एव परकार्यकर्तार इति कोऽपीति ग्रहणं, अथ कस्मादिच्छाकारप्रयोगः क्रियते ? उच्यते, वलाभियोगो न कल्पते इति सूचनार्थः, उक्तं यतो—न कल्पते वलाभियोगः साधूनां, तत इच्छाकार-प्रयोगः कर्त्तव्यः, तुशब्दः क्वचित् वलाभियोगोऽपि कल्पते इति सूचनार्थः ॥ उक्तगाथावयवार्थप्रतिपादनार्थमाह—
अवबुवंगयस्मि नज्जह् अवभत्थेउं न वट्ठह् परो उ(ओ) । अणिगूहिअवलविरिएण साहुणा ताव होअब्बं ॥ ६६९ ॥
यदि अभ्यर्थयेत् परमित्येतस्मिन् यदिशब्दप्रदर्शितेऽभ्युपगमे सति ज्ञायते, किमित्याह—अभ्यर्थयितुं न वर्त्तते—न युज्यते परः, किमित्यत आह—न निगूहते बलवीर्यं यस्तेन, बलं शारीरं वीर्यम्—आन्तरः शक्तिविशेषः, तावच्छब्दः प्रस्तुतार्थप्रदर्शक एव, अनिगूहितबलवीर्येण तावत्साधुना भवितव्यं, पाठान्तरं वा “अणिगूहियवलविरिएण जेण साहुण होयब्बं” अस्यायमर्थः—येन कारणेन अनिगूहितबलवीर्येण साधुना भवितव्यमिति युक्तिः ततोऽभ्यर्थयितुं न युज्यते पर इति ॥ आह—इत्थं तर्ह्यभ्यर्थनाविषयेच्छाकारोपन्यासोऽनर्थकः, उच्यते—

जह् हुज्ज तस्स अनलो कज्जस्स वियाणह् न वा वाणं । गेलन्नाहहिवि हुज्जा वावडो करणेहिं सो ॥ ६७० ॥
यदि भवेत्तस्य—प्रस्तुतस्य कार्यस्यानलः—असमर्थः, यदिवा न विजानाति तत्कार्यं कर्त्तुं, वाणमिति निपातः पूरणार्थः, गलानादिभिर्वा भवेत् व्यापृतः कारणैरसौ तदा सज्जातद्वितीयपदोऽभ्यर्थनागोचरमिच्छाकारं रत्नाधिकं विहायान्येषां करोति ॥ तथाचाह—

राश्रणिपुं चञ्चिषा इच्छाकारं करेह सेसाणं । पञ्च मण्डं कळं तुन्नेह करेह इच्छाप ॥ ६७१ ॥
 रत्नानि द्विधिधानि-द्रव्यरत्नानि भावरत्नानि च, तत्र मरकतवज्रेन्द्रनीलवैदूर्यादीनि द्रव्यरत्नानि, सुखमधिकृत्य
 तेषामनैकान्तिकत्वादानात्यन्तिकत्वाच्च, भावरत्नानि सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्याणि, सुखनिबन्धनतामद्भीकृत्य तेषामेका-
 न्तिकत्वात् आत्यन्तिकत्वाच्च, भायरत्नैरधिको रत्नाधिकस्त एताधिक रत्नविशेषा इच्छाकार करोति शेषाणां, कथमि-
 त्याह-एतत् मे कार्य-यत्नसीचनिकादि यूय कुरुत इच्छया, न वलाभियोगेनेति । तत्र यदुक्तम्-‘जइ अन्भत्थेज्ज पर कारण-
 जाते’ इति, तत्र प्रथमगाथया परीत्यस्य भावार्थ उपदर्शितः, द्वितीयगाथया कारणजातानि कथितानि, अनया तु
 पूर्यपिनाभ्यर्थनाविषयो दर्शितः उत्तरार्धेन स्वभ्यर्थनायाः स्वरूपम् ॥ सम्प्रति ‘करेज्ज वा से कोइ’ इत्यस्य गाथायथयस्या-
 यथार्थः प्रतिपादनीयः, तत्रान्यकरणसम्भवकारणप्रतिपादनायाह—
 अहवावि विणासतं अन्भत्थंतं च अन्न दद्दण । अन्नो कोइ भणित्वा तं साधुं निज्जरहिओ ॥ ६७२ ॥
 अथयेति ‘जइ अन्भत्थेज्ज पर कारणत्वात्’ इत्येष्वया प्रकारान्तरताद्योतनार्थं, विनाशयन्तं चिकीर्षितं कार्यम्,
 अपिचाब्दात् सोऽन्यस्मिन् गुरुतरे कार्ये समर्थस्ततो यदि स तत्र व्याप्तो भवति तर्हि ततो गुरुतरं प्रयोजनं सीदतीति
 परिभाष्याविनाशयन्तमपि, यदिया स्वयमसमर्थतयाऽभिलषितकार्यकारणाय साधुनन्यमभ्यर्थयन्त इत्या निज्जरार्यो
 कोऽप्यन्यः साधुर्हं साधुं भजेत् । किं मणेदित्याह—
 अहय तुन्नें एअ कळं तु कोइ इच्छकारेणं । तत्थवि सो इच्छं से करेइ मज्जायमूलीअ ॥ ६७३ ॥

अहमित्यात्मनिर्देशे, युष्माकमेतत्कर्तुमभीष्टं कार्यं करोमीच्छाकारेण-युष्माकमिच्छाक्रियया, न बलादित्यर्थः, तत्रापि स कारापकः साधुः 'इच्छ'न्ति इच्छाकारं 'से' तस्य स्वयमिच्छाकारेण कर्तुमभ्युद्यतस्य करोति, नन्वसौ तेनेच्छाकारेण याचितः किमर्थं इच्छाकारं करोतीत्यत आह-'मर्यादामूलीयं' मर्यादा-साधूनां व्यवस्था तस्यां मूलं मर्यादामूलं तत्र भवो मर्यादामूलीयः इच्छाकारस्तं, 'निमित्तकारणहेतुषु सर्वासां विभक्तीनां प्रायो दर्शन'मिति हेतौ द्वितीया, ततोऽय-मर्थः-मर्यादामूलभूत इच्छाकारः, तथाहि-साधूनामियं मर्यादा-न किञ्चिदिच्छाव्यतिरेकेण कश्चित्कारयितव्यः ॥ तदेवं व्याख्यातोऽधिकृतो माधावयवः, सम्प्रति 'तत्थवि इच्छाकारो' इत्यत्र योऽपिशब्दस्तस्य विषयं प्रदर्शयति-

अहवा सयं करंतं किंची अन्नस्स वाचि दहणं । तस्सवि करेइ इच्छं मज्झंपि इमं करेहत्ति ॥ ६७४ ॥
अथवा स्वकम्-आत्मीयं पात्रलेपनादि किञ्चित्कुर्वन्तमन्यस्य वा किञ्चित् कुर्वन्तं दृष्ट्वा तथापि, आस्तां प्रागुक्तस्येत्यपि शब्दार्थः, आपन्नप्रयोजनः सन् इच्छाकारं कुर्यात्, कथमित्याह-ममापीदं-पात्रलेपनादि इच्छाकारेण कुरुतेति ॥ इदानी-मभ्यर्थितसाधुविषयं विधिं प्रदर्शयति-

तत्थवि सो इच्छं से करेइ दीवेइ कारणं वाचि । इहरा अणुगहत्थं कायवं साहुणो किच्चं ॥ ६७५ ॥

तत्रापि-एवमभ्यर्थकेऽपि साधावभ्यर्थितः साधुरिच्छाकारं करोति, इच्छामग्नहं तव करोमि, अनेन गुर्वीदिसत्कं कार्या-न्तरं कर्तव्यं तर्हि दीपयति कारणं वाचि, इतरथा-गुर्वीदिकार्यकर्तव्याभावे सत्यनुग्रहार्थमवश्यं साधोः कृत्यं कर्तव्य-मिति ॥ अपिशब्दाक्षिप्तेच्छकारविषयविशेषप्रदर्शनायैवाह-

अहया नाणार्हेणं अट्टाप जइ फरिज्ज किच्चाणं । वेआयव कोहं तत्थयि तेसिं भये इच्छा ॥ ६७६ ॥
 अथया नानादीनाम्, आदिशब्दादर्शनचारित्र्यरिग्रहः, अर्थोत् यदि कुर्यात् कृत्यानाम्-आचार्योदीना वैयावृत्य
 कश्चित्साधुः, पाठान्तरं वा 'किष्ठी'ति किञ्चिद्-विश्रामणादीति, अत्रापि सेया कृत्यादीना साधुं वैयावृत्ये नियोजता
 'भये इच्छ'सि भयेदिच्छाकारः, इच्छाकारपुरस्सर योजनीय इत्यर्थः ॥ किमित्यत आह-यस्मात्

आणा यलाभिओगो निगंगंयाणं न कप्पए कावं । इच्छा पंजिअवा सेहे रायाणिए य तहा ॥ ६७७ ॥
 आशानमाज्ञा-भयतेरं कार्यमेवेत्येवंकृपा, तथा विवक्षितं कार्यमाज्ञापितस्याप्यकुर्वतो यलात्कारेण नियोजनं यला-
 भियोगः, एतौ द्वावपि निर्ग्रन्थानो-साधूनां न कस्यते कर्तुं, किन्तु 'इच्छ'सि इच्छाकारः प्रयोक्तव्यः प्रयोक्तवे सत्यमे
 सति, शैल्युके तथा रत्नाधिके च-आमाधिके च आलापादिप्रदुष्कामेन, 'आयन्तग्रहणान्मध्यस्यापि ग्रहण'मिति न्याया-
 दन्येषु च ॥ एष साधुस्वर्गं वक्तुः, अपयादतस्त्याज्ञाघलाभियोगावपि दुर्विनीते प्रयोक्तव्यौ, तेन च सहोत्सर्गसं सवास
 एष न कस्यते, यदुत्पलनादिकारणप्रतिपक्षतया स्वपरित्याग्ये अयं विधिः-प्रथममिच्छाकारेण योग्यते, अकुर्वन्साधुया,
 पुनर्यलाभियोगेनेति, आह च-

जइ जघपाइल्लणं आसाण जणवएसु जायानं । सयमेव खलिणगहणं अहयावि यलाभिओगेणं ॥ ६७८ ॥
 पुरिसज्जाणवि तहा विणीअचिणयम्मि नत्थि अभिओगोसेसम्मि अ(उ)अभिओगो जणवयजाएजहा आसे ६७९
 यथा जालयाहीकानामभ्याना जनपदेषु-मगधादिषु जाताना च, चक्षन्दलोपोऽत्र ब्रह्मन्, स्वयमेव खलीनग्रहणं

भवति अथवाऽपि बलाभियोगेन, खलीनं-कविकं, किमुक्तं भवति ?-यथा जाल्यवाहीकानामश्वानां स्वयमेव खलीनग्रहणं भवति, जनपदजातानां च बलाभियोगेन, एवं पुरुषजातेऽपि-जातशब्दः प्रकारवचनः पुरुषप्रकारेऽपि, कथम्भूते इत्याह-‘विणीयविणयंमि’ति विविधम्-अनेकप्रकारं नीतः-प्रापितो विनयो येन स विनीतविनयस्तस्मिन् नारत्य-भियोगः, स्वयमेव विनये प्रवर्ततात्, खलीनग्रहणे जाल्यवाहीकाश्ववत्, ‘सेसम्मि उ अभिओगो’ति शेषे-विनय-हिते अभियोगो-बलाभियोगः प्रवर्तते, जनपदजाते यथा अश्वे । एष गाथाद्वयसमुदायार्थः, अवयवार्थः कथानकादव-सेयः, तच्चेदम्-बाहलविसए एगो आसकिसारो, सो दमिज्जिउकामो वेयालियवेलाए अहिवासिऊण पभाए अग्येऊण बाहियालीए नीओ, खलिणं से ढोइयं, सयमेव तेण गहियं, विणीयसि, ततो राया सयमेवारूढो, सो य हियइच्छियं चूढो, रण्णा ओयरिऊण आहारलयणादिणा सम्मं पडियरिओ, पइदियहं च सुद्धत्तणतो एवं वहति, न तरस बलाभि-योगो पवत्तइ । अवरो पुण मगहादिजणवयजाओ आसो, सो दमिज्जिउकामो वियालवेलाए अहिवासितो, मायरं पुच्छति-‘किमेयंति’ ? तीए भणितं-कळे बाहिज्जिहिसि, तं सयमेव खलिणं गहाय बहंतो नरिंदं तोसेज्जासि, तेण तहा कयं, रण्णावि आहाराइगो सबो से उवयारो कतो, माऊए सिद्धं, तीए भणियं-पुत्त । नियगुणफलं ते एयं, कळं पुण मा खलिणं पडिच्छि-हिसि मा वा बहसि, तेण तहेव कयं, रण्णावि खोरेण पिडित्ता बला कवियं दाऊण बाहिओ, पुणो जवसं से निरुद्धं, तेण माऊए कहियं, सा भणइ-पुत्त । दुबहियफलमिणं, तो दिट्ठोभयमगो जो ते रुद्धइ तं करेहिसि । एस दिट्ठतो, अयमुव-णतो-जो सयं न करेइ वेयावच्चादि तत्थ बलाभियोगो पयट्ठाविज्जइ जणवयजाए जहा आसे इति । तस्मात् बलाभि-

योगमन्तरेणैव मोक्षार्थिना स्वयमेव प्रत्युत्तेच्छाकारं दत्त्वा अनन्यार्थितेनैव वैवायृत्यं कार्यं ॥ आह-सर्वापि अनन्य-
र्थितस्य स्वयमिच्छाकारकरण न युक्तमित्याशङ्काह--

अन्मत्तयणाइ मरुओ यानरओ चेय होइ विट्ठतो । गुरुकरणे सपमेव उ घाणिअगो दुसि विट्ठता ॥ १८० ॥
अन्यर्थनायां मरुको दद्यान्तः, पुनः शिष्यचोदनायां यानरकक्षेय भवति दद्यान्तः, गुरुकरणे स्वयमेव तु द्वौ घणिजौ
दद्यान्तः, एव गाथासमासार्थो, व्यासार्थः कथानकेभ्योऽऽसातव्य, तानि चामूनि-एगस्स साहुस्स छब्बी अत्थि, सो न करेइ
येयायचं बाळपुहुण, आयरिएण कोइओ भणइ-को म अम्मत्थेइ !, आयरिएण भणितो-भुमे अम्मत्थणं मग्गठो
बुक्किहिसि जहा सो मरुगो, एगो मरुओ ताणमयमचो कप्पियपुण्णिमाए नरिंदजणवपसु वाणं दावमग्गुट्ठिपसु न तए
पघइ, भज्जाए भणितो-जाहि, सो भणइ-एगे ताव सुदाणं परिग्गहं करेमि, बिइयं घर तेसिं गच्छामि, जस्स आसत्त-
मस्स कुहस्स कज्ज सो मम आनेस्ता देव, एवं सो आबज्जीयाए दरिदो जातो, एवं तुमंमि अम्मत्थणं मग्गमाणो चुकि-
हिसि निज्जराए, पएसिं बाळपुहुणं अण्णे अत्थि कंसगा, तुल्ल एत छब्बी एवं चेय आहिई, ततो सो एव भणितो भणइ-
एवं सुंदरं जाणइ ता अप्पणा कीस न करेइ !, आयरिया मयंति-सरित्थो तुमं तस्स वानरस्स, जहा एगो यानरो रुक्खे
अच्छइ, यासासु सीयथापडिं अभिहुइज्जमाणो सुघराए सवणियाए भणियो-वानरागा पुरिसो सि तुमं निरत्थयं वहसि
याहुदंढां । जो पायघस्स सिद्धे न करेसि कुटिं पहाळिं वा ॥ १ ॥ केइ पुन एवं भणति-‘यासेण झडिजंतं दद्रुणं वा-
नरं धरथरेंत । सुपरा नाम सवणिया भणइ त्वयं निदुप सत्ती ॥ १ ॥ छिन्नजिमे तणाइं आणेछण च रुक्खसिद्धरंमि ।

वसहीकया निवाया तत्थ वसामी निरुवसग्गा ॥ २ ॥ तत्थ वसामि रमामि य वासारत्ते य नविय उल्लामि । अंदोलयामि वानर ! वसंतमासं विलंघेमि ॥ ३ ॥ हत्था तव माणुसगे जारिस तारिस हियम्मि विण्णाणं । जीविय चऽम्मोहफलं तुवि सहसि धारवातेहिं ॥ ४ ॥ (छिंदेऊण तणाइं) इच्छसि वसहिं न अप्पणो काउं । वानर ! तुमे असुहिए अम्हेवि धिइं न विंदामो ॥ ५ ॥ इति, एवं सो तीए भणितो तुण्हिक्को अच्छइ, ताहे सा दोचंपि तच्चंपि भणइ, सो रुद्धो तं रुक्खं दुरुहिउमारद्धो, सा नद्धा, तेण तीसे घरंगं सूयं सूयं विक्खित्तं, अण्णे एवं भणंति-जह पढमं तह विइयं तह तइयं तह चउत्थयं भणियं । पंचमयं रोसविओ संदिद्धो वानरो पावो ॥ १ ॥ कुद्धो संदुद्धो लंकादाहे य जह स हणुमंतो । रोसेण धमधम्मंतो उप्पिडित्तो भंगिउं मालं ॥ २ ॥ आकंपियंमि तो पायवंमि फिरिडित्ति निग्गया सुघरा । अण्णंमि दुमंमि ठिया झडिजए सीयवाएणं ॥ ३ ॥ इयरोवि य तं निहुं घेत्तूणं पायवस्स सिहरातो । सूयं एक्केकं छिंदिऊण तो उज्झई कुविओ ॥ ४ ॥ भूमिगयंमि य तो नेडुयंमि अह भणइ वानरो पावो । सुघरे ! अवहियहियए सुण ताव जहा अहिरियासि ॥ ५ ॥ नवऽसि ममं मयहरिया न वऽसि ममं सोहिया व निद्धा वा । सुघरे ! अच्छसु विघरा जा वट्टसि लोगतत्तीसु ॥ ६ ॥ निव्वग्गे ! इयाणिं सुहं अच्छ, एवं तुमंपि मम चेव उवरिएण जातो, किं च-ममं अन्नंपि निजरादारं अत्थि तेण अहं वड्डुतरियाए निजराए लाभतो चुकामि जहा सो वाणियगो, दो वाणियगा ववहरंति-एगो पढमपाउसे मोलं दावेयवं होहिइत्ति सयमेव आसाढपुत्तिमाए घरं पच्छइउं लगतो, विइएण रुक्खं दाऊण छायावियं, सयं ववहरति, तेण तद्विवसं विउणो लाभो लद्धो, इयरो चुक्को, एवं चेव जइ अहं अप्पणा वेयावच्चं करेमि तो अचिंततेण

मुत्तथा नरसति, तेहि य नदेहि गच्छसारथणाभावेण गच्छस्स अपट्ठियप्पणे बहुतर मे नांसइ इति, तथा चाह-सुत्तथेसु अचिंतण आदेसे युहु सेहगगिळाणे । घाले समए चार्इ इहीमाई अणिहीया ॥ १ ॥ एयहिं कारणेहिं तुम्बभूतो च होइ आयरिओ । वेयावच्चक्रेण कायप तस्स सेसेहिं ॥ २ ॥ जेण कुलं आयत्त त पुरिसं आयरेण रक्खेजा । नहि तुंघमि विण्हे अरया साहारया होति ॥ ३ ॥ आदेशे-आघूर्णके घृक्षे दीक्षके ग्छाने तथा घाले-लघुघयसि क्षपके च, यद्वा आचार्यः स्वय वेयावृत्त्य करोति तहिं सुआर्ययोरचित्तनं भवति, तथा वादिनि आगते अस्त्रिमति च नगरभ्रेछादो, आविदाब्दात् राजादिपरिमहः, आचार्ये वेयावृत्त्याय पानकाविगते प्रवचनलाघव भवति, यथा-अनञ्जिका पते, अनि-भरप्रमज्जिता पते इत्यर्थः, तत् यत्तै कारणैराचार्यः शेषसाधूनामरकप्रायाणा तुम्बभूतो भवति ततो वेयावृत्त्ये-वेयावृ-त्त्यविषये यत्करणं-करणीयं तत् तस्याशये कर्तव्य, न पुनः स स्वविषये परविषये वा वेयावृत्त्ये प्रवर्त्तमान उपेक्ष-णीयः । पक्षवेयाह-

जेण कुलं आपत्तं तं पुरिस आयरेण रक्खेह । नहु तुंघमि विण्हे अरया साहारणा हुन्ति ॥ १३३ ॥

येन पुरुषेण कुलमायत्तं तं पुरुषमादरेण रक्षेत्, यतो 'नहु' नैव तुम्हे विनष्टे अरकाः साधारकाः-साधारा भवन्ति ॥ आह-इच्छाकारेणाह तय मम च प्रथमालिकादिकमानयामीत्याद्यभिधाय यदा लब्धभावात्त सम्यादयति तदा निर्जरा-लाभविकलस्तत्संच्छाकारः, ततः किं तेनेत्यासङ्गाह-

वेयावचे अन्मुट्ठिअस्स सद्धाइ कावकामस्स । लाभो चेव तवस्सिस्स होइ अदीणमणसस्स ॥ १८१ ॥

वैयावृत्ये-संयमव्यापारि अभ्युत्थितस्य तथा श्रद्धया-प्रसन्नेन मनसा इहपरलोकांशंसाविप्रमुक्तेन कर्तुंकामस्य 'लाभो चेव तवस्सिस्स'ति प्रकरणाभिर्जराया लाभ एव तपस्विनो भवति अलब्ध्यादौ, अदीनं मनोऽस्यासावदीनमनास्तस्यादी-नमनसः ॥ सम्प्रति मिथ्याकारविषयप्रतिपादनार्थमाह—

संजमजोगे अब्भुट्ठिअस्स जं किंचि चित्तहमायरिअं । मिच्छा एअंति विआणिज्ज मिच्छन्ति कायधं ॥६८२॥
संयमयोगः-समितिगुप्तिरूपः तस्मिन् विषयेऽभ्युत्थितस्य सतो यत्किञ्चिद्विषय-अन्यथा आचरितम्-आसेवितं, भूतमिति वाक्यशेषः, मिथ्या-विपरीतमेतदिति विज्ञाय, किं?, 'मिच्छन्ति कायय'मिति मिथ्येति कर्त्तव्यं, तद्विषये मिथ्या-दुष्कृतं दातव्यमित्यर्थः ॥ संयमयोगविषयायां च प्रवृत्तौ चित्तासेवनमिथ्यादुष्कृतं दोषापनयनायालं, नतूपेत्यकरण-विषयायां नाप्यसकृत्करणगोचरायां, तथा चासुमेवोत्सर्गं प्रतिपादयन्नाह—

जइ अ पडिक्कमिअधं अवस्स काज्जण पाचयं कम्मं । तं चेव न कायधं तो होइ पए पडिक्कतो ॥ ६८३ ॥
यदि च प्रतिक्रान्तव्यं—निवर्त्तितव्यं, मिथ्यादुष्कृतं दातव्यमित्यर्थः, अवश्यं-नियमेन कृत्वा पापकं कर्म, ततस्तदेव पापकं कर्म न कर्त्तव्यं, ततो भवति पदे-उत्सर्गपदविषये प्रतिक्रान्तः, अथवा पदे प्रतिक्रान्त इति किमुक्तं भवति?—
सुतरां प्रतिक्रान्त इति ॥ सम्प्रति यथाभूतस्येदं मिथ्यादुष्कृतं सुदत्तं भवति तथाभूतमभिधित्सुराह—

जं दुक्कडंति मिच्छा तं सुब्बो कारणं अपूरंतो । तिचिहेण पडिक्कतो तस्स खलु दुक्कडं मिच्छा ॥ ६८४ ॥
यदिति अनिर्दिष्टस्य निर्देशः कारणमिति योगः, ततश्च यत्कारणं-यद्वस्तु दुष्टं कृतं दुष्कृतमित्येवं विज्ञाय 'मिच्छे'ति

सूचनात्स्वमिति कृत्या मिथ्यादुष्कृत (दत्त तत्) कारणमपूरयन्—अकुर्वन् अनाचरन्निति गावः, यो धर्तत इति याग्यरोपः, तत्र स्वयं कायेनाप्यकुर्वन् पूरयन्नभिधीयते तत् आह—‘सिद्धिर्हेन पट्टिफतो तस्स एह दुक्कड मिच्छा ।’ ‘त्रिविधेन’ मनोवाकायउक्षणेन योगेन कृतकारितानुमतिभेदयुक्तेन प्रतिक्रान्तो—निधृत्तः तस्माद्-दुष्कृतकारणात् तस्यैव लघुशब्दोऽयधारणे दुष्कृतं—प्रागुक्तं दुष्कृतं फलदातृत्वमधिकृत्य मिथ्या, भवतीति क्रियाध्याहारः, अथवा तस्यैव मिथ्यादुष्कृतं भवति, गान्यस्येति ॥ साम्प्रत यस्य मिथ्यादुष्कृतं दत्तमपि न सम्यग्भवति तस्यतिपादनार्थमाह—

ज बुद्धयंति मिच्छा त चेव निसेयण पुणो पायं । पणपलसमुसायार्हं मायानिअहीपसगो अ ॥ ३८५ ॥

यत् पापकर्म किञ्चिदनुष्ठानं दुष्कृतमिति विज्ञाय ‘मिच्छ’सि मिथ्यादुष्कृतदानविषयीकृतं, यस्तदेव नियेयते पुनः पापं च मत्पदमृपापादी, कथम् !, दुष्कृतमेतदित्यभिधाय पुनरासेयनात्, तथा तस्य मायानिकृतिप्रसङ्गश्च, त हि बुद्धान्तरात्मा निधयतश्चेतसा अनियुक्तं पयं गुर्योदिरञ्जनार्थं मिथ्यादुष्कृतं प्रयच्छति, कुतः !, पुनरासेयनात्, तत्र मायैव निकृतिः तस्याः प्रसङ्गो मायानिकृतिप्रसङ्गः ॥ कः पुनरस्य मिथ्यादुष्कृतपदस्यार्थ इत्याह—

‘भि’सि भिउमइयसे ‘उ’सि अ दोसाण छायेने दोइ । ‘मि’सि अ मेराइ ठिओ ‘हु’सि इगुंछामि अज्जाणं ॥ ३८६ ॥

‘क’सि कटं मे पायं ‘हु’सि अ हेयेमि त वयसमेणं । एतो मिच्छाबुद्धपयपरत्तयो समासेणं ॥ ३८७ ॥

मीत्ययं वर्णो मृदुमार्दये पर्षते, तत्र मृदुत्वं—कायनघता [मृदु] मार्दयं च—भावतघता मृदुमार्दये ते अस्य स्त इति मृदु-मार्दयः, अत्रादिभ्य इति मतार्थयोऽप्रत्ययसञ्ज्ञाप्रत्ययस्य तस्मिन्, तथा च इत्ययं वर्णो दोषणाम्—असयमयोगलक्षणाना-

माच्छादने—स्थगने भवति, मिथ्ययं वर्णो मर्यादायां—चारित्ररूपायां स्थितोऽहिमित्यस्यार्थस्याभिधायकः, दुरित्ययं वर्णो जुगुप्से—निन्दामि दुष्कृतकारिणमात्मानमित्यस्मिन्नर्थे वर्तते, क इत्ययं वर्णः कृतं मया पापमित्येवमभ्युपगमार्थे वर्तते, इ इत्ययं वर्णो डेवेमि—लंघयामि अतिक्रामामि तत्—कृतं पापं, केनेत्याह—उपशमेनेत्यस्मिन्नर्थे, एषः—अनन्तरोक्तः प्राकृतशैल्या मिथ्यादुष्कृतपदस्यार्थः, ‘समासेन’ सङ्क्षेपेण ॥ आह—कथं प्रत्येकमक्षराणामुक्तार्थता?, पदवाक्ययोरेवार्थदर्शनात्, उच्यते, इह यथा वाक्यैकदेशत्वात् पदस्यार्थोऽस्ति तथा पदैकदेशत्वाद्दर्शनात्स्यापीत्यदोषः, अन्यथा पदस्याप्यर्थशून्यत्वप्रसङ्गोऽक्षरेष्वर्थभावात्, प्रयोगश्च—यत् यत्र प्रत्येकं न विद्यते तत्समुदायेऽपि न भवति, यथा सिकतासु तैलं, इष्यते च वर्णसमुदायात्मकस्य पदस्यार्थस्तस्मानुपपत्तेर्वर्णानामप्यर्थः प्रतिपत्तव्य इत्यलं प्रसङ्गेन ॥ साम्प्रतं तथाकारो यस्य दीयते तत्प्रतिपादनार्थमाह—

कल्पाकल्पे परिनिष्ठिअस्स ठाणेषु पंचसु ठिअस्स । संजमतवद्धगस्स उ अविगप्पेणं तह्कारो ॥ ६८८ ॥

कल्पो विधिराचार इति पर्यायाः, कल्पविपरीतस्त्वकल्पः, जिनस्यविरकल्पादि वा कल्पः चरकादिदीक्षा पुनरकल्पः, कल्पश्चाकल्पश्चेति समाहारो द्वन्द्वः कल्पाकल्पं तस्मिन् कल्पाकल्पे परि—समन्तात् निष्ठितः परिनिष्ठितो—ज्ञाननिष्ठो प्राप्तः तस्य, तथा तिष्ठन्त्येतेषु सत्सु शाश्वते स्थाने प्राणिन इति स्थानानि—महाव्रतान्यभिधीयन्ते, तेषु स्थानेषु पञ्चसु स्थितस्य, महाव्रतयुक्तस्येत्यर्थः, संयमतपोभ्यामाढ्यः—संपन्नः संयमतपआढ्यः, अनेनोत्तरगुणयुक्ततामाह, तस्य किमि—‘अविकल्पेन’ निश्चयेन तथाकारः, कर्तव्य इति क्रियाध्याहारः ॥ सम्प्रति तथाकारविषयप्रतिपादनार्थमाह—

वायणपद्धिसुगणाए उच्यएसे सुसअस्थकहणाए । अचितहमेअति तहा पद्धिसुगणाए अ तहकारो ॥ ६८९ ॥
 वाचना—सूत्रदानलक्षणा तस्याः प्रतिश्रवणा तस्या वाचनाप्रतिश्रवणाया तथाकारः कार्यः, एतदुक्तं भवति—गुरो
 वाचना प्रयच्छति सति सूत्रं एहता तथाकार प्रयोक्तव्य, तथा सामान्येनोपदेशे चक्रवालसामाचारीप्रतिबद्धे गुरोरन्यस्य
 वा समग्रन्धिनि तथाकार कार्यः, तथा सूत्रार्थकथनाथा, व्याख्याने इत्यर्थः, किं!—तथाकारः कार्यः, तथाकार इति कोऽर्थ
 इत्याह—अयिसथमेतद् यद् ब्रूय पूयमिति, न केवलममीष्वेवार्थेषु तथाकारः प्रयोक्तव्यः, किन्तु 'तहा पद्धिसुगणाए'
 इति प्रतिपृच्छोत्तरकालसाचार्ये कथयति सति प्रतिश्रवणाया च तथाकार कार्यः, चक्षुदलोपोऽन्न ब्रह्मन् ॥ साम्प्रत
 स्वस्थाने स्वस्थाने इच्छाकारादिप्रयोक्तुः फलं प्रतिपादयति—

जरस प इच्छाकारो मिच्छाकारो अ परिचिआ दोबि । तहओ अ तहकारो न बुल्लहा सुगर्गं तस्स ॥ ६९० ॥
 यस्येच्छाकारो निव्याकारश्च द्वावपि परिचितौ तृतीयस्तु तथाकारः तस्य सुगतिर्न दुर्लभा ॥ साम्प्रतमायशयकीनैपेधि-
 कीद्वारद्वयावयवार्थमभिधितुः पातनिकागामासाह—

आयस्सय च निन्तो ज च अइन्तो निस्सीहिअं कुणइ । एअ इच्छं नावं गणिअर ! तुज्झंतिए निउणं ॥ ६९१ ॥
 आवश्यकी पूर्वोक्तशब्दार्थी वा आवश्यकी 'नितो' निर्गच्छन् यां च 'अइतो' आगच्छन्, प्रविशन् इत्यर्थः, नैपे-
 धिकीं करोति, एतत्—आवश्यकीनैपेधिकीरूप द्वयमपि स्वरूपादिभेदभिन्न इच्छामि ज्ञातुं हे गणिअर ! युध्मदन्तिके
 निपुण—सूक्ष्म पतञ्जलातुमिच्छामीति क्रियाविशेषण ॥ एवं शिष्येणोक्ते सत्यादाचार्यः—

आवस्सहं च नितो जं च अहतो निसीहिअं कुणह । वज्जणमेअं तु दुहा अत्थो पुण होइ सो चेव ॥६९२॥
आवश्यकीं निर्गच्छन् यां च प्रविशन्नैषेधिकीं करोति एतद् व्यञ्जनं-शब्दरूपं द्विधा, किमुक्तं भवति ?-आवश्यकीति
नैषेधिकीति चेति द्वयं शब्दत एव भिन्नम्, अर्थः पुनर्भवत्यावश्यकीनैषेधिक्योः स एव-एक एव, यस्मादवश्यकर्तव्य-
योगक्रिया आवश्यकी निषिद्धात्मनश्चातिचारेभ्यः क्रिया नैषेधिकी, न ह्यसावप्यवश्यकर्तव्यं व्यापारमुल्लङ्घ्य वर्तते,
आह-यद्येवं भेदोपन्यासः किमर्थः ?, उच्यते, गमनस्थितिक्रियाभेदात् ॥ आह-'आवश्यकीं निर्गच्छ'न्नित्युक्तं तत्र साधोः
किमवस्थानं श्रेय उताटनमिति ?, उच्यते, अवस्थानं ?, कथं ?, यत आह—
एगगस्स पसंतस्स न हुंति इरिआदओ गुणा हुंति । गंतवमवस्सं कारणम्मि आवस्सिआ होइ ॥ ६९३ ॥

एकमग्रम्—आलम्बनं यस्येत्यसावेकाग्रस्तस्य, स चाग्रस्तालम्बनोऽपि भवति तत आह—'प्रशान्तस्य' क्रोधरहि-
तस्य सतस्तिष्ठतः, किं ?-न भवन्ति ईर्यादयः, ईरणमीर्या गमनमित्यर्थः, इह ईर्याकार्यं कर्म ईर्याशब्देन गृह्यते, कारणे
कार्योपचारात्, ईर्या आदिर्येषामात्मसंयमविराधनादीनां दोषाणां ते ईर्यादयो न भवन्ति, तथा गुणाश्च—स्वाध्याय-
ध्यानादयो भवन्ति, प्राप्तं तर्हि संयतस्य अगमनमेव श्रेय इत्यपवादमाह—न चावस्थाने खलूक्तगुणसम्भवान्न गन्तव्य-
मेव, किन्तु गन्तव्यमवश्यं—नियोगतः कारणे गुरुगलानादिसम्बन्धिनि, यतस्तत्रागच्छतो दोषाः, ततः कारणे गच्छत
आवश्यको भवति ॥ आह—कारणेन गच्छतः किं सर्वस्यैवावश्यको भवति उत नेति ?, उच्यते, नेति, कस्य तर्हि ?, तदुच्यते—
आवस्सिआ उ आवस्सएहिं सबेहिं जुत्तजोगिस्स । मणवयणकायगुत्तिदिस्स आवस्सिआ होइ ॥ ६९४ ॥

आवश्यकता आवश्यकी-प्रतिक्रमणादिभिः सर्वैर्युक्तयोगिनो भवति, शेषकालमपि निरतिचारस्य क्रियास्यत्येति भावार्थः, तस्य च गुरुनियोगादिना प्रपृत्तिकालेऽपि 'मय' इत्यादि मनोवाकाशेन्द्रियैः गुह्यस्य, किम्?-आवश्यकता भवति, सूत्रे इन्द्रियशब्दस्य गायामङ्गभयाद् व्ययहित उपन्यासः, कथात् पृथगिन्द्रियग्राहणं प्राधान्यख्यापनार्थम्, अस्ति चार्थं न्यायः 'सामान्यग्रहणे सत्यपि प्राधान्यख्यापनार्थं भवेनोपन्यासो' यथा ग्राह्यता आयाता वञ्चिष्ठोऽप्यायात इति ॥ इहा आवश्यकी, साम्प्रतं नैपेक्षिकी प्रतिपादयसाह-

सिद्धं ठाण च जहि चेपइ तहि निसीहिआ होइ । जम्हा तत्थ निसिद्धो तेणं तु निसीहिआ होइ ॥ ४९५ ॥
 शेरसे अस्सामिति दाम्मा-शयनस्थानं ता शय्यां 'स्वान चे' ति स्यान्-ऊर्ध्वस्थानं, कायोत्सर्ग इत्यर्थः, यत्र चेतयते 'चित्ती सज्जाने' अनुभयरूपतया विजानाति, वेदयते इत्यर्थः, अथवा चेतयते-करोति धातूनामनेकार्थत्वात्, क्षयनक्रिया च मुख्यतः शय्या कृता भवति, ततश्च यत्र स्वपितीत्यर्थः, चक्ष्णो वीरासनापनुकसमुच्चयार्थः, अथवा तु शब्दार्थे 'ब्रह्म', स च विशेषणार्थः, किं विशिनष्टीति चेत्, उच्यते, कृतप्रतिक्रमणापेक्षाययकः सन् अनुशातो गुरुणा शब्दा स्थानं च चेतयते सत्र-पूर्वविधस्थितिक्रियाविशिष्टे स्थाने नैपेक्षिकी भवति, नान्यत्र, किमित्यत आह-यस्मात्तत्र निषिद्धोऽसौ तेन कारणेन नैपेक्षिकी भवति, निषेधात्मकत्वात् तस्या इति, पाठान्तरं वा-

सेज्जं ठाणं च जया चेतो तइया निसीहिआ होइ । तम्हा तया निसेहो निसेहमइया य सा जेण ॥ ४९६ ॥
 इयमुक्तार्थत्वात् सुगमैव, अनेन ग्रन्थेन मूलगाथाया 'आवश्यकता निर्गच्छन् या च आगच्छन् नैपेक्षिकी करोति व्यञ्ज-

नमेतत् द्विधा' इत्येतावत् (गतिरूपावश्यकी) स्थितिरूपनैपेधिकीप्रतिपादनव्यञ्जेन भेदनिबन्धनमधिकृत्य व्याख्यातम् ॥
साम्प्रतममुमेवार्थमुपसञ्जिहीषुराह भाष्यकारः—

आवस्सियं च नितो जं च अइतो निसीहिं कुणइ । सेज्जानिसीहियाए निसीहिया अभिमुहो होइ ॥१३४॥

आवश्यकौ निर्गच्छन् यां च आगच्छन् नैपेधिकौ करोति तदेतत् व्याख्यातमिति शेषः, उपलक्षणमेतत् ततः सह तृतीयपादेन 'व्यञ्जनमेतत् द्विधे'त्यनेनेति द्रष्टव्यं, साम्प्रतम् 'अर्थः पुनर्भवति स एवे' ति गाथावयवार्थः प्रतिपाद्यते, तत्र इत्थमेक एवार्थो भवति, यस्मान्नैपेधिक्यपि नावश्यकर्तव्यव्यापारगोचरतामतीत्य वर्तते, यतः प्रविशन् संयमयोगानुपालनाय शेषपरिज्ञानार्थं चेत्थमाह । 'सेज्जानिसीहियाए निसीहिया अभिमुहो होइ' इति शक्यैव नैपेधिकी इत्यनैपेधिकी तस्यां शक्यनैपेधिक्यां विषयभूतायां, किं?, शरीरमपि नैपेधिकीत्युच्यते इत्यत आह—शरीरनैपेधिक्या करणभूतया आगमनं प्रत्यभिमुखः, ततः संवृतगात्रैः साधुभिर्भवितव्यमिति संज्ञां करोति, ततोऽवश्यकर्तव्यव्यापाररूपत्वात् नैपेधिक्यप्यावश्यकृत्यैक एवार्थः ॥ (भा० १२० हा०) एतदेव सुव्यक्तं भावयति—

जो होइ निसिद्धप्पा निसीहिआ तस्स भावओ होइ । अनिसिद्धस्स निसीहिआ केवलमित्तं हवइ सद्धो ॥१३५॥
यो भवति 'निपिद्धात्मा' निपिद्धो मूलगुणोत्तरगुणातिचारेभ्य आत्मा येनेति समासः, नैपेधिकी 'तस्य' निपिद्धात्मनो 'भावतः' परमार्थतो भवति, न निपिद्धोऽनिपिद्धः—उकेभ्य एवातिचारेभ्यस्तस्यानिपिद्धस्यानुपयुक्तमागच्छतो नैपेधिकी,

किम्?—'केवलमेव इयम् सद्मो'केवलं शब्दमात्रमेव भवति, न भावत इति गाथार्थः (भा० १२१ द्वा०) ॥ यदि नामैवं तत्
पकार्यतायाः किमायातमिति?, उच्यते, निषिद्धात्मनो नैवेधिकी भवतीति उक्तं, स च—

आयस्सयस्मि जुशो निजमनिसिद्धसि होइ नायवो । अहवाणि निसिद्धप्पा नियमा आयस्सए जुसो ॥ १३६ ॥
आयस्यके—मूलगुणोत्तरगुणानुष्ठानरूपे युक्तो 'नियमनिसिद्धसि होइ नायवो' इति नियमेन निषिद्ध इत्येवं भवति
ज्ञातव्यः, आयस्यस्यपि चायस्यकयुक्तस्यैवेत्यत एकार्यता, अथवेति प्रकारान्तरदर्शनार्थः, अपिशब्दस्य व्ययहितः सम्यन्धः,
निषिद्धात्माऽपि नियमादायस्यके युक्तोऽतोऽप्येकार्यतेति, पाठान्तर 'अहवाणि निसिद्धप्पा सिद्धाणं अतिथं जाइ' इति,
अस्यापमर्थः—तदेवं तावत् क्रियाया अमेदेन एकार्यता उक्ता, एतन्नु कार्योमेदेनैकार्यतोच्यते—अथवेति प्रकारान्तरे, निषि-
द्धात्मापि सिद्धान्तमन्तिकं—समीपं याति—गच्छति, अपिशब्दादायस्यकयुक्तोऽपि, अतः कार्योमेदादेकार्यता (भा० १२२ द्वा०) ॥
साग्रतमापृच्छाविदारश्चतुष्टयमेकगाथैव प्रतिपादयसाह—

आपुच्छणा य कळे पुवनिस्सिद्धेण होइ पडिपुच्छा । पुवगहिपण छंदण निमंतणा होअगहिपणं ॥ ६९७ ॥

आपृच्छनमापृच्छा, सा तु कर्तुमभीष्टे कार्ये प्रवर्तमानेन गुरोः कार्यो—अहमिदं करोमीति । द्वार । तथा पूर्वनिषिद्धेन सता
यथा भवतेदं न कार्यमिति, उत्पन्नेऽथ प्रयोजने कर्तुं कामेन 'होइ पडिपुच्छ' इति भवति प्रतिपृच्छा कर्तव्या, पाठान्तर
'पुवनिचत्तेण होइ पडिपुच्छा' पूर्वनियुक्तेन सता यथा भवतेदं कार्यमिति, तत् कर्तुं कामेन गुरोः प्रतिपृच्छा भवति कर्तव्या-
अहं तत्करोमि, तत्र हि कदाचिदसौ कार्यान्तरमादिशति समाप्तं वा तेन प्रयोजनमिति । द्वार । तथा पूर्वगृहीतेनाश-

नादिना छन्दना शेषसाधुभ्यः कर्तव्या, यथेदं मया अशनाद्यानीतं यदि कस्यचिदुपयुज्यते ततोऽसाविच्छाकारेण ग्रहणं करोत्विति । द्वारं । तथा निमन्त्रणा भवत्यगृहीतेनाशनादिना, यथाऽहं भवतेऽशनाद्यानयामीति ॥ इदानीमुपसम्पद्द्वारा-
वयवार्थः प्रतिपाद्यते, सा चोपसम्पद् द्विधा भवति-गृहस्थोपसम्पत् साधूपसंपच्च, तत्रास्तां गृहस्थोपसम्पत्, साधूप-
संपत् प्रोच्यते, सा च त्रिविधा-ज्ञानादिभेदात्, तथा चाह—

उचसंपया य त्रिविहा नाणे तह् दंसणे चरित्ते अ । दंसणनाणे त्रिविहा डुचिहा य चरित्तअट्टाप ॥ ३९८ ॥
उपसम्पत्तिः त्रिधा, तद्यथा-‘ज्ञाने’ ज्ञानविषया, एवं दर्शनविषया चरित्रविषया च, तत्र दर्शनज्ञानयोः सम्बन्धिनी
त्रिविधा, द्विविधा च चारित्रार्थायेति । तत्र यदुक्तम् ‘दर्शनज्ञानयोस्त्रिविधे’ति तत्प्रतिपादनार्थमाह—

वत्तणा संघणा चैव, गहणं सुत्तत्थतट्टुभण । वेयावचे खमणे, काले आवक्कहाइ अ ॥ ३९९ ॥
वर्त्तना सन्धना चैव ग्रहणमित्येतत् त्रितयं ‘सुत्तत्थतट्टुभण’ति सूत्रार्थोभयविषयमयगन्तव्यमित्येतदर्थमुपसम्पद्यते, तत्र
वर्त्तना प्रागृहीतस्यैव सूत्रादेरस्थिरस्य गुणनमिति, सन्धना तस्यैव प्रदेशान्तरे विस्मृतस्य मेलना योजना घटनेत्येकोऽर्थः,
ग्रहणं पुनस्तस्यैव तत्प्रथमतया आदानं, एतन्नितयं सूत्रार्थोभयविषयं द्रष्टव्यम्, एवं ज्ञाने नव भेदाः, दर्शनेऽपि दर्शनप्रभा-
वनीयशास्त्रविषया एत एव भेदा द्रष्टव्याः, अत्र सन्दिष्टः सन्दिष्टस्यैवोपसंपद्यते इत्यादिचतुर्भङ्गिका, तत्र प्रथमो भङ्गः
शुद्धः, शेषास्त्वशुद्धाः, ‘द्विविधा चारित्रार्थे’ति यदुक्तं तदुपदर्शयन्नाह-‘वेयावचे खमणे काले आवक्कहाइ य’इति चारित्रोप-
सम्पत् वेयावृत्त्यविषया क्षणविषया च, इयं कालतो यावत्कथिका च भवति, चशब्दादित्वरा च, एतदुक्तं भवति-चारि-

द्वार्यमाचार्याय कश्चित् दैयावृत्त्यकरत्वं प्रतिपद्यते, स च कालत इत्यरो यावत्कथिक्स्व, स्वपकोऽपि स्वपसम्पद्यते द्विधा-
 इत्यरो यावत्कथिक्स्वेति गाथासङ्केतार्थः । साम्प्रतमयमेवार्थो विशेषतः प्रतिपाद्यते, तत्रापि सन्दिष्टेन सन्दिष्टस्योपसम्प-
 द्वावब्येति मौलोऽयं गुणः, एतत्प्रमयत्वादुपसम्पद इत्यतोऽमुमेवार्थमभिधितुमह—

संविद्धो सदिष्टस्त चेव सपत्न्यार्ह उ एमार्ह । बरभंगो इत्थं पुन पद्मो भङ्गो ह्यह सुद्धो ॥ ७०० ॥

सन्दिष्टो-गुरुणाऽभिहितः सन्दिष्टस्यैवाचार्यस्य, यथा अमुकस्य सम्पद्यस्व, स्वपसम्पदं प्रयच्छतेत्यर्थः, एवमादिश्व-
 तुर्मेष्टी, तद्यथा—सदिष्टः सन्दिष्टस्य, एव भङ्ग उक्त एव, सन्दिष्टोऽसन्दिष्टस्य अन्यस्याचार्यस्येति द्वितीया, असन्दिष्टः
 सन्दिष्टस्य, न साधयिदानीं गन्तव्यं गन्तव्यं त्यमुकस्येति तृतीया, असन्दिष्टोऽसन्दिष्टस्य, न साधयिदानीं न त्वामुकस्येति,
 अत्र पुनः प्रथमो भङ्गो भवति शुद्धः, पुनःशब्दस्य विशेषणार्थत्वात् द्वितीयपदेनाध्यवच्छिन्नितिमिचमन्येऽपि ब्रह्मन्याः ।
 सम्प्रति वर्चनादित्येकप्रतिपादनार्थमाह—

अथिरस्त पुधगदिभस्त वस्तुणा जं इहं विरीकरणं । तस्तेव पपसंतरमदस्सऽणुसंघणा घटणा ॥ ७०१ ॥

गहणं तप्पदमतया सुत्ते अत्ये तदुमप चेव । अत्यगहणमि पायं पस चिही होइ नायधो ॥ ७०२ ॥

पूर्वगृहीतस्य सूत्रादेरस्थिरस्य यत् स्थिरीकरण णा वर्चना, तस्यैव सूत्रादेः प्रदेयान्तरनष्टस्य वा घटना मीलनं साऽनु-
 सन्धना, तत्प्रथमतया च सूत्रे-मधीसप्तम्योरयं प्रत्यमेदात् सूत्रस्य, एवमयं तदुमयस्य-सूत्रार्थोभयस्य यदादानमिति

शेषः यद्ग्रहणं । 'अथग्रहणंमी' त्यादि, अर्थग्रहणे प्रायो-ब्राह्मणेन एव वक्ष्यमाणलक्षणो विधिर्भवति ज्ञातव्यः, प्रायोग्रहणं सूत्रग्रहणेऽपि कश्चिन्नवत्येव प्रमार्जनादिरिति ज्ञापनार्थं । साम्प्रतमधिकृतविधिप्रदर्शनाय द्वारगाथामाह—

मज्जेण निसिज्ज अक्ख्वा किइकम्मस्सग्गु वंदणं जिट्ठे । भासं तु होइ जिट्ठो न उ परिआएण तो वंदे ॥ ७०३ ॥
प्रथमतो यत्र स्थाने व्याख्यानं कर्त्तव्यं तस्य प्रमार्जनं कार्यं, ततो निसिज्ज अक्खो इति प्राकृतत्वात् पष्ठचर्थे प्रथमा, अक्षाणामुपलक्षणमेतत् गुरुणां च चेलम्, अकृतसमवसरणेन गुरुणा व्याख्या न कर्त्तव्येत्युत्सर्गज्ञापनार्थं अक्षाणामुपादानं, तथा कृतिकर्म दातव्यं, तदनन्तरं वन्दनं ज्येष्ठे, ज्येष्ठश्चात्र भाषमाणो द्रष्टव्यो, न तु पर्यायेणेति द्वारगाथासमासार्थः । अवयवार्थं तु स्वत एवाह—

ठाणं पमज्जिऊणं दुन्नि निसिज्जा य हुंति कायघा । इक्का गुरुणो भणिया विइआ पुण होइ अवखाणं ॥ ७०४ ॥
यत्र व्याख्या कर्त्तव्या तत् स्थानं प्रमार्ज्य द्वे निपद्ये भवतः कर्त्तव्ये, एका गुरोर्भणिता कर्त्तव्या, द्वितीया पुनर्भवत्यक्षाणां समवसरणस्य ॥ सम्प्रति कृतिकर्मद्वारं व्याचिख्यासुराह—

दो चैव मत्तागां खेल तह काइयाण वीयं तु । जावइया य सुणंती सवेविय ते उ वंदंति ॥ ७०५ ॥
द्वे एव मात्रके-समाधिस्थानरूपे खलु गुरुर्योग्ये व्याख्यानमण्डल्यां प्रगुणीकर्त्तव्ये, तद्यथा-एकं खेलस्य-श्लेष्मणो द्वितीयं तथा कायिक्याः, अन्यथा अर्द्धकृतव्याख्यानोत्थानानुत्थानाभ्यां पल्लिमन्धात्मविराधानादिदोषप्रसङ्गः, ननु कृत-कायिक्यादिव्यापारेणैव गुरुणा प्रायो व्याख्या प्रारभ्यते, ततो व्याख्याप्रव्रन्दे क्व कायिक्या अवकाशो येनोच्यते

‘काइयाण धीयं तु’ इति १, उच्यते, यदि नाम रोगवशातः पुनः पुनः कायिकी समागच्छति तथापि तदवस्थेनापि गुरुणा क्षिप्याणामनुग्रहाय सूत्रं व्याख्येयमिति ज्ञापनार्थमेतदुक्तं, तथा कायमेवार्थं वक्तुं पञ्चमस्तुके ‘दो वेय मस्तगाइं खेले तह काइयाण धीयं तु । एवंविहोऽपि सुचं वक्खानिज्जत्ति माययो ॥ १ ॥’ (१००३) कृतिकर्मद्वारे एतदभिधानं विधि-विशेषस्यापनार्थमित्यदुष्टं, यावन्तश्च शृण्वन्ति तावन्तस्ते सर्वेऽपि द्वादशवर्षवन्दनेन वन्दन्ते । अधुना कायोत्सर्गद्वार

व्याख्येयसाधुराह—

सवे काउस्सगं करेति सवे पुणोऽपि वंदंति । नासन्नि नाहदूरे गुरुवयणपच्छिज्जगा हुंति ॥ ७०६ ॥
सर्वे ओठारः ‘श्रेयासि बहुविघ्नानी’तिकृत्या तद्विपातायादुयोगप्रारम्भे कायोत्सर्गं कुर्वन्ति, त चोत्सार्थं सर्वे पुनरपि वन्दन्ते, ततो नासन्ने नाप्यतिदूरे व्ययस्थिताः सन्तो गुरुवचनमतीकृत्वा भवन्ति, शृण्वन्सीत्यर्थः । सम्प्रति अयणवि-

धिप्रतिपादनार्थमाह—

निहा-विगाहापरिवज्जिपहिं गुसेहिं पंजलिउडेहिं । भस्तिबहुमाणपुहं उववसेहिं सुणेअवं ॥ ७०७ ॥
अभिकंखंतेहिं सुमासिआइं वयणाइं अत्थसाराइं । विम्बिअमुहेहिं हरिसागपहिं हरिसं जणंतेहिं ॥ ७०८ ॥
निद्राधिकयापरिवज्जितैः, परिवर्जितनिद्राधिक्यैरित्यर्थः, गुप्ते -मनोवाक्कायगुप्तेः ‘पंजलिउडेहिं’ इति निष्ठान्तस्य प्राकृत-त्यारपरनिपात इति कृतप्राञ्जलिमि भक्ति-यथोचिता वाह्या प्रतिपत्तिः बहुमानम्-आन्तरः प्रीतिविशेषस्तत्पूर्वम्, उपयुक्तैः-अयणैकनिष्ठैस्ततो गुरुमुखाद्विनिर्गतानि वचनानि सुभाषितानि-शब्दार्थदोषरहितानि अर्थसारानि-विपुलार्थसमन्वितानि

अभिकङ्क्षिरपूर्वार्थश्रवणतो ह्यर्पगतैः, आगतहर्षैरित्यर्थः, आगतहर्षवशादेव विस्मितमुखैः तथा अन्येषां संवेगकरणादिना हर्षं जनयद्भिः श्रोतव्यम् । एवं च तैः शृण्वद्भिर्गुरोरीतिव परितोषप्रकारेण प्रकृष्टेन आपाद्यते, ततः किमित्याह—

गुरुपरितोषगणं गुरुभस्तीए तद्देव विणपणं । इच्छियसुत्तत्याणं खिण्णं पारं समुवयंति ॥ ७०९ ॥

गुरुपरितोषगतेन—परितोषप्रकारेण, प्रकृष्टेन गुरुपरितोषेणेत्यर्थः, सोऽपि कथमित्याह—गुरुभक्त्या—आन्तरमीतिविशेष-
रूपया तथैव विनयेन च—देशकालाद्यपेक्षया यथोचितप्रतिपत्तिकरणलक्षणेन, किमित्याह—सम्यक् सम्राचप्ररूपणया ईप्सि-
तसूत्रार्थयोः क्षिप्रं—शीघ्रं पारं समुपयाति ॥

चक्खणसमस्तीए जोगं काऊण काइआईणं । वंदंति तओ जिट्ठं अत्ते पुवं चिय भणंति ॥ ७१० ॥

व्याख्यानसमाप्तौ श्रोतारः कायिक्यादीनां योगं—व्यापारं कृत्वा ततो ज्येष्ठम्—अनुभाषकं, चिन्तापकमित्यर्थः, वन्दन्ते
द्वादशावर्त्तवन्दनकेन, अन्ये आचार्याः पुनरेवमभिदधति—किल पूर्वमेव व्याख्यानारंभकाले गुरुवन्दनानन्तरं ज्येष्ठं वन्दन्ते
इति । द्वारगाथापश्चाद्भिक्षापद्धारेण प्रपञ्चतो व्याचिख्यासुराह—

चोपइ जओ (जइहु) जिट्ठो कंहंचि सुत्तत्थधारणाविगलो । वक्खणलद्धिहीणो निरत्थयं वंदणं तस्मि ॥ ७११ ॥

चोदयति यदि हु—निश्चितं ज्येष्ठः कथञ्चित्—कथमपि ‘सूत्रार्थधारणाविकलः’ गुरुव्याख्यातार्थसूत्रार्थावधारणाश-
क्तिरहितः, सूत्रार्थधारणशक्तिमानपि यदि व्याख्यानलब्धिहीनस्ततस्तस्मिन् निरर्थकं वन्दनकं, तत्फलस्य प्रत्युच्चारण-
श्रवणस्याभावादिति ॥

अह वयपरियाएहिं लहुओडचि हु भासबो इहं जिहो । रायणियवंदने पुण तस्सचि आसायणा भंते । ॥ ७१२ ॥
 अय मन्येथा-यय पर्यायाम्यां लघुरपि मापक एवेह ज्येष्ठः परिगृह्यते, ननु तर्हि मदन्त ! रत्नाधिकवन्दने पुनस्त-
 स्वाध्याशातना प्राप्नोति, तथाहि-न युज्यत एव चिरकालप्रव्रजितान् लघोः वन्दन दापयितुमिति गायार्थः ॥ इत्थं
 पराभिप्रायमाशङ्क्याह-

जइचि वयमाइपहिं लहुओ सुत्तत्थधारणापहुओ । वक्खाणलद्धिमं जो सुयिय एए विण्णए जिहो ॥ ७१३ ॥
 यद्यपि वयमादित्या-यय-पर्यायाम्या लघुस्तथापि यः सूत्रार्थधारणापहुः व्याख्यानलब्धिमाश्रय, चक्षुष्वलोपोऽत्र द्रष्टव्यः,
 स एवेह-अनुभापकप्रस्तावे ज्येष्ठः परिगृह्यते ॥ आश्चातनादोपरिहारायमाह-

आसायणाधि नेव पहुच जिणवयणभासिअ जम्हा । वंदणयं रायणिए तेण गुणेणं तु सो चेव ॥ ७१४ ॥

स्मिन्वचनभाषणं प्रतीत्य एवम्-वचनेन प्रकारेणाश्चातनाऽपि तस्य नोपजायते, यस्माद्वन्दनकं रत्नाधिके, अर्हस्यचनव्याख्या-
 नलक्षणनेन तेन गुणेन सोऽप्यनुभापको रत्नाधिक एव । सम्यग्नि प्रसङ्गतो वन्दनविषय एव निश्चयव्यवहारनयमतप्रदर्शनायाह-
 न चको इत्थ पमाणं न य परिआओडधि निच्छयनएणं । ववहारओ छ जुल्लइ चमयनयमयं पुण पमाणं ॥ ७१५ ॥

न वयः-अवस्थाविशेषलक्षणं अत्र-चन्दनकविधौ प्रमाणं, न च पर्यायोऽपि-ग्रन्थप्रतिपत्तिलक्षणो निश्चयनयमतेन-
 निश्चयनयाभिप्रायेण, ज्येष्ठचन्दनादिव्यवहारलोपातिप्रसङ्गनिवृत्त्यर्थमाह-न्यवहारतस्तु युज्यते, किमत्र प्रमाणमितिसदे-
 हापनोदार्थमाह-वभयनयमतं पुना-द्यावपि प्रमाणमिति भावः । प्रकृतमेवार्थं समर्थयमान आह-

निच्छयंओ दुर्नेयं को भावे कस्मि वदए समणो ? । ववहारओ अ कीरह जो पुवठिओ चरित्तम्मि ॥ ७१६ ॥
निश्चयतो दुर्ज्ञेयं-कः कस्मिन् प्रशस्तेऽप्रशस्ते वा भावे वर्तते श्रमण इति, भावश्चेह ज्येष्ठः, ततोऽनतिशयिनो वन्दन-
करणाभाव एव प्राप्त इत्यतो विधिमभिधित्सुराह-व्यवहारतस्तु क्रियते वन्दनं 'यः पूर्वस्थितश्चारित्र्ये' यः प्रथमं प्रव्रजितः
सन् अनुपलब्धातिचार इति ॥ आह-सम्यक्कृतद्वावापरिज्ञाने सति किमित्येवं क्रियते ?, उच्यते, व्यवहारप्रामाण्यात्,
तस्यापि च बलवत्त्वात्, तथा चाह भाष्यकारः—

ववहारोऽवि ह्यु बलवं जं छउमत्थंपि वंदई अरिहा । जा होइ अणाभिन्नो जाणंतो धम्मयं एयं ॥ १३७ ॥

व्यवहारोऽपि बलवान् यत्-यस्मात् छद्मस्यमपि पूर्ववत्ताधिकं गुर्वोदि अहन्नपि-केवल्यपि वन्दते, अपिशब्दः अत्रापि
संबध्यते, किं सदा ?, नेत्याह-‘जा होइ अणाभिन्नो’ ति यावद् भवत्यनभिज्ञातः यथाऽयं केवलीति, किमिति वन्दते इत्या-
ह-जानन् धर्मतामेतां, व्यवहारनयवलातिशयलक्षणामिति ॥ (भा० १२३ हा०) ॥ आह-यद्येवं सुतरां वयःपर्यायहीनस्य
तदधिकान् वन्दापयितुमयुक्तं आशातनाप्रसङ्गात्, उच्यते—

इत्थ उ जिणवयणाओ, सुत्तासायणवहुत्तदोसाओ । भासंतजिह्गस्स उ कायवं होइ किहकम्मं ॥ ७१७ ॥

अत्र तु-व्याख्याप्रस्ताववन्दनाधिकारे जिनवचनात्-तीर्थकरोक्तत्वात्, तथा अवन्द्यमाने सूत्राशातनादोषवहुत्वात्
भाषमाणज्येष्ठस्य, तुरेवकारार्थः, स नैवं योज्यः-प्रत्युच्चारणसमर्थस्यैव, किम्?-कर्तव्यं भवति, कृतिकर्म-वन्दनकमिति

साधारण्यः ॥ एवं तावत् ज्ञानोपसम्पद्धिः कफः, दर्शनीपसंपद्धिः चिरप्यनैवोक्तो द्रष्टव्य, सुख्ययोगक्षेमायात्, तथाहि-दर्शनीप्रभायकराखपरिज्ञानार्थमेव दर्शनीपसम्पदिति ॥ सम्प्रति चोत्रोपसम्पद्धिभिर्मधिसुराह-

दुविहा य धरिस्मि येयाबन्धे तांश्च स्वमणे य । निजगच्छा ब्रह्मि उ सीअणदोसाइणा दोइ ॥ ७१८ ॥

द्विविधा वारिधेः—वारिधिविषय संप्रसम्पत्, तद्यथा—नैयायिक्यविषया क्षपणविधिद्विविधया च, किमत्रोपसम्पदा कार्य ? स्वगच्छ एव सत् कस्मात् क्रियते ?, वक्ष्यते, मित्रगच्छादन्यस्मिन् गमनें सीदनदोषादिना भयति, आदिषाद्यादन्यभाषा-विपरिप्लवः ॥

एसरिआइ यिन्नासा वेयावये तरेय एसणे अ । अयिगिह्विगिह्विमी गणिणा मण्डस्स पुच्छाय ॥ ७१९ ॥

इह चारिधर्ममाचार्यस्य कश्चिद् वैषादस्यकरत्वं प्रतिपद्यते, स च काष्ठत इत्यरो यावत्कथिकश्च भवति, आचार्य-
स्यापि वैषादस्यकरोऽस्ति वा न या, तत्रायं विधिः—यदि नास्ति ततोऽसाधिव्यत एव, अयास्ति स द्विविधः—इत्यरो वा
स्याथावत्कथिको या, आगन्तुकोऽप्येवं द्विभेद एव, रात्र यदि द्वावपि यावत्कथिकौ ततो यो छन्धिमान् स कार्यते,
इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते, अथ द्वावपि छन्धियुक्तौ ततो वास्तव्य एव कार्यते, इतरस्तूपाध्यायादिभ्यो दीयते इति,
अथ नेच्छति ततो वास्तव्य एव प्रीतिपुरस्सर तेभ्यो दीयते, आगन्तुकस्तु कार्यते इति, अथ प्राक्तनोऽप्युपाध्यायादिभ्यो
नेच्छति तत आगन्तुको विसर्ग्यत एव, अथ वास्तव्यो यावत्कथिक इतरस्त्वितर इत्यत्राप्येवमेव भेदाः यावदागन्तुको
यिसृज्यते, नानात्वं तु वास्तव्य उपाध्यायादिभ्योऽनिच्छन्नपि प्रीत्या विभ्राम्यते, यदि सर्वथा नेच्छति ततो विसृज्यते

आगन्तुकः, अथ वास्तव्यः खल्वितरः आगन्तुकस्तु यावत्कथिकस्ततो वास्तव्योऽवधिकालं यावदुपाध्यायादिभ्यो दीयते, शेषं पूर्ववत्, अथ द्वावपीत्वौ तत्राप्येक उपाध्यायादिभ्यो दीयते, अन्यस्तु कार्यते, शेषं पूर्ववत्, अन्यतमो वाऽवधिकालं यावत् ध्रियते इत्येवं यथाविधि विभाषा कार्या, उपाध्यायादिभ्य इत्यत्रादिशब्दात् स्थविरग्लानशैक्षकादिपरिग्रहः । उक्तौ वैयावृत्योपसम्पत्, सम्प्रति क्षणोपसम्पत् प्रतिपाद्यते-‘अविगिद्धे’त्यादि, कश्चित् क्षणार्थमुपसम्पद्यते, स क्षपको द्विविधः-इत्वरो यावत्कथिकश्च, यावत्कथिक उत्तरकाले अनशनकर्त्ता, इत्वरस्तु द्विधा-विकृष्टक्षपकः अविकृष्टक्षपकश्च, तत्राष्टमादिक्षपको विकृष्टक्षपकः, चतुर्थषष्ठक्षपकस्तविकृष्टक्षपकः, तत्रायं विधिः-अविकृष्टक्षपकः खल्वाचार्येण पृच्छयते-हे आंयुष्मन् ! पारणके त्वं कीदृशो भवसि ?, यद्यसावाह-ग्लानोपमः, ततोऽसावभिधातव्यः-अलं तव क्षपणेन, स्वाध्याय-वैयावृत्यकरणे यत्नं कुरु, इतरोऽपि पृष्टः सन् एवमेव प्रज्ञाप्यते, अन्ये तु व्याचक्षते-विकृष्टक्षपकः पारणककाले ग्लान-कल्पतामनुभवन्नपि इष्यत एव, यस्तु मासादिक्षपको यावत्कथिको वा स इष्यते एव, तत्राप्याचार्येण गच्छः प्रष्टव्यो, यथाऽयं क्षपक उपसम्पद्यते इति, अनापृच्छय गच्छं संयच्छतः सामाचारीविराधना, यतस्ते सन्दिष्टा अपि उपधिप्रत्यु-पेक्षणादि तस्य न कुर्वन्ति, अथ पृष्टा ब्रुवते-यथाऽस्माकमेकः क्षपकोऽस्त्येव, तस्य क्षणपरिसमाप्तावस्य करिष्यामः, ततोऽसौ ध्रियते, अथ नेच्छन्ति ततस्त्यज्यते, अथ गच्छस्तमप्यनुवर्त्तते, ततोऽसाविष्यत एव, तस्य च विधिना प्रतीच्छि-तस्य उद्धर्तनादि कार्यं, यदा पुनः प्रमादतोऽनाभोगतो वा न कुर्वन्ति शिष्यास्तदा आचार्येण चोदनीयाः, इत्यलं प्रस-ङ्गेन ॥ सम्प्रति चारित्रोपसम्पद्विधिविशेषप्रतिपादनार्थमाह-

आवश्यकं
श्रीमलय-
समवसरणे

॥ ३५४ ॥

एवमेवा सामाचारी दशधा-दशविधा समासतः-सङ्क्षेपेण कथिता, केभ्य इत्याह-संयमतपोभ्यामाढ्याः-समृद्धाः संय-
मतपआढ्यास्तेभ्यो निर्ग्रन्थेभ्यो महर्षिभ्यः । सामाचार्यसेवकानां फलमुपदर्शयति—

एअं सामाचारि जुंजंता चरणकरणमाउत्ता । साहृ खवंति कम्मं अणेगभवसंचिअमणंतं ॥ ७२३ ॥

एताम्-अनन्तरोदितस्वरूपां दशधा सामाचारीं यथाविधि युज्जानाः, तथा चरणकरणायुक्ताः-चरणं-व्रतादि, उक्तं
च-“वय ५ समणधम्म १० संजम १७ वेयावच्चं १० चवंभगुत्तीतो ९ । नाणाइतिथं ३ तव १२ कोहनिगहा ४ चेवं चरणं तु
॥१॥” करणं पिण्डविशुद्ध्यादि, तदुक्तं-“पिंडविसोही ४ समिई ५ भावण ११ पडिमा १२ य इन्दियनिरोहो ५ । पडिलेहण २५
गुत्तीओ ३ अभिगहा ४ चेवं करणं तु ॥१॥” तयोः चरणकरणयोरायुक्ताः-सम्यग् आ-समन्तात् उपयुक्ताः साधवः क्षपयन्ति
कम्मं अनेकभवसञ्चितमनन्तमिति ॥ इदानीं पदविभागसामाचार्याः प्रस्तावः, सा च कल्पव्यवहाररूपा बहुविस्तरा, ततः
स्वस्थानादवसेया, इत्युक्तः सामाचार्यपुक्रमकालः ॥ साम्प्रतं यथायुज्कोपक्रमकालः प्रतिपाद्यः, स च सप्तधा, तथा चाह—

अज्झवसाण निमित्ते आहारे वेअणा पराघाए । फासे आणापाणू सत्तविहं जिञ्झए आडं ॥ ७२४ ॥

अध्यवसानं रागस्नेहभयभेदात् त्रिधा, तस्मिन्नध्यवसाने सति, तथा दण्डादिके निमित्ते सति, आहारे प्रचुरे सति, वेद-
नायां नयनादिसम्बन्धिन्यां सत्यां, तथा पराघातो गर्त्तपातादिसमुत्थस्तस्मिन् सति, स्पर्शे भुजङ्गमादिसम्बन्धिनि, ‘आणा-
पाणु’ ति पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात् प्राणापानयोर्निरोधे, किमित्यत आह-एवं सप्तविधं-सप्तप्रकारं भिद्यते आयुः, एष
गाथासमुदायार्थः । अवयवार्थस्तूदाहरणेभ्योऽवसेयः, तानि चामूनि-रागाध्यवसायेऽपि भिद्यते आयुर्यथा-एगस्स गावीओ

बलवगसाहस्सीणं रुपिणीपामोक्खाणं वत्तीसाए महिलासाहस्सीणं अणंगसेणापामोक्खाणं अणंगगणिगासाहस्सीणं अन्नेसिं च बहूणं ईसरतलवरजावसत्थवाहूपभिईणं वेयहुगिरिसागरंपरंतस्स दाहिणहुभरहस्स चारवतीए नगरीए आहेवच्चं० पालेमाणे विहरइ, तेणं कालेणं तेणं समएणं अरिहा अरिट्टेनेमी समोस्सरित्तो, भयवतो अरिट्टेनेमिस्स अन्तेवासी छवभायरो अणगारा चोइसपुयी चउण्णाणोवगया एगंतस्सरिसगा नीलुप्पलप्पगासा सिरिवच्छंक्कियवच्छा वत्तीसलक्ख-
णधरा पधज्जदिवसादारब्भ छट्ठंछट्ठेणं अनिक्खित्तेणं तवोकम्मेणं ग्रिहरंति, ते पढमाए पोरिसीए सज्जाएत्ता वीतीयाए ज्ञाणं ज्ञाइत्ता तइयाए पोरिसीए तिहिं संघाडगेहिं चारवतीए अडंति, तत्थ एगे संघाडगे उच्चणीयमज्झिमाइं कुलाइं अडमाणे वसुदेवस्स देवईए धरमणुपविट्ठे, सा य तं पासित्ता हट्ठुट्ठा भदासणातो उट्ठित्ता पाउया ओमुयइ, ओमुइत्ता अंजलिमउ-
लियग्गहत्था सत्तट्ठपए गंतूण वंदइ नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता सयं मोयगाईहिं पडिलाभेइ, ततो पुणो वंदइ, तयणंतरं दोच्चे संघाडए पविट्ठो, सोऽवि तहेव पडिलाभित्तो, एवं तच्चोचि, नवरं तच्चं संघाडं पडिलाभित्ता एवं वयासी-क्किणं भंते ! किण्हस्स वासुदेवस्स इमीसे चारवईए नयरीए देवलोगभूताए निगंथा अडमाणा भत्तं पाणं अलहंते जेण ताइं चेव कुलाइं भत्तपाणाए भुज्जोऽ अणुपविसंति ?, तत्थ णं देवजसे नामं अणगारे एवं वयासी-नो खलु देवाणुप्पिए ! एवं एयं, किंतु अम्हे छवभायरो सरिसगा तिहिं संघाडगेहिं अडमाणा तुम्हं गेहमणुपविट्ठा, तं नो चेव णं ते अम्हे अण्णे अम्हेत्ति भणिऊण गया, तए णं तीसे इमे एयारुत्ते अब्भत्थिए समुप्पजित्था-एवं खलु अहं पोलासपुरे नगरे अइमुत्तेणं कुमारसमणेणं चालत्तणे वागरिया-तुम्हं अट्ठ पुत्ते पयाहिसि सरिसे नलकुघरसमाणे, नो चेव णं भारहे वासे केवइ कालातो अण्णा महिला एया-

रिती य होद्विचि, तण्ण निच्छा, इयं पच्चन्तयेय दीसइ अन्नाभोवि एयातो, तं गच्छामि नं सामिं पुच्छामिति सामिअति-
 कमुवगया, सामिणा तीसे अन्नभत्थियं कहिय जाव पअमडे !, इता अत्थि, ततो सामी वागरइ, तेणं कालेण तेणं समएणं
 भद्विछपुरे नगरे नागस्स गाहायइस्स सुलसा मारिया नेमिचिकेण निंदू वागरिया, तएणं सा घालप्पभिई चेव हरिणेगमेसिं
 देवं भस्सिचहुमाणेण आराहिया, तुमं पि सामि सममेव दारए पसवइ, ततो सो देवो तीए अणुकंयणडाए तीसे मयगपुत्ते
 नेण्हसा तव अत्थियं साहरइ, लेब्बिय नं ते सब पुत्ता सेवि य तीए साहरइ, ते वेय नं ते पुत्ता, नो सुलसाय,
 ततो सामिं पंदत्ति, पंदित्ता अत्थ अणगारा तत्थ सवागच्छइ, उवागच्छिता पंदइ, आगतपणहुया पक्कुल्लोयणा
 कसपियरोमकूग छत्थिय अणगारे निआए दिट्ठिए सुच्चिर निरिक्खइ, पुणो पंदत्ति, ततो सामिं पंदित्ता सगिहमागया
 एवं पित्तेइ-अहं सच पुत्ते पयाता, नो चेव नं मए एयासवि वालसण समणुभूत, धण्णामो नं ताओ अबगामो
 जाओ नियकुच्छिसभूयाइ धणहुअलुद्धाइ संमणअंपिराई वाछाई कमळकोमलोवमेहिं हत्थेहिं निण्हकण चण्ठंने निवेसित्ता
 यणं पायंति, अहं अघण्णा एवं जाय पित्तेइ ताव कण्हो पायवंदगो समागतो त स्त्रियापंतं पासइ, पायवहनं करोइ, करेता
 एव धयासी-अणया नं तुज्जे मम पासित्ता हट्ठा आसि, अज्ज किंनु स्त्रियाह !, ताहे सा सव परिकहेइ, ततो कण्हो
 मयाइ-अम्मो ! मा स्त्रियाह, अहं नं तत्ता घत्तिस्सं जहा मम सहोयरगे भवइ, ततो एवं समासासित्ता पोसहसालाए गंतूण
 अट्टम पणिण्हित्ता हरिणेगमेसिं देवं आराहेइ, सोऽपि अट्टममत्ते परिणममाणे पच्चवलीभूय तव देवलोगच्छुए सहोयरगे
 भविस्सइत्ति दोसूण पडिगतो, कण्होवि वीयदियसे तं सव देवईए परिकहित्ता समवण गतो, अघया मा देवई गयं सुमिणे

पासित्ता पडिबुद्धा, तए णं नवण्हं मासाणं अब्बहुमाण राइंदियाणमतिक्रमे जासुयणरत्तबंधुजीवगसम्पभं सवयणकंतं सुकुमा-
लगयतालुयसमाणं सुरूवं दारगं पयाया, ततो वारसमे दिवसे जम्हाणं इमे दारगे गयतालुयसमाणे सुमिणे य गतो दिट्ठो
तं होव एयस्स नामधेज्जं गयसुकुमालोत्ति, सो सवजायवप्पिओ सुहंसुहेणं परिब्रज्जइ । तीसे य वारवईए सोमिलो नामं
माहणो धणकणगसमिद्धो, तस्स सोमसिरि नाग माहणी, तीसे सोमा नामं दारिया, रुवेण जोवणेण लावणेण उक्किट्टस-
रीरा, अन्नया कयाई विभूसिया चह्महिं दासचेडीहिं परिक्खित्ता सयातो गिहातो पडिनिक्खमिक्का रायमगंसि कणगति-
ट्टसगेण कीलमाणा चिट्ठति, तथा य अरहा अरिट्ठनेमी समोसठे, परिसा निगया, कण्होऽवि इमीसे कहाए लद्धट्टे समाणे
सभाए सुहम्माए कोमुइं भेरिं ताडावेत्ता सवज्जीए गयसुकुमालेण सद्धिं विजयगंधहत्थिखंधवरगए वारमईए नगरीए मज्झ-
मज्झेणं निगच्छइ, तं सोमदारियं पासइ, पासित्ता कोडुं वितिए पुच्छति-कस्सेसा ? किं नामेण ? ततो णं कोडुं वियपुरिसा
साहंति-देव ! सोमिलस्स माहणस्स दारिया सोमानामंति, ततो णं कण्हे ते कोडुं वियपुरिसे एवं वयासी-गच्छह णं तुब्भे
सोमिलं जाइत्ता सोमं कन्नं अंतेउरंसि पक्खिवह, एसा गयसुकुमालस्स पढमपत्ती भविस्सइ, ते तहा करंति, जाव सा
कणंतेउरे पक्खित्ता, कण्होऽवि सहसंचवणे सामिं पज्जुवासित्ता भवणमागतो, गयसुकुमालोऽवि सामिसगासे धम्मं
सोच्चा पडिबुद्धो एवं वयासी-भयवं ! अम्मापियरो आपुच्छित्ता पवइस्सामि, भगवया भणियं-अहासुहं मा पडिबंधं
करेहत्ति, ततो सामिं वंदित्ता सगिहमागतो, तए णं से सुकुमाले अम्मापिऊणं पायवडणं करेत्ता एवं वयासी-अम्मताता !
मए सामिस्स अंतिए धम्मो निसन्तो, स अभिरुइए, तो इच्छामि णं पवइउंति, ततो णं सा देवई तं अणिट्ठं फरुसं गिरं

तोद्या मणोगाजसिद्धेण पुनलेण अभिगूया कुट्टिमत्तलति पत्ताति सवगेहिं निवडिया, तए णं अतेवरपरिजणेणं आसासिया
 समानी वीणविमणा कल्लुण रोयमानी गयसुकुमालं पप वयासी-सुम सि णं जाया ! अग्घ एते पुत्ते रयणभूते, तं नो एल्लु
 अग्घे इच्छामो तुळं लणमवि वियेणं सहितए, त अच्छाहि जाया !, मुंजाहि थिउले माणुस्सए कामभोगे जाव घयं
 जियामो, उवो पस्सा अग्घेसु कालगएसु परिणयए वट्ठियकुळयंसत्तुकमे निरयेवले पयहिंति, एवं गयसुकुमालमणे
 गणगाराहिं पट्ठहिं पण्यपणाहिं पण्येति, नो चेय णं सचाए परिउं, तए णं से कण्हे इमीसे कक्षाए लच्छट्टे समाने जेनेय
 गयसुकुमालो सेनेय उवागच्छइ उवागच्छिणा गयसुकुमालं आलिंणइ, आलिंणिचा वच्छंने निवेसेइ, ततो एवं ययासी-सुमं
 मम सहोचरे कणीयते भाया त मा इयाणि पययाहि, अहं णं तुमं यारयतीए मयरीए महया रायाभित्तेणं अभित्तिचान्ति,
 तए णं ते गयसुकुमाले एव कण्हेण पुत्ते समानेनो आदाइ नो परियाणाति, एवं दोचंवि सच्चवि, ततो णं अम्मापियरो अका-
 मगाइ चेय एते भणंति-त इच्छामो ते जाया ! एगवियसमवि रज्जसिहिं पासित्ता, तए णं से गयसुकुमाले कण्ठं अम्मा-
 वियेणे ए अणुयत्तमाने तुसिणीए चिट्ठइ, तए णं से कण्हे कोटुंविषपुरिसे सदाविचा महया विथूतीए रायाभित्तेयं करेइ,
 विइयविपत्ते महाविभूर्ए निक्खमणमहिम करेइ, तए णं से गयसुकुमाले सामिस्स पासे पवइए, तए णं से जं चेय दिवसं
 वणइए तस्सेय दिवसरस अयरण्हकालसमए जेनेव अरहा अरिद्धनेमिसामी तेनेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता तिक्खुत्तो
 पंदइ २ एवं ययासी-इच्छामि णं भंते ! तुम्हेहिं अम्भणुष्णाए महाफालंति सुल्लणंति एगराइयं महापडिमं उयसपज्जित्तणं
 विहरितए, गहासुइ देवाणुप्पिया !, तए ण से इट्ठगुडे सामिं वदिचा तंमि मसाने थंदिळं पडिलेहिता इंसीपम्भारगएण

काएण दोवि पाए साहडु एगराइयं महापडिमं उवसंपजित्ताणं चिहरइ । सोमिले य माहणे समीधयस्स अट्ठाए नारवतीए वहिया पुट्ठनिगए आसि, तं गहेऊण पडिनियत्तमाणे संझाकालसमयंसि पविरलमणूसंसि गयसुकुमालं तहापडिमड्डियं पासइ, पासित्ता आसुरुत्तो एवं चित्तेइ-एस भो गयसुकुमाले अपरिययपत्थिए जेण मम धूयं सोमं नालं पडिपुन्नं अकय-वेमणस्सं विप्पजहिन्ता पचइए, तं सेयं खलु मम एयस्स वेरनिजायणं करेत्तए, एवं चिन्तित्ता दिसाओ अवलोइऊण सरसे मत्तियं गेण्हेइ, गेण्हित्ता तस्स मत्थए मड्डियापालिं वंधइ, जलंतियाओ य विद्यगाओ फुल्लकिंसुयसमाणे खादिंरंगारे कवल्लेणं गिण्हित्ता तस्स मत्थए पक्खिवइ, ततो भीतो खिप्पामेव अयक्कमित्ता सगिहमागतो । तए णं तस्स गयसुकुमालस्स सरीरंगंमि वेयणा दुरहियासा पाडुवभूया, तं सोमिलस्स उवरिं मणसावि अप्पदुस्समाणे सम्मं अहियासंतएणं तस्स सुभेणं अज्झव-साणेणं चउण्हं घाइक्कम्माणं खएण अणंते केवलवरनाणदंसणे उप्पण्णे, ततो पच्छा सिद्धे, अहासंनिहिएहिं वाणमंतरेहिं दिवसुरभिगंधोदयवासे बुट्ठे दसद्धवन्ने य कुसुमप्पगरे निवातिते । वीयदिवसे कण्हे चारवईए मज्झंमज्जेण सामिं वंदतो निगच्छमाणो अंतरा जरापरिकलियं जुन्नमेगं पुरिसं महइमहालियातो इट्ठगरासीतो एगमेगं इट्ठगं गहाय रत्थापहातो अंतो गिहंसि अणुपविसमाणं पासइ, ततो णं कण्हे तस्सऽणुकंपणद्वाए हत्थिखंधवरगते चेव एगं इट्ठगं गहाय गिहंसि अणुप्पवेसेइ, ततो अणेगेहिं पुरिससहस्सेहिं इट्ठगरासी खिप्पामेव अणुप्पविसितो, ततो कण्हे समोसरणे गंतूण सामीं वंदइ, वंदित्ता अवसेसे अणगारे वंदइ, ततो गयसुकुमालं अपासितो सामिं वंदिऊण पुच्छइ-कहि णं भंते ! मम सहोयरए भाया जेण वंदामि ?, ततो सामी वयासी-कण्हा ! गयसुकुमालेणं अणगारेणं अप्पणो अट्ठे साहिए, कंहं ?, सामी भणइ-

कण्हा ! गयसुकुमाळे मम आपुच्छिऊण महाकाळे सुखाणे पद्भिं ठिते, तं एगे पुरिसे पासिचाणं आसुरुत्ते सरसं मट्टियं
 भेज्झित्ता पाळिं वंधइ, जाय सिद्धे, एवं सलु कण्हा ! गयसुकुमालेण अप्पणो भट्ठे साहिण, ततो कण्हे भणइ-केस ण भंते !
 ते पुरिसे अपत्थियपत्थिए जेण मम सहोयरे अणगारे एव कए, सामी आह-मा णं कण्हा ! तस्स पदोसमायजाहि, एव
 एलु कण्हा ! तेण तस्स साहिजे पदिजे, कहे णं भंते !, सामी आह-कण्हा ! तुम मम वदए आगच्छमाणे अतरा जराप-
 रिफळित्ते येय जाय सज्जोवि इट्ठगरासी खिप्पामेव निहमि अनुपवेसितो, जाहा णं तुम तस्स साहिज्जं दिप्प एवामेय गयसुकुमाल-
 स्सपि अणेणमयसहस्ससच्चिय कम्म वदीरमाणेणं बहुकम्मनिज्जराए साहेल्ल दिण्णं, से णं भंते ! पुरिसे मए कहे जाणि-
 यये !, सामी भणइ-तरस ण कण्हा ! तुम नगरिं अश्रुपविसमान पासित्ता मएण सीसं फुट्ठीहिइ तं जाणिज्जासि एस
 सोसि, सो य सहाकाळे काऊण अप्पइट्ठणे नरए वययज्झिहिस्सि, तए णं से कण्हे तानिं वंदिता जेणेय सए मेहे तेणेय पहा-
 रिथा गमनयाए, सोमिओवि य णं वभाए विंतेइ-एय सलु कण्हे अरहतो वंधगे निगए, तं नियमतो गरिहया सिद्धमेय
 भविस्सइस्सि भीते सयातो निहातो पढिनिक्कममति ३ वारयसीए इतो सतो पयायमाणे कण्हस्स पुरतो पढिदिशिं हयमा-
 गते, तए ण तरस मयसतसतरस सीसं तढसि सयसिणर फुट्ठ, सते ण कण्हे तं तहाकाळगय पासिऊण आसुरुत्ते फोडुवि-
 यपुरिसे एवं वयासी-एएणं भो अप्पत्थियपत्थिएण मम सहोयरे अणगारे अकाळे चेव जीवियातो वयरोयिए, तं धारयतीए
 एय घोसित्ता वाणेहिं एवं अछविअळियं कारयेत्ता तं ठण पाणिणं अक्खावेह, ते तहेय करंति, सतो कण्हे तस्स
 सघस्सहरणं करेइ, पुत्तदारे य निविसए करेति, समुइविजयाधेणं अतिए गंपूण सबं परिकहेइत्ति, तए णं तं दसारकुलं

आजलीभूतं महया सदेणं पारुणं, कालंतरेण अप्सोर्गं जायं, एवं भयाध्यवसाने सति भिद्यते आयुः, यदुक्तम्-
'निमित्ते सति भिद्यते आयु' रिति तत्र निमित्तमेकप्रकारं तद्दर्शयति—
दंडकससत्थरज्जू अग्गी उदगपडणं विसं बाला । सीउण्हं अरइ भयं खुहा पिवासा य वाही अ ॥ ७२५ ॥
मुत्तपुरीसनिरौहे जिण्णाजिण्णं च भोअणं बहुसो । घंसणघोलणपीलण आउरस्स उवक्कमा एए ॥ ७२६ ॥
दण्डकशखरज्जवः अग्निरुदकपतनं विपं व्यालाः शीतोष्णं अरतिभयं भुत्तिपासा च व्याधिश्च मूत्रपुरीषनिरोधः
जीर्णजीर्णं च भोजने बहुशः घर्षणघोलनपीडनानि आयुष उपक्रमहेतुत्वात् उपक्रमा एते, कारणे कार्योपचारात्, यथा
तन्दुलान् वर्पति पर्जन्य इति । कथं दण्डादय उपक्रमहेतव इति चेत्, दण्डेन (कशेन च) गाढमभिघाते, शस्त्रेण-खट्वादिना,
रज्ज्वा गलादौ बन्धे, अग्निना परिदाहे, उदके सर्वस्रोतसामन्तःपूरणेन, विषे भक्षिते, व्यालाः-सर्पाः तैर्दशने, शीतेनोष्णेन च
संस्पर्शतः, अरत्या भयेन चान्तर्मनसि पीडासमुत्पत्तौ, धुधा धातुभक्षणेन, पिपासया हृदयगलतालुगोषेण, मूत्रपुरीषनिरोधे
शरीरक्षोभतः, जीर्णजीर्णं नाम अर्द्धजीर्णं तस्मिन् सति अनेकशो भोजने रसोपचयतः, घर्षणं चन्दनस्यैव घोलनं अजुष्ट-
काजुलिगृहीतचात्यमानयूकाया इव तस्मिन्, पीडनमिक्ष्वादेरिव तस्मिन्नपि सति, भिद्यते आयुरित्येते सर्वेऽप्युपक्रमहेतवः
॥ द्वारं ॥ तथा आहारं सत्यसति वा भिद्यते आयुर्यथा-एगो मरुगो अद्वारस वारे भुंजिऊण सूलेण मतो, अन्नो पुण छुहाए
मतोत्ति ॥ द्वारं ॥ वेदनायां सत्यां भिद्यते आयुर्यथा शिरोनयनवेदनादिभिरनेके मृताः ॥ द्वारम् ॥ तथा परोपघाते सति भिद्यते
आयुर्यथा दुस्तदीतः पतितस्य । तथा स्पर्शं सति भिद्यते आयुर्यथा तयाविवेसेणं सप्येणं छित्तस्स, जहा वा बंभदत्तस्स इत्थि-

रयण, तस्मिन्मये से पुतेण भणिये-अए सद्धि भोगे भुञ्जाहि, तीए भणिये-न तरसि मग्गं फरिसं विसद्वित्तप, सो न पत्ति-
 यइ, ताहे आसो आणावितो, सो तीए शुद्धतो आरुम कहि जाय दत्तेणं छिन्नो, सो गल्लिण सुक्कवत्थएण मत्तो, तदावि
 अप्पत्तिर्यतो लोद्धमओ पुरिसो तीए अवगुदितो, सोऽवि विलीनो ॥ द्वार ॥ प्राणापाननिरोधे सत्यायुभिंघते, यथा छगलण
 जलवादाइतु मारिज्जाण ॥ एव सप्तविधं भिद्यते आयु, न चैतस्सर्वेणामेव, किन्तु सोपक्रमायुषा, तत्र 'देवा नेरइया वा
 असलवासाउया व तिरिमणुया । वत्तिमणुरिसा य तहा परमसरीरा य निकयकमा ॥ १ ॥ सेसा ससारया मइया सोवक्कमा
 य इयेया । सोयक्कमनिरुक्कममेयो भणितो समासेण ॥ २ ॥' आह-अथ्यवसायादीना निमित्तमात् परिभोगाच्चेवेनोपन्या-
 सो न शुक्कः, न, आन्तरयिच्चिन्नोपाधिमेदेन निमित्तभेदानामेयोपन्यासतोऽदोषा, आह-यदेयमुपक्रम्यते आयु. ततः फल-
 नाशः, येन च कर्मणा तदुपक्रम्यते तस्याकृतस्थैषाभ्यागम इति, अत्रोप्यते-इह यथा वर्षद्यतोपभोगाय कल्पितं धान्यं
 मसकण्याधिपीडितस्यास्तेन कालेनापि भुञ्जानस्य न कृतमाद्यो नाप्यकृताभ्यागमस्तद्वन्नापीति । तथा चाह भाष्यकारः-
 "कर्मोयक्कामिज्जइ अपत्तकालंपि जइ ततो पत्ता । अकयागमकयनासा मोक्खसाणासासया दोसा ॥ १ ॥ (यि २०४७)
 न य दीहकालिपत्तसयि नासो तत्साणुयइतो खिप्पं । यहुकालाहारस्स वहुयमग्गियरोगिणो भोगा ॥ २ ॥ (२०४८)
 सधं च पवेसतया सुज्जइ कम्ममणुभायतो मइयं । तेणाचत्साणुमवे के कयनासावयो तस्स ? ॥ ३ ॥ (२०४९)
 किंचिदकालेऽपि फलं पाइज्जइ पथए य कालेण । तह कम्मं पाइज्जइ कालेण य पथए अन्नं ॥ ४ ॥ (२०५०)
 जइ वा वीहरा रज्जुज्जज्जइ कालेण पुंजिया खिप्पां चित्ततो पढमो सुस्सइ पिंढीभूतो व कालेण ॥ ५ ॥ (२०५१) इत्यादि,

ततो यथोक्तदोषानुपपत्तिः । इति द्वारगाथावयवार्थः, व्याख्यात उपक्रमकालः, सम्प्रति देशकालद्वारमभिधातव्यं, तत्र देशकालो नाम प्रस्तावः, स च द्विधा-प्रशस्तोऽप्रशस्तश्च, तत्र प्रशस्तस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

निद्धूमगं च गामं महिलाधूमं च सुन्नयं ददुं । नीअं च कागा ओल्लिति जाया भिक्खस्स हरहरा ॥ ७२७ ॥

ओदनादिपाकपरिसमाप्तौ निर्द्धूमं ग्रामं महिलास्तूपश्च, कूपतटमित्यर्थः, महिलाभिः सून्यं दद्या, तथा नीचैश्च काका ओल्लेति-अवल्लोयन्ते-गृहाणि प्रति परिपतन्ति, एतच्च दद्या, पाठान्तरं नीयं च कागे ओल्लेते दद्वेल्लनुवर्तते, विद्यते यथा भिक्षस्य हरहरा-अतीव भिक्षाप्रस्ताव इत्यर्थः । अप्रशस्तदेशकालस्वरूपमभित्सुराह—

निम्मच्छिअं महु पायडो निही खजगावणो सुन्नो । जायंगणे पसुत्ता पजत्थवइआ य मत्ता य ॥ ७२८ ॥

निर्मक्षिकम्-अपगतमक्षिकं मधु तथा प्रकटः-आकाशीभूतो निधिः खाद्यकापणः-कक्षूरिकापण इति भावार्थः, अतो मध्यादीनां ग्रहणप्रस्तावः, तथा जाया चाक्षणे प्रसुप्ता प्रोषितपतिका च गत्ता च, तस्या अपि ग्रहणं प्रति प्रस्ताव एव, आसत्त्वेन मदनाकुलीभूतत्वात् । सम्प्रति कालकालः प्रतिपाद्यः, कालो-मरणं तस्य कालः कालकालः, तथा चाह-“कालोत्ति मयं मरणं जहेह मरणं गतोत्ति कालगतो । तम्हा स कालकालो जो जस्स मओ मरणकालो ॥ १ ॥ (वि. २०६६)” अमुमेवार्थं प्रतिपादयन्नाह—

कालेण कओ कालो अम्हं सज्झायदेसकालम्मि । तो तेण हतो कालो अकालि कालं करंतेण ॥ ७२९ ॥

कालेन शुना कृतः कालः-कृतं मरणं अस्माकं स्वाध्यायदेशकाले-स्वाध्यायप्रस्ताने, ततस्तेन शुना हतो-भग्नः कालः-

स्वात्पायकरणाकालः, अकाले-अप्रस्ताये मरणं कुर्यतेति, तदनेन कालज्ञानस्य मरणवाचित्यमुपदर्शितं ॥ सम्प्रति प्रमाण-
कालः प्रतिपाद्यः, तन्नास्त्राकालविशेष एव मनुष्यलोकांतर्बर्षी विशिष्टन्ययद्वाराहेतुरहर्निशाकल्पः प्रमाणकालः, तथा चाह
भाष्यकृत्-“अस्त्राकालविशेषो पश्यमानं व माणुसे शेषे । सो संयवद्वारात्थं पमाणकालो अहोरत्नं ॥१॥ (२०६८)” अत्र
‘पश्यमानं व’सि यथा सामान्येन मानाद्यवयवभूत प्रत्यकरूपं मानं संव्यवद्वाराय कल्प्यते तथाऽहर्निशाकल्पः प्रमाणका-
लोऽस्त्राकालस्य विशेषः सन् वृथक् संव्यवद्वाराय प्रकल्प्यते इति । अमुमेव प्रमाणकालं भेदत आह-
वृषिहो पमाणकालो द्वियसपमाणं च होह राई अ । चउपोरिसिओ द्वियसो राई चउपोरिसी चेव ॥ ७३० ॥

प्रमीयतेऽनेन जीयादीनामायुःप्रवृत्तिरिति प्रमाणं तदेव कालः प्रमाणकालः, स द्विविधः, दिवसप्रमाणं भवति रात्रिश्च-दिव-
सप्रमाणकालो रात्रिश्च, चतुष्पौरुषीको दिवसो रात्रिश्च चतुष्पौरुषी, पौरुषीप्रमाणं चानियतं, दिवसनिशादानिष्टिभाषात्,
तत्र यदा सर्वजपन्यो द्वादशमुद्रणो दिवसस्तदा सर्वोत्कृष्टाऽष्टादशमुद्रणो रात्रिः, तथा च दिवसस्य पौरुषो मुद्रतर्जयमाना
रात्रेश्च अर्द्धपयममुद्रतर्जयमिता, यदा तु सर्वोत्कृष्टोऽष्टादशमुद्रणो दिवसस्तदा सर्वजपन्या द्वादशमुद्रणो रात्रिः, तदा च
पौरुषी दिवसस्यार्द्धपयममुद्रतर्जयमाना रात्रेश्च मुद्रतर्जयमाना, एवं दिवसस्य रात्रेर्वो पौरुष्यस्त्रयो मुद्रणो अपन्य मानं
अर्द्धपयमा चरुष्ट, तर्क च-“पोरिसिमाणमनियय दिवसनिशानुच्चिह्निभाषातो । हीणं तिसि मुद्रतर्जयमाना माण-
मुकोत्तं ॥ १ ॥ (वि २०७०)” सर्वजपन्यश्च दिवसः सर्वोत्कृष्टा च रात्रिर्दक्षिणायनचरमदिवसे, सर्वोत्कृष्टो दिवसः सर्वज
पन्या च रात्रिरुत्तरायने, प्रथमदिवसादारभ्य प्रतिचरम्यासरतेषु तु दिवसेषु दक्षिणायने प्रथमदिवसादारभ्य प्रतिदिवस

दिवसपौरुष्या द्वाविंशशततमेन मुहूर्त्तभागेन वृद्धिः, रात्रिपौरुष्या हानिः, कथमेतदवसेयमिति चेत्, उच्यते, इह दिवसपौरुष्या रात्रिपौरुष्या वृद्धौ हानौ वा सकलेनायनेन साद्धौ मुहूर्त्तौ दृष्टः, अयनपरिमाणं च त्र्यशीत्यधिकं दिनशतं, ततोऽत्र त्रैराशिककर्मावतारः—यदि त्र्यशीत्यधिकेन दिनशतेन पौरुष्या वृद्धौ हानौ साद्धौ मुहूर्त्तौ लब्धः ततः प्रतिदिवसं किं लभामहे?, राशित्रयस्थापना १८३-१॥-१, अत्रान्त्येन राशिना त्र्यशीत्यधिकेन दिनशतेन पौरुष्या वृद्धौ मध्यराशे-
गुणनं, जातस्तावानेव, 'एकेन गुणितं तदेव भवती'ति न्यायात्, तत आद्येन राशिना भागहरणं, भागहारश्च न पूर्यते, ततस्तृतीयांशेन छेद्यच्छेदकराशयोरपवर्त्तना, जात उपरि एककोऽधस्तात् द्वाविंशं शतं १२२, आगतमेकैकस्मिन् दिने पौरुष्या वृद्धौ हानौ वा मुहूर्त्तस्य द्वाविंशशततमो भागो लभ्यत इति, उक्तं च—“वृद्धी वावीसुत्तरसयभागो पइदिणं मुहुत्तस्स । एवं हाणीवि मया अयणस्स विभागतो नेया ॥१॥ (वि. २०७१)” । इदानीं वर्णकालस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—
पंचपहं वणणाणं जो खलु वन्नेण कालओ वण्णिज्जइ जो व जंकालं ॥ ७३१ ॥
पञ्चानां शुक्लादीनां वर्णानां यः खलु वर्णेन—छायया कालको वर्णः खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् कालक एव वर्णः, अनेन गौरादेर्नामकृष्णस्य व्यवच्छेदः, स भवति वर्णकालः, वर्णश्चासौ कालश्च वर्णकालः, 'वण्णिज्जइ जो व जंकाल'मिति, वर्णनं वर्णः प्ररूपणमित्यर्थः, ततश्च वर्ण्यते—प्ररूप्यते यो वा कश्चित्पदार्थो यत्कालं स वर्णकालः, वर्णप्रधानः कालो वर्ण-
कालः । इदानीं भावकालः प्रतिपाद्यः, भावानामौदयिकादीनां स्थितिः भावकालः, तथा चाह—
साइ सपज्जवसिओ चउभंगविभागभावणा इत्थं । उदइआईआणं तं जाणसु भावकालं तु ॥ ७३२ ॥

॥ १ ॥ सम्मत्तचरित्ताइं साईसंतो य ओवसमिओ य । दाणाइलद्धिपणं चरणं चिय खाइओ भावो ॥ २ ॥ सम्मत्तनाणदं-
सणसिद्धत्ताइं तु साइओऽणंतो । नाणं केवलज्जं साईसंतो खओवसमो ॥ ३ ॥ मइअन्नाणाईया भवाभवाण तइयचरमोऽयं ।
सबो पोगलधम्मो पढमो परिणामिओ होइ ॥ ४ ॥ भवत्तं पुण तइओ जीवाभवाइ चरमभंगो उ । भावाणमयं कालो
(वि. २०७७-८१) इति ॥

एतथं पुण अहिगारो पमाणकालेण होइ नायवो । खेत्तम्मि कंमि कालम्मि भासियं जिणवारिंदेण ? ॥ ७३३ ॥

अत्र पुनः—अनेकविधकालप्ररूपणायामधिकारः—प्रयोजनं प्रमाणकालेन भवति ज्ञातव्यः, आह—‘द्वे अद्भ अहाउय’
इत्यादिद्वारगाथायामिदमुक्तम्—‘पगयं तु भावेण’ति, सम्प्रति पुनरेवमुक्तम्—‘अत्र पुनरधिकारः प्रमाणकालेन भवति
ज्ञातव्य इत्युक्तं’, ततः कथं न पूर्वापरविरोधः?, उच्यते, क्षायिकभावकाले वर्तमानेन भगवता सामायिकमध्ययनं भाषि-
तमिति चेत्तसि परिभाव्य प्रागिदमुक्तं—‘पगयं तु भावेण’मिति, तथा पूर्वाह्नकाललक्षणे प्रमाणकाले च भगवता भाषितं
सामायिकमिति तद्विवक्षायामत्रोक्तं प्रमाणकालेनाधिकार इति, तत उभयसङ्ग्रहपरं पूर्वमिदं च वाक्यमित्यदोषः अथवा
प्रमाणकालोऽप्यद्वाकालपर्यायत्वात् भावकाल एवेत्यविरोधः ॥ तदेवं ‘उहेसे निहेसे य निग्गमे’ इत्युपोद्घातनिर्गुक्तिप्रति-
वद्धद्वारगाथाद्वयस्य व्याख्यातं कालद्वारम्, अधुना यत्र क्षेत्रे भाषितं सामायिकं तदजानन् प्रमाणकालस्य चानेकरूपत्वा-
त्तद्विशेषमजानानो गाथापश्चार्द्धमाह चोदकः—‘खेत्तम्मि’ इत्यादि, कस्मिन् वा काले प्रमाणकाले पूर्वहि पराहे वा ।
एवं चोदकप्रश्नानन्तरमुत्तरमाह—

परमाशुदरभारगीर गुणगद्वेगफालगिम् । महमेणपुत्राणे अणंतर परंपरं सेतं ॥ ७१४ ॥

वेदाने माणि शुद्धे-गुणगद्वेगफालगिम्, प्रथमोठव्यामित्यर्थः, काउखान्तरात्तरत्यस्यापनार्थमेनं प्रथमस्येन निर्देता, महमेणपुत्राणे धेयेऽन्तरनिर्गमः साक्षाधिकल, 'परंपरं सेतं' ति सेतं-गुणदिठरुगुणानादि धेयेऽन्तरनिर्गमपिपुत्रय परंपरं निर्गमनं साक्षाधिकल, उक्तं च साक्षाद्वृत्ता—“तेषां महमेणपुत्रोऽखरितार्यं जस्य निगमयं पुत्रं । माकाप्यमधेयु उ परंपरनिर्गमो तस्य ॥ १ ॥” गतं मूळद्वारागाथाप्रतिपदं धेयद्वारा, इदं च धेयकाउपुठरद्वाराणां निर्गमाद्वारा प्रामा, ततश्च निर्गमद्वाराख्याख्यातया “नामं ठपणादपि संप्रति काउते तदेव भाये य । एते उ निगमस्य निगमेनो उचितो होइ ॥ १ ॥” ति येयं सावोपवृत्ता तस्यां धेयकाउनिर्गमापुत्री, अथ भायनिर्गमप्रतिपादनार्थमाह—
नरपदिस बहमानस्त निगमयं भागपुत्रो निर्गमरग । भाये लओयसमिजमि बहमानेहि तं गदिमं ॥ ११५ ॥

धायिके भागे वर्पमानस्य भागपुत्रो मिनेग्रस-श्रीमन्मदावीरस्य सकाशात् विनिर्गत सामायिक, भायसाब्द उभयनामि मन्त्राप्यते, भाये धायोपवृत्तिके वर्पमानेनारामविक्रमस्य सुतं गृहीतं, गणपरादिभिरिति गम्यते, एतं भागपुत्रा गीतम-
रगमिना विपद्यायेन अनुईदा पूर्णानि गृहीतानि, प्रणिपत्य गुण निपद्योप्यते, भगवान् वर्पमानस्यागुणपान्-‘उप्यते-
इ वा निगमेइ वा पुत्रेइ वा’ उत्पन्न इति-उत्पत्तित्वमात्रा विगम इति-विनाशार्थो इति भावः, पुत्र इति-स्थितिपत्नी, एता
एव तिष्ठो गणपुत्रा निपद्याः, तथादि-एतासांमेव सकाशात् उपादय्यधोम्यगुण तदिति गणपुत्रां प्रतीतिरुजायते,
अथवा गणाया अनुपपत्तिरिति, ततसे पूर्णभाषितमतयो दादगाहपुत्रपयन्ति, ततो भयं अनुणं मणसी करेति,

ताहे सक्रो दिवं वहरामयं थालं दिवचुण्णाणं भरेज्जण सामिमुवागच्छइ, ताहे सामी सीहासणातो उड्डित्ता पडिपुन्नं मुट्ठिं केसराणं गेण्हइ, ताहे गोयमसामिप्पमुहा एक्कारसवि गणहरा ईसिओणया परिवाडीए ठायंति, ताहे देवा आतोज्जगीय-सदं निरुंभंति, ताहे सामी पुबं गोयमसामिस्स तित्थं देवहिं गुणेहिं पज्जेहिं य अणुजाणामिस्सि भणइ, चुण्णाणि य सीसे छुइह, ततो देवावि चुण्णवासं पुप्फवासं उवरि वासंति, गणं च सुहम्मसामिस्स धुरे ठावित्ता अणुजाणइ, एवं सामांइयस्स अत्थो भयवतो निगतो, सुत्तं गणहरेहिंतो निगयमित्तलं विस्तरेण ॥ सम्प्रति पुरुषद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

दद्याऽभिलावचिंधे वेए धम्ममत्थभोग भावे अ । भावपुरिसो उ जीवो भावे पगयं तु भावेणं ॥ १३६ ॥

इह नामस्थापनापुरुषौ सुप्रतीतत्वान्नोक्तौ, 'ददत्ति' द्रव्यपुरुषः, स द्विधा—आगमतो नोआगमतश्च, तत्रागमतः पुरुष-पदार्थज्ञस्तत्र चानुपयुक्तः, 'अनुपयोगो द्रव्य'मिति वचनात्, नोआगमतो ज्ञशरीरभव्यशरीरपुरुषौ सुप्रतीतौ, ज्ञशरीरभव्य-शरीरव्यतिरिक्तस्त्रिधा, तद्यथा—एकभविको बद्धायुष्कोऽभिमुखनामगोत्रश्च, तत्र एकेन भवेन पुरुषो भावी स एकभविकः, एष पूर्वस्मिन् भवे अवद्धपुरुषायुरपि प्रथमदिवसादारभ्य प्रोच्यते, बद्धायुष्को नाम पूर्वभव एव वर्त्तमानो निवद्धपुरुषायुष्कः—अभिमुखनामगोत्रोऽन्तर्मुहूर्तमात्रव्यवधानेनोदयमधिकृत्य पुरुषायुर्नामगोत्रः, अथवा ज्ञशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्रव्य-पुरुषो द्विधा—मूलगुणनिर्मित उत्तरगुणनिर्मितश्च, तत्र मूलगुणनिर्मितः पुरुषप्रायोग्याणि द्रव्याणि, उत्तरगुणनिर्मितस्तु तान्येव तदाकारवन्तीति, तथाऽभिलप्यते तेनेत्यभिलापः—शब्दस्तत्राभिलापपुरुषः पुँल्लिङ्गाभिधानमात्रं घटः पट इति, चिन्हे—चिन्हविषयः पुरुषः—अपुरुषोऽपि पुरुषचिन्होपलक्षितो, यथा नपुंसकं श्मश्रुचिन्हमित्यादि, तथा त्रिष्वपि लिङ्गेषु स्त्रीपुंनपुं-

तस्मैतु पर्यमाणाः प्राणी रणगयाद्योपमयेदानुमपकाते वेदपुरुषा उवादिरप्युच्यते, तथा धर्मजिनस्यापारपरः साधुधर्मपुरुषाः,
 अर्धाजित्वापारपरसर्वपुटः सममणयनिज्यत्, भोगपुरुषः सन्ध्यासप्तमस्तविषयसुखभोगोपभोगसमयंश्चक्रयतिषत्,
 'भावे च'सि भावपुरुषः, पञ्चदशो नागापनुफभेदसमुच्चयार्थः, 'भावपुरुषोऽ जीवो भावे'सि पू-शरीर पुरि दोते इति
 निरुक्तपद्मात् भावपुरुषो जीवः, 'भावे'सि भावद्वारे निरूप्यमाणे, भावचिन्तायामिति भावः, अथवा भावे इति भाव-
 निर्माणप्रकरणायामपिकृतायां, किं ?- 'वग्यं तु भावेण'ति प्रकृतम्-उपयोगस्तु भावेन पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्
 भावपुरुषेण शुद्धेन जीवेन, तीर्थकरेणेत्यर्थः, तुल्यव्याघ्रेदपुरुषेण च गणपरेण, यतोऽर्थतत्त्वोपकराद्विनिर्गसं एवमतो
 गणपरेण इति, एवमन्येऽपि यथासम्यगं पुरुषा आयोग्याः ॥ गतं पुरुषद्वारम् । साम्प्रतं कारणद्वार व्यापित्वायुदाह--
 निगनेषु कारणगम्भी यत्रपिदो बुद्धिश्च होइ दृष्यमि । तद्वयमप्रदये अहवाचि निमित्तनेमिसी ॥ ७१७ ॥

करोति-निर्वर्णयति कार्यमिति कारणं तस्मिन् कारणे-कारणविषयो निक्षेपो-न्यास-चतुर्विधः-चतुर्भेदः, तद्यथा-नाम-
 कारणं स्थापनाकारणं द्रव्यकारणं भावकारणं च, तत्र नामस्थापने सुज्ञाने, द्रव्यकारणं शरीरभग्यशरीरव्यतिरिक्तं द्विधा,
 तथा च द्विविधो भवति द्रव्ये, निक्षेप इति वर्तते, किमुक्तं भवति ?-शरीरभग्यशरीरन्यतिरिक्तद्रव्यकारणविषयो निक्षेपो
 द्विपेति, तदेव द्वैविध्यं दर्शयति- 'तद्वयमप्रदये' इति तद्रव्यकारणमन्यद्रव्यकारणं च, तस्यैव पदादेः द्रव्यं-तन्त्यादि तदेव
 कारणं चद्रव्यकारणं, येमाद्यन्यद्रव्यकारणं, अथवा अन्यथा व्यतिरिक्तकारणद्वैविध्यं- 'निमित्तनेमिचं' निमित्तकारणं नैमिसि-
 कारणं चेत्यर्थः, अपिशब्दादन्यथापि कारणनानाता तां वास्यामि, तत्र पटस्य निमित्तं तन्तवस्त एव कारणं निमित्त-

कारणं, तद्व्यतिरेकेण पदानुपपत्तेः, यथा तन्तुभिर्विना न भवति पटस्तथा तद्गतातानादिचेष्टाव्यतिरेकेणापि न भवति, तस्याश्च चेष्टाया वेमादि कारणं, ततो निमित्तस्येदं नैमित्तं तदेव कारणं नैमित्तकारणमिति ।

समवाहअसमवाई छविह कत्ता य करण कम्मं च । तत्तो अ संपयाणाऽपयाण तह सन्निहाणे अ ॥ ७३८ ॥
सम्-एकीभावेऽवशब्दः-अपृथक्त्वे अयू गतौ इण् गतौ वा, ततश्च एकीभावेनापृथग्गमनं समवायः-संश्लेषः, स येषां विद्यते ते समवायिनः-तन्तवो, यस्मात्तेषु पटः समवैतीति, समवायिनश्च ते कारणं च समवायिकारणं, तन्तुसंयोगास्तु कारणरूपद्रव्यान्तरधर्मत्वेन पटाख्यकार्यद्रव्यान्तरस्य दूरवर्तित्वादसमवायिनः त एव कारणं असमवायिकारणं, आह-तद्द्रव्यादिप्रकारत्रयेऽपि यथोक्तप्रकारेणार्थस्याभेद एव ततः किं भेदेनोपन्यासः?, नैप दोषः, संज्ञाभेदेन तन्त्रान्तराभ्युपगमप्रदर्शनफलत्वादस्य, अथवा पद्विधं कारणं, अनुस्वारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः, करोतीति कारणमिति व्युत्पत्तेः, स्वेन व्यापारेण यत् कार्येषूपयुज्यते तत् कारणं, तच्च पद्विधं-पदप्रकारं, कथमित्याह-कर्त्ता च कारणं, तस्य कार्येण स्वातन्त्र्येणोपयोगात्, तमन्तरेण विवक्षितकार्यानुपपत्तेः, अभीष्टकारणं च तत्, ततश्च घटोत्पत्तौ कुलालः कारणमिति, तथा करणं-मृत्पिण्डदण्डसूत्रादिकं घटस्य कारणं, साधकतमत्वात्, तथा क्रियते, निर्वर्त्यते यत् तत्कर्म-क्रियाफलमित्यर्थः, उक्तं च-“निर्वर्त्यं वा विकार्यं वा, प्राप्यं वा यत्क्रियाफलम् । तद् दृष्टादृष्टसंस्कारं, कर्म कर्तुर्यदीप्सितम् ॥१॥” तदपि च कारणं, आह-तत्कथमेतदलब्धात्मलाभं तदा कारणमिति, उच्यते, कार्यनिर्वर्तनक्रियाविषयतया तस्योपचारात् कारणता, मुख्यवृत्त्या चासौ कार्यगुणमपेक्ष्य कर्मकारणं, तथा सम्प्रदानं तस्य कर्मणाऽभिप्रेतत्वात्, तमन्तरेण तस्याभावात्, तथा अपादानं कारणं,

नियक्षितपदार्थाभावेऽपि तस्य मृषत्येन कार्यकारकत्वात्, 'दो अवलण्डने' दानं-सण्डनं अपसृत्य मर्यादया दानं-खण्डन-
प्रियोजनं मृत्पिण्डादेर्यत्तदादानं, तथाहि-मृत्पिण्डस्यापायेऽपि मृद्येति तस्या अपादानता, सा च घटस्य कारण, तामन्त-
रेण तस्यानुरादात्, तथा सन्निधानं च कारण, तस्याचारवया कार्योपकारकतात्, सन्निधीयते यत्र कार्यं तत्सन्निधानं-
अधिकरणं, तच्च घटस्य चक्रं, तस्यापि भूः, तस्या अव्याकाशं, आकाशस्य त्वधिकरणं नास्ति, स्वरूपप्रतिष्ठत्वात्, घटस्य
वेदे कारणम्, एतदभावे घटालुप्तचेः । उक्ते ब्रह्मकारणमिदानीं भावकारणप्रतिपादनार्थमाह—

दुषिहं न होइ आये अपसत्य पसत्यगं च अपसत्यं । संसारस्सेगयिहं दुषिह तिथिहं च नापयं ॥ ७३९ ॥

भयतीति भावः, स च औदायिकादिभावः, भाव एव कारणं संसारापवर्गयोरिति भावकारणं, तच्च द्विविधं च-द्विम-
कार च भयति, भावे विचार्यमाणे, कारणमिति प्रक्रमान्न्यते, भावविषय वा कारण भावकारणमित्यर्थः, अप्रशस्तं-अशो-
भन प्रशस्त च-शोभन, तत्राप्रशस्तं संसारस्य समन्यि, तच्च एकविषयम्-एकभेदं द्विविधं-द्विभेदमेव त्रिविधं च ज्ञातव्यं,
वशाद्दुष्यतुष्यिपाधतुफकारणमेदसमुच्चयार्थः । यतुफ संसारस्यैकविधमित्यादि तदुपदर्शनायाह—

अस्सजमो य पक्खो अण्णाणं अयिरई प दुषिहं तु । अल्लणं मिच्छसं अयिरई चेय तिथिहं तु ॥ ७४० ॥

असंयमः-अधिरतिलक्षणः, स द्वेक एव संसारकारणम्, अज्ञानादीनां तदुपहृम्भकत्वेनाप्रधानत्वात्, तथा अज्ञान अधि-
रतिथेति द्विविधं एसारकारणं, तच्चाज्ञानं कर्मोच्छादितज्जीवस्य विपरीतोऽवबोधः अतिरतिः-सावद्ययोगानिवृत्तिः, तथा

मिथ्यात्वमज्ञानमविरतिश्चेति त्रिविधं संसारकारणं, तत्र मिथ्यात्वं तत्त्वार्थाश्रद्धानं, शेषं गतार्थम्, एवं कथायादिसम्पर्का-
दन्येऽपि भेदाः प्रतिपादयितव्याः । उक्तमप्रशस्तं भावकारणम्, अधुना प्रशस्तमुच्यते—

होइ पसत्थं सुखस्वस कारणं एग दुचिह तिचिहं वा । तं चेव य चिवरीअं अहिगारु पसत्थएणित्थ ॥ ७४१ ॥
भवति प्रशस्तं भावकारणं मोक्षस्य कारणं, तच्च एकमिति—एकभेदं द्विविधं त्रिविधं वा, इदं पुनस्तदेव संसारकारणम-
संयमादि विपरीतं द्रष्टव्यम्, एकविधं संयमः, द्विविधं ज्ञानसंयमौ, त्रिविधं सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्राणि, अधिकारः—प्रयो-
जनं प्रशस्तेन भावकारणेन, अत्र—सामायिकव्याख्यानै, मोक्षाङ्गत्वादस्य, तथाहि—सामायिकाध्ययनं क्षायोपशमिकञ्च
प्रशस्तो भावो मोक्षकारणमतोऽधिकारः प्रशस्तेन भावकारणेनेति ॥ इत्थं कारणद्वारे अधिकारं प्रदर्श्य पुनः कारणद्वारस-
ङ्गतमेव वक्तव्यताशेषमाशङ्काद्वारेणाभिधित्सुराह—

तित्थयरो किं कारण भासइ सामाइअं तु अज्झयणं ? । तित्थयरनामगुत्तं कम्मं मे चेइअव्वंति ॥ ७४२ ॥
तीर्थं पूर्वोक्तं तत्करणशीलस्तीर्थकरः, स किं कारणं—किं निमित्तं भापते सामायिकमध्ययनं, तुशब्दादन्याध्ययनपरि-
ग्रहः, तस्य कृतकृत्यत्वादिति हृदयं, उच्यते, तीर्थकरनामगोत्रं—तीर्थकरनामसंज्ञं, गोत्रशब्दः संज्ञायां, कर्म वद्धं मया
वेदितव्यमित्यनेन कारणेन भापते ।

तं च कहं वेइज्जइ ? अगिलाए धम्मदेसणाईहिं । वज्झइ तं तु भगवओ तइअभवोसक्कहत्ताणं ॥ ७४३ ॥
नियमा मणुयगईए इत्थी पुरिसेयरोव सुहलेसो । आसेविघवहुलेहिं वीसाए अन्नयरेहिं ॥ ७४४ ॥

गाथादयस्यापि व्याख्या प्राग्वत्, इत्थं तीर्थंकरस्य सामायिकभाषणकारणमभिधायानुना गणभृततामाशङ्काद्वारेण तच्छूयणकारणं प्रतिपादयन्नाह—

गोअमममाई सामाइयं तु किं कारणं निसामेति ! । नाणस्स तं तु सुंदरमंगुलभावाण उवलद्धी ॥ ७४५ ॥

गौतमादयो गणधराः 'किं कारण' किं निमित्त-किं प्रयोजन सामायिकं निश्चययन्ति-शृण्वन्ति !, वक्ष्यते-'नाणस्स'सि प्राकृतत्वाद्यनुवर्त्ये पटी, ततश्च ज्ञानाय-ज्ञानार्थं, तादर्थ्ये चतुर्थी, तेषां हि मगधद्वन्द्वनिर्गतसामायिकशब्दान् श्रुत्वा तदर्थंविषय ज्ञानमुत्पद्यते, ततो ज्ञानार्थं शृण्वन्ति, तच्च ज्ञानं सुन्दरमङ्गुलभायानां-शुभेतरपदार्थानां 'उवलद्धी'ति उपपद्यते-उपलब्धिनिमित्तं, सा च सुन्दरमङ्गुलभावोपलब्धिः प्रवृत्तिनिवृत्त्योः कारणम् ॥ आह च-

एोइ पयित्तिनिविस्ती सजमतव पावकम्मअग्गहणं । कम्मयिचेगो अ तहा कारणमसरिरया चेव ॥ ७४६ ॥

शुभेतरभावपरिज्ञानाश्रयता प्रवृत्तिनिवृत्ती, शुभे तु प्रवृत्तिर्भवति इत्येतु निवृत्तिरिति भावः, ते च प्रवृत्तिनिवृत्ती सयमतपसोः कारणं, प्रवृत्तिसत्पक्ष-कारणं निवृत्तिः सयमस्येति इदं, तत्र निवृत्तिकारणफल्येऽपि सयमस्य प्रागुपादानेन पूर्वकर्मागमनिरोधेऽस्य कारणप्राधान्यख्यापनार्थं, तत्पूर्वकं च वस्तुतः सफलं तप इति ज्ञापनार्थं च, सयमतपःकारणभूत-प्रवृत्तिनिवृत्त्योस्तु प्रयोजनोपन्यास संयमे सत्यपि तपसि प्रवृत्तिः कार्यत्वमुनायेन तपसः प्राधान्यख्यापनार्थं, इत्यलं प्र-सङ्गेन, तयोश्च सयमतपसोः कारणं-निमित्तं प्रयोजनं यथासहस्रस्यं 'पावकम्मअग्गहणं'ति पापकर्माग्रहणं तथा कर्मविवेकश्च,

तथा चोक्तं परममुनिभिः—“संजमे अण्हयफले तवे वोदाणफले” अण्हयवः—अनाश्रवः, वोदाणं—कर्मनिर्जरा, कर्म-
विवेकस्य च प्रयोजनमशरीरतैव च ॥ साम्प्रतं विवक्षितमर्थमुक्तानुवादेन प्रतिपादयन्नाह—
कम्मचिवेगो असरीरयाइ असरीरयाऽणयाहाए । होअणयाहनिमित्तं अवेअणु अणाउलो निरुओ ॥ ७४७ ॥
निरुअत्ताए अयलो अयलत्ताए अ सासओ होइ । सासयभावमुगओ अवायाहं सुहं लहइ ॥ ७४८ ॥
कर्मविवेकः—कर्मपृथग्भावः अशरीरतायाः कारणम्, अशरीरता ‘अणावाहाए’ इति अनावाधायाः कारणं भवति,
‘अनावाधानिमित्तं’ अनावाधाकार्यं, निमित्तशब्दः कार्यवाचकः, लोके च वक्तारो भवन्ति—अनेन निमित्तेन—अनेन कार-
णेन मयेदमारब्धं, अनेन कार्येणेत्यर्थः, ततश्च भवत्यनावाधाकार्यमवेदनः—वेदनारहितो, जीव इति गम्यते, स चावेदन-
त्वादनाकुलः—अविह्वलः, अनाकुलत्वाच्च नीरुग् भवति, ततः स जीवो नीरुक्तया अचलो भवति, अचलतया च शाश्वतो
भवति, शाश्वतभावमुपगतोऽव्यावाधं सुखं लभते, इत्थं पारम्पर्येण अव्यावाधसुखार्थं सामायिकश्रवणमिति गौतमादयः
शृण्वन्ति ॥ गतं कारणद्वारम्, अधुना प्रत्ययद्वारमाह—

पचयनिकखेवो खलु दवंमी तत्तमासगाईओ । भावंमि ओहिमाई तिविहो पगयं तु भावेणं ॥ ७४९ ॥

प्रत्याययतीति प्रत्ययः—अन्तर्भूतण्यर्थदत्तप्रत्ययः प्रत्ययस्तस्य निक्षेपो—न्यासः प्रत्ययनिक्षेपः, खलुशब्दोऽनन्तरोक्तकार-
णनिक्षेपसाम्यप्रदर्शनार्थः, ततश्च नामादिचतुर्विधः प्रत्ययनिक्षेपः, तत्र नामस्थापने सुगमे, ‘द्रव्ये’ द्रव्यविषयो ज्ञशरीर-
भव्यशरीरव्यतिरिक्तः प्रत्ययः तसमापकादिः, आदिशब्दात् घटादिपरिग्रहः, द्रव्यं च तत् प्रत्याययप्रतीतिहेतुत्वाद्

प्रत्ययश्च द्रव्यप्रत्ययः, तत्समापकाधिरेयः, द्रव्यात् प्रत्ययो द्रव्यप्रत्ययः, तत्समापकाधिजन्यः प्रत्याप्यपुरुषस्य प्रत्ययः, 'भाषमि'ति भाषे शिचार्थेभाषणे अथय्यादित्विविपो भाषप्रत्ययः, तस्य यादृच्छिङ्गकारणानपेक्षत्वात्, आदिशब्दात् मनःपर्याय-
केदलपरिग्रहः, मतिश्रुते तु यादृच्छिङ्गकारणापेक्षित्वान्न विवक्षिते, 'पगपं'तु 'भावेण'ति सामायिकमङ्गीकृत्य प्रकृतम्-
अपयोगस्तु 'भावेन' भाषप्रत्ययेन । तथा चाह—

॥ ७५० ॥

केवलज्ञानी अहमिति स्वप्नत्यादादौ न प्रत्यक्षत एव सामाधिकार्यमुपलभ्य सामाधिकं परिकथयति, तेषामपि श्रोतव्या
गणधरादीनां प्रतापोऽसदाऽपरिच्छिन्ना प्रत्यक्षा-अस्योच सर्वज्ञ एव भगवानित्येवंभूतो भवति, तेन यत् कैश्चिदुच्यते-
'सर्वज्ञोऽस्यमिति श्रोतव्यः कालेऽपि पुमुत्सुभिः । तज्ज्ञानशेषविज्ञानरहितैर्गम्यते कथ ॥ २ ॥' मित्यादि, तदपास्तमथयेयम्,
अन्यथा चतुर्थेऽदिष्टवद्धारस्यापि विलोपप्रसङ्गे, विजृम्भितं चैतद्विषये पूर्वसुरिभिः प्रवचनसिद्ध्यादिषु, तदाः सञ्जात-
प्रत्यक्षा सिद्धासम्बन्धीति ॥ गत प्रत्ययद्वारम्. इदानीं लक्षणद्वारपतिपादनार्थमाह—

नामं उच्यता दृष्टिप सरिसे सामन्न लक्षणागारे । गहरागह भाणसे निमित्त लप्ताय विगने अ ॥ ७५१ ॥

लक्षयेऽनेनेति लक्षण, तच्च पदार्थानां प्रतिविशिष्टं स्वरूपं, तच्च द्वादशप्रकारः, तच्च नामलक्षणं-लक्षणमितीयं वर्णा-
नुपूर्वी, अथवा यस्य कस्यचित् जीवादेर्लक्षणमिति नाम क्रियते तद्वस्तु नामा हेतुभूतेन लक्षणं, अथवा 'नामनामचतो-
रभेदोपचारात्' नाम च तल्लक्षण च नामलक्षण, स्थापनालक्षणं लकारादिवर्णानामाकारविशेषः, यथया, लक्षणानां स्वस्ति

कशङ्कचक्रचजादीनां यो मङ्गलपट्टादावक्षतादिभिर्न्यासस्तत् स्थापनालक्षणं, जशरीरभव्यशरीरव्यतिरिक्तं यत् यस्य
द्रव्यस्यान्यतो व्यवच्छेदकं स्वरूपं यथा गत्यादि धर्मास्तिकायादीनां, इदमेव च किञ्चिन्मात्रविशेषात् सादृश्यसामान्यादि-
लक्षणभेदं निरूप्यते, तत्र 'सरिस'ति सादृश्यं लक्षणं, यथाऽस्मिन् देशे घटा ऊर्ध्वग्रीवा अधस्तात्परिमण्डला विपुलकु-
क्षयस्तथाऽन्येष्वपि देशेष्वित्यादि, 'सामन्नलक्षणं'ति सामान्यलक्षणं यथा सिद्धः सिद्धानां सद्रव्यजीवमुक्तत्वादिधर्मैः
समान इति, 'आगारे'ति आक्रियते-अभिप्रेतं ज्ञायते अनेनेत्याकारो-वाह्यचेष्टारूपः स एवान्तराकृतगमकत्वाल्लक्षणमा-
कारलक्षणम्, अन्तराकृतगमकता चाकारस्य सुप्रसिद्धा, उक्तं च-"आकारैरिङ्गितैर्गत्या, चेष्टया भाषणेन च । नेत्रवक्त्रवि-
कारैश्च, लक्ष्यतेऽन्तर्गतं मनः ॥ १ ॥" इति, 'गङ्गरागङ्ग'ति गत्यागतिलक्षणं, तत्र द्वयोर्द्वयोः पदयोर्विशेषणविशेष्यत-
याऽनुकूलगमनं गतिः, यथा-'जीवे णं भंते ! देवे ! देवे ! देवे ! जीवे ?' इत्यत्र वाक्ये जीवो भदन्त ! देव इति जीवमनूद्य
देवत्वं पृच्छयते, अत्र जीवपदाद्देवपदे आनुकूल्येन यथास्थित्या गतिः, प्रत्यावृत्त्या-प्रातिकूल्येन गमनमागतिः, यथा देवो
जीव इत्यत्र देवमनूद्य जीवत्वं पृच्छयते इति, इह प्रत्यावृत्त्या देवपदाजीवपदे आगतिः, गतिश्चागतिश्च गत्यागती ताभ्यां
ते वा लक्षणं गत्यागतिलक्षणं, उक्तं च-"अपरोऽपरं पयाणं विसेसणविसेसणिज्जया जत्थ । गच्चाईए दोण्हं गङ्गरागङ्गल-
क्खणं तं तु ॥ १ ॥ (वि. २१५६) तच्चतुर्द्धा, तद्यथा-पूर्वपदव्याहृतमुत्तरपदव्याहृतं उभयपदव्याहृतं उभयपदव्याहृतं च,
तत्र पूर्वपदं व्याहृतं-व्यभिचारि यत्र तत् पूर्वपदव्याहृतं, पूर्वपदव्यभिचारीत्यर्थः, एवमन्येष्वपि यथायोगं समासः, तत्र पूर्वप
दव्याहृतं यथा-'जीवे भंते ! देवे ! देवे जीवे !, -गोयमा ! जीवे सिय देवे सिय नो देवे, देवे पुण नियमा जीवे" इति, अत्र

जीवो देव इति विशेषणविज्ञेय्यभूतपदद्वये जीव इति पूर्वपदं देवत्वं व्यभिचरत्यपि, जीयस्य देवस्यादेयस्य च नारकादे-
र्दंर्शनात्, देवो जीव इति प्रत्यावृत्तौ देवो जीयस्यं न व्यभिचरति, देवस्यापश्यं जीयायात्, ततः पूर्वपदव्याहृतमेतत्,
उत्तरपदव्याहृतं यथा-‘जीवइ भंते ! जीये !, जीये जीवेइ !, गोयमा ! जीवइ साय नियमा जीये, जीये पुण सिय जीवइ
सिय नो जीवइ’ इदं जीव इति दशविधप्राणधारी भण्यते, स नियमात् जीया, अजीये दशविधप्राणासम्भवात्, जीयः पुनः
स्यात् जीव इति स्वाप्त जीव इति, सिद्धानां दशविधप्राणधारणासम्भवात्, ततः ॥ उत्तरपदं व्याहृतं, व्यभिचारात्,
पूर्वपदं त्यज्याहृतं, जीयस्य जीयमन्तरेणाभावादिति, उभयपदव्याहृतं यथा-‘भवसिद्धिइ नं भंते ! नेरइ ! नेरइ भव-
सिद्धिइ !, गोयमा ! नेरइ सिय भवसिद्धिइ सिय अभवसिद्धिइपि, भवसिद्धिइ सिय नेरइ सिय अनेरइ’ अत्र पूर्वपदवर्ती
भवो नेरविकृत्यं व्यभिचरति, अनेरविकृत्य देवादेरपि भव्यतयभावात्, एयमुत्तरपदवर्ती नेरयिको भव्यस्यं व्यभि
चरति, अभव्यस्यापि नेरविकृत्यभावात्, तत इदमुभयपदव्याहृतं यथा-‘जीये भंते ! जीये !, जीये
जीये जीये !, गोयमा ! जीये नियमा जीये, जीयेडपि नियमा जीये’ इत एकस्य जीयशब्दस्वोपयोगो वाच्यः,
अपरस्य जीचत्रस्य, तत उभययोगो नियमात् जीयो, जीयोऽपि नियमावुपयोग इत्युभयपदव्याहृतमेतत्, छोकेऽपि चतु-
र्विधमिदं गत्यागतिउल्लेखं प्रसिद्धं, तद्यथा-पूर्वपदव्याहृतं यथा कपी पट इति, कपी हि पटो भवत्यथदञ्च पटादिरिति
पूर्वपदव्याहृतिः, पटस्तु रुच्येवेत्युत्तरपदव्यापातः, उत्तरपदव्याहृतं यथा चूत्रो हुम एवेति पूर्वपदा-
व्यापातः, हुमश्च चूत्रोऽपि स्वावचूत्रोऽप्यभ्यर्थादिरित्युत्तरपदव्याहृतिः, उभयपदव्याहृतं यथा नीजोत्पलं, नीलं नुत्पल

श्रीआव-
यक मल-
य० वृत्तौ
उपोद्घाते
॥३६८॥

मरकतादि च भवति, उत्पलमपि नीलमनीलं च शुक्लादिरूपमिति, उभयपदाव्याहृतं यथा जीवः सचेतनः, जीवो नियमात् सचेतनः, चेतनाऽपि जीवस्यैवेत्युभयपदाव्यभिचारः, उक्तञ्च—“रूढी घडोत्ति चूतो दुमोत्ति नीलुप्पलं च लोयम्मि । जीवो सचेयणोत्ति य भंगचउक्कं फुडं सिद्धं ॥ १ ॥ (वि. २१६०)” तथा ‘णणत्ति’त्ति, नानाभावो-नानाविशेषः सा लक्षणं नानातालक्षणं, सा च नानाता चतुर्धा, द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात्, तत्र द्रव्यतो नानाता द्विधा-तद्द्रव्यनानाता अन्यद्रव्यनानाता च, तद्द्रव्यनानाता यथा परमाणूनां परस्परतो भिन्नता, अन्यद्रव्यनानाता यथा परमाणोर्द्व्यणुकादिभ्यो भिन्नता, क्षेत्रतोऽपि नानाता द्विधा-तत्क्षेत्रनानाता च, तत्क्षेत्रनानाता यथा एकप्रदेशावगाढानां परस्परभिन्नता, अतत्क्षेत्रनानाता यथा एकप्रदेशावगाढस्य द्विदेशावगाढादिभ्यो भिन्नता, एवमेकादिसमयस्थित्येकादिगुणयुक्तानां तदतन्नाता वाच्या, इयं च लक्षणं, पदार्थस्वरूपावस्थापकत्वात्, ‘निमित्तं’ इति लक्ष्यते शुभाशुभमनेनेति लक्षणं निमित्तमेव लक्षणं निमित्तलक्षणं, तददप्रकारम्, उक्तं च—“भोमं सुमिणंतलिव्वं दिव्वं अंगसर लक्खणं तह य । वंजणमट्टविहं खलु निमित्तमेयं मुणेयवं ॥ १ ॥” स्वरूपमस्य ग्रन्थान्तरादवसेयम्, एकैकमप्यतीतानागतवर्तमानस्वरूपकालत्रयविषयं, उक्तं च—“लक्खिज्जई सुभासुभमणेण तो लक्खणं निमित्तंति । भोमाइ तदट्टविहं तिकालविसयं जिणाभिहियं ॥ १ ॥” ‘उत्पाय’त्ति यतो नानुत्पन्नं लक्ष्यते वस्तु तत उत्पादोऽपि लक्षणं, ‘विगमो य’त्ति विगमश्च-विनाशश्च वस्तुलक्षणं, तन्मन्तरेणोत्पादाभावात्, न हि व्यक्ततया अविनष्टमद्भुल्लिद्रव्यमृजुतयोत्पद्यते इति भावना । वीरिय भावे अ तथा लक्खणमेअं समासओ भणियं । अहवावि भावलक्खण चउविहं सद्धणमाई ॥ ७५२ ॥

‘वीरियं’ति वीर्यं-बलं, तच्च जीवस्य लक्षणं, तथाहि-चेन जीवो लभ्यते, अथवा सामर्थ्यं यत् यस्य वस्तुनश्चेतनस्या-
चेतनस्य वा तद्वीर्यं, तच्च विचित्ररूपं, तदेव लक्षणं पदार्थस्वरूपावच्छेदेहेतुत्वात् वीर्यलक्षणम्, आह च भाष्यकारः—
विरियंति धल जीयस्स लक्खणं जं च जस्स सामत्थं । दवस्स चित्तसूयं जह विरिय महोसहाईण ॥ १ ॥

तथा भायानामौदयिकादीना लक्षणं भावलक्षणं, यथा सदयलक्षण औदयिक, उपशमलक्षणस्त्यौपशमिकः, अनुत्पत्तिलक्षणः
स्वायिकः, मिश्रलक्षणः क्षायोपशमिकः, परिणामलक्षणः पारिणामिकः, सयोगलक्षणः सांनिपातिक इति, अथवा भावाच्च ते लक्षण
वात्मन इति भाष्यलक्षणं, तन्न सामायिकस्य जीवगुणरूपस्य क्षयोपशमोपशमस्य स्वभाष्यत्वाद्वा लक्षणत्वा, उपसहारमाह—
लक्षणमेतत् त्रयोदशमेवं समाससः-सङ्क्षेपेण भणितम्, अथवापि भाष्यस्य सामायिकस्य लक्षणं, अनुत्सारलोपोऽत्र द्रष्टव्यः,
चतुर्विधं श्रद्धानादि ॥ एतदेव प्रतिविदर्शयिपुराह—

सद्वहण जाणणा खलु विरई मीसा य लक्खणं कहइ । तेऽवि निसामंति तहा चउलक्खणसंजुअं चेव ॥ ७५ ॥

इह सामायिक चतुर्विधं भवति, तथा-सम्यक्त्वसामायिकं श्रुतसामायिकं चारित्रसामायिकं चारित्राचारित्रसामायिकं
च, अस्य यथायोगलक्षणं, ‘सद्वहण’ति श्रद्धान, लक्षणमिति योगः, सम्यक्त्वसामायिकस्य, ‘जाणण’ति ज्ञानं ज्ञा सविच्चिरि-
त्यर्थः, सा च लक्षणं श्रुतसामायिकस्य, खलुशब्दो निश्चयतः परस्परसापेक्षत्वविशेषणार्थं, तथा ‘विरइ’इति विरमणं विरतिः-
सर्वसाधयोगविनिवृत्तिः, सा च चारित्रसामायिकस्य लक्षणं, ‘मीसा य’ इति मिश्रा-विरत्यविरतिः, सा च चारित्राचारित्र-
सामायिकस्य लक्षणं, कथयतीत्यनेन स्वमनीषिकाऽप्योद्दिष्टमाह, भगवान् जिन एवं कथयति, तस्य च कथयतस्तेऽपि गणधरादयो

निशामयन्ति 'तथा' तेनैव प्रकारेण चतुर्लक्षणसंयुक्तमेव ॥ उक्तं लक्षणद्वारम्, अधुना नयद्वारं प्रतिपिपादयिषुरिदमाह—
नेगम संग्रह ववहारुजसुए चैव होइ बोद्धे । सहे अ समभिरुढे एवंभूए अ मूलनया ॥ ७५४ ॥

अनेकधर्मकं वस्त्वधारणपूर्वकमेकेन नित्यत्वाद्यन्यतमेन धर्मेण प्रातिपाद्यस्य बुद्धिं नीयते-प्राप्यते येनाभिप्रायविशेषेण स ज्ञातुरभिप्रायविशेषो नयः, आह च-“एगेण वत्थुणोऽणेगधम्मुणो जमवधारणेण (इट्ठेण) । नयणं धम्मेण नओ होइ तयो सत्तहा सो य ॥१॥” अयमत्र तात्पर्यार्थः-इह यो नयो नयान्तरसापेक्षतया स्यात्पदलाञ्छितं वस्तु प्रतिपद्यते स परमार्थतः परिपूर्णं वस्तु गृह्णातीति प्रमाण एवान्तर्भवति, यस्तु नयवादान्तरनिरपेक्षतया स्वाभिप्रेतेनैव धर्मेणावधारणपूर्वकं वस्तु परिच्छेत्तुमभिप्रेति स नयः, वस्त्वेकदेशपरिग्राहकत्वात्, अत एवोक्तमन्यत्र-“सव्वे नया मिच्छावाइणो,” यत एव च नयवादो मिथ्यावादस्त एव च जिनप्रवचनतत्त्ववेदिनो मिथ्यावादित्वपरिजिहीर्षया सर्वमपि स्यात्कारपुरस्सरं भाषन्ते, न तु जातुचिदपि स्यात्कारविरहितं, यद्यपि च लोकव्यवहारपथमवतीर्णा न सर्वत्र सर्वदा साक्षात् स्यात्पदं प्रयुज्यते तथापि तत्राप्रयुक्तोऽपि सामर्थ्यात् स्याच्छब्दो द्रष्टव्यः, प्रयोजकस्य कुशलत्वात्, उक्तं च-“अप्रयुक्तोऽपि सर्वत्र, स्यात्कारोऽर्थात् प्रतीयते । विधौ निषेधेऽन्यत्रापि, कुशलश्चेत् प्रयोजकः ॥ १ ॥” अत्र अन्यत्रापीति-अनुवादातिदेशाद्विवक्ष्यते, ननु यदि

१ एवं च स्यात्कारपुरोगं सावधारणं ग्रमाणवाक्यं, स्यात्काररहितं सावधारणं तु नयवाक्यं, तथा च नयदुर्नयवाक्ययोरैक्य-
माशङ्क्येत, परमाशङ्कितासद्गम्यवच्छेदपरं नयवाक्यं संभवदनभिमतधर्मव्यवच्छेदपरं हि दुर्नयवाक्यं, स्थिते चैवं श्रुतवाक्यानामेकदेश-
विशिष्टवस्तुप्रकाशकत्वेन नयवाक्यरूपत्वं, परिपूर्णवस्तुप्रकाशकस्यैव च पूर्वापरवचनसापेक्षवस्तुप्रकाशकत्वेन स्याद्वादश्रुतरूपप्रमाणत्वं

प्यजीवानुगतमजीवसाधारणं वा तथा लक्षणमाशङ्क्येत, तथा च जीवेतरविभागपरिज्ञानाभावः, ततो यथा सम्यग्वादि-
त्वमिच्छता सर्वत्र स्यात्पदप्रयोगः साक्षात् गम्यो वाऽनुश्रियते तथा यथायोगमवधारणविधिरपि, अन्यथा यथावस्थितव-
स्तुतत्त्वप्रतिपत्त्यनुपपत्तेः, न चावधारणविधिः सिद्धान्ते नानुमत इति वक्तव्यं, तत्र तत्र प्रदेशेऽनेकशोऽवधारणविधिदर्शनात्,
तथाहि—“किमियं भंते ! कालोत्ति पबुच्चइ !, गोयमा ! जीवा चेव अजीवा चेव”ति, स्थानाङ्गेऽप्युक्तम्—“जदत्थि च णं
लोए तं सबं दुप्पडोयारं, तंजहा—जीवा चेव अजीवा चेव” तथा “जह चेव उ मोक्खफला, आणा आराहिया जिणिदाण”-
मित्यादि, या त्ववधारणी भाषा प्रवचने निषिध्यते सा क्वचित् तथारूपवस्तुतत्त्वनिर्णयाभावात् कचिदेकान्तप्रतिपादिका
वा, न तु सम्यग्यथावस्थितवस्तुतत्त्वनिर्णये स्यात्पदप्रयोगवस्थायामिति । दिगम्बरी त्वियं प्रमाणनयपरिभाषा—सम्पूर्ण-
वस्तुकथनं प्रमाणवाक्यं, यथा स्याज्जीवः स्याद्धर्मास्तिकाय इत्यादि, वस्त्वेकदेशकथनं नयवादः, तत्र यो नाम नयो नया-
न्तरसापेक्षः स नय इति वा सुनय इति वोच्यते, यस्तु नयान्तरनिरपेक्षः स दुर्नयो नयाभास इति, तथा चाहाकलङ्कः—
“भेदाभेदात्मके ज्ञेये, भेदाभेदाभिसन्धयः । यतोऽपेक्षानपेक्षाभ्यां, लक्ष्यन्ते नयदुर्नयाः ॥ १ ॥” अस्याः कारिकाया लेशतो
व्याख्या—भेदो—विशेषोऽभेदः—सामान्यं तदात्मके, सामान्यविशेषात्मके इत्यर्थः, ज्ञेये—प्रमाणपरिच्छेद्ये वस्तुनि ये भेदाभेदा-
भिसन्धयः—सामान्यविशेषविषयाः पुरुषाभिप्रायाः अपेक्षानपेक्षाभ्यां लक्ष्यन्ते ते यथासङ्ख्यं नयदुर्नया ज्ञातव्याः, किमु-
कं भवति ?—विशेषसाक्षात्तः सामान्यग्राहको वाऽभिप्रायः सामान्यसापेक्षो विशेषग्राहको वा नयः, इतरेतराकाङ्क्षारहि-
तस्तु दुर्नयः, नयचिन्तायामपि च ते दिगम्बराः स्यात्पदप्रयोगमिच्छन्ति, तथा चाकलङ्क एव प्राह—“नयोऽपि तथैव सम्य-

नेकान्तविषयः स्यादि" इति, अत्र टीकाकारेण व्याख्या कृता-नयोऽपि-नयप्रतिपादकमपि यावयं, न केवलं प्रमाणवाक्य-
 नित्यविद्यारूपी, तथैव-स्यात्पदप्रयोगप्रकारेणैव सम्यगेकान्तविषयः स्यात्, यथा स्वादस्त्येव जीव इति, स्यादप्रयोगा-
 भावे तु मिथ्यैकान्तगोचरतया दुर्नेय एव स्यादिति, तदेतदसुखं, प्रमाणनयविभागाभावाप्रसक्तेः, तथाहि-स्याज्जीव
 एवेति निष्ठ प्रमाणवाक्यं, स्वादस्त्येव जीव इति नयवाक्यं, एतच्च द्वयमपि लघीयस्य लङ्कारे साक्षादलङ्घनोदाहृतं,
 अत्र योभयन्नाव्यविशेषः, तथाहि-स्वाज्जीव एवेत्यत्र जीवशब्देन प्राणधारणनियन्धना जीवशब्दवाच्यताप्रतिपत्तिः, अस्ती-
 त्यनेनोद्भूताकारशब्दप्रयोगादजीवशब्दवाच्यतानिषेधः, स्वाच्छब्दप्रयोगतोऽसाधारणसाधारणधर्मविशेषः, स्वादस्त्येव जीव
 इत्यत्र जीवशब्देन जीवशब्दवाच्यताप्रतिपत्तिरस्तीत्यनेनोद्भूतविवक्षितास्तिरवावगतिः। एवकारप्रयोगात् यदावाङ्कितं सक-
 छेडवि जगति जीवस्य नास्तिरव तदव्ययच्छेदः, स्वात्पदप्रयोगाद् साधारणासाधारणप्रतिपत्तिरित्युभयन्नाव्यविशेष एव,
 तथा च सिद्धव्याख्याया न्यायायतारविद्वतौ स्वादस्त्येव जीव इति प्रमाणवाक्यमुपन्यस्तवान्, तथा च तत्ततो ग्रन्थ
 "यदा तु प्रमाणव्यापारमविकलं परामृश्य प्रतिपादयितुमभिप्रयन्ति तदा अङ्गीकृतगुणप्रधानभावाऽवोपपन्नसुखक रूप-
 यित्पर्यायिस्वाच्छब्दविभूषितया सावधारणया च वाचा स्वादस्त्येव जीव इत्यादिकया (धदेत् त) तोऽय स्वाच्छब्दसंसृचिताम्य-
 न्तरीभूतानन्तधर्मकस्य साधानुपन्यस्तजीवदान्दक्रियाम्ब्यां प्रधानीकृतात्मभावस्वावधारणव्ययच्छिन्नतदसम्भयस्य धस्तुनः
 सन्दर्शकतयात् सकलादेश इत्युच्यते, प्रमाणप्रतिपन्नसम्पूर्णार्थक्यमिति चावदि"त्यादि, तस्मादस्मादुक्तैव प्रमाणनयव्य-
 पस्था समीचीना, यथा यो नाम नयो नयान्तरसापेक्षः परमार्थतः स्वात्पदप्रयोगमभिलषन् सम्पूर्णं धस्तु गह्वातीति प्रमा-

णान्तर्भावी, नयान्तरनिरपेक्षस्तु नयो नयः, स च नियमान्निध्यादृष्टिरेव, सम्पूर्णवस्तुग्राहकत्वाभावादिति, ते च नया मूलभेदापेक्षया सप्त, तथा चाह-नैगमः सङ्ग्रहः व्यवहारः ऋजुसूत्रश्चैव भवति बोद्धव्यः शब्दश्च समभिरुढः एवंभूतश्चेति मूलनया इति गाथासमुदायार्थो निगदसिद्धः ॥ अवयवार्थं तु प्रतिनयं नयाभिधाननिरुक्तिद्वारेण प्रतिपादयति—
णेगेहिं माणेहिं मिणइत्ती णेगमस्स नेरुत्ती । सेसाणं तु नयाणं लक्खणमिणमो सुणह वोच्छं ॥ ७५५ ॥
न एकं नैकं, नायं नञ्, किन्तु न इति 'अन् स्वरे' इति न भवति, प्रभूतानीत्यर्थः, ततो नैकैः—प्रभूतसङ्ख्याकैर्मनैः—
महासामान्यावान्तरसामान्यविशेषादिविषयैः प्रमाणैर्मिमीते—परिच्छिनत्ति वस्तुजातमिति नैगमः, पृषोदरादय इतीष्टरूप-
निष्पत्तिः, तथा चाह—'इति' इयं नैगमस्य निरुक्तिः—निर्वचनं, उपलक्षणमेतत्, तेन अन्यथाऽपि नैगमशब्दव्युत्पत्तिः
परिभावनीया, तद्यथा—निश्चितो गमो निगमः—परस्परविविक्तसामान्यादिवस्तुग्रहणं स एव प्रज्ञादेराकृतिगणतया
स्वार्थिकाणप्रत्ययविधानात् नैगमः, यदिवा निगम्यन्ते—परिच्छिद्यन्ते इति निगमास्तेषु भवो योऽभिप्रायो नियतपरिच्छेद-
रूपः स नैगमः, अथवा गमाः—पन्थानो नैके गमा यस्य स नैगमः, पृषोदरादित्वात् ककारस्य लोपः, बहुविधवस्त्वभ्युपग-
मपर इत्यर्थः, तथाहि—एष सत्तालक्षणं महासामान्यम्, अवान्तरसामान्यानि च द्रव्यत्वगुणत्वकर्मत्वादीनि, तथा अन्त्यान्
विशेषान् सकलासाधारणरूपान् अवान्तरविशेषांश्च पररूपव्यावर्तनक्षमान् सामान्यादत्यन्तविनिर्मुक्तितस्वरूपान् प्रतिपद्यते,
यतोऽसावेवमाह—संविन्निष्ठाः किल पदार्थव्यवस्थितयः, तत्र सर्वेष्वपि पदार्थेषु द्रव्यादिरूपेषु सत्सदित्यविशेषेण प्रत्यय उपजा-
यते, वचनं च, न चैते तथारूपे प्रत्ययवचने द्रव्यादिमात्रनिबन्धने, द्रव्यादीनामसर्वव्यापकत्वात्, तथाहि—यदि द्रव्य-

मात्रनिवन्धनः सदिति प्रत्ययस्त्वहिं स गुणादिषु न भवेत्, तत्र द्रव्यत्वमावात्, गुणमात्रनिवन्धनत्वे द्रव्यादिषु न
 स्यात्, तत्र गुणत्वाभावात्, एवं सर्वत्रापि भावनीयम्, ततोऽस्ति द्रव्यादिभ्यो व्यतिरिक्तं महासत्ताख्यं नाम
 सामान्यं यद्वशाद्विशेषेण सर्वत्र सदिति प्रत्यय इति, तथा नवसु द्रव्येषु द्रव्य द्रव्यमित्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्
 द्रव्यत्वं नामायांतरसामान्य प्रतिपत्तव्यम्, एवं गुणत्वकर्मत्वगोत्वाम्बत्वादीन्यपि, अभूनि वावान्तरसामान्यानि
 सामान्यविशेषा इत्युच्यन्ते, यत एतानि स्वस्वाधारविशेषेषु अनुगताकारप्रत्ययवचनहेतुत्वात् सामान्यानि विजा-
 तीयेभ्यो व्याप्यसर्वमानस्याद्य विशेषा इति सामान्यविशेषाः, तथा हुत्त्यजातिगुणक्रियाधाराणां नित्यद्रव्याणां परमा-
 ण्याकाशदिगादीनामत्यन्तव्यापृष्टियुद्धिहेतुभूता विशेषाः, ते च योगिनामेष प्रत्यक्षा असदादीनां त्वनुमेयाः, तथाहि-तुल्य-
 जातिगुणक्रियाधाराः परमाणवो व्यावर्तकधर्मसम्बन्धिनो व्यावृत्तिप्रत्ययविपयत्वात् मुकाफलाभास्यगर्गतचिह्नमुका-
 फलयत्, ये चाद्यान्तरविशेषा घटपटादीनामितरेतरव्याप्यर्तनक्षमासौ आचल्यगोपाकाङ्गनादिजनानामपि प्रत्यक्षाः, एते च
 महासामान्यायान्तरसामान्यान्तविशेषायान्तरविशेषाः परस्परविस्मकलितस्वरूपाः, सैषेव प्रतिभासमानत्वात्, तथाहि-ज
 सामान्यप्राहिणि विज्ञाने विशेषावभासो नापि विशेषप्राहिणि सामान्यावभासः ततः परस्परविनिर्मुण्ठितस्वरूपाः, तथा चात्र
 प्रयोग-यद्यथाऽवभासते तत्तथाऽन्युपगन्तव्यं, यथा नीलं नीलतया, अवभासन्ते च परस्परविसकलितस्वरूपाः सामान्य-
 विशेषा इति नैगमः, नन्वेव यदि सामान्यविशेषान्मुपगमपरस्त्वहिं यत्सामान्यं तद्रव्यं ये तु विशेषास्ते पर्याया इति परमा-
 र्थतो द्रव्यास्तिकपर्यायास्तिकनयप्रतावलम्बित्वात् सम्यग्दृष्टिरेव, प्रतिपक्षमिनमतत्वात्, तथाविधसम्यग्जैनसाधुवत्,

ततः कथं मिथ्याहृष्टिः ? तदेतदयुक्तं, प्रतिपन्नजिनमतत्वासिद्धेः, परस्परविसकलितसामान्यविशेषाभ्युपगमात्, तथाहि-एष परस्परमेकान्ततो विभिन्नावेव सामान्यविशेषाविच्छति, गुणगुणिनामवयव्यविनां क्रियाकारकाणां चाल्यन्तभेदं, न पुन-
र्जनसाधुरिव सर्वत्रापि भेदाभेदौ, अतो मिथ्याहृष्टिः, कणादेनापि हि सकलमप्यात्मीयं शास्त्रं द्वाभ्यामपि द्रव्यास्तिकपर्या-
यास्तिकनयाभ्यां समर्थितं तथापि तन्मिथ्या, स्वविषयप्रधानतया परस्परमनपेक्षयोः सामान्यविशेषयोरभ्युपगमात्, उक्तं
च-“जं सामन्नविसेसे परोप्परं वत्थुतो य सो भिन्ने । मन्नइ अच्चंतमतो मिच्छादिद्वी कणादोब ॥ १ ॥ दोहिवि नएहिं नीयं
सत्थमुल्लूगेण तहवि मिच्छत्तं । जं सविसयप्पहाणत्तणेण अन्नोन्ननिरवेक्खं ॥ २ ॥” (विशेषा. २१९४-५) अथ यदि सामा-
न्यविशेषादिकं परस्परमेकान्तविभिन्नमिच्छति तथापि कथमसौ मिथ्याहृष्टिः ? उच्यते, तदभ्युपगमस्य विचार्यमाणस्या-
घटमानत्वात्, तथाहि-यदि परमपरं वा द्रव्यादिष्वनुगताकारप्रत्ययदर्शनादुपगम्यते तर्हि विशेषेष्वपि सामान्यं प्राप्तोति,
तत्रापि विशेषो विशेष इत्यनुगताकारप्रत्ययदर्शनात्, न च तत्र तदभ्युपगम्यते, द्रव्यगुणकर्मस्वेव तदुपगमात्,
अन्यच्च-गोत्वाश्वत्वघटत्वपटत्वादिवपि सामान्येषु सामान्यमित्यनुगताकारप्रत्ययोऽनुभूयते ततस्तत्रापि सामा-
न्याभ्युपगमः, न च सामान्येष्वपि सामान्यमस्ति, ‘निःसामान्यानि सामान्यानी’ति वचनात्, यदपि च तेन विशेषलक्ष-
णमकारि ‘येन बुद्धिर्वचनं वा पदार्थान्तरेभ्यो विशिष्यते स विशेष’ इति तत्परापरभेदभिन्नेषु सामान्येष्वपि लक्ष्यते,
तथाहि-महासामान्यमपि सत्ताख्यं गोत्वादिभ्यो बुद्धिवचने विशेषयति, गोत्वादीन्यपि च सामान्यानि सत्ताख्यमहासामा-
न्याश्वत्वाद्यवान्तरसामान्येभ्यः, अतः सामान्येष्वपि विशेषत्वप्रसङ्गः, तथा चात्र प्रयोगः-विवादाध्यासितानि सामान्यानि

विशेषाः पदार्थान्तरेभ्यो बुद्धिवचनविशेषकत्वात्, अन्त्यविशेषवत्, किञ्च—‘त्रिपदार्यसत्करी सत्ते’ति प्रचनात् द्रव्य-
 गुणकर्मसु सत्तासमवायात् सत्त्वान्युपगमाः, स चासमीचीनः विकल्पद्वयानतिक्रमात्, तथाहि—सत्तासमवायात्सत्त्वं द्रव्यादेः
 किं स्वरूपेण सतोऽसतः, न तावत्सत, सत्त्वे तथोगकल्पनावैयर्थ्यप्रसङ्गात्, यदि हि स्वरूपतो द्रव्यादीनि सन्ति वर्तन्ते
 ततः किं तेषां सत्तासमवाययोगपरिकल्पनेन, वैयर्थ्यादनवस्थाप्रसङ्गाच्च, तथाहि—यदि स्वरूपतः सत्त्वपि सत्तासमवाय-
 योगपरिकल्पना ततः सत्तायामपि सत्तासमवाययोगः परिकल्पनीया, सत्त्वाविशेषात्, तत्रापीयमेव घातेत्यनवस्था,
 अथासत इति पक्षः सोऽप्यश्लीलः, असत सारविषाणस्येव सत्तासमवाययोगासम्भवात्, उक्तं च—“सत्ताजोगावसतो
 समो य सत्तं ह्येज दयस्स ! असतो न सपुष्कस्स य सतो य किं सत्तया कम्म ? ॥१॥” (विशेषा २१९८) एवं द्रव्यत्वगु-
 णत्वकर्मत्वादयोऽपि प्रतिवेध्याः, तत्राप्युक्तदोषानतिक्रमात्, तथाहि—द्रव्यत्वसामान्ययोगो द्रव्यत्व किं स्वरूपतो
 द्रव्यत्व सतः स्याद्द्रव्यत्व या !, प्रथमपक्षे द्रव्यत्वसामान्ययोगपरिकल्पनावैयर्थ्यमनवस्थाप्रसङ्गश्च, द्वितीयपक्षे गुणक-
 र्मादिष्वपि द्रव्यत्वसामान्ययोगप्रसङ्गः, सतो द्रव्यत्वसामायाविशेषात्, एवं गुणकर्मत्वयोगप्रतिषेधोऽपि गुणकर्मसु
 परिमाणनीयः ! अपिच—गोत्यादिकं सामान्यं सर्वगतमसर्वगतं वा !, सर्वगतं केताहि प्रत्ययसाङ्ख्यप्रसङ्गः, तथाहि—
 गोत्यादीनि सामान्यानि सर्वगतानि, ततो यथा गोत्व गोषु गोत्वात् गौर्गोरिति प्रत्ययसत्ताऽभ्योऽञ्च इत्यपि स्यात्,
 अथत्वसामान्यस्यापि ॥ विद्यमानत्वात्, यथा चान्वेषु अन्वत्त्वसामान्यादभ्योऽञ्च इति प्रत्ययसत्ता गौर्गोरित्यपि स्यात्,
 गोत्वसामान्यस्यापि तत्र विद्यमानत्वात्, न चैतदस्ति, तस्मात्तत्र पक्षः श्रेयान्, अथासर्वगतमिति पक्षो, ननु तत्सामा-

न्यमक्रियमनवयवं चाभ्युपगम्यते, ततो नोत्पित्सुपदार्थदेशमभिगन्तुमलमिति कथं तत्तत्र वर्त्तते?, अन्यच्च—सामान्य-
युतासु व्यक्तियु वृत्तिः सामान्यस्य किं सर्वात्मना प्रत्येकं उत एकदेशेन?, यदि सर्वात्मना तर्हि यावत्यो व्यक्तयस्तावन्ति
सामान्यानि प्रसक्तानि, व्यक्तयश्चानन्ता इति, अथैकदेशेनेति पक्षः, सोऽप्यपेशलः, एकं नित्यं निरवयवमक्रियमित्यभ्युप-
गमक्षतिप्रसङ्गात्, एकदेशवृत्त्यभ्युपगमे सावयवत्वोपगमात्, किञ्च—तेष्वपि देशेषु कथं वर्त्तत इति चिन्त्यं, किं प्रत्येकं
सर्वात्मना उत एकदेशेन?, प्रथमपक्षे पूर्ववत्सामान्यानन्त्यप्रसक्तिः, द्वितीयपक्षे भूयोदेशपरिकल्पना, तत्रापि तेषु वृत्तौ
देशान्तरपरिकल्पनमित्यनवस्था, एवं गुणेषु गुणिनोऽवयवेष्ववयविनः क्रियासु कारकस्य मिथो भेदाभ्युपगमे सर्वथा
वृत्त्यनुपपत्तिः परिभावनीया । तदेवमेकान्ततः सामान्यविशेषादीनां भेदाभ्युपगमे सर्वमालूनविशीर्णमिति तदभ्युप-
गमपरो नैगमनयो मिथ्यादृष्टिः, ततो जिनवचनानुसारेणैव सामान्यविशेषादिकमभ्युगन्तव्यं, तथा च सति न कश्चि-
द्वोपः, तथाहि—यो वस्तूनां समानपरिणामः स सामान्यं, स च सामान्यपरिणामोऽसमानपरिणामाविनाभावी, अन्यथा
एकत्वापत्तिः सामान्यत्वस्यैवायोगात्, स चासमानपरिणामो विशेषः, उक्तं च—“वस्तुन एव समानः परिणामो यः स
एव सामान्यम् । असमानरतु विशेषो वस्त्वैकमुभयरूपं तु ॥ १ ॥” ततः सामान्यविशेषौ परस्परं भेदाभेदात्मकाविति न
पूर्वोक्तद्व्यसम्भवादिदोषावकाशः, अवयवानां च यः कोऽपि विशिष्टः सोऽवयवी, गुणाश्च सहवर्त्तिनः क्रमवर्त्तिनो
वा द्रव्यस्य पर्यायविशेषाः, क्रियाऽपि च कारकस्य परिणामविशेषः, ततः सर्वत्रापि परस्परं भेदाभेदात्मकं तादात्म्यमिति

न दृश्यसम्भयदोषानुपपन्नः, 'सेसाण'मित्यादि, शेषाणामपि नयानां सन्नदादीनां लक्षणमिदं वक्ष्यमाणं, तच्च शृणुत,
यत इदानीमेव वक्ष्ये-अभिधात्ये ॥ प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति—

संगद्विपरिद्धित्यर्थं संगद्वयवयवण समासतो वेति ।

आभिमुख्येन गृहीत-उपात्तः सद्रूहीतः पिण्डित-एकजातिमापन्नः अर्थो-विपर्ययोऽस्य तत्सद्रूहीतविण्डितार्थं सन्न-
दस्य वचन सद्रूहयचने समासतः-सर्तुषेण प्रवृत्ते तीर्थकरणधराः, किमुक्तं भवति ?-सामान्यप्रतिपादनपरः सन्नहनया,
शब्दधुरापचिधैयं-सद्रूहाति-अशेषविशेषसिरोधानद्वारेण सामान्यरूपतया समस्त जगदादत्ते इति सन्नहः, तथाहि—
अयमेवं मन्यते-सामान्यमेवैकं तारिक्तकं, न विशेषाः, ते हि भावलक्षणसामान्यात् व्यतिरिक्ता वा भवेयुरव्यतिरिक्ता
वा !, न त्वन्तराभावात्, प्रथमपक्षान्युपगमे न सम्येय विशेषाः, भावात् व्यतिरिक्तत्वात् गगनकुसुमपत्, अथ द्वितीयः
पक्षस्तर्हि विशेषा अपि भावमात्रमेव, तथाहि—भावमात्रं विशेषास्तदव्यतिरिक्तत्वाद्, इह पत् यस्मादव्यतिरिक्तं तत्त-
देय, यथा भावस्य स्वरूप, अव्यतिरेकिणश्च भावाद्विशेषा इति । किंच-विशेषाग्रहो विशेषेण त्याज्यो विशेषणमयस्या-
एकप्रमाणाभावात्, तथाहि-भेदरूपा विशेषाः, न च ते कश्चिदप्रमाणभेदमवगाहते, प्रत्यक्षं हि भावसम्पादितसत्ताकमतस्त-
मेव साक्षात्कर्तुमर्हं, नामायम्, अभावस्य सकलश्चकित्विष्टव्यप्यरूपतया तदुत्पादने व्यापाराभावात्, अनुत्पादकस्य च साक्षा-
त्करणे सर्वसाक्षात्करणप्रसङ्गः, तथा च सति विशेषाभावात् सर्वो द्रष्टा सर्वदर्शी स्यात्, अनिष्ट चेत्तत्, तस्माद्भावमाहक-
मेव प्रत्यक्षमेष्टव्यं, स च भावः सर्वत्राविशिष्टस्त्वैव च तेन ग्राह्य इति न प्रत्यक्षाद्विशेषावगतिः, नाप्यनुमानादिः, प्रत्य-

क्षपूर्वकत्वाच्छेषप्रमाणवर्गस्य, ततः सामान्यमेव परमार्थसत् न विशेषा इति सद्ग्रहः, एष च सामान्यमात्राभ्युपगमपरत्वा-
न्मिथ्यादृष्टिः सुप्रतीत एव ।

वच्चइ विणिच्छयत्थं वचहारी सघद्वेषु ॥ ७५६ ॥

व्रजति-गच्छति निः-आधिक्येन चयनं चयः, अधिकश्चयो निश्चयः-सामान्यः विगतो निश्चयो विनिश्चयः-सामा-
न्याभावः तदर्थ-तन्निमित्तं, सामान्याभावायेति भावार्थः, व्यवहारो नयः, क ?-‘सर्वद्रव्येषु’ सर्वद्रव्यविषये, व्युत्पत्ति-
श्रेवं-व्यवहरणं व्यवहारः, यद्विद्या विशेषतोऽवग्रहियते-निराक्रियते सामान्यमनेनेति व्यवहारः, विशेषप्रतिपादनपरो
व्यवहारनय इत्यर्थः, स ह्येवं विचारयति-सदित्युक्तो हि घटपटाद्यन्यतमो विशेष एव कोऽप्यनिर्दिष्टस्वरूपः प्रतीयते, न
सद्ग्रहनयसंमतं सामान्यं, तस्यार्थक्रियासामर्थ्यविकलतया सकललोकव्यवहारपथातीतत्वात्, ततो विशेष एवास्ति न
सामान्यं, इतश्च न सामान्यम्, उपलब्धिलक्षणप्राप्तस्य तस्यानुपलब्धेः, इह यदुपलब्धिलक्षणप्राप्तं सन्नोपलभ्यते तदसदिति
व्यवहर्त्तव्यं, यथा क्वचित् केवलभूतलप्रदेशे घटः, न चोपलभ्यते उपलब्धिलक्षणप्राप्तं सत् सद्ग्रहनयसम्मतं सामान्यमिति
स्वभावानुपलब्धिः, अपिच-सामान्यं विशेषेभ्यो व्यतिरिक्तं वा स्यादव्यतिरिक्तं वा ?, यद्याद्यः पक्षस्तर्हि सामान्यस्या-
भाव एव, विशेषव्यतिरिक्तस्य सामान्यस्यासम्भवात्, नहि मुकुलितार्द्धमुकुलितादिविशेषविकलं किमपि गगनकुसुम-
मस्तीति परिभावनीयमेतत्, अथाव्यतिरिक्तं ततो विशेषा एव, न सामान्यं, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, उक्तं च-
“अन्नमणञ्च च मयं सामणं ? जइ विसेसतोऽणञ्जं । तम्मत्तमणमहवा नत्थि तयं निविसेसंति ॥ १ ॥” (वि० २२१६)

यदपि चोक्तं—‘प्रत्यक्ष भावसम्पादितसत्ताकमतस्तमेव साक्षात्कर्तुमल’मित्यादि, तदपि वालिशजल्पित, प्रत्यक्षं हि नाम तेन सम्पादिसत्ताकमुच्यते यदुत्पन्न सत् प्रत्यक्ष साक्षात्करोति, कुर्वते च प्रत्यक्षं साक्षात् घटपटादिरूपं विशेषं, न सद्ब्रह्म हनयसम्मतं सामान्य, न विशेषो घटपटादिरूपोऽभावो, भावात्मकत्वात्, ततो नार्थक्रियाशक्तिकल इत्यदोष, ततो विशेष एव प्रत्यक्षादिप्रमाणप्रसिद्धो न सामान्यमिति सामान्याग्रह एव त्याग्यो, न विशेषाग्रहः, किंच—यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थसत्, न च सामान्यं बोद्धवाहादिक्रियासूपयुज्यते, किन्तु विशेषा एव गवादयः, सतस्त एव सात्त्विका न सामान्यमिति । एव व्ययहारनवो लोकस्वयवहारपरः ततो यदेव लोकोऽभिमान्यते तदेवैवोऽपि, न दोषं सन्तमपि, लोकाश्च अमरादौ तस्ययुक्त्या पञ्चवर्णाद्युपेतेऽपि कृष्णवर्णादित्यमेव प्रतिपन्नस्तस्य स्पष्टतयोपलभ्यमानत्वात्, तत् एवोऽपि तदनुपायितया तदेवेच्छति, न शेषान् सतोऽपि शुद्धादीन् वर्णान्, उक्तं च—“बहुतरतश्चि तयं विद्य गमेति त्वतेपि सत्त एव मुयद्” (वि २२२१) इति शेषकान्-शुद्धादिवर्णान् सतोऽपि मुयति-न प्रतिपद्यते इति । उक्तो व्यवहारनयः, साम्प्रतन्मृशुसूत्रनयमाह—

पञ्चपणनगाही लज्जुसुखो नयविधी मुनेयधो ।

साम्प्रतन्मुत्पन्नं प्रत्युत्पन्नमुच्यते, वर्त्तमानमित्यर्थः, यदिया प्रति प्रति तत्तस्य प्रत्युत्पन्नं, मिश्रन्यक्तित्वामिकमित्यर्थः, तद्गुणहातीत्वेवंशीलः प्रत्युत्पन्नप्राही क्रजुसूत्रो नयविधिर्ज्ञातव्यः, तत्र क्रजु-प्रगुणम्-अकुटिलमतोतानागतपरकीयवक्त्रपरित्यागात् वर्त्तमानधणथियसि स्वकीय च सूत्रयति-निष्टकिं दर्शयतीति क्रजुसूत्रं, यदिया क्रजुसूत्र इति शब्दसंस्कारः,

तत्र ऋजु पूर्वोक्तवक्रविपर्ययादभिमुखं श्रुतं तु-ज्ञानं, अभिमुखं ज्ञानमस्येति ऋजुश्रुतः, शेषज्ञानानभ्युपगमात्, तथाहि—
एष मन्यते यदतीतमनागतं वा तत् यथाक्रमं विनष्टत्वादलब्धात्मलाभत्वाच्च नार्थक्रियासमर्थं, नापि प्रमाणगोचरः,
अथवा क्रियासमर्थं प्रत्यक्षादिप्रमाणपथमवतीर्णं वस्तु, न शेषम्, अन्यथा खरविषाणादेरपि वस्तुत्वप्रसक्तैः, ततोऽर्थक्रि-
यासामर्थ्यविकलत्वात् प्रमाणपथातीतत्वाच्च नातीतमनागतं वा वस्तु, यदपि च परकीयं वस्तु तदपि परमार्थतोऽसत्,
निष्प्रयोजनत्वात्, “न विगयमणागयं वा भावोऽणुवलङ्घितो खपुष्पं व । न य निष्पओयणाओ परकीयं परधणमिवेती-
॥ १ ॥” (वि. २२२४) ति, एष च ऋजुसूत्रो वार्त्तमानिकं वस्तु प्रतिपद्यमानो लिङ्गवचनभिन्नमप्येकं प्रतिपद्यते, तत्रै-
कमपि त्रिलिङ्गं यथा तदस्तटी तटं, तथैकमपि एकवचनद्विचनबहुवचनवाच्यं, यथा गुरुर्गुरुवः गोदौ ग्रामः आपो जलं
दाराः कलत्रमित्यादि, निक्षेपचिन्तायां नामस्थापनाद्रव्यभारूपपाश्चात्तुरोऽप्यसौ निक्षेपानभिमत्यते, उक्तं च—“तम्हा
निययं संपइकालीणं लिंगवयणभिन्नंपि । नामादिभेयविहिंयं पडिवज्जइ वरथुमुज्जुसुतो ॥ १ ॥” (वि. २२२६) उक्तं
ऋजुसूत्रः, सम्प्रति शब्दनयमाह—

दृच्छइ विसेसिययरं पच्चुप्पणो नओ सद्धो ॥ ७५१ ॥

इच्छति-प्रतिपद्यते विशेषिततरं-नामस्थापनाद्रव्यविरहेण समानलिङ्गवचनपर्यायध्वनिवाच्यत्वेन च प्रत्युत्पन्नं—
वर्त्तमानं नयः शब्दः, शब्दधत्ते-प्रतिपद्यते वस्तुत्वेनेति शब्दः-शब्दस्य वाच्योऽर्थः स एव येन नयेन तत्त्वतो गम्यते न शेषः स
नय उपचारात् शब्द इत्युच्यते, अस्य च द्वितीयं नाम साम्प्रत इति, साम्प्रतवस्त्वाश्रयणात् साम्प्रतः, तथाहि-एयोऽपि

ऋजुसूत्रनय इय साम्प्रतमेव धस्यन्मुपगच्छति, नाप्यतीतमनागतं वा, नापि वर्तमानमपि परकीयम्, अपिच—निक्षे-
 पचिन्तायां भावनिक्षेपमेव केवलमेव मन्यते, न नामादीन् निक्षेपान्, तथा च नामादिनिक्षेपनिराकरणार्थं प्रमाणमाह—
 नामस्थापनाद्रव्यरूपा घटा न घटाः, घटकार्यकारित्वाभावात्, यत् यत् घटकार्यकारि न भवति तत् न घटो, यथा पटः,
 तथा चामी घटा घटकार्यकारिणो न भवन्ति तस्माच्च घटा इति नामादियदाना घटत्वाभावः, इतश्च घटत्वाभावः, तल्लिङ्गा-
 दर्शनात्, न खलु नामादियदेषु घटलिङ्गं पृथुमुद्गोदराद्याकारकम् अलघारणकम् वा किमप्युपलभामहे, अनुपलभमानाद्य
 तेषु कथं घटव्यपदेशप्रपृत्तिमिच्छामः !, अपिच—नामादीन् घटान् घटत्वेन व्यपदिशत ऋजुसूत्रस्य प्रत्यक्षविरोधः, अप-
 टस्वरूपतया पटादीनामिष तेषां प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, वक्तुं च—“नामादयो न कुभा तकजाकरणतो पटाश्च । पञ्च-
 वलविरोहास्तो तल्लिङ्गाभाषतो वाचि ॥१॥” (वि. २.२.२९) अन्यच्च—एष लिङ्गवचनमेदाहस्तुनो मेवः प्रतिपद्यते, यथाऽन्य
 एव तटीषण्दयाभ्योऽर्थः. अन्य एव तटशब्दस्य पुल्लिङ्गस्य, तथाऽन्य एव गुरुरित्येकवचनवाच्योऽर्थः. अय एव गुरुरय
 इति बहुवचनवाच्यः, ततो न बहुवचनवाच्योऽर्थ एकवचनेन वक्तुं शक्यते, नाप्येकवचनवाच्यो बहुवचनेन, तथा न
 पुल्लिङ्गोऽर्थो नपुंसकलिङ्गेन वक्तुं शक्यो नापि स्त्रीलिङ्गेन वक्तुं शक्यः, नापि नपुंसकलिङ्गं पुल्लिङ्गेन स्त्रीलिङ्गेन वा,
 नापि स्त्रीलिङ्गः पुल्लिङ्गेन नपुंसकलिङ्गेन वा, अर्थाननुयायितया तेषामर्थतो मिश्रत्वात्, तथा चात्र प्रयोगः—ये परस्पर-
 मर्थतोऽननुयायिनस्ते मिश्रार्थो इति व्यवहर्तव्याः, यथा घटपटादिशब्दाः, परस्परमर्थतोऽननुयायिनश्च लिङ्गवचनमे-
 दभिन्नाः शब्दा इति, ये त्विन्द्रश्चक्रपुरन्दरादयः शब्दाः सुरापिपादिलक्षणमेकमभिन्नलिङ्गवचनमपिकृत्याभिन्नलिङ्गव-

चनास्तेषामभिन्नोऽर्थ इत्येकार्थता, उक्तं च—“धणिभेयातो भेओ थीपुलिंगाभिहाणवच्चाणं । पडकुंभाण व जुत्तो तेणाभिन्नत्थ-
मिद्धं तं ॥१॥” (वि. २२३४) अत्र ‘धणिभेयाड’ति ध्वनिभेदात् अननुयाय्यर्थतया, अर्थतः शब्दरूपस्याभेदात्, ‘तेणाभिन्न-
त्थमिद्धं तं’ति तेन-तस्मात्कारणात् तत् लिङ्गं वचनं वा अभिन्नार्थमिष्टं, यादृशमर्थं लिङ्गे तादृशमेव तद्वाचकस्य शब्द-
स्येष्टं नान्यादृशम्, अत एव चाभिन्नवचनाः पर्यायशब्दा एकार्थास्तेषामर्थभेदाभावात्, तथा च शब्दनयमतं सर्वमपि सङ्गु-
णहता प्रत्यपादि भाष्यकृता—“तो भावो च्चिय वत्थुं विसेसियमभिन्नलिंगवयणं च । बहुपज्जायं पि मयं सदत्थवसेण सदस्स ॥१॥”
(वि. २२३५) अस्या गाथाया लेशतो व्याख्या-तत इत्युपसंहारे, ततः शब्दनयस्य शब्दार्थवशेन-शब्दगतान्वयार्थशब्दार्थस-
माश्रयेण भाव एव वस्तु मतं, न नामादिकं, तदपि च भावरूपं वस्तु विशेषितं-स्वपर्यायविशेषितं परपर्यायविशेषितं च मतं,
तथा अभिन्नलिङ्गवचनं बहुपर्यायमपि मतमिति ॥ उक्तः शब्दनयः, सम्प्रति समभिरूढमाह—

वत्थूओ संकमणं होइ अवत्थू नये समभिरूढे ।

वस्तुनो-घटाख्यादिकस्य सङ्क्रमणम्-अन्यत्र कुटाख्यादौ गमनं, किं?, भवति अवस्तु, असदित्यर्थः, नये पर्यालो-
च्यमाने, कस्मिन्नये इत्याह—‘समभिरूढे’ सम्-एकीभावेन अभिरोहति-व्युत्पत्तिनिमित्तमास्कन्दति शब्दप्रवृत्तौ यः
स समभिरूढः तस्मिन्, एष हि पर्यायशब्दानामपि प्रविभक्तमेवार्थमभिमन्यते, यथा घटनात् घटः, विशिष्टा काचनपि
या चेष्टा युवतिमस्तकाद्यारोहादिलक्षणा स परमार्थतो घटशब्दवाच्या तद्वत्यर्थे पुनर्घटशब्दः प्रवर्त्तते उपचारात्,
एवं ‘कुट कौटिल्ये’ कुटनात् कुटः, अत्र पृथुबुधोदरकम्बुग्रीवाद्याकारकौटिल्यं कुटशब्दवान्वयं, तथा ‘उभ उभ पूरणे

कुः-पृथिवी तस्यां स्थितस्य उभयनात्-पूरणात् कुम्भः, अत्र यत् पृथिव्या स्थितस्य पूरणं तत् कुम्भश्चाब्दवाच्यम्, एवं सर्वेषामपि पर्यायशब्दानां नानात्वं प्रतिपद्यते, वदति च-न शब्दान्तराभिधेयं वस्तु द्रव्यं पर्यायो या तदन्यशब्दवाच्यवस्तुशब्दरूपता सङ्गमति, न खलु षट्शब्दवाच्यशेऽर्थो जायुचिदपि षट्शब्दवाच्यवस्तुरूपतामास्कन्दति, तथाऽनुपलम्भात्, आरू-
 न्दने या वस्तुसाङ्ग्योपपत्तिः, तथा च सति सकललोकप्रसिद्धप्रतिनियतविषयप्रवृत्तिनिवृत्त्यादिव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः, तत्र
 च-“दृष पञ्चाभ्यो या द्युं वयणं तराभिधेयं । न य तं तद्वत्प्रभावं सकम्प सकरो मा भू ॥ १ ॥ ” (२२३७) ततो
 षट्शब्दवाच्यानामर्थानां कुटादिसाध्यवाच्यार्थरूपताऽनास्कन्दनात् न कुटादयः शब्दा षट्शब्दार्थवाचका इति विभि-
 न्नार्थाः पर्यायशब्दाः, प्रमाणवति च-इह ये ये प्रविभक्तव्युत्पत्तिमिस्रकाः शब्दास्ते ते भिन्नार्थाः, यथा षट्पदशकटा-
 दिशब्दाः, भिन्नव्युत्पत्तिमिस्रकाश्च पर्यायशब्दा इति, यत्पुनरविचारितप्रतीतिबलादेकार्थाभिधायकत्वं पर्यायशब्दाना-
 मभिधीयते तदसमीचीनमतिप्रसङ्गात्, तथाहि-यदि युक्तिरिक्ताऽपि प्रतीतिः शरणोक्रियते तर्हि मन्दमन्दप्रकाशायी-
 यति देशे सन्निविष्टमूर्ध्नो विभिन्ना अपि निम्बकदम्बाभ्यस्यकपित्थादय एकतर्वाकारस्यमाविच्छाणाः प्रतीतिपथमनुयन्ती-
 र्येकस्यैव तेऽभ्युपगन्तव्या, न चैतदस्ति, विविक्तस्यैकपमाहितप्रत्यनीकप्रत्ययोपनिपातवाधितत्वेन पूर्वप्रतीतेर्वि-
 चिक्तानामेव तेषामभ्युपगमात्, एवमत्रापि भावनीयम्, अन्यच्च-शब्दनय ! यदि त्वया परस्परमर्थतो भिन्नत्वाद्भिन्नवचन-
 भिन्नानां शब्दानां भिन्नार्थता व्यवहियते ततः पर्यायशब्दानामपि किं न भिन्नार्थताव्यवहारः क्रियते !, तेषामपि
 परस्परमर्थतो भिन्नत्वात्, आह च भाव्यकृत्-“धनिमेवातो मेवोऽणुमवो आह छिगवयणभिन्नाण । घटपटव्यघाणपि-

व घडकुडवच्चाण किमणिद्वो ? ॥ १ ॥ (वि. २२४०) तस्मान्नैकार्थवाचिनः पर्यायध्वनय इति । उक्तः समभिरूढः,
इदानीमेवंभूतमाह—

वंजणअत्थतदुभए एवंभूओ विसेसेइ ॥ ७५८ ॥

व्यज्यते अनेन व्यनक्तीति व्यञ्जनं-शब्दः अर्थस्तु तद्गोचरः तच्च तत् उभयं च तदुभयं-शब्दार्थलक्षणमेवंभूतो
नयो विशेषयति । इदमत्र हृदयम्—शब्दमर्थेन विशेषयति अर्थं च शब्देन, तथा चाह भाष्यकृत—“वंजणमत्थेणऽत्थं
च वंजणेणोभयं विसेसेइ । जह घडसदं चेद्वावया तथा तं पि तेणेव ॥ १ ॥” (वि. २२५२) अस्या गाथाया लेशतो व्याख्या-
व्यञ्जनं-शब्दमर्थेन विशेषयति, अर्थवशात् नैयत्ये व्यवस्थापयतीत्यर्थः, यथा स एव तत्त्वतो घटशब्दो यश्चेष्टावन्तमर्थं
प्रतिनियतं व्यवस्थापयतीति भावः, यथा वा घटशब्दवाच्यत्वेन प्रसिद्धा चेष्टा सा घटनात् घट इति व्युत्पत्त्यर्थपरिभाव-
नावलाद् योपिदादिमस्तकारूढस्य घटस्य जलाहरणादिक्रियारूपा द्रष्टव्या, न तु स्थानभरणक्रियारूपा, एवमुभयं—शब्दे-
नार्थमर्थेन शब्दं विशेषयति, अत्रैव चोदाहरणमाह—‘जह घडसदं’मित्यादि, यथा घटशब्दं चेष्टावताऽर्थेन निय-
मयति, स एव तत्त्वतो घटशब्दो यश्चेष्टावन्तमर्थं प्रतिपादयति, तथा तमप्यर्थं तेनैव—शब्देन नियमयति, यथा
घटशब्दवाच्या चेष्टा घटनात् घट इति व्युत्पत्तिबलेन योपिदादिमस्तकादिरूढस्य घटस्य जलाहरणक्रियारूपा द्रष्टव्येति ।
एवं चैष व्युत्पत्तिनिमित्तार्थास्तित्वभूयितमेव तात्त्विकं शब्दमभिलपन् य एव पञ्चेन्द्रियविविधबलादिरूपान् दशविधान्
प्राणान् धारयति स एव नारकादिरूपः सांसारिकः प्राणी जीवशब्दवाच्यो, न सिद्धः, तत्रोक्तस्वरूपप्राणधारणलक्षण-

व्युत्पत्तिनिमित्तासम्भवात्, सिद्धत्वात्मादिशब्दवाच्य, अतति-सातत्येन गच्छति तांस्तान् ज्ञानदर्शनसुखादिपर्याया-
 नित्याद्यात्मादिवान्द्व्युत्पत्तिनिमित्तसम्भवात्, उक्तं च—“एव जीवं जीवो ससारी पाणधारणाणुगमो । सिद्धो पुण-
 रजीवो जीवणपरिणामरहिजोसि ॥ १ ॥” (वि २२५६) एवम्भूतशब्दव्युत्पत्तिर्बैवम्—एवंशब्द प्रकारवचन, एवं
 यथा व्युत्पादितस्तं प्रकारं भूत—प्राप्तः एवंभूत—शब्दस्तत्समर्थनप्रधानो नयोऽप्येवभूतः उपचारात्, एवभूतशब्दसमर्थना
 वास्य प्रागेवोपदर्शिता, यथा यस्मिन्नर्थे शब्दो व्युत्पाद्यते स व्युत्पत्तिनिमित्तमर्थो यदेव स्वरूपतो वर्तते सदैव तं शब्दं
 प्रवर्त्तमानमभिप्रेति, न दोषकाल, यथोदकाद्याहरणवेलाया योपिदादिप्रस्तकाकठो विशिष्टवेष्टावान् कठो षटशब्दवाच्यो,
 न दोषो, षटशब्दमवृत्तिनिमित्तशून्यत्वात्, पटादिवत्, तथा षटशब्दोऽपि तस्वतः स एव षटशब्दो यथेष्टावन्तमर्थं प्रतिपा-
 दयति, न दोष, दोषस्य स्वाभिधेयार्थशून्यत्वादिति ॥ अमीषा च नैगमादिनयानामनुयोगद्वारेण प्रस्थकट्टान्तेन यस्यतिष्ठदा-
 न्तेन न भावना कृता, सा बोधयोगिनीति विनेयजनानुमहाय लेखतो वक्ष्यते, तत्रेव प्रस्थकट्टान्तभाषना—कोऽपि पुरुष
 परशुमादाय यन प्रति प्रचलितः, तं परशुमादाय गच्छन्तमवलोक्य अन्त्यं पृच्छति—क भवान् गच्छति?, स नैगमन-
 यामिप्रायेण प्राह—प्रस्थकस्यानयनाय गच्छामि, तदभिप्रायेण हि यत् प्रस्थकनिमित्तं काष्ठं तदपि कारणे कार्योपचारात्
 प्रस्थक इति व्यवह्रियते, तथा लोकन्यवहारदर्शनाद्, एवमुत्तरत्रापि यथायोगमुपचारभाषना भावनीया, ततः कोऽपि तं पुरुष
 पृष्ठं छिन्द्यानमुपलभ्य पृष्ठवान्—किं भवान् छिनत्ति?, स प्राह—प्रस्थकं छिनत्ति, मार्गे चागच्छन् केनापि पृष्ठो यथा—किमिदं
 त्वया स्कन्धे समारोपितमिति?, स प्राह—प्रस्थकं, एवं वासा वा काष्ठं तद्वन् वृत्तिकरन् श्लक्ष्णीकुर्वन् पृष्ठः सन्नेयमेव

वदति यथा प्रस्थकं तद्वर्णोमि प्रस्थकमुत्किरामि प्रस्थकं श्लक्ष्णीकरोमि, एवं तावद् द्रष्टव्यं यात्रज्ञानमाङ्कितः प्रस्थको भवति, तदेवं नैगमनयाभिप्रायेण यो नामाङ्कितः प्रस्थको यावच्च यदपि प्रस्थकनिमित्तं काष्ठं तत् सर्वं प्रस्थकः, तत्र नामाङ्कितं प्रस्थकं वदन् विद्युद्धो नैगम उच्यते, शेषस्त्वविद्युद्धः, एवमेव व्यवहारोऽपि द्रष्टव्यः, तस्यापि लोकसंव्यवहार-परतया नैगमवद्वैचित्र्यात्, सङ्ग्रहनयवादी पुनराह—यो धान्यपरिमाणाय धान्यभृतः प्रस्थको वर्तते स एव प्रस्थकशब्द-वाच्यो मानविशेषो, न शेषः, धान्यपरिमाणव्यापारहितत्वात्, प्रस्थकशब्दो हि परिमाणविशेषकरणव्यापृतकाष्ठमयवस्तुवि-शेषवाची, ततो यदैव धान्यपरिमाणकरणाय व्याप्रियते तदैव प्रस्थकशब्दवाच्यो, न शेषावस्थायामिति, उपचारस्त्वता-स्त्विक इति न वस्तुविचारणार्थं तदवसरः, एष च सङ्ग्रहनयः सामान्यग्राही, ततो ये केचन जगति धान्यपरिमाणकरणाय व्या-प्रियन्ते प्रस्थकालो सर्वेऽपि प्रस्थकत्वादेक एव प्रस्थक इति प्रतिपन्नः, ऋजुसूत्रस्तु अतीतस्य विनष्टत्वादनगतस्य चालब्धा-त्मलाभत्वात् परकीयस्य चावस्तुत्वात् य एवात्मीयो वर्तमानकाले धान्यपरिमाणाय व्याप्रियेत स एव प्रस्थको, नातीतो नानागतः परकीयो वेति मन्यते, तथा यत्तेन प्रस्थकेन परिमितं धान्यं तदपि प्रस्थक इत्याह, प्रस्थकोऽयमिति लोके व्यव-हारनयदर्शनात्, त्रयाणां तु शब्दनयानां मतमिदं-यः प्रस्थकशब्दवाच्यार्थपरिज्ञानवान् स तत्त्वतः प्रस्थको नाम न काष्ठ-मयः, काऽत्र तेषां शुक्तिरिति चेत् प्रस्थकादिकं हि नाम मानं, मानं च प्रमाणं, प्रमाणं च तदभिधीयते येन वस्तु परिच्छिद्यते, प्रमीयते-परिच्छिद्यते वस्तुनेनेति प्रमाणमिति व्युत्पत्तेः, परिच्छेदश्च ज्ञानधर्मः, ज्ञानं च जीवादनन्यत्, ततः स कथं परिच्छेदो जीवं मुक्त्याऽन्यत्राचेतने मूर्ते काष्ठमये प्रस्थके वर्तते ?, प्रमाणयन्ति च-विवादास्पदीभूतं काष्ठमयं प्रस्थकादि

न प्रमाण, किन्तु यदेव प्रस्थकादिज्ञानं तदेव प्रमाणं, तेनैवाधिकृतवस्तुपरिच्छेदात्, तथा चान् प्रयोगः—प्रस्थकज्ञान
प्रमाणे वस्तुपरिच्छेदकत्वात्, यद् यद्वस्तुपरिच्छेदकं तत्तत् प्रमाण, यथा केवलज्ञानं, वस्तुपरिच्छेदकं च प्रस्थकज्ञानमिति,
उक्तम्—“नानां प्रमाणमिदं नाजसद्भावो च लीयतो षड्भो । किं पत्ययाद्भाव एल्ल मुत्ताइरुयं सो ? ॥ १ ॥ न हि
परयाद् प्रमाणं घटोप भुवि चेषणाप विरहातो । केवलमिव तन्नाणं प्रमाणमिदं परिच्छेद्य ॥ २ ॥” अथ मन्येत—काष्ठघटितप्रस्था-
दयोऽपि यथोक्तपरिच्छेदेहेतुत्वात् प्रमाणमिति व्यचिद्यन्ते, सदयुक्तं, परिच्छेदेहेतुत्वायोगात्, तद्धि तस्य हेतुरिति
यत्तु काष्ठं यस्मादेवमय भवति यद्भावे च यत्त भवति, अथवा प्रतिनियतकार्यकारणव्यवस्थाऽनुपपत्तेः, न च काष्ठघ
टितप्रस्थकादिभावेऽनय परिच्छेदयुक्तिमाय, नाछिके रक्षीपायातस्य प्रस्थकादिदर्शनेऽपि तद्व्यवस्थासम्भवात्, नापि प्रस्थका-
द्यभावे तद्व्यवस्था, कस्यापि कलनशक्तिमुपपत्त्यातिशयज्ञानिनो वा प्रस्थकाद्यभावेऽपि धान्यराशेरयलोक्तनमाघेण
प्रस्थकपरिमाणोऽयं राशिः फुटवपरिमाणो वेत्यादिबुद्धिदर्शनात्, ततोऽन्यव्यतिरेकासम्भवात् काष्ठघटितः प्रस्थकादि-
परिच्छेदेहेतु, यद्यपि च कथञ्चित् क्षयोपसामहेतुतया कदाचनापि निमित्तमात्र भवति तथापि नैतावता तत्कारणव्यव्यपदेशः,
अतिप्रसङ्गात्, किं—परिच्छेदकारणं, तथापि यदि तत्कारणतया (कथञ्चित् प्रस्थादि) (तत्) प्रमाणमिति व्यपदेशभाजनं
ततः प्रमेयमपि प्रमाण प्राप्नोति, तस्यापि प्रमाणरूपज्ञानकारणत्वात्, तथा यानि निमित्तकारणानि आकाशकालदिगादीनि
यानि च दधिभक्षणादीनि परम्परकारणानि तानि सर्वान्यपि प्रमाणानि प्राप्नुयन्ति, तत्कारणत्वाविशेषात्, ततः सर्वे
प्रमाणं प्रसक्तमिति किमिदानीं प्रमाणं किमप्रमाणमिति प्रमाणाप्रमाणव्यवस्थाविलोपप्रसङ्गः, त्वं च—“परथादोऽचि

तत्कारणंति माणं मई, न संतेसुं । जमसंतेसुवि बुद्धी कासइ संतेसुवि न बुद्धी ॥ १ ॥ तत्कारणं तु वा जइ पमाणमिहुं
तओ पमेयंपि । सव पमाणमेवं किमप्यमाणं पमाणं वा ? ॥ २ ॥” (वि. २२४५-६) ततः प्रस्थकपरिज्ञानमेव त्रयाणामपि
शब्दनयानां प्रमाणं, न प्रस्थक इति, एष प्रस्थकदृष्टान्तः ।

सम्प्रति वसतिदृष्टान्तभावना क्रियते-कोऽपि देवदत्तादिको भरुकच्छादौ वसन् केनापि प्रच्छे-क ! भवान् वसति ?
नैगमनयाभिप्रायेणाह-लोकै वसामि, चतुर्दशरज्जात्मकलोकादनर्थान्तरत्वाद्भरुकच्छादेर्निवासक्षेत्रस्येति भावः, दृश्यते
चैवंविधो लोकैऽपि व्यवहारस्ततो न कश्चिदोषः, भूयोऽपि प्रच्छक आह-ननु लोकस्तिविधो भवति, ऊर्ध्वलोकोऽधो-
लोकस्तिर्यग्लोकश्च, तत्र क भवान् वसति ?, स ग्राह-तिर्यग्लोकं, तिर्यग्लोकोऽपि जम्बूद्वीपादिस्वयम्भूरमणपर्यवसानोऽ-
नेकद्वीपसमुद्ररूपस्तत्र क भवान् वसति ?, स ग्राह-जम्बूद्वीपे, जम्बूद्वीपेऽपि भरतैरावतैर्मवतहिरण्यवतहरिवर्पर्मय-
कदेवकुत्तरकुरूपूर्वविदेहापरविदेहरूपाणि दश क्षेत्राणि, तत्र दशसु क्षेत्रेषु मध्ये क भवान् वसति ?, स ब्रूते-भरतक्षेत्रे, भर-
तक्षेत्रमपि द्विधा-दक्षिणभरतसुत्तरभरतं च, तत्र क भवान् वर्चते ?, स ग्राह-दक्षिणभरते, दक्षिणभरतेऽप्यनेकग्रामाकरनग-
रखेटकर्वटादिरूपाः सन्निवेशाः, ततः क भवान् वसति ?, स आह-देवदत्तस्य गृहे, तत्राप्यनेकान्यपत्ररक्तादीनि
स्थानानि, तत्र क भवान् वसति ?, स आह-गर्भगृहे, तत्रापि संस्तारकं वसामि, तदेवं नैगमनयाभिप्रायेण लोकादा-
रभ्य यावत्संस्तारकस्तत्र सर्वत्रापि वसामीत्यभिप्रायः, एवंमेव व्यवहारस्यापि, तस्य लोकसंव्यवहारपरत्वात्, यश्च

श्रीआव-
श्यक मल-
य० वृत्तौ
उपोद्घाते

॥३७९॥

संस्कारके वसनक्रियोपेतं स सर्वोऽप्येक एव, एकबुद्धियाढ्यात्वात्, ऋजुसूत्रनयमतेन तु वेङ्गाकाराग्रदेशेऽप्यवगाढस्तेष्वेव
 वसति, न संस्कारके, संस्कारफानुगतकाशप्रदेशाना तदणुभिरेव व्याप्तत्वात्, एव ऋजुसूत्रेणोक्ते त्रिविधोऽपि शब्दनयः
 प्राह—ननु वसनं नाम वर्चनमुच्यते, तथा च देवदत्तो गृहे वसतीति, किमुक्तं मयि ?—देवदत्तो गृहे वर्चते, तच्च
 वर्चन सर्वेभ्योऽपि वस्तुन स्वस्वरूप एव, नान्यत्र, तथा प्रत्यक्षत उपलभ्यमानत्वात्, तथाहि—यत् घटगतं स्वरूपं घट
 घट एव वर्चते, नान्यत्र भूखले पटादौ वेति प्रतिबन्धेनैतत्, तत् देवदत्ताविलक्षणं यस्तु स्वस्वरूपमपहाय कथमन्यत्र
 विलक्षणस्वरूपे वस्तुनि आकाशलक्षणे वर्चिस्तुमुत्सहते ? , तथा चात्र प्रयोगः—यद्वस्तुसत् तत्सर्वमात्मस्वरूपे वर्चते, यथा
 चेतना जीवे, वस्तुसद्य देवदत्तादिकमिति तदपि स्वस्वरूप एव वर्चते, नाम्नात्रेति, अथवाऽयं व्यतिरेकमुखेन प्रयोगः—
 वियादासदीभूतो देवदत्तो नाकाशप्रदेशेऽवस्थितो, ततो विलक्षणत्वात्, यत् यवो विलक्षणं न तत्तत्र वर्चते, यथा
 छाया भातये, विलक्षणाद्याचेतनयेन देवदत्तादाकाशप्रदेशा इति नासौ (तत्र) वर्चते, तर्कं च—“आगासे यस्यैति य भणिप
 मणइ किहृक्षमममि । मोक्षणावसभाव वसिञ्च वस्तुं विहम्ममि । १ ॥ वस्तुं यत्तत् सद्भावे सत्ताओ चेयणा य जी
 वंमि । न विलक्खणसणाओ मिञ्जे छायाऽस्तथे वेय ॥ २ ॥” (वि. २२४१-२) एव वसतिदृष्टान्तः ।

सम्प्रति प्रदेशदृष्टान्तमावना, तत्र प्रकृष्टो देशः प्रदेश . स एव दृष्टान्तः प्रदेशदृष्टान्तः, स चायम्—नैगमो वदति—
 पण्णां जगति प्रदेशा , तद्यथा—धर्म्मोस्सिकायप्रदेशोऽधर्म्मोस्सिकायप्रदेश आत्मास्सिकायप्रदेशो जीवप्रदेश. स्कन्ध-
 प्रदेशः स्कन्धगतैकदेशप्रदेशश्च, सर्वत्र च पशीतत्पुरुषः समासः, यथा धर्म्मोस्सिकायस्य प्रदेशो धर्म्मोस्सिकायप्रदेशः, एव

सर्वत्रापि, स च धर्मास्तिकायप्रदेशादिः सामान्यविवक्षया एको विशेषविवक्षया त्वनेक इति, एवं वदन्तं नेगमं सन्नहो वदति-यद् ब्रूये-पणां प्रदेश इत्यादि, तन्न भवति, यस्मात् यः स्कन्धगतैकदेशप्रदेशः स तस्यैव स्कन्धस्य प्रदेशः देशस्कन्धान्यतिरिक्तत्वात्, तथा च लोकेऽपि वक्तारो-दासेन मे खरः क्रीतो दासोऽपि मे खरोऽपि मे खरोऽपि मे, एवं यः स्कन्धस्य सम्वन्धिनो देशस्य प्रदेशः स तस्यैव स्कन्धस्य, ततो मैवं वादीः यदुत-पणां प्रदेश इत्यादि, किन्त्वेवं वदः यथा-पञ्चानां प्रदेशः, धर्मास्तिकायप्रदेशः अधर्मास्तिकायप्रदेशः आकाशास्तिकायप्रदेशो जीवप्रदेशः स्कन्धप्रदेश इति, अत्र च धर्मास्तिकायाद्यनुगतः धर्मास्तिकायप्रदेशः स सर्वोऽप्येक एव द्रष्टव्यः, सामान्यविवक्षणात्, एष च सन्नहोऽविशुद्धः प्रतिपत्तव्यः, अपरसामान्याभ्युपगमात्, एवमभिधानं सन्नहं प्रति व्यवहारोऽभिधत्ते-यद्वदति भवान्-पञ्चानां प्रदेश इत्यादि, तदनुपपन्नं, कथमिति चेत्, उच्यते, शब्दार्थाघटनात्, तथाहि-यदि यथा पञ्चानां गोष्ठिकानां किञ्चि-त्साधारणं हिरण्यादि वर्त्तते तथा यदि पञ्चानां धर्मास्तिकायादीनां साधारणः प्रदेशो भवेत् तत एवं वचनप्रवृत्ति-रुपपद्यते-पञ्चानां प्रदेश इति, नान्यथा, न चैतदस्ति, तस्मादेवं वक्तव्यं-पञ्चविधः प्रदेशः, तद्यथा-धर्मास्तिकायप्र-देशो यावत् स्कन्धप्रदेश इति, एवमुक्ते व्यवहारेण ऋजुसूत्रो वदति-यद्भापते भवान्-पञ्चविधः प्रदेश इत्यादि, तदस-म्यक्, तत्रापि शब्दार्थे विचार्यमाणेऽतिप्रसङ्गदोषात्तेः, तथाहि-पञ्चविधः प्रदेश इत्युक्ते शब्दार्थपर्यालोचनायां यो यः प्रदेशः स स पञ्चविध इति प्राप्तम्, एवं च सत्यैकैकः प्रदेशः पञ्चविध इति पञ्चविधिति विधः प्रदेशः प्रसक्तः, न चैतदस्ति, तस्मादेवमत्र वक्तव्यं-भाज्यः प्रदेशः, तद्यथा-त्याज्जर्मास्तिकायप्रदेशः स्यादकाशा-

स्तिकायप्रदेशः स्याज्जीयप्रदेशः स्यात् सङ्गप्रदेशः, एवमाचक्षणमृषुषू प्रत्याचटे-यद्वदसि-भाज्यः प्रदेश
 इत्यादि, तन्न भयति, कथम् ? उच्यते-यदि भाज्य प्रदेश इति समत ततः स्यात्पदलाञ्छने प्रतिनियतधर्मास्तिकाया-
 घनुगतप्रदेशस्वरूपावधारणासम्भवात् धर्मास्तिकायप्रदेशोऽपि स्यादधर्मास्तिकायप्रदेशः अधर्मास्तिकायप्रदेशोऽपि
 स्यादधर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि, तत एव वक्तव्यं-धर्मास्तिकाय प्रदेशः प्रदेशो धर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायः प्रदेशः
 प्रदेशोऽधर्मास्तिकाय इत्यादि, एव हि यद्वत् शब्दनयस्यायमभिप्रायः-य एव धर्मास्तिकायादिक्रयो देशी स एव देश
 प्रदेशो या, तस्य तदव्यतिरिक्तत्वात्, न लल्लु देशिनो भिक्षो देशः प्रदेशो या भवितुमर्हति, भेदे सति तस्यासौ देशः
 प्रदेशो वेति सम्बन्धानुपपत्तेः, नहि घटः पटस्येति सचेतसा यकु क्षपयं, सम्बन्धस्त्वस्यैव यानुपपत्तमान-
 त्यादेशः प्रदेशो या देशिनः सकाक्षादभिन्नः प्रतिपत्तव्यः, तथा च सति य एव देशी स एव देशः प्रदेशश्चेति सिद्ध सामाना-
 धिकरण्यं, एतदेव च सामानाधिकरण्य समभिरुद्धोऽपि मन्यते, एवंभूतस्तु प्राह-न वस्तुनो देश प्रदेशो वा, युक्त्ययोगात्,
 तथाहि-देश प्रदेशो वा देशिनो भिक्षो वाऽभिन्नो वा !, गत्यन्तराभावात्, यदि भेदस्तस्येति सम्बन्धानुपपत्तिः, अधामेदस्ततो
 देशः प्रदेशो वा देशेयः, तदव्यतिरिक्तत्वात्, तत्स्वरूपवत्, तथा च सति यो देशप्रदेशश्चन्दौ तौ परमार्थतो धर्मास्तिकायादि-
 देशप्रतिपादकौ, ततो यथा पर्यायशब्दत्वादेककालमेकस्मिन् वस्तुनि घटकुटश्चन्दौ नोच्चार्यते, एकेनापि शब्देन तदर्थस्य
 प्रतिपादने द्वितीयशब्दप्रयोगस्य नैरर्थक्यात्, एवमिहापि धर्मास्तिकायादिक्रये वस्तुनि धर्मास्तिकायादियच्चन्दो देशप्रदेशा-
 दिशब्दश्च नैककालं चत्वारणमर्हतः, द्वयोरप्येकार्थतायामेकेन तदर्थस्वामिधानतोऽपरशब्दप्रयोगस्य वैयर्थ्यात्, तथा च

सति धर्मास्तिकायप्रदेशोऽधर्मास्तिकायप्रदेश इत्यादि वचनजातं सर्वमनुपपन्नं, देशप्रदेशशब्दयोः परमार्थतो धर्मोस्तिकाया-
दिरूपदेशिवाचकतया पौनरुक्त्यदोषानुपपन्नं। योऽपि च नोशब्द एकदेशवचनः सोऽप्येतन्मतेन सर्वथाऽनुपपन्नः, तत्राप्यु-
क्तदोषानतिक्रमात्, तथाहि-नोशब्दः सम्पूर्णं वस्त्वभिदध्यात् वस्त्वेकदेशं वा?, यदि सम्पूर्णं ततस्तस्य प्रयोगो निरर्थको,
धर्मास्तिकायादिपदेनैव तस्याभिधानात्, अथ वस्त्वेकदेशमिति पक्षः सोऽप्यसमीचीनो, वस्तुनो देशाभावात्, नहि वस्तुनो
भिन्नो देश उपपद्यते, तस्येति सम्बन्धाभावात्, अभेदे तु देश्येव न देश इत्युपपादितमेतत्, उक्तं च-“नोसदो सम्मत्
देसं व वप्लज्ज ? जंइ समत्तं तो । तस्स पयोगे णत्थो अह देसो तो न सो वत्थुं ॥ १ ॥” (वि. २२५९) अत्र ‘न सो वत्थुं’ति
न स देशो वस्तु, भेदपक्षे अभेदपक्षे वा तस्यासम्भवादिति, येऽपि च नीलोत्पलादयः शब्दा लोकप्रसिद्धास्तेऽप्येतन्मतेन
विचार्यमाणाः सर्वथाऽनुपपन्नाः, तथाहि-तन्मतेन सर्वं वस्तु प्रत्येकमखण्डरूपं, न तस्य गुणाः पर्याया वा देशाः प्रदेशा
वा सर्वथा कथञ्चिद्वा वस्तुन्तररूपा वर्तन्ते, ततो नीलशब्देनापि तदेव वस्त्वखण्डमभिधीयते, उत्पलशब्देनापि तदेवेति,
नीलोत्पलशब्दयोरन्यतरशब्देन तदर्थस्याभिधानात् द्वितीयशब्दप्रयोगो व्यर्थ इत्ययुक्ता नीलोत्पलादयः शब्दाः, कृता
प्रदेशदृष्टान्तभावनापि ।

तदेवमुक्ता नयाः, एतेषां च नयानामाद्याश्चत्वारो नया अर्थनयाः; मुख्यवृत्त्या जीवाद्यर्थसमाश्रयणात्, शेषास्तु त्रयः
शब्दादयो नयाः शब्दनयाः, शब्दत एवार्थभेदोपगमात्, उक्तं च-“चत्वारोऽर्थनया ह्येते, जीवाद्यर्थविनिश्चयात् ।
त्रयः शब्दनयाः सत्यपदविद्यां समाश्रिताः ॥ १ ॥” अत्र ‘सत्यपदविद्यां समाश्रिता’ इति सत्यानि-अविपरीतानि, शब्दा-

नुशासनोपदर्शितयथोपलक्षणोपेतानि इति भावः, तानि च तानि पदानि च सत्यपदानि तेषां विद्या-परिज्ञानं कालकार-
कादिभेदतोऽयमस्तीति समाश्रिता , तद्वशादर्थभेदमभ्युपगतवन्त इत्यर्थः । सम्प्रति एतेषामेव नयानां प्रभेदसङ्ख्याप्र-
दर्शनार्थमाह—

गणेष्वो अ सयपिहो सत्त नयसपा ह्वंसि पवंतु । अन्नोऽचि अ आपसो पंच सथा हुंति उ नयाणं ॥७५९॥
नया-मूलभेदापेक्षया यथोक्तस्या नैगमादयः सप्त, एकैकश्च प्रभेदतः शतविधाः-शतभेदः, ततः सर्वप्रभेदगणनया सप्त
नयशतानि भवन्ति, अपिशब्दात् षट् चत्वारि द्वे वा शते, तत्र षट् शतान्येवम्-नैगमः सामान्यमाही सप्तहे प्रविष्टो, पिशो-
पमाही व्यवहारे, उक्त च-“जो सामसगाही रा नेममो समह गतो अहवा । इयरो यवहारमितो जो सेण समणनि
देखो ॥ ६ ॥” (वि २९) तत् एवेव मूलनयाः, एकैकश्च प्रभेदतः शतभेद इति षट् शतानि, अपरावेकाः सप्तहव्यपहारखुं-
सूत्राभ्या इति चत्वार एव मूलनयाः, एकैकश्च शतविध इति चत्वारि शतानि, शतद्वयं तु नैगमादीनामृषुसूत्रपर्यन्तानां
ब्रह्मास्तिकत्वात् शब्दादीनां तु पर्यायास्तिकत्वात् तयोश्च प्रत्येकं शतभेदत्वात्, गथया यावन्तो यथनयथास्त्वावन्तो
नया इत्यसङ्ख्याता प्रतिपत्तव्याः ।

गणहिं विट्ठिवाए परुयणा सुत्तमत्थकदूणा य । इह पुण थणग्गुवगमो अहिगरो तीहि ओसत्तं ॥ १६० ॥
एतैः-नैगमादिभिर्नयैः सम्प्रभेदैर्द्विवादे सर्ववस्तूनां प्ररूपणा, क्रियते इति वाक्यज्ञेय, सूत्रार्थकथना च, आह-यस्तूना
सूत्रार्थानतिष्ठन्नात् समुच्चयोऽनर्थक इति, च, तत्सूत्रोपनिषद्स्यैव सूत्रार्थत्वेन विवक्षणात्, तद्व्यतिरेकेणापि च

वस्तुसम्भवात्, इह पुनः कालिकश्रुतेऽनभ्युपगमः, नावश्यं नयैर्व्याख्या कार्येति भावः, यदि च श्रोत्रपेक्षया नयविचारः कर्त्तव्यः तदा त्रिभिराद्यैः—नैगमसङ्ग्रहव्यहाररूपैरुत्सन्नं—प्रायेणात्राधिकारः, किमिति त्रिभिरेवाद्यनयैरिहाधिकारो, न शक्यैः?, उच्यते, प्रायस्त्रिभिरेवाद्यनयैर्लोकव्यवहारपरिसमाप्तेः, अथ यदि कालिकश्रुते नयानामनभ्युपगमः ततस्त्रिभिराद्यैः किमर्थं श्रोत्रपेक्षयाऽप्यधिकारः?, उच्यते, परिकर्मणार्थं, कालिकश्रुते हि त्रिभिराद्यैर्नयैः परिकर्मितः सन् दृष्टिवादयोग्यो भवति, नान्यथेति, उक्तं च—“पायं संववहारो ववहारंतेहि तिहिं उ जं लोए । तेण परिकम्मणत्थं कालियसुत्ते तदधिगारो ॥ १ ॥” (वि. २२७६) ननु परिकर्मणाऽपि नयैस्तत्र भवति यत्र नयानामवकाशः, कालिकश्रुते चानभ्युपगमान्नयानामनवकाश इति कथं तत्राद्यैस्त्रिभिः परिकर्मणा भवति?, तत आह—

नत्थि नएहि विहूणं सुत्तं अत्थो व जिणमए किंचि । आसज्ज उ सोआरं नए नयविसारओ बूया ॥ १६१ ॥

जिनमते—सर्वज्ञमते न किञ्चिदपि सूत्रमर्थो वा नयैर्विहीनमस्ति ततः कालिकश्रुतेऽपि नयानामवकाश इति परिकर्मणार्थं नयपरिग्रहः, अक्षेपनयप्रतिषेधस्त्वाचार्यविनेयानां विशिष्टबुद्ध्यभावापेक्षः, विमलमतिश्रोतारं पुनरासाद्य नयविशारदः सूरिः समस्तानपि नयान् ब्रूयात्, यदि पुनः त्रिनययोग्योऽपि न भवति ततः परिकर्मणार्थं द्वौ नयौ वदेत्, तयो रप्यशक्तावेकं नयं, मन्दतमप्रज्ञे तु सूत्रार्थमात्रम्, उक्तं च—“भासेज्ज वित्थरेणवि नयमयपरिणामणासमत्थम्मि ।

तदसत्त्वे परिक्रमणमेगनपङ्क्तिं वा कुञ्जा ॥ १ ॥ ” (वि २२७८) इत्यादि, तत्र नवतारम्, इदानीं समवतारद्वार
 यकण्य, तत्र क तेषां नयानामनवतारः क वा समवतार इति प्रतिपादनार्थमाह—

मूढनइअ सुअं कालिअं तु न नया समोअरंति इइं । अपुट्ठस्ति समोआरो नत्थि पुट्ठत्ते समोआरो ॥१६२॥
 मूढा—अयिभागस्या नया यस्मिन् तत् मूढनयं तदेव मूढनयिकं, प्राकृतत्वात् स्वार्थे इकप्रत्ययः, अथवा मूढाश्च
 ते मयाश्च मूढनयास्ते अस्मिन् विद्यन्ते इति मूढनयिकं, ‘मनोऽनेकस्वरा’द्वितीकप्रत्यय, किन्तदित्याह—श्रुत, काले—
 प्रथमपरमपौरुषीच्छयने कालप्रवृत्तपूर्वकं पश्यते इति कालिकं, ‘वर्षाकालेभ्य’ इति भावार्थे इकणप्रत्ययः, तत्र न नयाः सम
 यतरन्ति, न प्रविष्टव भवन्ते इति भावाः, कदा पुनरपीषा तर्हि समवतारोऽभूत् ! कदा च नावतार इत्याह—‘अपुट्ठत्ते
 समोपारो’ इत्यादि, अपृथक्त्वं चरणकरणानुयोगधर्मकथानुयोगद्रव्यानुयोगानामेकभावः, किमुक्तं भयति?—
 यदैते चत्वारोऽपि चरणकरणानुयोगप्रभृतयोऽनुयोगाः प्रतिसूत्रमुपन्यस्यन्ते एषोऽपृथग्भावः, तत्र नयानां समवतारो—
 यिस्त्ररेण विरोधाविरोधसम्भयविशेषादिना प्ररूपण, ‘नत्थि पुट्ठत्ते समोपारो’ इति पृथक्त्वं—चरणकरणधर्मसङ्ख्याद्रव्यानु-
 योगानां ग्रंथप्रविभागेन वर्त्तन, किमुक्तं भवति !—यदैकैकस्यैवानुयोगस्य ग्रन्थविभागेन प्रवर्त्तनम् एतत् पृथक्त्वमिति,
 तस्मिन् नास्ति नयानां समवतारः, भवेद्वा पुरुषविशेषापेक्षः, इयमत्र भावना—यावदपृथक्त्वमासीत् तावन्नयानामभूत्

१ भाष्यकाराणां श्रीहरिमद्रसूरीणां पामिप्रादेण नयविचारद एवाधुना ग्रीन् नयान् श्रूयत्, प्रकरणानुगवच्च स एवार्थः, मूढनयि-
 फराभावप्रसङ्गोऽन्यथा, तथापि सर्वेषां सम्पूर्णनयावतारत्वेन योग्यतेति न निवा।

समवतारः, पृथक्त्वे तु जाते समवताराभाव इति, उक्तं च—“अपुहुत्तमेगभावो सुत्ते सुत्ते सवित्थरं जत्थ । भन्नंतऽणुओगा चरणधम्मसंखाणदद्याणं ॥ १ ॥ तत्थेव नयाणंपिहु पइवत्थुं वित्थरेण सवेसिं । देसंति समोयारं गुरवो भयणा पुहुत्तंमि ॥ २ ॥ एगोच्चिय देसिज्जइ जत्थऽणुजोगो न सेसया तिन्नि । संतावि तं पुहुत्तं तत्थ नया पुरिसमासज्ज ॥ ३ ॥” (वि. २२८१-३) आह—कियन्तं कालमपृथक्त्वमासीत् ? कुतो वा समारभ्य पृथक्त्वं जातमित्यत आह—
जावंत अज्जवइरा अपुहुत्तं कालिआणुओगस्स । तेणारेण पुहुत्तं कालिअसुइ दिट्ठिवाए अ ॥ १६३ ॥

यावदार्थवज्रा—आर्यवज्रस्वामिनो गुरवो महामतयस्तावत् कालिकानुयोगस्य—कालिकश्रुतव्याख्यानस्यापृथक्त्वं—प्रति-
सूत्रं चरणकरणानुयोगादीनामविभागेन वर्त्तनमासीत्, तदा साधूनां तीक्ष्णप्रज्ञत्वात्, कालिकग्रहणं प्राधान्यख्यापनार्थ-
म्, अन्यथा सर्वानुयोगस्यापृथक्त्वमासीत्, तत आरभ्य, आर्यरक्षितेभ्यः समारभ्येत्यर्थः, कालिकश्रुते दृष्टिवादे चानुयो-
गानां पृथक्त्वं—ग्रन्थविभागेन विभागोऽभवदिति ॥ अथ क एते आर्यवज्रा इति स्तवद्वारेण तेषामुत्पत्तिमभिधित्सुराह—
तुंवचणसंनिवेशाड निग्गयं पिउसगासमल्लीणं । छम्मासिअं छसु जयं माऊइ समन्निअं वंदे ॥ ७६४ ॥

तुम्बवनसन्निवेशात् निर्गतं पितृसकाशमालीनं पण्मासिकं पट्टु जीवनिकायेषु यतं—प्रयत्नवन्तं मात्रा च समन्वितं वन्दे ।
एष गाथासमुदायार्थः, अवयवार्थस्तु कथानकादवसेयः,—वइरसामी पुब्बभवे सक्कस्स देवरण्णो वेसमणस्स सामाणिओ
आंसि, इतो य भयवं वद्धमाणसामी पिट्ठचंपाए नयरीए सुभूमिभागे उज्जाणे समोसडो, तत्थ य सालो राया महासालो
जुवराया, तेसिं भणिणी जसमई, तीसे भत्ता पिढरो, पुत्तो य से गागली नाम कुमारो, ततो सालो भयवतो समीवे

धम्मं सोऊण भणइ-ज नथर महासाठं रज्जे अहिंसियेमि, तयो तुच्च पायमूळे पययामि, तेण गतूण भणितो महा-
 सालो-राया भवसु, अहं पययामि, सो भणइ-अहपि पययामि, जहा तुज्जे इद पमाणं तहा पयइयस्सदि, ताहे गागली
 कप्पिछपुराजो आणेउं रज्जे अहिसित्तो, तस्स माया जसमई कंप्पिछपुरे नयरे दिन्निया पिढरस्स रायपुत्तस्स, तेण ततो
 सदायिजो, सो पुण तेसिं दो सीवियाजो कोरेइ, जाव ते पयइया, सायि तेसिं मणिणी समणोथासिया जाया, तेवि समणा
 संता प्फारस्स अगाई अहिज्झिआ, अक्षया भयय रायगिहे समोसदो, ततो निगतो वपं पहावितो, ताहे सालमहासाळा
 सामिं जापुच्छंति-अग्गे पिट्ठपपं यद्यामो, जइ नाम कोइ तेसिं पयएज्जा समसं वा लभेज्जा, सामी जाणइ-जहा ताणि
 सबुग्गिअहिति, साहे तेसिं सामिणा गोयमसामी पिइज्जओ दिस्सो, सामी वपं गतो, गोयमसामीयि पिट्ठपप गओ, तत्थ
 समोसरणं, गागली पिठतो जसवई य निगयाणि, भगवं धम्मं कहेइ, ताणि धम्मं सोऊण परमसद्धिगाणि जायाणि,
 नागली नियपुसं रज्जे अहिसिंचिऊण मायापिइसहितो पयइजो, गोयमसामी ताणि पेणूण वपं यच्चइ, तेसिं सालमहा-
 साळाण वपं यच्चताण हरितो जातो, जहा ससारामो एयाणि सत्तारियाणि, एव तेसिं पयहुमाणेण सुभेणं अज्जयसा-
 नेण केवलनाणं समुप्पण्ण, इयरेसिंपि पिंता जाया, जहा अग्गे एयहिं रज्जे ठवियाणि, पुणरत्रि धम्मे ठविऊण ससा-
 रातो मोइयाणि, एवं चिंतैताणं सुभेणं अज्जवसाणेणं तिण्हवि केवलनाणमुप्पण्णं, एयमेयाणि उप्पन्नानाणि चंप
 गयाणि, सामिं पयाहिणं करेऊण तिस्य नमिऊण केवलपरिसं धावियाणि, गोयमसामीयि मयधं वंदिऊण विक्कुबुत्तो

पाएसु पडिओ, उड्डिओ भणइ- कहिं वच्चह ? एह तित्थगरं वंदह, ताहे सामी भणइ-गोयमा ! मा केवली आसाएहि,
ताहे आउट्टो खामेइ, संवेगं च गतो, तत्थ गोयमसामिस्स संका जाया, माऽहं न सिज्जेजामिस्सि ।

इतो य अणागए गोयमसामिस्मि सामिणा पुवं वागरियं, जहा-जो धरणिगोयरो अट्ठावयं विलगइ चेइयाणि य
वंदइ सो तेणेव भवगहणेणं सिज्झइ, तं च देवा अणमणस्स कहिति, तओ गोयमसामी तं देववयणं सुणिय पुब-
साभोगिऊण चित्तेइ-अट्ठावयं वच्चांमि, तस्स हिययाकूयं जाणिऊण तावसा संबुद्धिस्संति एयस्सवि धीरया भविस्सइत्ति
भणइ-वच्च गोयम ! अट्ठावयं चेइयवंदओ, ताहे भगवं गोयमो हट्ठुट्ठो सामिं वंदित्ता गओ अट्ठावयं, तत्थ य
अट्ठावए जणवायं सोऊण तिन्नि तावसा पत्तेयं पंचसयपरिवारा अट्ठावयं विलगामीति तत्थ किलिस्संति, तंजहा-
कोडिन्नो दिन्नो सेवालो, कोडिन्नो सपरिवारो चउत्थं चउत्थं काऊण पच्छा मूलकंदाणि आहारेइ सच्चित्ताणि, सो पढमं मेहलं
विलगो, दिन्नो छट्ठं छट्ठं काऊण परिसडियंपंडुपत्ताणि आहारेइ, सो विइयं मेहलं विलगो, सेवालो अट्ठममट्ठमं काऊण
जो सेवालो सयमच्चित्तीभूओ तमाहारेइ, सो तइयं मेहलं विलगो, एवं ते ताव किलिस्संति, इओ य भगवं गोयमसामी
ओरालसरीरो हुयवहतडित्तरुणरविकिरणतेओ एइ, ते तं एज्जंतं पासिऊण भणंति-एस किर एत्थ थुल्लओ समणो विलगि-
हिइ जं अम्हे महातवस्सी सुक्का भुक्खा न तरामो विलगिउं, भयवं च गोयमो जंघाचारणलद्धीए लूयापुडगंपि निस्साए उट्ठं
उप्पयइ, तं उप्पयंतं ते पलोयंति, एस आगतो एस अदंसणं गतोत्ति, एवं ते तिन्निवि विम्हिया पसंसंति, अच्छंति य पलोएंता

अइ ओयरइ तो एयरस दयं सीसा । सामीचि चेइयाइ धंदिचा उत्तरपुरच्छिमे दिसीभागे पुढविशिजापट्टए असोगघरपाय-
वस्स अहे तंरयणिं बासाए ज्यगतो ।

इतो य सकस्स लोगवालो वेसमणो अट्ठावए चेइयवंदओ आगतो, चेइयाजि वदिचा गोयमसामिं वदइ, तओ से
भगव धम्मकहाऽयसरे अणगरागुणे परिकहेइ, जहा भयवंतो सादयो अंताहारा पंताहारा एवमाइ, वेसमणो चित्तेइ-
परिते साहुगुणे धंनेइ, अव्वणो य ते इमा सुकुमारसरीरया आ देवाणचि नस्थि, तओ भयवं सरसाकूप नाळण पुंदरीय
नाम अज्झपण पळ्ळेइ, जहा पुफसलायइयिअए पुढरिणिणी नगरी, नळिणगुम्मे लज्जाणं, सस्य ण महापज्जमो नाम
राया, पच्चमायई देवी, ताण दो पुसा-पुंदरीए कंदरीए य, पुंदरीए जुवराया । सेणं काळेणं सेणं समयणं नळिणगुम्मे
उज्जाणे घेरा समोसढा, महापज्जमो निगतो, धम्मो सुतो, परमसविमो जातो, ततो पुंदरीयं रज्जे ठवेइ, कंदरीयं जुव-
रज्जे, ततो पुंदरीयरपमापुच्छिचा महाविभूईए पयइए, बोइस पुयाइं अहिज्जइ, विचिचं तथोकम्म करेइ, परं धट्ठइं
यासाइं सामण्णपरियाग परिपालिऊण मासियाए सळेइणाए सिद्धे । अणया ते घेरा पुवाणुपुवीए विहरमाणा पुंढरणि-
णीए नयरीए समोसढा, पुंदरीए राया कंदरीएण जुवरणा सद्धिं समागओ, पुंदरीओ सावगधम्मं पढिवत्तो, कंदरीए
जुवराया धम्मं सोच्चा ससारमीओ जातो, ततो गिहमागए पुंदरीयं रायमापुच्छइ-तुन्नेहि अग्गणुत्ताओ पययामित्ति, तओ
पुंदरीए राया वट्ठहिं विसयाणुलोमाहिं विसयपट्टिक्काहिं य संजमत्तवेयकराहिं य पण्णवणाहिं कंदरीयं पच्चवेइ, जहा नाय-
धम्मकहासु जाव नो सचापइ पण्णपित्तं, ताहे अकामगे वेव निक्खमणमहिं करेइ, कंदरीओऽपि पयइतो सतो सामा-

इयमाइयाइं एकारस अंगाइं अहिजइ, बहूहिं चउत्थछट्टुममाइएहिं तवोकम्मेहिं विहरइ । अत्राया तस्स कंडरीयस्स अंतपंताहारेहिं दाहरोगो जातो, ते य थेरा भगवंतो विहरमाणा पुणोवि पुंडरगिणीए नयरीए नलिणवणे समोसडा, पुंडरीए राया आगए, धम्मं सोच्चा जेणेव कंडरीए अणगारे तेणेव उवागच्छइ, कंडरीयं वंदइ नमंसइ, कंडरीयस्स सरीरं सरुयं सद्वावाहं पासइ, ततो थेरे भगवंते वंदिऊण एवं वयासी-अहन्नं भंते ! कंडरीयस्स अणगारस्स अहापवत्तेहिं तिगिच्छ-गेहिं फासुएसणिजेहिं ओसहभेसज्जभत्तपाणेहिं तिगिच्छं करेमि, तुज्जे मम जाणसालासु समोसरह, ततो णं ते थेरा पुंडरीयस्स रण्णो एवमडं पडिसुणेंति, जाणसालासु विहरंति, पुंडरीए कंडरीयस्स तेगिच्छं करिति, तते णं तं मणुन्नं आहारमाहारं-तस्स समाणस्स से रोगायंके खिप्पामेव उवसंते हट्ठे जाए, तहावि मणुणंसि असणे पाणे खाइमे साइमे मुच्छिए णो संचाएइ वहिया अब्भुज्जयविहारेणं विहरित्तए, तए णं से पुंडरीए इमीसे कहाए लद्धेइ समाणे जेणेव कंडरीए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता कंडरीयं तिवसुत्तो आयाहिणपयाहिणं करेइ, करेत्ता एवं वयासी-धन्नोऽसि णं तुमं देवाणुप्पिया ! सपुण्णो-सि णं तुमं रज्जं रट्ठं अंतेउरं चइत्ता पवइए, अहन्नं अधण्णे अकयपुण्णे अणेगजाइजराकरणसोगसारीरमाणसपकामडु-क्खवेयणावसणसयोवद्वयाभिभूए रज्जे रट्ठे अंतेउरे य मुच्छिए नो संचाएमि पवइउं, तए णं से कंडरीए पुंडरीएणं एवं वुत्ते समाणे तुसिणीए चिट्ठए, तए णं से पुंडरीए दोच्चंपि तच्चंपि चारं एवं पण्णवेइ, तथो अकामगे चेव लज्जाए पुंडरीयं रायमा-पुच्छित्ता थेरेहिं सद्धिं विहरइ, थेरेहिं किंचिकालं उगंगंगेणं विहारेणं विहरमाणे समणत्तणनिधिण्णे समणगुणमुक्कजोगी थेराणं अंतियाओ निगंतूण पुंडरीगिणीए नयरीए पुंडरीयस्स रण्णो भवणे असोगवरपायवस्स हेडा पुढविसिलापइए उवागच्छइ,

तासा ओहयमणसकण्ये अप्छइ । तए ण पुढरीयस्स धाती तत्थ आगच्छइ, सा त तद्वा पासिऊण पुंढरीयस्स साहइ, सेवि य
 णमतेवरपरिवारसंपरिबुढे तरथ आगच्छइ २ तिक्खुत्तो आयाहिणपयाहिण करेत्ता एवं वयासी-धम्मोसि ण तुम देयाणु
 व्विया ! इद्याइ तं पेय जाय तच्चंपि भणिमो, तुसिणीए चिद्धइ, तवो पुंढरीओ भणइ-अट्ठो भते ! भोगेहिं !, सो मणइ-
 हुंता ! अट्ठो, तत्ते ण कोटुवियपुरिसे सद्दावित्ता पावपंकेजेव रायाभिसेएण अभिसित्थो, पुढरीओ सयमेव पच्चमुट्ठिय लोयं
 करेत्ता चावज्जाम धम्मं पढियज्ज कंढरीयरस आचारभंदं सच्चसुभसमुदयंपिय गेणइ, निणिहत्ता इम घोरमभिगह पटि-
 यज्जइ-कप्पइ मे थेराणं अतिप चावज्जामं धम्मं पढियज्जित्ता पच्छा आहारिचप, तवो थेराभिमुहे निगए ! कढरीओवि
 रसळोलुयाए पणीय पाणभोयणं आहारेइ, त थ तरस नो सम्मं परिणयं, इज्जळा वेयणा पावळ्ळूपा, तवो से रज्जे रट्ठे
 भतेवरे थ गाढमुट्ठिप अकामए काल किच्चा सत्तमपुढवीए तेसीससागरोवमठिइओ तेरइओ जाओ ! पुढरीएयि य ण
 वेरे पप्प तेसिं अतिप दोचपि चावज्जाम धम्म पढियज्जइ, तवो छट्ठस्समणपारणगे अते पंसे सीयले पाणभोवणे आहा-
 रिप, तेण य कालाइकंतसीयल्लुक्खअरसविरसेण अपरिणएण वेयणा पुरहियासा जाया, तवो ण सो अधारणिज्जमिद
 सरीरगंतिकट्ठु करयलपरिगहियं सिरसावत्त मत्तए अनल्लिं कट्ठु एवं वयासी-नमोरु ण अरुंताणं भगवंताण जाव सपत्ताणं,
 नमोरु ण थेराणं भयवंताणं मम धम्मायरियाणं धम्मोवएसमाणं, पुर्व्विपि य णं मए थेरायं अतिप सवे पाणाइवाते पच्च-
 क्खत्ते जाय सवे परिगहे पच्चक्खत्ते, इयान्णिपि य ण तेसिं सेव भयवंताणं अतिप सयं अकरणिज्जं जोगं पच्चक्खामि,
 जपि य इमं सरीरगं पयंपि चरमेहिं कसासनीचासेहि वोसिरामि, एव जालोइयपडिक्खते समहिपत्ते कालं किच्चा सवह-

सिद्धे तेत्तीससागरोयमाऊ देवो जाओ, तओ चइत्ता महाविदेहे सिङ्गिहिइ । तं मा तुमं दुब्बलत्तं बलियत्तं वा गेणहाहि,
जहा कंडरीओ तेणं दोब्बलेणं अट्टुहट्टो कालगओ सत्तमीए उववन्नो, पुंडरीओ पुण पडिपुण्णगलकवोलो सव्वट्टसिद्धे उव-
वण्णो, एवं देवाणुप्पिया ! बलिओ दुब्बलो वा अकारणं, एत्थ ज्ञाणनिगहो कायवो, ज्ञाणे निगहो परमं पमाणं, तओ
वेसमाणो अहो भगवया मम हिययाकूयं नायंति आउट्टो संवेगमावण्णो वंदित्ता पडिगओ, तत्थेव वेसमणस्स एगो
सामाणिओ देवो, तेण तं पुंडरीयज्झयणं ओगहियं पंच सयाणि, समत्तं च पडिवन्नो, केई भणंति-सो जंभगो । ताहे
भयवं विइयदिवसे चेइयाणि वंदित्ता पच्चोरुहइ, ते य तावसा भणंति-तुब्भे अम्हं आयरिया, अम्हे तुब्भं सीसा, सामी
भणइ-तुम्ह य अम्ह य लोगुरु आयरिया, ते भणंति-तुज्झवि अन्नो आयरिओ !, ताहे सामी भयवओ गुणसंथवं
करेइ, ते पद्माविया, देवयाए लिंगाणि उवणीयाणि, ताहे ते भगवया सद्धिं वच्चंति, भिक्खवेला य जाया, भयवं भणइ-
किं आणिज्जल पारणंगंति !, ते भणंति-पायसो, भयवं च सव्वलद्धिसंपन्नो पडिग्गहं घयमहुसंजुत्तस्स भरित्ता आगओ,
ताहे भणिया-परिवाडीए ठाह, ते ठिया, भयवं च अक्खीणमहाणसिओ, ते उद्धट्टिया, पच्छा अप्पणा जिमिओ, तओ ते
सुट्टयरमाउट्टा, तेसिं च सेवालभवखाणं पंचणहवि सयाणं जेमंताणं गोयमसामिणो तं लद्धिं पासिऊण केवलनाणमुप्पणं,
दिन्नस्स पुण सपरिवारस्स भगवओ छत्ताइच्छत्तं पेच्छंतस्स, कोडिणस्स सपरिवारस्स सामिं दट्ठूण केवलनाणं ससुप्पणं,
भयवं गोयमसामी पुरओ पकड्डमाणो सामिं पयाहिणीकरेइ, तेवि केवलपेरिसं पधाविया, गोयमसामी भणइ-एह सामिं
वंदह, सामी भणइ-गोयम ! मा केवली आसाएहि, गोयमसामी आउट्टो मिच्छामिदुक्कडं करेइ, तओ गोयमसामिस्स

सुदुयर् अद्धिई जाया, ताहे सामी गोयमं भणइ-किं देवाण वयणं गेखं सयाहु जिणवरणं?, गोयमो भणइ-जिणव-
 राण, कीस अद्धिइ करेसि?, ताहे सामी चत्तारि कटे पन्नयेइ, तंजहा-सुंयकटे विदलकटे यम्मकटे कंबलकटे, एवं
 सीसायि सुयकडसमाणा जाय कंबलकडसमाणा, तुमं च मम गोयमा कंबलकडसमाणो, किंच-चिरससिद्धो सि मे
 गोयमा!, पण्णत्तीआलायणा भाणियवा, जाव अविसेसामपायत्ता भविस्सामो, ताहे गोयमनिस्साप दुमपत्तं णाम अज्झ-
 यण पसवेइ। देवोडयि देसमणो ततो चइसा अवन्तिज्जणवप तुंयवणसद्विवेसे घणगिरी नाम इग्गमुत्तो, सो ष सद्धो पय-
 इवकामो, तस्स मापापियरो पारंति, पच्छा सो जअय जअय हरिजइ सत्थ सत्थ सज्जि विपरिणामेइ जहाइह पयइउ-
 कामो, इओ य घणवालस्स इग्गमस्स दुहिया सुनंथा नाम, सा भणइ-ममं देह, सा सत्थ विजा, सीसे प भाया अज्झस-
 मिओ पुवं पवइओ सीहगिरिसगासे, सीसे य सुनवाए कुर्च्छसि सो देवो लववमो, ताहे भणइ घणगिरी-एस ते गग्गो
 धिइज्जओ होदिइसि सीहगिरिसगासे पवइओ, इमोडयि नवणं मासाणं दारगो जावो, तत्ता महिलहि आगयाहि मण्णइ-
 जइ से विया न पयइतो होतो ता लुं होतं, सो समी जाणइ-जहा मम पिया पवइतो, तस्सेवं अणुविंसेमाणस्स जाह-
 सरणं समुप्पणं, ताहे रात्ते दिया य रोचइ, जेण सा निविजइ, ततो सुह पवइस्सति, एवं छम्मासा वच्चति। अण्णया
 आयरिया समोसदा, ताहे अज्झसमिओ घणगिरी य आयरियमापुच्छंति, जहा सन्नायगाणि पेच्छामोत्ति सदिसावेत्ति,
 सत्तणेण य थाहियं, आयरियहि मणियं-महंतो लामो, जं अज्झ सत्तिचं वा अविचं वा लभइ तं सय लपह, ते गया,
 लयसग्गितमारद्धा, अण्णाहि महिलहि मण्णइ-एवं से दारग वीजेहि, तो कहि नेहिन्ति!, पच्छा ताए मणियं-मय पय-

इयं कालं संगोवितो, एत्ताहे तुमं संगोवेहि, ततो तेण भणियं-मा ते पच्छातावो भविसइ, ताहे सक्खीकाऊण गहितो छम्मासितो, ताहे तेण चोलपट्टेण पत्तावंघिओ, न रोवइ, जाणइ सन्नी, ताहे तेषु उवस्सयं आगएसु आयरिएहिं भाणं भारियंति हृत्यो पसारितो, दिन्नो, हृत्यो भूमिं पत्तो, भणंति- अज्जो ! नज्जइ वइरंति, जाव मुक्कं, पेच्छंति देवकुमारोवमं दारगं, भणंति य-सारक्खह दारगं एयं, पवयणस्स आहारो एसोत्ति, तत्थ से वइरो चैव नामं कयं, ताहे संजईण दिन्नो, ताहिं सेज्जायरकुले, सेज्जायरगणि जाहे अप्पणगणं चेडरूवाणं पीहणं वा मंडणं वा करेति ताहे सद्यं तस्स करेति, जाहे उच्चाराई आयरइ ताहे आगारं दंसेइ कूवेइ वा, एवं संवहुइ, फासुयपडोयारो तेसिं इट्ठो, साहूवि वाहिं विहरंति, ताहे सा सुनंदा पमग्गिया, तातो निक्खेवगोत्ति न देति, सा आगया धणं देइ, एवं तिघरिसो जातो । अण्णया साहू विहरंता आगया, तत्थ राउले ववहारो जातो, सो धणगिरी भणइ- मम एयाइ दिन्नं, तो नगरं सुनंदाए पक्खियं, ताए बहूणि खेळंगाणि गहियाणि, रत्तो पासे ववहारे च्छेदो, तत्थ पुबहुत्तो राया दाहिणतो संघो सयणपरियणो वामपासे नर-वइस्स, तत्थ राया भणइ-मम के अप्पगा ? के परे ? जतो चेडो जाइ तस्स भवतु, तेहिं पडिस्सुयं, को पढमं वाहर-रउ ? पुरिसोत्तमो धम्मोत्ति पुरिसो वाहरउ, ताहे नगरजणो आह-एएसिं परिचिओ, माया सदावउ, अविय-माया दुक्करकारिया, पुणो य पेलवसत्ता, तम्हा एसा चैव वाहरउ, ताहे आसहत्थिरहउसभेहिं मणिकणगरयणचिंतेहिं वालभा-वलोभावगेहिं भणइ-एहि वयरसामी !, ताहे पलोएतो अच्छइ, चितेइ य-जइ संधं अवमन्नामि तो दीहसंसारिओ भवि-स्सामि, अविय-एसाचि पवइस्सति, एवं तिणिण बारे सदावितो ण एइ, ताहे से पिया भणइ-जइ सि कयववसातो

धम्मगमयभूसियं इमं वहर ! । गेण्ह लहु रयहरणं वस्सरययमज्जनं धीर ! ॥ १ ॥ ताहे तेण सुरियं गंतुण गहियं, लोणेण
 ‘अयइ धम्मो’सि उक्किट्ठिहीहनादो कवो, ताहे सा माया पितेइ-मम पई भाया पुखो य पयवतो, अहंपि किं अण्छामि !,
 एवं सायि पयइया ।

जो गुजसगेहि पालो निमंतिओ मोपणेण वासंते । नेच्छइ विणीयविणओ तं वहररिसिं नमंसामि ॥ ७६५ ॥
 यो पालः सन् गुह्यकैर्देवैर्बर्षति सति, पर्जन्य इति गम्यते, भोजनेन निमग्नितो, नेच्छति विनीतयिनयो, पर्षमान-
 निर्देहाखिकाडविषयं सुप्रमिति प्रदर्शयार्थं, पाताम्वार या ‘नेच्छंतु विषयजुहो’ इति, ‘तं वहररिसिं नमंसामि’ तं यज्ज-
 म्मार्थं नमस्यामि, एव गाथासमुदायार्थं, अययार्थं। कथानकादयसेय’; तथेदम्-सो जाहे धण न पियइ ताहे पयावितो,
 साहुणीण येव पासे अण्छइ, तेण सासिं पासे एकारस अगामि कण्णाहेरेण गहियाणि, पयाणुसारी सो भययं, ताहे अहु-
 यरिसमो संजइपडिरसयाओ निक्कालिओ, आयरियसगसे अण्छइ, आयरिया य उजेमिं गया, सवय अहोघारं दाल
 पठइ, तथा से पुयसगइया जंभगा तेणंतेण वोलेता तं वेच्छंति, ताहे परिकस्सनिमिच्चमोइण्णा, पाणियगरुवेण बळहेसा
 उवमखइति, सिद्धे निमंतंति, ताहे पट्टिवो जाव कणगफुसियमरिय ताहे पडिनियच्चइ, ताहे सजइ, पुणो सहरयेति,
 ततो वइरो गवूण भिक्खाप निणियाप सवत्तो-दयतो पूसफळाइ खेततो उज्जेणी कालओ पावसो मावतो धरणिछियण-
 नयणनिमैसाइरदिया पव्वा हुहा य, ताहे देवत्ति काळण नेच्छइ, देवा पुद्दा भणंति-तुमं दहुमागया, पण्छा येउ-
 पियविज्ज देति,

उज्जणीए जो जंभगेहिं आणक्खिऊण थुअमहिओ । अक्खीणमहाणसिअं सीहगिरिपसंसियं वंदे ॥ ७६६ ॥
 उज्जयिन्यां यो जृम्भकैर्देवविशेषैः 'आणक्खिऊण'ति परीक्ष्य 'स्तुतमहितः' स्तुतो वाक्स्तवेन महितो विद्यादानेन,
 अधीणमहानसिकं सीहगिरिप्रशंसितं वंदे इति गाथाक्षरार्थः ॥ भावार्थः कथानकादवसेयः, तच्चेदम्—

पुणरवि अन्नया जेट्टमासे सण्णाभूमिं गयं घयपुण्णेहिं निमंतंति, तत्थवि दयाइउवओगो, निच्छियं, तत्थ से नहगामिणी
 विज्जा दिण्णा, एवं सो विहरइ । ताणि य पयाणुसारिगहियाणि एकारस अंगाणि संजयाणं मूले थिरतराणि जायाणि,
 तत्थवि जो अज्झाइ उवरिल्लं पुवगयं तं पि सवं गिण्हइ, एवं तेण बहुयं गहियं, जाहे बुच्चइ-पढाहि, ताहे सो एत-
 तं पि कुट्तो अच्छइ अणं सुणंतो, अन्नया आयरिया मज्झण्हे साहसु भिक्खं निगएसु सण्णाभूमिं गया, वइरसामीवि
 पडिस्सयवालो अच्छइ, सो तेसिं साहूणं वेटियातो मंडलीए रइत्ता मज्झे अप्पणा ठाउं वायणं देइ, ताहे परिवाडीए
 एकारसवि अंगाणि वाएइ पुवगयं च, ताव आयरिया आगया चिंतंति-लहुं साह आगया, सुणइ सवं मेघोघरसियं,
 वहिया सुणंता अच्छंति, नायं जहा चइरोत्ति, पच्छा ओसरिऊण पुणो सहपडियं निसीहियं करंति, मा से संका भवि-
 स्सइ, ताहे तेण तुरियं वेटियाओ सट्ठाणे ठवियातो, निगंतूण दंडयं गेण्हइ पाए य पमज्झइ, ताहे आयरिया चिंतंति—
 मा एयं साह परिभविस्संति तो जाणावेमि, ताहे रत्तिं आयरिया साह आपुच्छंति-जहा अमुगं गामं वच्चाओ, तत्थ
 दो तिन्नि वा दिवसे अच्छिस्सामो, तत्थ जोगपडिवन्नगा भणंति-अग्घं को वाणारिओ ?, आयरिया भणंति-चइरोत्ति,
 तेहिं विणीएहिं तहत्ति पडिसुयं, आयरिया गया, साहवोडवि पडिलेहित्ता कालनिवेयणादि वइरस्स करंति, ततो सवंमि

करणिज्जे कए पच्छा से निसज्जा रइया, सोडवि मयवं निविहो, तेडवि जहा आयरियस्स तहा विणय पडंजति, ताहे सो
 तेसिं करकरस्स सयेसिं अणुपरियाढीए जालावगे देइ, जेडवि मद्देहाधी तेडवि सिग्घ पट्टविउमारज्जा, ततो ते चिमिहया,
 जोवि एइ जालायगो पुयट्ठितो तपि विण्णासणत्थं पुच्छंति, सोडवि सर्व आइप्सइ, तेडवि तुट्ठा भणंसि-जइ आयरिया
 कइययानि दियहानि अउछेज्जा तो एस सुयक्खघो लहुं समयेज्जा, जं आयरियसगासे चिरेण परिवाढीए 'गेण्हति त
 इमो एकाए पोरिखीए सारेइ, सो य तेसिं बहुमतो जातो, आयरियावि जाणाविउत्ति काठ आगया, अवसेस घर
 मग्घाविज्जवत्ति, पुच्छंति य आयरिया साहुणो-सरिओ सग्घामो!, ते मणत्ति-सरिओ, एस नेप अग्घाण याणा-
 यरिओ भयतु, आयरिया भणंसि-देहिइ, मा तुम्मे पय परिमथिस्सइत्ति तुग्घं जाणायणनिमित्तमहं गतो, न पुण एस
 कप्प्यो, जतो एएण सुय कण्णाहेइएण गहिंयं, अतो एयस्स इस्सारकप्प्यो करेयघो, तो सिग्घमुस्सारेत्ति, थिययोरिखीए
 जारं कहति, तहुमयकप्पजोगत्तिकाऊण, जे य अत्था आयरियस्सवि सकिया तेडवि तेण सग्घासिया, जावइय दिट्ठि-
 वायं जाणत्ति तत्तिओ गहिओ, ते बिहरता दसपुर गया, उअेणीए भइगुत्ता नाम आयरिया धेरकप्पइया, तेसिं दिट्ठि-
 यामो अरिथि, संपादओ से दिओ, ताहे अइगतो भइगुत्ताणं पासे, भइगुत्ता य धेरा सुविणयं पासंति पाभाइयं, ततो
 पभाते साहूण साहंति, जहा मम पडिग्गहो खीरमरितो, सो आगंतूण सीहपोचएण पीतो छेहिओ य, तस्स किं फलं
 होज्जा !, ते अणमण्णाणि अयाणंता वागरेत्ति, गुरु भणंसि-न जाणइ तुम्हो, मम पडिच्छओ पडिइ, सो सवं सुतं
 अत्थं च धेच्छिइइ, मयवंपि वाहिरियाए बुत्थो, पभाए आगतो, दिओ, सुयपुणो एस सो धइरो, तुट्ठेहिं उवगूहिओ,

ताहे तस्स सगासे दस पुढाणि पढियाणि, तो अणुणानिमित्तं जहिं चैव उइद्धो तहिं चैव अणुजाणियवोत्ति दसपुरमागया,
तत्थ अणुणा आरद्धा, नवरि देवेहिं अणुणा उवढविद्या, दिव्वाणि पुप्फाणि चुण्णाणि से उवणीयाणि । असुमेवार्थं
चेतस्यारोप्य ग्रन्थकृदाह—

जस्स अणुन्नाए वायगतत्तणे दसपुरम्मि नयरम्मि । देवेहिं कया महिमा पयाणुसारिं नमंसांमि ॥ ७६७ ॥

यस्य समनुज्ञाते वाचकत्वे—आचार्यत्वे दशपुरे नगरे देवैर्जम्भकैः कृता महिमा—पूजा तं वज्रार्पि पदानुसारिणं नमस्यामि ।
अणण्या सीहगिरी वइरस्स गणं दाऊण भत्तं पच्चक्खाइय देवलोगं गतो, वइरसामीवि पंचहिं अणगारसएहिं संपरिबुडो
विहरइ, जत्थ २ वच्चइ तत्थ २ ओरालकित्तिवन्नसदा परिभमंति—अहो भयवं भवियजणविवोहणं करैतो विहरइ । इतो य-
पाटलिपुत्ते न्यरे धणो सेट्ठी, तस्स धूया अतीव रुववती, तस्स य जाणसालाए साहुणीओ ठियातो, तातो पुण वइरस्स
गुणसंथवं करैति, सहावेण य कामियकामतो लोओ, सिट्ठिधूया चित्तेइ—जइ सो मम पती होज्जा ताडहं भोगे भुंजिस्सं,
इयरहा अलं भोगेहिं, वरगा एंति, सा पसेहावेइ, ताहे साहंति पवइयाओ—न परिणेइ, सा भणइ—जइ न परिणेइ
अहंपि पवज्जं गेण्हिस्सं, भयवंपि विहरंतो पाडलिपुत्तमागतो, तत्थ राया सपरिजणो अम्मोगइयाए निगतो, ते पवइ-
यगा फड्डुगेहिं एंति, तत्थ बहवे ओरालियसरीरा, राया पुच्छइ—इमो भयवं वइरसामी ?, ते भणंति—न भवइ इमो,
किंतु तस्स सीसो, जाव अपच्छिमं वंदं, तत्थ पविरलसाहुसहिओ दिद्धो, आयरियाण पडिरूवो, राया पाएसु पडितो, ताहे
उज्जाणे ठिया, धम्मो कहितो, खीरासवलद्धी भयवं, राया हयहियतो कतो, अंतेउरे साहति, ताओ भणंति—अग्गेवि

पद्यामो, सधं अंतर्चरं निगम्यं, सा च सेट्टिपूया छोगस्स पाहे सुणिचा किइ पिच्छिज्जामिसि चित्तेती अण्छइ, विइयदि-
 पसे पिया विसवितो-सस्स देहि, मा नवि अण्णाण विवापमि, ताहे सयाछकारविभूसिया अणेगाहिं घणकोडीहिं सह
 नीणिग्या, धम्मो कहितो, भययं च खीरासवल्लिजो, लोगो भणइ-अहो सुस्सरो भययं, सधगुणसपभो, नवर रुवविट्ठो,
 जइ रुय होतं सधगुणसपया होला, भययं तेसिं मणोभयं नाचं तस्य सयसइस्सपत्तं पत्तम विववाइ, तस्स इयहिं निविट्ठो,
 रुयं विउपइ अतीय सोमं, जारितं एर देवणं, छोगो काउट्ठो भणइ-पय एयस्स सामादियं रुयं, मा पयणिजो होहा-
 मिसिपिकयेण अण्छति सातिसवसि, रायावि भणइ-अहो भययतो पयमवि अरिय, ताहे अणगारुणे वसेइ, पमू अस
 खेज्जवीयसमुपे विचयिचा आइण्णविप्यइण्णे करेत्तए, ताहे तेण रुयेण धम्मं कदेइ, तवो सेट्ठिणा निमंतिता, भययंवि
 विसए निदइ, भणइ-जइ मत्तं इण्छइ तो पययच । असुमेवार्थ इदि त्ववस्थाप्य आइ-

जो फलाइ पणेण य निमंतिओ लुवणम्मि गिइवइणा । नयरम्मि कुसुमनामे तं चररिसिं ममंसासि ॥७६८॥
 यः कन्यया धनेन च योधने निमन्त्रितो गृह्यतिना-धनेन, क १, नगरे कुसुमनाम्नि, पाटलिपुत्रे इत्यर्थ, तं यज्जपि
 नमस्यामि ॥ तेण य मगयता पयाणुसारित्तणओ पभुट्ठा मदापरिण्णातो अज्जवणातो आगासगमिणी विज्जा उद्धरिया, तीए
 गयणमणलद्धिसपन्नो भययति । उक्तमर्थ मनस्वाधायाइ-

जेणुद्धरिया विज्जा आगासगमा महापरिचाओ । चंदासि अज्जवइर अपच्छिओ जो सुअघराणं ॥ ७६९ ॥
 येनोच्चता यिधा 'आगासगम'चि ममनें गमभ, आकाशेन गमो यस्मां सा आकाशगमा, महापरिज्ञातो-महापरिज्ञानामका-

ध्ययनात्, तमार्यवज्रं-आरात् सर्वाहेयधर्म्येभ्यो यातः-प्राप्तः सर्वरूपादेयगुणैरित्यर्थः, स चासौ वज्रश्चेति आर्यवज्रः तं वंदे, अपश्चिमो यः श्रुतधराणां-दशपूर्वविदाम् । साम्प्रतमन्येभ्योऽधिकृतयाज्ञानिपेधख्यापनाद्यप्रदाननिराचिकीर्तुस्तदनुवाद-

स्तावदिदमाह—

भणइ य आहिंङिजा जंबुद्वीचं इमाइ विज्जाए । गंतुं च माणुसनगं विज्जाए एस मे विसओ ॥ ७७० ॥

भणइ अ धारेअवा, नहु दायवा इमा मए विज्जा । अप्पिहुया उ मणुआ होहिंति अओ परं अन्ने ॥ ७७१ ॥

भणति च, वर्त्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्वत्, आहिंङेत्, पाठान्तरं वा 'आभणिंसु य हिंङिजा' इति, त्रभाण हिंङेत्—पर्यटेत् जम्बूद्वीपमनया, तथा गत्वा च मानुपनगं-मानुपोत्तरपर्वतं, तिष्ठेयमिति वाक्यशेषः, विद्याया एष मे विषयो-गोचरः । भणति चेति पूर्ववत्, धारयितव्या प्रवचनोपकाराय, न पुनर्दातव्या इयं मया विद्या, हुशब्दः पुनःशब्दार्थः, किमित्यत आह—अल्पद्वय एव, तुशब्द एवकारार्थः, भविष्यन्त्यतः परमन्ये-भविष्यत्कालभाविनः । सो भयवं एवंगुण-विज्जाजुत्तो विहरंतो पुष्पदेसातो उत्तरावहं गतो, तत्थ दुभिक्षवं जायं, पंथावि चोच्छिन्ना, ताहे संघो उवागतो-भयवं निरुत्थारेहि, ताहे पडविज्जाए संघो चडितो, तत्थ सेजायरो चारीए गओ एइ, ते य उप्पइए पासइ, चित्तेइ य जहा-कोइ विणासो उवट्ठितो ततो संघो जाइ, ताहे सो आसएण सिहिं छिंदित्ता भणइ-अहंपि भयवं तुम्ह साहम्मिओ, ततो सोऽवि विलइतो इमं सुत्तमणुसरंतेणं-साहम्मियवच्छंखंमि उज्जुया उज्जुया य सज्जाए । चरणकरणंमि य तहा तित्थस्स पभावणाए य ॥ १॥ इच्चादि, ततो पच्छा भयवं उप्पइतो, पत्तो पुरियं नयरिं, तत्थ सुभिक्षवं, तत्थ य सावगा बहुया, तत्थ उत्तिन्ना,

राया सत्य तच्छष्णिपसहो, तस्य अमृद्ययाण सद्गुण तच्छष्णिजोषासगाण य महाविरोहो, सद्यस्य ते उवासागा परा-
 अंति, ताहे तेहिं राया एजोसवणाए पुष्काणि वारावितो, सद्दा अदसा जाया नत्थि पुष्काणिप्ति, ताहे सवालपुसा
 यइरसाभिं डवट्टिया, तुन्ने जाणह जइ तुम्मेहिं संतेहिं पवयणमोहाविज्जइ, एवं बहुप्पगार भणितो मययं उप्पइतो, माहे-
 सिटिं गतो, तस्य हुयासण नाम घाणमंतरं, तस्य कुमो पुष्काण उट्टेइ, तस्य मयवतो पिबमिचो तडितो, सो सभंतो भणइ-
 किमागमणपमोयणं?, मययया भणियं-पुष्केहिं पओयणं, सो भणइ-अणुगहो, मययया भणितो-साय तुम्हे गहेह जाय
 एत्ति, पच्छा नुल्लहिमयंते सिरिसगावं गतो, सिरिए चेइयअद्यणियनिमित्त पढमं छिस्सयं, ताहे थंदिसा सिरिए निमंतिओ, तं
 गहाय हुयासणपरं पइ, तस्य जणेणं विमाणं विठविपं, तस्य कुंभे पुष्काण छोट्टण अंमगंगणपरिपुडो वियेणं गीयग-
 पयनिनारेण आगाखेण आगतो, तस्स पढमस्स येटे यइरसामी ठितो, ततो ते सद्यग्णिगया भणंति-अगं एवं पाठिहेर,
 अग्य गहाय निगया, तं विहार योलिसा अरहंतपर गया, तस्य देवेहिं महिमा कया, लोगस्स अतीय पढुमाणो जातो,
 रायाथि आवट्टो समणोषासतो जाओ । उक्कमेवार्य इदि नियेस्याह-

रायाथि आवट्टो समणोषासतो जाओ । उक्कमेवार्य इदि नियेस्याह- ॥ ७७१ ॥

माहेसरीउ सेसा पुरिअ नीआ हुआसणगिहाओ । गयणयलमइवइत्ता वइरेण महाणुमागेण ॥ ७७२ ॥
 माहेश्वर्यो नगर्याः 'क्षेपा' पुप्पसमुदयलक्षणा पुरिका नगरी नीता हुताशनयहात्-हुताशननामकच्चत्तरदेवसमन्वितो-
 घानात्, कथं ?-गगनतलमतिच्चतीव्य-अतीवोछादय घक्षेण महानुभागेन, भाग अचिन्त्या द्यकिः । एवं सो विहरतो
 भयस्य सिरिमाळ गतो । एवं सो नयबिसारयो, एव ताव अपुहुत्तमासी, एत्थ गहा-

अपुहुत्ते अणुओगो चत्तारि दुवार भासई एगो । पुहुताणुओगकरणे ते अत्थ तओ उ वुच्छिन्ना ॥ ७७३ ॥
अपृथक्त्वे सति एकोऽनुयोगश्चत्वारि द्वाराणि-चरणकरणधर्मकालद्रव्याणि भापते, वर्त्तमाननिर्द्वैशफलं प्राग्वत्,
पृथक्त्वानुयोगकरणे पुनस्तेऽर्थाः-चरणादयस्तत एव-पृथक्त्वानुयोगकरणात् व्यवच्छिन्नाः ॥ सम्प्रति येन पृथक्त्वं कृतं
तमभिधातुकाम आह—

देविंदवंदिएहिं महाणुभावेहिं रक्खिअअजेहिं । जुगमासज्ज विहत्तो अणुओगो ता कओ चउहा ॥ ७७४ ॥
देवेन्द्रवन्दितैर्महानुभागैरार्यरक्षितैर्दुर्वलिकापुष्पमित्रं प्राज्ञमप्यतिगुपिलतयाऽनुयोगस्य विस्मृतसूत्रार्थमवलोक्य युगमा-
साद्य प्रवचनहिताय विभक्तः-पृथक् पृथग् व्यवस्थापितोऽनुयोगः, ततः कृतश्चतुर्द्धा-चतुर्षु स्थानेषु नियुक्तश्चरणकरणा-
नुयोगादिरिति ॥

तेणं कालेणं तेणं समएणं दसपुरं नाम नयरं, तत्थ-सोमदेवो माहणो अहुो, तस्स रुहसोमा भारिया समणोवासिया,
तीसे पुत्तो रक्खत्तो, तस्स अणुमगजातो फग्गुरक्खितो । अच्छंतु ताव अज्जरक्खिया, दसपुरं नगरं कहमुप्पन्नं !, तेणं
कालेणं तेणं समएणं चंपा नयरी, तत्थ कुमारनंदी सुवण्णगारो इत्थिलोलो परिवसइ, सो जत्थ सुखं दारियं पासइ
सुणेइ वा तत्थ पंच सुवण्णसयाणि दाज्जण परिणेइ, एवं तेण पंच सयाणि पिंडियाणि, ताहे सो ईसालुओ एगक्खंभं
पासायं करेत्ता ताहिं समं ललइ, तस्स मित्तो नागिलो नाम समणोवासओ, अत्तया य पंचसेलगदीवत्थच्चातो वाणमं-
तरीतो सुरवइनियोगेण नंदीसरवरदीवं जत्ताए पत्थिया, ता ताणं विज्जुमाली नाम पंचसेलाहिवई भत्ता सो चुतो, ततो

वारिजंतोऽवि इंगिणिमरणेण मतो पंचसेलाहिवई जातो, सहस्स निपेओ जहा एस अन्नाणी भोगाण कजे किलिस्सइत्ति,
अम्हे जाणंता कीस अच्छामोत्ति पयइतो, कालं काऊण अच्चुए उववन्नो,ओहिणा तं पेच्छइ । अन्नया नंदीसरवरजत्ताए
पलायंतस्स पडहतो गलए ओलइओ, ता वायंतो नंदीसरं गतो, सहो आगतो तं पेच्छइ, सो तस्स तेयं असहमाणो पला-
यइ, सो तेयं साहरित्ता भणइ-भो ! ममं जाणसि ? , सो भणइ-को सक्काइए इंदे न याणइ ? , ताहे तं सावगरुवं दंसइ, ततो
जाणावितो य, ताहे संवेगमावणो भणइ-संदिसह इयाणिं किं करेमि ? , भणइ-चद्धमाणसामिस्स पडिमं करेह, ततो
ते सम्मत्तवीयं होहिइ, ताहे महाहिमवंतातो गोसीसचंदणरुक्खं छेत्तूण तत्थ पडिमं निघत्तेऊण कट्टसंपुडे छुभित्ता
स रहसा समागतो समुदे, पचहणं पासइ उप्पाइएण छम्मासे भमतं, ताहे तं उप्पाइयं तेण उवसामियं, सा य खोडी
दिन्ना, भणिंया य-देवाहिदेवस्स पडिमा कायद्या, वीयभए उत्तारिया, उदायणो राया तावसभत्तो, तस्स पभावई देवी
समणोवासिया, उदायणस्स वाणिएहिं (कहियं-) देवाहिदेवस्स पडिमा करेयद्या इति, ताहे इंदाईणं कीरइ, परसू न
वहइ, पभावतीए सुयं, सा भणइ-चद्धमाणसामी देवाहिदेवो तस्स कीरउ, वाहिओ परसू, विहडियं कट्टसंपुडं, दिद्दा
पुयनिंमिया भयवतो वद्धमाणसामिस्स पडिमा, अंतरे चेइये पभावती ण्हाया तिसंझं अच्चेइ, अन्नया देवी नच्चइ, राया
वीणं वाएइ, सो देवीए सीसं न पेच्छइ, अद्धिई से जाया, वीणावायणं हत्थाओ भट्टं, देवी रुद्धा, भणइ-किं इहु
नच्चियं ? , निबंधे सिद्धं, सा भणइ-किं मम ? , सुचिरं सावयत्तणमणुपालियं, अन्नया चेडिं ण्हाया भणति-
पोत्ताइं आपेहि, ताए रत्तगाणि आणीयाणि, रुद्धा अद्वाएण आहया, चेइयधरं पविसंतीए रत्तगाणि देसित्ति, आहया

वेडी मया, ताहे चित्तेइ-संहिय मए वय, किं जीविणंति !, रायाणं आपुच्छइ--मत्तं पद्यक्खामिस्सि, निम्बंथे राया मणइ-जइ परं बोहेस्सि, पडिस्सुयं, मत्तपद्यक्खमाणेण मया, देवलोणं गया, जिणपडिमं देवदत्ता दासवेडी खुआ सुस्स-सइ, देवो उदायणं सवोहेइ, सो य तावसमत्तो, ताहे देवो तावसक्यं करेइ, अमयफलाणि गहाय आगतो, रण्णा आसा-इयाणि, भणितो-कहिं एयाणि फलाणि !, मणइ-नगरस्स अदूरसामन्ते, तहिं तेण समं गतो, तेहिं पारद्धो, नासंतो वणसंठे साइवो वेच्छइ, तेहिं धम्मो कसितो, संवुद्धो, भसाणं वरिसेइ, आपुच्छिआ गतो जाय अरथाणीए वेव अत्ताणं वेच्छइ, एयं सहो जातो !

इओ य गंधारतो सायगो सयातो जम्मपूमीतो वंदिआ देवहे कणगपडिमातो सुणिआ वधवासेण ठितो, जइ या मतो विद्वाउ या, देवयाए वंसियातो, तुद्धा य सदक्कामियाण गुळियाण सयं देइ, सतो नितो सुणेइ-यीयमए जिणपडिमा गोसीसचंदणमई, सं वदओ एइ, वंदइ, तस्य रोगी जातो, देवदत्ताए पडियरिओ, तुद्धेण से सतो गुळियातो विद्वातो, सो पवइतो ! अन्नया ताए चित्तिर्यं-मम कणगसरिसो वसो भवसत्ति, सतो जच्चकणगवत्ता जाया, पुणो चित्तेइ-भोगे मुजामि, एस रापा ताए मम पिया अमे व गोहा, ताहे पज्जोय रोएइ, त मणंमि काचं गुळियं खाइ, तस्सयि देवयाए कहियं-परिसी रुययइत्ति, सेण सुयन्नगुळियाए दूतो वेसिओ, सा भणइ-येच्छामि ताए तुम, सो नळगिरिणा रत्तिं आगतो, विद्धो, तीए अभिरुइओ, सा भणइ-जइ पडिमं नेसि तो आमि, ताहे पडिमा अन्ना नत्थिचि रत्तिं, वत्तिज्जण पडिगतो, अन्न जिणपडिमक्यं कक्कण आगतो, तस्य ठाणे ठविआ जीवसामिं सुयणगुळियं च गहाय उज्जेणि

पडिगतो, तत्थ नलगिरिणा मुत्तपुरीसाणि मुक्काणि, तेण गंधेण सबे हत्थी उम्मत्ता जाया, तं च दिसं गंधो पइ, जाव पलोयइ ताव नलगिरिस्स पयं विठ्ठं, किंनिमित्तमागतोत्ति ? , जाव चेडी न दीसइ, चेडी नीया नाम पडिमं पलोएह, नवरं अरुछइत्ति निवेदियं, अच्चणवेलाप राया आगतो, पेच्छइ पडिमाए पुष्पाणि मिलाणाणि, ततो निवन्नंतेण नायं— पडिरुवगत्ति, हरिया पडिमा, ततो गेण पज्जोयस्स दूतो पेसितो—न मम चेडीए कज्जं, पडिमं विसज्जेहि, सो न देइ, ताहे पधावितो जेद्धमासे दसहिं राईहिं समं, उत्तरंताण य मरुमि तिसाप खंधावारो मरिउमादत्तो, रत्तो निवेवितं, ततोऽणेण पभायती चितिया, आगया, तीए तिणिण पुक्खराणि कयाणि—अग्गिमस्स मब्बिमस्स पच्छिमस्स, ताहे आसत्थो, आगतो उज्जेणिं, भणिओ य पज्जोओ—किं लोकेण मारिएणं ? , तुज्जं मज्ज य जुज्जं भवतु, अस्सेहिं रहेहिं पाएहिं वा जेण रुच्चइ, पज्जोओ भणइ—रहेण जुज्जामो, ताहे नलगिरिणा पडिकप्पिएणागतो, राया रहेण, ततो रण्णा भणितो—असच्चसंधोऽसि, तहावि ते अज नत्थि मोक्खो, ततो गेण रहो मंडलीए दिन्नो, हत्थी वेगेण पत्थितो, रत्ता रहेण दिन्नो (बिओ), ताहे जं जं पायं उक्खिवइ तत्थ तत्थ राया सरे छुभत्ति, जाव हत्थी पडितो, ओयरंतो बद्धो, निळाले य से अंको कज्जो—उद्दायणराजदासीपतिरिति, पच्छा नियगं नगरं पधावितो, पडिमा नेच्छइत्ति मुक्का, अंतरा वासेण ओन्नद्धो ठितो, ताहे उक्खंदभएण दसवि रायाणो धूलीए पागारे करित्ता ठिया, जं च राया जेमेति तं च पज्जो- यस्सवि दिज्जइ, नवरं पज्जोसवणाप सूएण पुच्छितो—किं अज जेमेसि ? , ताहे सो चित्तेइ—मारिज्जामि, भणइ—किं अज्ज पुच्छिज्जासि ? , सूओ भणइ—राया अज्ज पज्जोसवणत्ति उववासितो, ततो सोइउमारद्धो—मम मायापिया संजयाणि, न

याजियं नया जहा अज पजोसवणसि, अहंनि सावजो सववासं करेमि, रणो कहियं, राया भणइ-आणामि जहा
 सो पुचो, किं पुण !, ममं एवंमि कजेइए पजोसवण येव न सुअइ, ताहे मुको लामितो, पटो प से सोवणो बढो, मा
 तानि अक्खरानि रीसिहंतु, सो य ते विसजो दिओ, तपभिई पट्टबद्धा रायाणो आया, पुंरं मउडवडा भासी । वसे
 यासारचे राया गतो, वरय जो यणिवगनो आगतो सो ताहिं चेव ठितो, ताहे स वसपुरं जायं, एवं वसपुरमुण्यं, तत्थ
 उप्पणा अजरकिसया । सो य रक्खितो ज पिबा से जाणइ सं तत्थेव अहिजितो, पच्छा न तीरइ घरे पदिंति गतो पाठ
 लिपुत्तं, पसारि वेदे खगोवंगे अधीतो, सम्मत्तपारायणो सात्तापारणो जातो, किं बहुणा !, बोइसवि विज्जाकाणानि
 गहिणानि, ताहे आगतो वसपुरं, ते य रायकुलसेवणा नज्जंति रायकुले, तेण सविदियं रणो कयं जहा इमि, ताहे
 कसियवट्ठानं नगरं कयं, राया सयमेव अम्मोगइयाए निगतो, विट्ठो, सकारितो य, अगाहारो य से दिओ, एवं सो
 नगरेण समेण अभिनविज्जंतो अप्पणो घर पचो, तत्थवि बाहिरंहरिया परिसा आइइ, तंयि वंदककलसाइसोभिब, तत्थ
 बाहिरियाए खवट्ठणसाछाप ठितो, खोगस्त अगं पट्टिच्छइ, ताहे वयंसवा मिणा य सवेण पेच्छया आगया, विट्ठपरिबि-
 पण नगरजेण अग्घेण य पूरतो, घर य से दुपयचत्तप्पयहिरण्णादिणा मरियं, ताहे चित्तेइ-अम्मं न पेच्छामि, ताहे
 घरमसिगतो, नायर अमिवाएइ, ताए मअइ-सागंयं दुत्तसि, पुणरमि मज्झस्था येव अच्छइ, सो भणइ-किं न अम्मो !
 तुअ तुट्ठी !, जेण मए पत्तेणं नगरं विट्ठियं बोइसण्ह विज्जाअणाणं आगमे कए, सा भणइ--कहं पुत्त ! मम तुट्ठी भवि-
 स्सइ !, जेण तुमं बट्ठणं सत्ताणं बहकरणमहिज्जितमागतो, खेण ससारो बहिज्जइ तेण कए पूसामि !, किं तुमं विट्ठियायं

पडिउमागतो ? पच्छा सो चित्तेइ-केरिसो कित्तितो वा सो होहिइ ? जामि पढामि जेण माऊणं तुट्ठो भवइ, किं मम लोकेण तोसिएणं ? ताहे भणइ-कहिं सो दिट्ठिवातो ? सा भणइ-साहूणं दिट्ठिवादो, ताहे से नामस्स अक्खरत्थं चित्ति-उमारज्जो-हृष्टीनां चादः दृष्टिवादः, ताव चित्तेइ-नामं पि चेव सुंदरं, जइ कोइ अज्झावेइ अज्झामि, मायावि तोसिया भवइ, ताहे भणइ-कहिं ते दिट्ठिवायजाणंतगा ? सा भणइ-अमहं उच्छुधरे तोसलिपुत्ता नाम आयरिया, सो भणइ-कलं अज्झामि, मा तुब्भे उस्सुग्गा होह, ताहे सो रत्तिं दिट्ठिवायनामत्थं चित्तितो न चेव सुत्तो, वीयदिवसे अइप्पभाए चेव पडित्तो, तस्स य पिउमित्तो अवरगामे वंभणो परिवसई, तेण हिज्जो न दिट्ठतो, अज्ज पेच्छामित्ति उच्छुलट्ठितो गहाय एइ, नव पडिपुत्तातो एगं च खंडं, इमो य नीइ, सो य पत्तो, को तुमं ? अज्जरक्खित्तोऽहं, ताहे सो तुट्ठो अवगूहइ, सागयं ? अहं तुज्झे दहुमागतो, ताहे सो भणइ-अहं सरीरचिंताए निजामि, एयातो उच्छुलट्ठितो अम्माए हत्थे समप्पेज्जाहि, भणेज्जासु य-दिट्ठो मए अज्जरक्खित्तो, अहमेव पढमं दिट्ठो, सा तुट्ठा चित्तेइ-मम पुत्तेण सोहणं मंगलं दिट्ठं, नव पुढा धेत्तवा खंडं च, इयरोऽवि तं चेव चित्तेइ-मए नव अंगाणि अज्झयणाणि वा धेत्तवाणि, दसमं न सबं, ताहे गतो उच्छुधरं, तत्थ चित्तेइ-किह एवमेव अइमि गोहो जहा अयाणंतो ? जो एएसिं सावगो भविस्सइ तेण समं पविसामि, एगपासे अच्छइ पलीणो; तत्थ य ढड्डुरो नाम सावओ ढड्डुरसरो, सो सरीरचिंतं काऊण साहूण पडिस्सयं वच्चइ, ताहे तेण दूरट्ठिएण तिन्नि निसीहियातो कयाओ, एवं च इरियादी ढड्डुरसरेण करेइ, सो पुण मेहावी तं अवधारेइ, सोवि तेणेव कमेण उवगतो, सधेसिं साहूणं वंदणं कयं, सो न वंदितो सावगो, ताहे आयरिएहिं नायं-एस नवसट्ठो, पच्छा

पुच्छति-कस्तौ धम्मागमो !, तेण मणिय-एवस्स सावगस्स मूढातो, साहहिं कहियं-बहा एत्त सेज्जायीए पुत्तो जो
 कल हत्थिखंघेण अमिणीतो, किहत्ति !, ताहे खं सारइ, अहं दिट्ठिवाय अग्गसाइव तुग्गं पासमागतो, आयरिपिहिं
 भणियं-अगहं दिक्खान्मुक्कमेण अग्गसाइज्जइ, मणइ-पय्यासि, सोऽपि परिवाडीए अग्गसाइज्जइ, एवं होव, परिव्याडीए
 अक्कसामि, किंतु मए एत्थ न जाइ पवइव, अन्नत्थ वच्चासो, एव राया ममाणुरत्तो अन्नो य लोको, पच्छा मम बलावि
 नेजा, तन्हा अन्नत्थ वच्चासो, ताहे त गहाय अन्नत्थ गता, एत्ता पत्तमा सेहनिष्फेडिया, एवं तेण अचिरेण काळेण आया-
 राहंणि एक्कारस्स अगाणि अट्ठिज्जिणाणि, (आयइज्जो) दिट्ठियातो तोसलिपुत्ताण आयरियाणं सोऽपि अणेण गहिंतो, तस्य अज्जव-
 इरा सुवति शुगप्पहाणा, सेसिं दिट्ठियादो वट्ठसो अत्थि, ताहे सो तत्थ वच्चइ वज्जेणीमग्गमेणं, तस्य भइगुत्ताण येराणमसि-
 यमुक्कगतो, वेहियि अणुइहिसो-धण्णो कयस्योऽसि, अहं सलिहियसरीरो, नत्थि मम निज्जायतो, तुमं निज्जायगो होहिं,
 तेण तहसि पडिस्सुयं, ताहे अण्णइ, तेहिं काल करेतेहिं अण्णइ-मा वहरसामिणा एम अण्ठेज्जासि, धीसुं पडिस्सए ठितो
 पडिज्जासि, जो तेहिं समं एगमवि रसिं वसइ सो तेण अणुमरइ, तेण पडिस्सुय, कालगते गतो वहरसामिसास, वाहिं
 ठितो, तेऽपि सुविणयं पेच्छंति, तेसिं पुण थेवं सिद्ध जाय, तेहिवि तहेव परिणामियं, आगतो, पुच्छितो-कस्तो !, तोस-
 लिपुत्ताणं पासतो, ते मणत्ति-तुग्गे अज्जरक्खित्ता !, आयं, एत्तु सागयं, कहिं ठितो सि !, वाहिं, ताहे आयरिया भणंति-
 वाहिं ठियाण किं आइ अग्गसाइवं !, तुमं किं न जाणसि !, ताहे सो मणइ-समासमणेहिं अह भइगुत्तयेरेहिं
 मणितो-वाहिं वाएज्जासि, ते वववच्चा जाणंति-मुंदर, न निक्खरणं आयरिया मणंति, अण्णइ, ताहे अग्गसाइवं पयत्तो,

ततो अचिरेण कालेण नव पुत्राणि अहिज्जियाणि, दसमं घेचुमाढत्तं, ताहे अज्जवइरा भणंति—जवियाइं ता करेह, एयमेयस्स परिकम्मं, ताणि पगाढं गणिते सुहुमाणि, ताणिवि जवियाणि तेण च्चउवीसं गहियाणि, एवं ताव सो अज्जाइ। इतो य से अम्मापियरं सोगेण गहितं, उज्जोयं करिस्सामित्ति अंधकारतरं जायं, ताहे ताणि अप्पाहेति, तहवि न एइ, ततो डहरतो से भाया फग्गुरक्खितो, सो पट्टवितो, जइ एह सवाणि पवयंति, ताहे भणति—जइ ताणि पवयंति तो तुमं चेव पढमं पवयाहि, सो पवइतो, अज्जाइ, सो य अज्जरक्खितो जविएसु अतीव घोळितो, ताहे पुच्छइ—भयवं ! दस-मस्स पुवस्स किं गयं ? किं सेसं ? तत्थ विंदुसमुदसरिसवमंदरएहिं दिठ्ठंतं करेति, विंदुमेत्तं गयं, समुदो अच्छइ, ताहे सो विसायमावन्नो-कत्तो मम सत्तो एयस्स पारं गंतुं ? ततो आपुच्छइ—भयवं अहं च वच्चामि, एस मे भाया तत्तो आगतो, ते भणंति—अज्जाहि ताव, एसो निच्चमेव आपुच्छइ, तत्थ अज्जवइरा उयउत्ता—किं ममातो चेव एयं वोच्छि-जंतगं ? ताहेऽणेण नायं जहा मम थोवं आउं, न एस पुणो एहिइ, अतो ममाहितो वोच्छिज्जिहिइ एयं दसमं पुवं, ततो तेण विसज्जितो, पट्टितो दसपुरं पति ।

इतो य वइरसामी दक्खिणावहे विहरइ, तेसिं सिंभाहियं जायं, ततो णेहिं साहू भणिया—मम सुंठिं आणेह, तेहिं आणीया, सा तेण कस्से ठइया, जेमिऊण खादिस्सामि, तं च पम्हुट्ठं, ताहे वियाले आवस्सयं करेत्तस्स मुहपोत्तियाए चालियं, पडियं, तेसिं उवओगो जातो—अहो पमत्तो जातो, पमत्तस्स य नत्थि संजमो, तं सेयं खलु मे भत्तं पच्चक्खाइत्तए, एवं संपेहेइ, दुब्बिभक्खं च वारसवरिसियं जायं, छिन्ना सवतोसमन्ता पंथा, निराहारं जायं, ताहे वइरसामी विज्जाए

आहडपिंड पइदिवसं आणेइ, पच्छा तं सवेसिं पइइयाण देइ, भणइ य-एवं धारस वरिसे भोचवं, भिवखा य नत्थि,
 जइ जाणह वस्सरति सजमगुणा तो मुजइ, अइ आणह नवि सो मत्त पच्चक्खामो, ताहे भणति-किं परिसेण विज्जापि-
 देण मुत्तेण !, मत्त पच्चक्खामोचि, एवं निच्छियववसाया जाया, आयरिपहिं पुत्तामेव नाऊण सिस्सो वइरसेणो नाम
 वेसणेण पइवितो, भणितो य-आहे तुम सयसइस्सनिष्कमं भिवसं लभिसि ताहे जाणेज्जासि-अहा'मइ बुग्भिक्खंति,
 ततो वइरसामी समणगणपरिचारितो एगं पययं चिलमिचमारइ, तत्थ भवं पच्चक्खामोचि, एगो य तत्थ सुइगो,
 सो सान्निहिं बुच्चइ-नुम यच्च, सो नेच्छइ, ताहे सो एगमि गामे तेहिं विमोहितो, पच्छा निरिं चिलगा, सुइगो ताण नय-
 मगेण गंतूण मा तेसिं असमाही होवत्ति तरसेव हेइ सिंलायळे पाओययतो, ततो सो उण्णेण नयणीयमिय विराओ
 अचिरकालेण कालगतो, वेयेहिं महिमा कया, ताहे आयरिया भणति-सुइएण अहो साहितो, तत्थ ते साहुणो पुहु-
 णणीयसइासवेगा जाया, अइ ताच बालेण होतएण एवं कय तो अग्गे कीस न सुंदर करेमो !, तत्थ य वेयया पडि-
 णीया, ते साहुणो सावियारुवेण भसपाणेण निमंतेइ-अअ ने पारणय करेइ, ताहे आयरिपहिं णार्य-अहा अचियसोमा-
 होचि, तत्थ य अग्भासे अओ गिरी, त गया, तत्थ य वेययाए कावस्सगो कतो, सा आगंतूण भणइ-अहो मम अणु-
 गाहो, अच्छइ, तत्थ समाहीए कालगया, ततो इदेण रहेण वेदिया, पयाहिणीकरेतेण तरुवरादीणि दासिह्वाणि कयाणि,
 तेण तस्स रइावत्तो नामं जायं, तम्मि य भयवत्ते अद्धनारायं दस पुया य वोच्छिआ ।

सो वइरसेणो जो वेसितो वेसणेण सो भमंतो सोपारयं पत्तो, ताम य साविया अहिगयजीवाजीवाइया ईसरी, सा

चित्तेइ-किह जीवामो ? न पाडिएकमत्थि, ताहे तग्गि दिवसे सयसहस्सेण भत्तं निष्काइयं, चित्तेइ य-अम्हेहिं सबकालमेत्थ उज्जयं जीवियं, मा इयाणि एत्थ चेव देहवल्याए वित्तिं कप्पेमो, देहवल्कि नाम भिक्षावृत्तिः, नत्थि य पाडिकतो, एत्थ सयसहस्सनिष्फन्ने विसं छोद्वण जेममो तो सनमोक्काराणि कालं करेमो, तं च सज्जियं, न ताव विसेण संजोइज्जइ, सो य साहू हिंढितो तत्थ संपत्तो, ताहे सा दट्ठवुद्धा संपडिलाभेइ तेण परमन्नेणं, तं चेव परमदं साहेइ, सो साहू भणइ-मा भत्तं पचक्खाह, अहं वइरसामिणा भणितो-जया तुमं सयसहस्सनिष्फणं भिक्खलं लभिहिसि (तया पए मुभियरां) ततो पोएण सुभियलं भविस्सइ, ताहे पवइस्सह, एवं मा वारिया, इतो य तद्वियसं चेव पवहणेहिं तंदुला आगया, जातो पाडिकतो, सो साहू तत्थेव ठितो, सुभियलं जायं, ताणि सावयाणि तस्संतिए पवइयाणि, ततो वइरसामिस्स पउत्थयं जायं, वंशो य पवट्ठितो ।

इतो य अज्जरक्खिएहिं दसपुरं गंतूण सतो सयणवग्गो पवावितो मायाभगिणीमाइ, जो सो तस्स खंतो सोवि तेसिं अनुरागेण तेहिं चेव समं अच्छइ, न उण लिंगं गेणइ लज्जाए, किह समणतो पवइस्सं ? एत्थ सम भूयातो सुणहाओ नचुइओ य, किह तासिं पुरतो नगतो अच्छिस्सं ? आयरिया य तं वहुसो भणंति-पउयमु, सो भणइ-जइ समं जुवलएणं कुंडियाए छत्ताएण उवाहणाहिं जंनोवइएण तो पवयामि, आमंति पडिस्सुयं, पवइतो, सो पुण चरण-करणसज्झायमणुयत्तेहिं गेण्हाविययो, ताहे ते भणंति-अच्छइ कडिप्पइणं, सोडवि थेरो भणइ-छत्ताएण विणा न तरामि, ताहे भणंति-अच्छउ छत्तयंपि, करणेण विणा दुक्खलं उचारयासवणं वोसिरिउं, वंभमुत्तगंपि, अवत्तेसं सयं परिहरइ, अन्नया चेइयवंदगा गया,आयरिएहिं पुणं चेउत्त्वाणि गाहियाणि, भणइ-सयं वंदामो एयं छत्तइदं मोचुं, एवं

भणितो सो चित्तेइ--एए मम पुत्तगा नत्तुगा य धंदिज्जंति, अहं कीच न धंदिज्जामि !, ततो सो भणइ--अहं किं अप्प-
 इतो !, ताणि भणंति--कतो पयइयाण छत्तयाणि भवंति !, ताहे सो चित्तइ-एयाणिमि ममं पडिचोयति तो छत्थेमि,
 ताहे पुत्त भणइ--अळाहि पुत्त ! छत्तएण, ततो ते भणंति--अळाहि, जाहे सण्हं होइ ताहे कप्पो सवर्णि कीरु इति, पुणो
 भणति--सोसूण करगिह, ताहे पुत्तेण सणितो--मत्तएण चैव सनासूमिं गच्छइ, एव जंनोयइयपि सोयावेति, आयरिया
 भणंति--ओ अम्हे न याणइ जइ वभणा इति, एवं तेण ताणि सयाणि मुक्कणि, पच्छा ताणि पुणो भणति--सये धंढामो
 सोसूण कडिपइहल, ताहे सो भणइ रहो--सइ अज्जवप्पज्जएहिं मा यदइ, अणो यंदिहिंसि मम, न मुयइ कडिपइहण । तत्थ
 य साइ ॥ स पयक्खायतो, ताहे तस्स कडिपइयधोसिरणइयाए दब्बंतेति--एवं मयगं जो यइइ तस्स महल फलं भवति, तत्थ
 पढभे पयइया सन्नियइया--सुद्धमे भणेज्जाइ--अम्हे एयं यहामो, एव ते सट्ठिया, आयरियसयणयणो भणइ--अम्हे
 यहामो, ततो ते मइठा आयरियसगास पत्ता, आयरिएहिं भणिया--अम्हे सयणयणो किं मा निज्जर पायव !, सुग्गे
 चेय भणइ--अम्हे यहामो, ताहे सो येरो भणइ--किं एत्थ पुत्ता ! यहुया निज्जरा !, आयरिया भणति--आमंति, ततो
 सो भणइ--अहं यहामि, आयरिया भणंति--एत्थ सयसग्गा इप्पज्जति, चेइरुवाणि नगंति, जइ तरसि अट्ठियासेव तो
 यहाहि, अह नाहियासेसि सो अम्हं न सुंदर भवइ, (सो भणइ--) अट्ठियासिस्स, एवं सो थिरो कमो, जाहे सो
 उक्खित्तो ताहे तस्स मग्गतो पयइयातो ठियातो, ताहे सुद्धगा भणंति--सुय कडिपइयं, ताहे सो मइयं मोत्तुमारब्धो, अक्केहिं
 भणितो--मा मोच्चसि, गुरुण न सुंदर होहिइ, तत्थ से अण्णेण कडिपइयो पुरवो काज्जण दोरेण वड्ढो, ताहे सो

लज्जितो तं वहइ, मगगतो मम सुण्हाई पेच्छंति, एवं तेण उवसगो उट्ठितोत्तिकाऊण वूढं, पच्छा आगतो तेहव, ताहे आयरिया भणंति-किं खंता ! इमं ? सो भणइ-उवसगो उट्ठितो, आयरिया भणंति-आणेह साडयं, ताहे भणइ-किं थ साडएणं, दिट्ठं जं दट्ठयं, चोलपट्टगो चेव हवउ, एवं ता सो चोलपट्टयं गेण्हाविओ, पच्छा भिक्खं न हिंडइ, आयरिया चिंतंति-एस भिक्खं न हिंडइ, को जाणइ कयाइ किंची भवइ ? तत्थ एक्कलओ किं काहिइ ? अवि एसो निज्जरं पावेयद्यो, तो तहा कीरउ जहा एस भिक्खं हिंडइ, एगं आयवेयावच्चं पच्छा परवेयावच्चंपि काहिइ, एवं चित्तिता तत्तोऽणेण सघे साहुणो अप्पसागारियं भणिया-अहं वच्चामि, तुज्जे एक्कलया समुद्धिसेज्जाह पुरतो खंतस्स, तेहिं पडि-स्सुयं, ततो खंतस्स पुरतो आयरिया भणंति-तुवमे खंतस्स समं वट्टेज्जह, अहं वच्चामि गामं, एवं गया आयरिया, तेऽवि साहुणो भिक्खं हिंडिऊण सवे एक्कलया समुद्धिसंति, सो चित्तेइ-ममेस दाहिइ, इमो दाहिइ, एक्कोऽवि तस्स न देइ, अण्णो दाहिइ एस वराओ किं लभइ ? एवं तस्स न केणइ किंचि दिन्नं, ताहे आसुरुत्तो न किंचि आलवति, चित्तेइ-एउ कलं ताव मम पुत्तो तो पेक्खह एए जं पावेमि, ताहे त्रियदिवसे आगया आयरिया, ताहे ते भणंति-खंता ! किह ते साहूहिं वट्ठियं ? ताहे सो भणइ-पुत्ता ! जइ तुमं न हंतो तो एक्कपि दिवसं न जीवंतो, एएवि जे अण्णे मम पुत्ता नत्तुगा य तेऽवि न किंचि दंति, ताहे ते आयरिएण समक्खं अंवाडिया, तेऽवि अब्भुवगया, ताहे आयरिया भणंति-आणेह भायणाणि, जह अप्पणो खंतस्स पारणयं आणेमि, ताहे सो खंतो भणइ-किं इह मम पुत्तो हिंडिहिइ ? लोगप्पगांसं न कयाइ हिंडियपुत्तो, भणइ-अहं चेव हिंडामि, ताहे सो अप्पणा खंतो निगतो, सो य पुण लंज्जेसं-

पण्णो पुरावि गिह्णत्तणे, सो य अहिंढतो न याणइ कत्तो दारं वा जदारं वा, ताहे सो एण धरं अवदारेण अतिगतो,
 तत्थ अण्णदिथस पगयं यत्तेह्यं, तत्थ घरसामिणा भणितो-कतो अवदारेण पवइयतो अतिगतो !, घरस्स दार किं नत्थि
 जेण अवदारेण अतीसि !, ताहे तेण तत्थुप्पण्ण चेव भणिय-सिरीए पंतीए कयर दारं अवदारं वा !, जतो अतीति ततो
 सुदरा, गिह्णसामिणा भणिय-देह से भिक्ख, तत्थ लडुगा वत्तीसं लद्धा, ते घेत्तण आगतो, आलोइयमणेण, पच्छा आय-
 रिया मणंति-तुग्ग वत्तीस सीसा होति परपरेण आवळियाठावगा, ततो आयरिएहिं भणितो-ल्लसा ! [जा होह] तुग्गे पुवं
 रावलातो किंचि छहइ सवित्तेस ताहे कस्स देह !, सो भणइ-वमणाणं, एवं चेव अम्ह साहुणो पूयणिजा, एएहिं पढम-
 छाभो दिज्ज, एव होवत्ति सवे साद्रण दिज्जा, ताहे पुणो अप्पणो अद्दाए ओइण्णो, पच्छा अणेण परमम घयमहुसजुत्त
 आणीत्त, तो एप समुदिट्ठो, एव सो अप्पणा चेव हिंढतो लद्धिसपन्नो बहूयं वाळुव्वलाणं आहारो जातो, एव आयरिएहिं
 सप्पायगा पदायिता ॥ तत्थ य गच्छे तित्ति पूसमिसा-एणो दुब्बलिअपूसमिच्चो एणो घयपूसमिच्चो एणो वाथपूसमिच्चो,
 जो दुब्बलितो सो सग्गाएण सरइ, घयपूसमिच्चो घयमुप्पाएत्त, तस्सिमा लद्धी-दघतो ४, दघतो घयमुप्पाएयव,
 खेत्तओ जत्ता वजेणीए, कालतो जिह्वासाढमासेसु, भावतो एगा विज्जाइणी शुष्णिपी, तीसे भत्तणं दिवसे थोवथोवं
 पिंढतेण छहिं मासेहिं धारओ घयस्स उप्पाइतो, वर से वियाइयाए उवजुज्जिदिइ, सा य कळे णा परे वा वियाहिति, एयंमि
 अवसरे तेण जाइय, अण्णं नत्थि, तंप्पि सा इहत्तुद्धा दिज्जा, परिमाणतो जत्तियं गच्छस्स उवजुज्जइ, सो य नितो पुच्छइ-
 कस्स कित्तिएण घएण कळं !, जत्तिय मणेइ तत्तिय आणेइ, वाथपूसमिच्चस्स एमेय लद्धी वत्थेसु उप्पाइयवेसु, दघतो

वत्थं, खेत्ततो वइदेसे नगरे महराए वा, कालतो वासासु सीयकाले वा, भावतो जहा काइ रंडा तीए दुक्खेण छुहाए मरं-
तीए कत्तिऊण एक्का पुत्ती बुणाविया कळं नियंसेहामित्ति, एत्थंतरे सा पूसमित्तेण जाइया, हट्टतुट्टा देजा, परिमाणतो
लद्धी सबस्स गच्छस्स उप्पाएइ । जो दुब्बलियपूसमित्तो तेण नववि पुवा अहिज्जिया, सो ताणि दिवा य रत्तीए झरइ,
एवं सो झरणाए दुब्बलो जातो, जइ सो न झरेजा ताहे तस्स सबं चेव पम्हसेजा, तस्स पुण दसपुरे चेव नियल्लया,
ताणि पुण रत्तवडोवासगणि आयरियाण पासमल्लियंति, ततो ताणि भणंति—अम्हं भिक्खुणो ज्ञाणपरा, तुज्झं ज्ञाणं
नत्थि, आयरिया भणंति—अम्हं चेव ज्ञाणं, एस तुज्झं जो नियल्लतो दुब्बलियपूसमित्तो सो ज्ञाणेणं चेव दुब्बलो, ताणि
भणंति—एस मिहत्थत्तणे निज्झाहारेहिं बलितो आसि, इयाणिं नत्थि निज्झाहारो तेण दुब्बलो, आयरिया भणंति—एस
नेहेण विणा न कयाइ जेमेइ, ताणि भणंति—कतो तुज्झं नेहो ?, आयरिया भणंति—धयपूसमित्तो आणेइ, ताणि न
पत्तियंति, ताहे भणियाणि—एस तुज्झं घरे किं आहारेइ ?, तो ताणि भणंति—निज्झपेसलाइं, ततो तेसिं संवोहिं नाउं
ताण घरे विसज्जितो, एत्ताहे देह, तहेव दाउं पवत्ताणि, सोवि झरइ, तंवि नज्जइ छारे छुभइ, ताणि गाढतरं देति, ततो
निबिन्नाणि, ताहे भणितो—एत्ताहे मा झरह, अंतं पंतं च आहारेह, ताहे सो पुणोवि पुराणसरीरो जातो, ताहे ताण
उवगयं, धम्मो कहितो, सावगाणि जायाणि । तत्थ य गच्छे चत्तारि जणा पहाणा, सो चेव दुब्बलियपूसमित्तो विंझो
फगुरविखतो गोडामाहिलोत्ति, जो सो विंझो सो अतीव मेहावी, सुत्तत्थतदुभयाणं गहणधारणासमत्थो, सो पुण
सुत्तमंडलीए विसूरइ जाव परिवाडीए आलावगस्स एइ ताव पलिभज्जइ, सो आयरिए भणइ—अहं सुत्तमंडलीए विसू-

रामि, जतो चिरेण परिवाडीए आलायगो एउ, तो मम धाणायरियं देह, ततो आयरियहि पुन्वळियपूसमिचो तस्स
 धाणायरियतो दिट्ठो, ततो सो कइषि दियसे धायणं दाऊण आयरियस्स ववट्ठितो भणइ—अम पायणं देतस्स नासइ,
 ज च सधायगघरे नाणुप्येहिंयं तं च सकिय जायं, ततो मम अङ्गरतस्स नयमं पुव नस्सिहिइ, ताहे आयरिया चित्तैति—
 अइ ताप पयस्स परममेहाविस्स एयं अङ्गरतस्स नासइ अन्नस्स चित्तइ चैव, ते सबभोग गया, ततो तेहि गहणधारणा-
 दुय्यल्ल पाऊण सुहगहणधारणानिमित्तं चत्तारि अणुभोगदारा कया, तथा चोक्तं माव्यकृता—“नाऊण रक्खियजो
 माइमेहाधारणासमगपि । किञ्छेणं घरमाणं सुण्णवं पूसमिचपि ॥ १ ॥ अइसयकभोवजोगो माइमेहाधारणाइपरिहीणे ।
 नाऊणभेस्सपुरित्ते खेत्तं कालाणुकवं च ॥ २ ॥ साणुगाहोऽणुभोगे, पीसुं कासी य सुयविभागेण । सुहगहणाइनिमित्त
 नए य सुनिगूहियविभागे ॥ ३ ॥ सविसयमसइहा नयाण तम्मत्तयं च गेणहंता । मज्झता य विरोधं अपरीणामातिपरि-
 णामा ॥ ४ ॥ गच्छेज मा हु मिच्छं परिणामा य सुहुमादिबहुमेए । होब्बाऽसत्ते घेसु न काळिए तो नयविभागो ॥ ५ ॥”
 (विरोधा २२८९-९६) अत्र ‘नए य सुनिगूहियविभागे’ इति न केवल्यनुयोगान् पृथगकर्पाच्च, तथा नयाश्च-नैगमा-
 दीन् सुखप्रदणादिनिमित्तमकार्षीदिति सम्यग्व्यते, कथंभूतानित्याह—सुष्टु निगूहितो—व्याख्यानिरोधेन छत्रीकृतो
 विभागो—व्याकृतापादनरूपो येषां ते तथा तान् । अथ कस्माच्चयान् सुनिगूहितविभागानकार्षीदित्यत आह—‘सचि-
 सप’त्यादि, इह शिष्यास्त्रिविधाः, तद्यथा—अपरिणामा अतिपरिणामाः परिणामाश्च, तत्र ये मन्दमतयोऽगीतार्था अप-
 रिणतजिनवचनरहस्यास्ते अपरिणामा, अतिव्याघापवाददृष्टयोऽतिपरिणामा, सम्यक्परिणतजिनवचना मध्यस्थवृ-

तयः परिणामाः, तत्र येऽपरिणामास्ते नयानां यः स्वः स्वः-आत्मीय आत्मीयो विषयो ज्ञानमेव श्रेयः क्रिया वा श्रेयसी-
त्यादिकस्तमंश्रद्धानाः ये त्वतिपरिणामास्तेऽपि यदेवैकेन नयेन क्रियादिकं वस्त्वभिहितं तदेव तन्मात्रं प्रमाणतया
गृह्यन्तः तथा एकान्तवस्तुप्रतिपादकनयानां परस्परविरोधं च मन्वाना मा मिथ्यात्वं गच्छन्तु, येऽप्युक्तस्वरूपाः परिणामास्ते
यद्यपि न मिथ्यात्वमियति तथापि विस्तरेण नयैर्व्याख्यायमानैर्ये सूक्ष्माः सूक्ष्मतराश्च तस्मैदास्तान् ग्रहीतुमशक्ता भवे-
युरित्यार्यरक्षितैः कालिके इत्युपलक्षणं उत्कालिके च नयविभागो-नयगतविस्तरव्याख्यारूपो न कृत इति ॥ यदुक्तम्
'अनुयोगस्ततः कृतश्चतुर्ङ्ग' इति तत्रानुयोगचातुर्विध्यमुपदर्शयति मूलभाष्यकृत—

कालियसुअं च इसिभासिआइं तइओ अ सूरपन्नत्ती ।

सवो अ दिट्ठिवाओ चवत्थओ होइ अनुओगो ॥ १२४ ॥ (सू. भा.)

जं च महाकप्पसुअं जाणि अ सेसाणि छेअसुत्ताणि । चरण-करणाणुओगत्ति कालिअत्थे उवगयाणि ॥ ७७७ ॥

कालिकश्चतुर्ङ्ग-एकादशाङ्गरूपं, चरणकरणानुयोगरूपमिति गम्यते, तथा ऋषिभाषितानि-उत्तराध्ययनादीनि, धर्म-
कथानुयोग इति वाक्यशेषः, तृतीयोऽनुयोगः-कालानुयोगः, स च सूर्यप्रज्ञसिः, उपलक्षणमेतत् चन्द्रप्रज्ञस्यादिरपि, तथा
सर्वश्च दृष्टिवादश्चतुर्थो भवत्यनुयोगः, ऋषिभाषितानि धर्मकथानुयोग इत्युक्तं, ततश्च महाकल्पश्रुतादीनामपि ऋषिभाषित-
त्वात् दृष्टिवादादुद्भूतं तैस्तेषां प्रतिपादितत्वात् धर्मकथानुयोगत्वप्रसङ्ग इत्यत आह-यच्च महाकल्पश्रुतं यानि च शेषाणि
छेदसूत्राणि-कल्पादीनि तानि सर्वाण्यपि चरणकरणानुयोग इति मन्तव्यानि । इयाणि जहा देविद्वंद्वदिया अजरविख्या

तथा भग्नइ—तै विहरंता महुंरं गया, तत्थ सूयगुहायाणमंतरपरे ठियां । इतो य सको देयराया महाविदेहे सीमधरसामि आपुच्छइ निगोयजीवे, जाहे निगोयजीवा मगवया यागरिया ताहे भणइ—अस्थि पुण भरहे थासे कोइ निगोए एवं वागरेजा ? , भयवया भणियं—अस्थि अजरविसया, ततो सो माहणरुवेण आगतो, तं च घेररुवं करेऊण पघइएसु निगएसु अति-गतो, ताहे सो वंदित्ता पुच्छइ—भयवं ! मग्घा सरीरे महछो इमो दाहो, अहं च मवं पच्चक्खाएजा, ता जाणाह मम केत्तिय आहं होअ !, जविण्हिं किर भणिया आतसेदी, तत्थ उवउत्ता आवरिया, जाय पैच्छइ आहं धरिससयमहिंयं दो विमि, ताहे चित्तेइ—मारहो एस मणूसो न भयति, विजाहरो याणमतरो या, जाय दो सागरोषमाइ ठिई, ताहे सुमयाओ हत्थेहिं उक्खितो तोहिं कहिय, ततो इहमागतो, तं इच्छामि सोहं निगोयजीवे, ताहे कहा जहा महाविदेहे सीमधरसामी पुच्छितो तोहिं कहिय, ततो इहमागतो, तं इच्छामि सोहं निगोयजीवे, ताहे कहा जहा महाविदेहे सणाहं मरइति, इयानिं यच्चामि, आयरिया भणति—अच्छइ मुहुत्तगं जाव सजया पंति, एसाहे पुक्कहा, सजया ते थिरा मयंति, जहा एसाहेवि देविंदा एति, ताहे सो भणइ—अइ ते मम पैच्छति तेण चेव अम्मसत्तसेण नियाण काहिंति, तेण यच्चामि, तो चिंप काहं वच्च, ताहे दिवा गंधादी परिकिण्णा, उवस्सयस्स अन्नतोहुत्तं पार कयं, ततो गओ, ताहे आगया सजया, ते पुच्छंति—कहिं एयस्स दार !, आवरिण्हिं दाहिता—इतो एह, सिद्धं च जहा सको आगतो, ते मयंति—अहो अन्नेहिं न दिदो, कीस मुहुत्तमेस न धरितो !, तं चेव साहइ, जहा अणसत्ता मणुया नियाण काहिंति, पाछिहरं काळणाइगतो, एवं देविंदवंदिया । ते कयाइ विहरता दसपुर गया, महुंराए अकिरियागवी उट्ठितो, जहा नरिय माया

नत्थि पिया एवमादिणाहियवादी, तत्थ संघसमवातो कतो, तत्थ वादी नत्थि, ताहे संघेण संघाडओ अजरक्खियसगासं पेसितो, ताहे जुगप्पहाणे ते गंतूण तेसिं साहित्ति, ते य महत्ता, ताहे तेहिं गोट्टामाहिलो पयडितो, तस्स वायलद्धी अत्थि, तेण गंतूण सो वादी निगहितो, पच्छा सावगेहिं गोट्टामाहिलो धरितो, तत्थेव वासारत्तं ठिओ, इतो य आयरिया चित्तेति-को गणहरो भवेज्जा !, ताहे दुब्बलियापूसमित्तो समिक्खितो, जो पुण से सयणवग्गो तेसिं गोट्टामाहिलो फगुरक्खितो वा अभिमतो, ततो आयरिया सबे सदावइत्ता दिट्ठं करेति, जहा तिन्नि कुडा-निप्फावकुडो तेल्लकुडो घय-कुडो य, ते पुण तिन्निवि हेट्टाहुत्ता निप्फावा सबेवि निंति, तेल्लमवि नीइ तत्थ पुण अवयवा लगंति, घयघडे वहुं चेव लगइ, एवामेव अज्जो ! दुब्बलियापूसमित्तं प्रति सुत्तत्थतदुभएसु निप्फावकुडसमाणो अहं जातो, फगुरक्खियं प्रति तेल्लकुडसमाणो, गोट्टामाहिलं पति घयकुडसमाणो, अतो मम सुत्तेण अत्थेण य उववेतो दुब्बलियपूसमित्तो तुज्झं आयरितो भवतु, तेहिं पडिच्छियं, इयरोऽवि भणितो-जहाऽहं वडितो फगुरक्खियस्स गोट्टामाहिलस्स य तहा तुमे वडियव्वं, ताणिवि भणियाणि-जहा तुज्झे मम वडियाणि तहा एयस्सवि वट्टेज्जह, अविय-अहं कए वा अकए वा न रूसामि, एस पुण न खमेहिइ, अतो सुतरामेव एयस्स वट्टेज्जह, एवं दोवि वग्गे अप्पाहित्ता भत्तं पच्चक्खाइउं देवलोगं गया, गोट्टामाहिलेण सुयं जहा आयरिया कालगया, ताहे आगतो पुच्छइ-को गणहरो ठवितो ?, (संघेण कहियं-दुब्बलियापूसमित्तो) कुडगदिट्ठतो य सुतो, ताहे वीसुं पडिस्सए ठाइरण पच्छा आगतो, ताहे तेहिं सबेहिं अब्भुद्धितो, भणितो य-इहं चेव ठाहि, ताहे नेच्छइ, ततो सो बाहिं ठितो अन्ने वुग्गाहेइ, ते न सक्केइ वुग्गाहेउं । इतो अ आयरिया

अथयोरिति करेति, सो न सुणइ, भणइ य-तुग्गे निष्कावकुटगा, चाहे तेसु चट्टिएसु विग्गे अणुभासइ, तं सुणेइ, अट्टमे कम्मपवायपुवे कम्मं पच्चिजइ, जहा कम्मं पञ्चइ, जीवस्स य कइं वथो !, एएथ विचारे सो अभिनिवेसेण अज्झा मत्ततो पक्यतो य निणहतो जातो ॥ अनेन प्रस्तायेन क एते निन्हवा इत्याशङ्कापनोदाय तान् प्रतिपिपादयिपुराह-पधुरय पपस अधस समुच्च पुग तिग अबद्धिआ चेथ । सत्तेए निणहगा खलु तित्थग्गि न वद्धमाणस्स ॥ ७७ ॥

एकेन समयेन क्रियाऽध्यासितरूपेण वस्तुनोऽनुत्पत्तेः प्रसूतसमवैधोत्पत्तेर्बहुषु समयेषु वस्तूत्पत्तिमधिकृत्य रत्ताः—सका यधुरसाः, दीर्घकाऽव्यग्रसूतिप्ररूपिण इत्यर्थः, 'पपस'सि पूर्वपदलोपात् जीवप्रवेद्याः प्रवेद्याः, यथा महाधीरो घोर इति, एक एव धरमप्रदेशो जीव इत्यभ्युपगमात् जीवाः प्रदेशो येषां ते जीवप्रवेद्या निन्हवाः, धरमप्रवेशजीवप्ररूपिण इति इदयम्, 'अधस'सि उत्तरपदलोपादन्यकमताः अव्यक्ता, यथा भीमयेनो भीम इति, व्यक्तं—सकुट न व्यक्तमव्यक्तम्—अरकुट, अव्यक्त मत येषां ते अव्यक्तमताः, सयसाधयगमे सम्मिग्गयुञ्जय इति भावः, 'समुच्छेय'सि उत्तरपदनन्तर सामस्येन उत्-प्रावत्येन प्रकर्षेणेत्यर्थः छेदो—विनाशः समुच्छेदस्त्वमधीयते विदग्धि वा 'सद्धेसी'त्यणि सामुच्छेदाः, क्षण-क्षयिभावप्ररूपका इतियावत्, 'पुग'सि उत्तरपदलोपादेकसमये द्वे क्रिये समुद्धिते द्विक्रियं तदधीयते तद्वेदिनो वा द्वे क्रियाः, कालामेदेन क्रियाद्वयानुभवप्ररूपिण इत्यर्थः, 'तिग'सि त्रैराशिकाः, जीवाधीयनो जीवभेदात् प्रयो राशयः समाहृतास्त्रि-राशि तत्प्रयोजनं येषां ते त्रैराशिकाः—राशित्रयव्याख्यायका इति भावना, 'अवद्धिगा चेय'सि स्पृष्टं जीवेन कर्म न स्कन्धवन्धवत् वद्धमवज्ज, अवज्जमेयामस्मीति अवद्धिका, 'अतोऽनेकस्वरा'द्वितीकप्रत्ययः, स्पृष्टकर्मविपाकप्ररूपका

इत्यर्थः, ससैते-अन्तरोदिताः, उपलक्षणमेतत् तेनोपधानापलापिनोऽपि, 'निणह्या खलु'ति तीर्थंकरभाषितमर्थमभिनिवे-
शात् निन्हवते-प्रपञ्चतोऽपलपन्तीति निन्हवाः, एते च मिथ्यादृष्टयः सूत्रोक्तार्थापलपनात्, उक्तं च—“सूत्रोक्तस्यैक-
स्याप्यरोचनादक्षरस्य भवति नरः । मिथ्यादृष्टिः सूत्रं हि नः प्रमाणं जिनाभिहितम् ॥ १ ॥” खल्विति विशेषणे, किं
विशिनष्टि ?—एते साक्षादुपात्ता उपलक्षणसूचिताश्च देशविसंवादिनो द्रव्यलिङ्गेनाभेदिनो निन्हवाः, बोटिकास्तु वक्ष्य-
माणाः सर्वविसंवादिनो द्रव्यलिङ्गतोऽपि भिन्ना निन्हवा इति, तीर्थे वर्द्धमानस्य, पाठान्तरं 'एतेसिं निगमणं वोच्छामि
अहाणुपुवीए' इति ॥ साम्प्रतं येभ्य एते सप्त समुत्पन्नास्तान् प्रतिपादयन्नाह—

बहुरय जमालिपभवा जीवपएसां य तीसगुत्ताओ । अवत्ताऽऽसाढाओ सामुच्छेथाऽऽसमित्ताओ ॥ ७७९ ॥

गंगाओ दोकिरिया छलुगा तेरासिआण उप्पत्ती । थेरा य गुट्टमाहिल पुट्टमवद्धं परुविति ॥ ७८० ॥
बहुरता जमालिप्रभवाः, जमालेराचार्यात् प्रभवो येषां ते तथाविधाः, जीवप्रदेशाः पुनस्तिष्यगुप्तादुत्पन्नाः, अव्यक्ता
आपाढात्, सामुच्छेदा अश्वमित्रात्, गङ्गात् द्वैक्रियाः, पडुल्लाकात् त्रैराशिकानामुत्पत्तिः, स्थविराश्च गोष्ठामाहिलाः स्पृष्ट-
मवद्धं, कर्मेति गम्यते, प्ररूपयन्ति, पाठान्तरं—'पुट्टमवद्धं परुविसु' किमुक्तं भवति ?—अवद्विका गोष्ठामाहिलात्
संजाता इति ॥ साम्प्रतमेते निन्हवा येषु स्थानेषूत्पन्नास्तानि प्रतिपादयन्नाह—

सावत्थी उसभपुरं सेअविआ मिहिल उल्लुगातीरं । पुरिमंतरंजि दसपुर रहवीरपुरं च नयराई ॥ ७८१ ॥
जमालिप्रभवानां निह्वानां उत्पत्तिस्थानं श्रावस्ती, तिष्यगुप्तप्रभवानामुपभपुरं, अव्यक्तमतानां श्वेतविका, सामुच्छे-

दानां मिथिला, द्वैक्रियाणामुदुकातीरं, त्रैराशिकानां पुरमन्तराजिका, गोष्ठामाहिलस्य दक्षपुर, चर्यापञ्चमिनां धोटिकानां
रथवीरपुरं, वक्ष्यमाणानामपि धोटिकानामुत्पत्तिस्थानाभिधानं छाष्यार्यं, एतानि यथाक्रमं निन्दयानामुत्पत्तिस्थानानि-
नगराणि ॥ अथ भगवतः समुपजातफेवलस्य परिनिर्णयस्य च का स्थिता कालेन निन्द्यो जात इति प्रतिपादयन्नाह—
चउदस सोलस धासा चउदस धीसुत्तरा यदुणिण सया । अद्वाधीसा य दुये पंचेय सया य चोभाला ॥७८२॥
पंचसया चुलसीआ एयेय सया नमुत्तरा हुंति । नाणुप्पसीह दुये वप्पणा निमुप सेसा ॥ १८३ ॥

भगवतो वर्द्धमानस्थानितो ज्ञानोत्पत्तेरारम्य यावच्छतुर्दश वर्षाणि अतिक्रान्तानि तावदग्रान्तरे प्रहुरवाः समुत्पेदिरे,
एवं प्रतिपदमक्षरगमनिका कार्यो, भाषार्यसथयम्—ज्ञानोत्पत्तेरेवारम्य पोरुवायर्पात्यये जीयमवेद्याः, समुत्पन्नाः, भगवति
निर्णये चतुर्दशोत्तरवर्षस्यतातिक्रमे अव्यक्तमताः, विंशत्युत्तरद्विषवर्षस्यतातिक्रमे सामुष्टेदाः, अष्टाविंशत्युत्तरद्विषवर्ष-
स्यतात्यये द्वैक्रियाः, चतुस्वार्यादिशदधिकपञ्चवर्षस्यतात्यये त्रैराशिकाः, चतुरशीत्यधिकपञ्चवर्षस्यतात्यये अषष्टिकाः, पद्
चैव स्रतानि नयोत्तराणि धोटिकानां, नाणुप्पसीर्हत्यादि, आचौदो निन्द्यो अमालितिष्यगुसामिधौ यथाक्रमं ज्ञानो-
त्पत्तेरारम्य चतुर्दशपोरुवायर्पातिक्रमे जातो, शेषास्त्वव्यक्तादयो निर्णये भगवति यथोक्तकालातिक्रमे इति ॥ अधुना
सूचितमेवार्थं मूलभाष्यकृत् यथाक्रमं स्पष्टयन्नाह—

चउदस धासाणि तया जिणेण वप्पाविपस्स नाणस्स । तो वधुरयाण दिद्दी सावत्थीए समुप्पन्ना ॥१८४॥ (मू. भा.)

जिनेन भगवता महावीरेणोत्पादितस्य ज्ञानस्य यदा चतुर्दश वर्षाणि गतानि तदा बहुरतानां दृष्टिः श्रावस्त्यां नगर्यां समुत्पन्ना ॥ यथोत्पन्ना तथोपदर्शयन् सद्ग्रहगाथामाह—

जिह्वा सुदंसण जमालिऽणुज्ज सावत्थि तिंदुगुज्जाणे । पंच सथा य सहस्सं ढंकेण जमालि सुत्तूणं ॥ १२६ ॥ (सू. भा.)
कुंडपुरं नगरं, तत्थ सामिस्स जेह्वा भगिणी सुदंसणा णाम, तीसे पुत्तो जमाली, सो सामिस्स मूले पद्यइतो पंचहिं सएहिं समं, तस्स सामिणो धूया अणोज्जंगी नाम पियंदंसणा, सावि तमणु पद्यइया सहस्सपरिवारा, जहा पन्नत्तीए तहा भाणियधं, एक्कारस अंगा अहिज्जिया जमालिणा, सो सामिं आपुच्छिज्जण पंचसयपरिवारो सावत्थि गतो, तत्थ तिंदुगे उज्जाणे कोट्टगे चेइए समोसढो, तत्थ से अंतपंतेहिं रोगो जातो, न तरइ निसन्नो अच्छिउं, तो समणे भणियाइतो—सेज्जासंथारयं करेह, ते काउमारज्जा, अत्रान्तरे जमालिर्दाहज्वराभिभूतस्तान् विनेयान् पप्रच्छ—संस्तुतं न वा ? , ते उक्क-
वन्तः—संस्तुतमिति, स चोत्थितो जिगमिपुरद्धसंस्तुतं दृष्ट्वा क्रुद्धः क्रियमाणं कृतमित्यादि सिद्धान्तवचनं कर्मोदयतो वितथमिति चिंतयामास, क्रियमाणं कृतमेतद्भगवद्भूतं वितथं, प्रत्यक्षविरुद्धत्वात्, अश्रावणः शब्द इति वचनवत्, तथाहि—अर्द्धसंस्तुतः संस्तारोऽसंस्तुत एव दृश्यते, ततः क्रियमाणत्वेन प्रत्यक्षसिद्धेन कृतत्वधर्मोऽपनीयते इति प्रत्यक्ष-
विरुद्धता, ततो यद्भगवानाचष्टे—क्रियमाणं कृतमित्यादि तदनुतं, किन्तु कृतमेव कृतमिति, उक्तं च भाष्यकृता—“सकलं चिय सत्थारो न कज्जमाणो कतोत्ति मे जग्घा ।” (वि. २३०८) अन्यच्च—यदि क्रियमाणं कृतमित्यभ्युपगमस्ततः कृत-
स्यापि करणक्रिया प्रपन्ना, तथा च सत्यनुमानविरोधाद्यनेकदोषप्रसक्तिः, तथाहि—न कृतं क्रियमाणमग्रेऽपि भावात्

चिरन्तनघटवत्, अथ कृतस्यापि करणक्रिया तर्हि कृतत्वाविशेषावाकालमपरिसमाप्तिः, आह च—“अस्तेह कज्जमाणं कयति तेणेह विज्जमाणस्स । करणकिरिया एवञ्चा, तथा च बहुदोसञ्चावत्ती ॥ १ ॥ कयमिह न कज्जमाणं, सबभावातो चिरत्तणघटोप । अहवा कयपि कीरइ, कीरत्त निच्च न व समत्ती ॥ २ ॥” (विशेषा २३०९-१०) अपिच—कृत-मिति करणक्रिययोर्चीर्णमुच्यते, ततो यदि कृतं ततः क्रियमाणत्वायोगः, करणक्रियोर्चीर्णतया करणक्रियाया वैकल्याद्, अन्यच्च—कृतमिति यदस्ता कर्मत्वयस्यातीते काले निर्वाचितमिति प्रतिपन्नम्, अथ च क्रियमाणं पूर्वमभूतं सम्प्रति भयदुपलभ्यते ततः कर्मत्वयस्यायोगः, इतश्चायोगो—घटादीनां कर्तुमारब्धना द्रायीयसा कालेन परिनिष्पन्नतयोपलभ्येः क्रिया-प्रथमसमय एव करणक्रियोर्चीर्णत्वायोगात्, तथाहि—नारभक्रियाप्रथमसमय एव घटादयः परिनिष्पन्नाः समुपलभ्यन्ते, नापि श्लिषकाद्यस्त्रायां, किन्तु विवक्षिते क्रियाचरमसमये इति, तथा चोक्तम्—“किरियायेकलं पिय पुदमभूयं च दीसए होव । दीसए दीहो य जओ किरियाकालो घटाईण ॥ १ ॥ नारंभेच्चिय दीसइ न सिवाएच्चाए दीसइ तदते । सो नहि किरियाकाले कज्ज जुएं तदन्तमि ॥ २ ॥” (विशेषा २३११-२) एवं स्वमतं युक्तिमिरुपस्थाप्यैवमेव प्ररूपणा प्रकार, स चेत्यं प्ररूपयन् स्वगण-स्थधिरैरिदमुक्ताः—हे भाचार्य ! क्रियमाण कृतमित्यादि मगवद्भजनमवितथमेव, मत्त्वच्चिरुद्धत्वायोगात्, तथाहि—क्रिय-माणं नाम क्रियाविष्टमुच्यते, तथादि क्रियमाणं न कृतमित्यन्युपगमस्तर्हि क्रियावैकल्यप्रसक्तिः, कार्योत्पादनार्थं हि क्रिया, प्रथमक्षणभाविन्या च क्रियाया कार्यं नोत्पादितं क्रियमाणस्य कृतत्वानन्युपगमात्, तथादि प्रथमे क्रियाक्षणे कार्यं नोत्पन्नं तत उत्तरेष्वपि क्रियाक्षणेपु तत्त्वोत्पत्तिर्मा भूतु, को हि तस्मादुत्तरासां क्रियाणामात्मनि रूपविशेषो येन प्रथमया

नीत्यादितं ताभिरुत्पाद्यते !, ततः सर्वदा कार्योत्पत्त्ययोगतः क्रियावैफल्यप्रसक्तिः, अथ च दृष्टा कार्यस्योत्पत्तिः, विवक्षिते क्रियाचरमसमये घटादर्दशनात्, ततः प्रथमसमयेऽपि किञ्चिदुत्पन्नमिति प्रतिपत्तव्यं, यच्चोत्पन्नं तन्नोत्तरक्रियामिरूपाद्यते, निष्पन्नस्योत्पाद्यत्वायोगाद्, अन्यथा सर्वासामप्युत्तरक्रियाणां तत्रैव क्षय इति कार्ययोगः, ततो यत् यस्मिन् समये कार्यं कर्तुमारब्धं तत्तस्मिन् समये परिनिष्ठाभियत्तीति न क्रियमाणं कृतमित्यादिभगवद्ब्रुवन् प्रत्यक्षविरुद्धं, यदप्युक्तम् 'अन्यच्च यदि क्रियमाणं कृतमित्यभ्युपगम इत्यादि' तदप्यसम्यक्, कृतस्य सतः करणक्रियानभ्युपगमात्, न खलु वयं करणक्रियोत्तीर्णं सन्तं क्रियमाणत्वेनाभ्युपगच्छामः, किन्तु यत् यस्मिन् समये कर्तुमारभ्यते तत्तस्मिन्नेव समये तद्योग्यक्रियायोगतः परिनिष्पत्तिमुपैतीत्येतद्ब्रुवामः, तथा च कुतोऽनुमानविरुद्धत्वादितोपासद्धः ?, एतेन यदप्युक्तम्-'अपि च कृतमिति (कृतमित्यादि'तत्र) करणक्रियोत्तीर्णस्य सतः क्रियमाणत्वानभ्युपगमात्, अन्यथा तूभयमप्यविरुद्धं, पूर्वसमये असतः कर्तुमारभ्यमाणत्वात् क्रियमाणत्वं, तस्मिन्नेव च समये परिनिष्ठामभ्युपगतमतः कृतत्वमिति, यच्चोक्तम्-'अन्यच्च कृतमिति वदतेत्यादि', तदप्यसमीचीनं, कृतं हि नाम करणक्रियोत्तीर्णं, यच्च यस्मिन् समये क्रियमाणं तत्तस्मिन्नेव समये करणक्रियाया उत्तीर्णं, भूयः करणक्रियानपेक्षणात्, न च चिरकालनिर्वोचितमेव कृतमुच्यते, भूतमात्रे कप्रत्ययविधानात्, सा च भूतमात्रता क्रियमाणेऽपि करणक्रियोत्तीर्णत्वेनाविशिष्टेति न कप्रत्ययासम्भवः, यदप्यवादीत् 'इतश्चायोगो-घटादीनां कर्तुमारब्धानामित्यादि' तदपि निविडजडिमावबोधकं, यतः—प्रतिसमयमन्यदन्यद्विलक्षणं कार्यं तत्तत्सामग्रीवशादुपजायते, तथाऽप्यक्षतो दर्शनात्, यच्च यस्मिन् समये कर्तुमारभ्यते तत्तस्मिन्नेव समये निष्ठासुपगच्छति, यच्च दीर्घः क्रियाकालो दृश्यते स प्रति-

समयभाविनां परस्परविलक्षणानां यद्गुणानां कार्यानां, न त्वेकस्य, तेन यदुच्यते—‘यदि क्रियमाणं कृतं तर्हि घटाः प्रथमसमय एव क्रियमाणः कृत इति परिपूर्णे उपलभ्येत, न चोपलभ्येत, तस्मात्संवत्सारमिति तदपाकृतमवश्येयं, प्रथमसमये घटस्य करणानारम्भात्, चरमसमये हि घटाः कर्तुमारब्धाः, स च तस्मिन् समये उपलभ्यते एव, प्रथमसमये तु मृत्पिण्डादिकं कर्तुमारब्धम्, अन्यारम्भे च कथमन्यदुपलभ्यते !, न खलु घटाः पटारम्भे समुपलभ्यो भवति, तर्हि च—“पइसमउप्प-
ज्ञाणं परोप्परविलक्खणाण सुवद्गुणं । दीहो किरियाकळो एइ दीसइ किं य कुभस्स ! ॥ १ ॥ अन्नारम्भे अन्नं किह्व दीसइ जइ पढो पढारम्भे ! । सियगादओ न कुमो किह्व दीसइ सो तदच्चाए ॥ २ ॥” (विघोपा २३१५-६) लोफल्लु मृत्पिण्डादीन्यपि कार्यानि घटकार्येनूयायीनीति घटत्वेनाप्यवस्यति, भवानपि च स्पृष्टमति तथा व्यपहारपतिसः सन् तथैवानेकप्रभूतकार्यक्रियाफलमतिद्विधीयासं काष्ठं घटे लगयति, आह—“पइसमयफज्जकोठीनिरयेक्खो घटगया-
भिळासोऽसि । पइसमयफज्जकाल धूळमाइ धटंमि छाप्सि ॥ १ ॥” (विघोपा २३१८) भगवद्वचनं च निश्चयमतानुगतं, तदेव च प्रमाणीकुर्वन्निः साधुभिरपि यत् यत्र नमोर्वेशे यस्मिन् समये आत्मीयदुमारब्ध तस्य तस्मिन् समये समा-
स्तीर्णमेवेति तत्त्वमपेक्ष्य गुह्यमान् प्रत्ययादि—आत्मीर्णः संस्कारक इति, ततो न कश्चिदेषः । एवं सो जाहे न पडियज्जइ ताहे असइहता तस्स ययण गया सामिसगास, अण्णे तेणेव समं ठिया, पियदंसणावि तथेय ढंको नाम कुम्भकारो समणोचासतो तस्स घरे ठिया, सा यंदिसमागया, तपि तहेव पक्खवेइ, सा तस्साणुराणेण भिच्छं पडिवन्ना अज्जाणं पडिकहेइ, तं च ढक भणइ, सो चित्तेइ—एसा विपडिवन्ना नाहयपण, ताहे सो भणइ—अहं न याणामि एवं विसेस-

तरं, अन्नया कयाइं तीसे सज्जायपोरिसिं करंतीए ढंकेण भायणाणि उपत्तंतेण ततोहुत्तो इंगालो छूढो, ततो तीसे संघा-
डीए एगदेसो दह्दो, सा भणइ-सावय ! किं ते संघाडी दह्दो ? ताहे सो सवित्थरं पणवेइ, सा संघुज्जा, तहत्ति पडिसु-
णइ, इच्छामि सम्मं पडिचोयणा, ताहे सा गंतूण जमालिं पन्नवेइ बहुविहं, सो जाहे न पडिवजाइ ताहे सा सहस्सपरि-
चारा सेससाहुणो अ सामिसगासं गया, इयरोडवि एगागी चंपं नगरीं गतो, तत्थ सामिस्स अटूरसामंते ठिच्चा सामि
भणइ-देवाणुप्पियाणं वहवे अंतेवासी समणा छउमत्थावक्केमेण वक्कंता, नो खलु अहं तहा छउमत्थावक्केमेणमवक्कंते, अहणं
उप्पन्ननाणदंसणधरे अरहा जिणे केवली भवित्ता केवलिवक्केमेण अवक्कंते, तए णं भयवं गोयमे जमालिं एवं वयासी-
नो खलु जमाली ! केवलिस्स नाणे वा दंसणे वा सेलथंभादिणा आवरिज्जइ, जइ णं तुमं जमाली ! उप्पन्ननाणदंसणधरे
ता णं इमाइं दो वागरणाइं वागरेहि-सासए लोए ? असासए जीए ? असासए जीए ? तए णं से जमाली
भयवया गोयमेणं एवं वुत्ते समाने खुभिए नो किंचि पडिवयणं दावं संचाएइ, तुस्सिणीए चिट्ठइ, ततो भयवं महावीरे
जमाली एवं वयासी-अत्थि णं जमाली ! मम वहवे अंतेवासी छउमत्था जे पभू एयंवागरणं वागरित्तए जहा अहं, नो पुण
एयप्पगारं भासं भासित्तए, सासए लोए जमाली, जं न कयाइ नासी न कयाइ न भवइ न कयाइ न भविस्सइ, किंतु भुवि
भवइ य भविस्सइ य, असासए लोए, जणं उस्सप्पिणी भवित्ता ओसप्पिणी भवइ ओसप्पिणी भवित्ता उस्सप्पिणी भवइ,
सासए जीए जमाली !, जन्नं न कयाइ नासी जाव न भविस्सइ य, असासए जीए, जं नेरइए भवित्ता तिरिक्खजोणीए
भवइ तिरिक्खजोणीए भवित्ता मणुस्से भवति, मणुस्से भवित्ता देवे, सो य जमाली सामिस्स एवमाइक्खमाणस्स एय-

गढं नो सदपह, असदहते साक्षित्स अतिथातो अवकमह, अयकमिचा यद्विं अयकमाउन्मापणादिं मिच्छत्ताभिनिवेशेण
 अप्पाणं पर च पुग्गाहेमाणे पद्दइ वासाइ सामत्तपरियाणं पावणिचा यद्विं छट्ठमाईदिं अप्पाणं भाविचा अद्धमासियाए
 संलेहणाए अत्ताण शोसिचा तस्स ठणस्स अणालोइयपडिक्कंते काल किचा उंतए कप्पे तेरससागरोपमट्ठिईप किपिसप्पसु
 देवेसु चपपत्तो ॥ अक्षराणि त्येय नीयंते-ज्येष्ठा--महती सुदर्शनाभिधाना भगवतो भगिनी तस्याः पुत्रो नाम जमालि, तस्य
 अनयद्याद्री नाम भगवतो बुद्धिवा गृहिणी, अन्ये तु व्याचक्षते--ज्येष्ठा सुदर्शना अनयद्याद्रीति जमालिगृहिणीनामानि,
 धायस्सो नगर्या त्तिंदुकोयाने, जमाळेनिहुयस्स दृष्टिरस्सप्पेति वाक्पयक्षेण, सउ पण शतानि साधूना सहस्रं चार्धिकाणाम्,
 यत्तेषां च मध्ये वा त्ययं न प्रतिबुद्धः स जमाळं मुक्त्वा क्षेपः सर्वोऽपि ठट्ठेन प्रतिषेधितः । गतः प्रथमो निरुधः ।
 साम्प्रतं द्वितीयं प्रतिपादयति—

सोलस वासाणि तया जिणेण उप्पादिअस्स नाणस्स । जीवपएसिअविद्दी उलसभपुरन्धी समुत्पप्पा ॥१२७॥ (मू. भा.)

निनेन भगवता महावीरेणोत्पादितस्य शानस्य-केयलशानस्य यदा वोढवा वर्षाणि अतिक्रान्तानि तदा जीवपदेक्षि-
 क्कट्टि. कप्पमपुरे समुत्पप्पा । कथमुत्पप्पा !, रापणिहं नगर, ताथ गुणसित्तयं चेइयं, तंमि यस्स नाम भयवंतो आयरिया
 वोइसपुयी तमोसदा, तस्स सीसो तीसगुत्तो नाम, सो आयप्पयायपुत्ते इमं आउवगमग्गद्दाइ--'एगे भते ! जीवप्पप्से
 जीयेत्ति वचयं सिया !, नो इण्ठे समट्ठे, एवं दो जीवप्पप्पा तिस्सि सत्तेज्जा असत्तेज्जा धा जाव एगपएसुणेऽयिय णं नो
 जीयेत्ति वचयं सिया, जग्हा कसिणे पडिपुत्ते सोगागासपप्सत्तुछप्पप्से जीयेत्ति वचय सिया' इत्यादि, एवमहिजंतो

मिथ्यात्वोदयतो विप्रतिपन्नः सन् इदमभिहितवान्—यथेकादयो जीवप्रदेशाः स्वत्वेकप्रदेशहीना अपि न जीवव्यपदेशं लभन्ते, किन्तु चरमप्रदेशयुक्ताः, ततः स एवैकः प्रदेशो जीवः, जीवव्यपदेशस्य तद्भावभावित्वात्, स एवं प्रतिपादयन् गुरुणाऽभिहितो—नैतदेवं, जीवाभावप्रसङ्गात्, तथाहि—भवदभिमतोऽन्त्योऽपि प्रदेशो न जीवः, अन्यप्रदेशतुल्यपरिमाणत्वात्, प्रथमादिप्रदेशो वा जीवः, शेषप्रदेशतुल्यपरिमाणत्वात् अन्त्यप्रदेशवत्, न च पूरण इतिकृत्वा तस्य जीवत्वं युज्यते, एकैकस्य पूरणत्वाविशेषात्, एकमपि विना तस्यासम्पूर्णत्वात्, उक्तं च—“गुरुणाऽभिहितो जइ ते पढमपएसो न सम्मतो जीवो । तो तप्परिणामोच्चिय जीवो कहमंतिमो एसो ? ॥ १ ॥ अहव स जीवो कह नाइमोत्ति ? को वा विसे-सहेऊ ते ? । अह पूरणोत्ति दुद्धी एकेफा पूरणे तस्स ॥ २ ॥” (विशेषा. २३३७-८) अपिच—कुत्ताः—परिपूर्णो जीव इत्युक्तं, तत्र यदि प्रतिप्रदेशं जीवत्वं न स्यात् ततः कथमन्तिमप्रदेशप्रक्षेपेऽपि समुदाये जीवत्वं भवेत् ? प्रत्येकमभावात्, रेणुषु तैलवत्, आह च—“जं सवहा न वीसुं सवेसुवि तं न रेणुतेल्लं व । सेसेसु असब्भूतो जीवो कहमंतिमपएसो ॥ १ ॥” (विशेषा. २३४०) अथ किमत्र युक्तिभिः ? आगमः प्रमाणम्, आगमे च शेषाः सर्वेऽपि प्रदेशा जीवत्वेन निषिद्धाः, न त्वन्तिमप्रदेशः, तस्मात् स एव जीव इति, तदप्युक्तं, अन्यस्यापि प्रदेशस्यैकत्वेन ‘एगे भंते ! जीवपएसो जीवेत्ति वत्तपं सिया’ इत्यादिना निषिद्धत्वात्, किंच—यदि तवागमः प्रमाणं तत आगमे ‘जग्हा कस्सिणे पडिपुन्ने लोगासप्पएसतुल्लप्पएसो जीवे जीवेत्ति वत्तपं सिया’ इत्यनेन सर्वप्रदेशा जीवत्वेनाभिहिताः, समुदायस्य समुदायिभ्यो व्यतिरिक्तस्याभावात्, उक्तं च—‘आह सुयंमि निसिद्धा सेसा न व अंतिमपएसो ॥ १ ॥ नणु एगेत्ति निसिद्धो

सोऽवि सुए जइ सुव पमाण ते । तुत्ते सवपएसा भनिया जीवो न चरितो ॥ ३ ॥” छि, (विशेषा २३४२-३) अथ
 यदि प्रतिप्रदेश जीवत्प तर्हि कथमेकादिप्रदेशानामागमे जीवत्वनिषेध कृतः !, उच्यते, परिपूर्णसमुदायस्य सत एकजीव-
 स्वरूपापनार्थम्, अन्यथा प्रतिप्रदेशं जीवत्वप्रतिपादने प्रतिजीव्य जीवबाहुल्याशङ्काप्रसक्तं, एवमभिधीयमानेऽपि यदा
 न प्रतिपद्यते ‘ताहे से काउरस्सगो कतो, एव सो बहहिं असम्भावुम्भावणाहिं मिच्छत्ताभिनिवेशेण य अप्पाणं परं च
 तुम्माहेमाणो गतो आमलकप्पं नचरिं, तस्य अवसालवणे ठितो, तस्य मिचसिरीनाम समणोयासतो, तप्पमुहा य अत्ते, ते
 तिग्गया भागया साहुणोत्ति, पच्छा सो पण्णवेइ, मिचसिरी जाणइ जहा एए णिण्हगा, तहावि माइहाणेण पइविणं
 गंतूण धम्मं सुणेइ, अण्णया तस्स घरे सत्ताही जाया, ताहे तेण निमतिया-तुग्गेहिं सयमेध मम घरमागतर्ग, ते गया,
 ताहे तस्स नियिहुस्स विपुछा खज्जगयिही नीणिया, ततो पकेकातो संढत्तंढं देइ, एवं कूरस्स कुसणस्स घरयस्स, ते
 जाणति-एस पच्छा दाहिइ, पच्छा पायसु पढितो, सयणं च भणइ-एह वंदह साह पठिठाभिया, अहो अहं धम्मो स-
 पुत्तो जं तुम्मे मम घर सयमेयागया, ताहे ते भणति-किं धरिसियामो अग्गे !, सो भणइ-तुग्गे मए ससिद्धावेण
 पढिलाभिया, जइ नयरि पद्धमाणसामिस्स तणएण सिद्धंतेण (तो) पढिलाभेसि, तस्य सो सबुद्धो भणइ-इच्छामि अज्जो !
 सम्म पढिबोयणा, ताहे पच्छा सायएण विहिणा पढिलाभिता, मिच्छावुकंढं कयं, एवं ते सबे संबोहिया आलोइयप-
 षिक्कता विहरति । अमुमेवार्थमुपसलिहीर्षुराह—

रायगिहे गुणसिलप यसु चउदसपुवि तीसमुत्तानो । आमलकप्पा नयरी भित्तसिरी छूरविउडाइ ॥ १२८ ॥ (भा.)

अस्याः प्रपञ्चार्थं उक्त एव, अक्षरगमनिका त्वेवम्-ऋषभपुरमिति वा एकार्थं, तत्र राजगृहे नगरे गुण-
शिलके उद्याने वसुर्नाम चतुर्दशपूर्वी आचार्यः समवसृतः, तस्य शिष्यात् तिष्यगुप्तादेषा दृष्टिरुत्पन्नेति वाक्यशेषः, स च
तिष्यगुप्त आमलकल्या नाम या नगरी तां गतः, तत्र मित्रश्रीः श्रावकः, तेन कुरपिउडादिना देशीवचनेमेतत् कूरसि-
कथादिना प्रतिलाभनेन प्रतिबोधितः ॥ गतो द्वितीयो निन्हवः, सम्प्रति तृतीयप्रतिपादनार्थमाह—

चउदस दो वाससया तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । अवत्तागाण दिट्ठी सेअविआए समुप्पन्ना ॥१२९॥ (भा.)
सिद्धिं गतस्य वीरस्य यदा द्वे वर्षशते चतुर्दशाधिके समतिक्रान्ते तदा अव्यक्तकानां दृष्टिः श्वेताम्बिकायां नगरीयां
समुत्पन्ना ॥ सेयवियाए पोलासे उज्जाणे अज्जासाढा नामायरिया समोसढा, तेसिं बहवे आगाढजोगपडिवन्नगा अज्झा-
यंति, स एवायरितो तेसिं वाणायरिओ, अण्णो तत्थ नत्थि, ते य आयरिया रत्तिं हिययसूलेण मया सोहम्मे कम्पे
नलिणिगुम्मे विमाणे देवत्ताए उववण्णा, ओहिं पउंजंति, जाव पेच्छंति सरीरंगं, ते य साह आगाढजोगपडिवण्णा,
ते न जाणंति जहा आयरिया कालगया, ताहे तं चेव सरीरंगं देवो अणुपविट्ठो, पच्छा उट्ठवेइ-वेरत्तियं करेह, एवं तेण
तेसिं दिवप्पभावेण लहुं चेव समाणियं, पच्छा निप्फन्ने सुते भणइ-खमह भंते ! जं तुब्भे मए असंजएण वंदाविया, अहं
अमुगदिवसे कालगतो, एवं सो खामेत्ता पडिगतो, तेवि तं सरीरंगं छुंज्जण चित्तेति-एच्चिरं कालं असंजतो वंदितो,
ततो ते अवत्तागभावं भावेंति-को जाणइ किं साह देवो वा ? तो न वंदिज्जन्ति, अन्नहा असंजयनमणं होज्जा, मुसा-
वातो वा, जहा एस असुगोत्तिं, एवमव्यक्तभावं प्रतिपद्यमानास्ते स्यविरैरुचिरे-ननु यदि परसिन् सर्वत्र भवतां सन्देहस्तर्हि

येनोक्तं देवोऽहमिति तत्रापि किं न सन्देहः ?, स किं देवो वा अदेवो वेति, अथ स स्वयमेवाथकथत् अहं देवस्तथा
 देयरूपं साक्षात् तस्योपलब्धमतो न तत्र सन्देहो, यद्येव तर्हि ये स्वयं वदन्ति वयं साधयः साधुसमाचार च परिपूर्ण-
 मरकद्विष्टमनसाः कुर्याणाः साक्षादुपलभ्यन्ते तेषु कः सन्देहो ? येन यूयं परस्परं न वन्दध्वे, अपिच—साधुवचनमेव
 सत्यतया प्रतिपत्तु युक्तं, न देववचनं, देवो हि क्रीडाचर्यमन्यथापि आपभाषाः सम्भवति, न साधवः, तेषामरकद्विष्टतया
 विपरीतार्थकथनप्रवृत्तेरसम्भवात्, अन्यथा—यदि प्रत्यक्षेष्वापि यतिषु भवता सन्देहः तर्हि परोक्षेषु जीयादिषु सूक्ष्मव्यव-
 हितविप्रकृष्टेषु सुतरामसौ भविष्यति, ततः सम्यक्स्यस्याप्यभावाः, अथ मन्येया जिनपत्न्याश्च तत्र सन्देहस्तर्हि तदेव जिन-
 वचनं श्रमणपरिज्ञानेऽपि समानं, तथा च भगवद्ब्रचनम्—“आलपणं विद्यारेणं, तृणा चकमणेण य । सको ह्यविहिजो
 नाहं, भासायेणरूपेण य ॥ २ ॥” (आश्व. २१६० लि.) तस्माद्ब्रह्मदीया एव यस्तथा, किञ्च—यथा जिनप्रतिमा जिनगुण-
 रहितामपि जानन्ती भवन्तः परिणामविशुद्धार्थं वन्दन्ते तथा किं न श्रमणमपि ?, वक्तुं च—“अहं वा जिनिदपत्तिमं
 जिणगुणरहिण्यं वि जाणमाणासि । परिणामविशुद्धत्वं वंदह तव किं न साहुंरि ? ॥ १ ॥” (वि. २३६५) अथ श्रमणा-
 नामसंयतरूपधारिणा वन्दने तत्रतपापानुमतिप्रसङ्गोऽतस्तद्ब्रह्मन्दनप्रतिषेधाः, प्रतिमाया वृक्तदोषाभावाद् वन्दनमिति, तद-
 युक्तं, प्रतिमायामपि तथाविधभोगेऽर्थव्यन्तराद्यधिष्ठिताया वन्दने तद्गतपापानुमतिप्रसङ्गस्य दुर्बिचारत्वात्, अथ
 भवतु प्रतिमा व्यन्तराधिष्ठिता तथापि ता जिनवृक्षा विशुद्धचित्तो नमस्तन् न दोषभाग् भवति, परिणामस्य विशुद्धत्वात्,
 परिणाम एव च निश्चयतः प्रमाणम्, यत उक्तम्—“परमरहस्वमिमीर्णं समत्तगणिपिरुग्नश्रियसारणं । परिणामियं

पमाणं निच्छयमवलंबमाणं ॥ १ ॥” (ओघ. ७६९) यद्येवं तर्हि यतिरूपमपि यतिबुद्ध्या नमस्यतो विशुद्धचित्तस्य न कश्चिदोषः, परिणामविशुद्धेस्तत्रापि सद्भावात्, आह च भाष्यकृत्—“अस्संजयजइरूवे पावाणुमई मई, न पडिमाए । नणु देवाणुगयाए पडिमाइवि होज सो दोसो ॥ १ ॥ अह पडिमाए न दोसो जिणबुद्धीए नमतो विसुद्धस्स । तो जइरूवं नमतो जइबुद्धीए कहं दोसो ? ॥ २ ॥” (वि. २३६७-८) अथैवं वदतां भवतामतिप्रसङ्गः, प्रकटमसंयतरूपानपि पार्श्वस्थादीन् नमस्यतो विशुद्धचित्तस्य दोषाभावप्रसक्तेः, तदसम्यक्, तद्वन्दनस्य भगवन्निषिद्धतया दोषहेतुत्वात्, ते हि प्रकटमसंयमचेष्टया चेष्टमानाः प्रवचनविडम्बिनां च नमनं लिङ्गधारिणो विडम्बकस्येव प्रवचनलाघवादिसम्पादकतया दोषहेतुः, अतो भगवता निषिद्धम्, उक्तं च—“जह वेलंबगलिं जाणंतस्स नमतो हवइ दोसो । निद्धंघसंपि नाऊण वंदमाणे धुवं दोसो ॥ १ ॥” (आ. ११४९ नि.) इत्यादि, ये तु सम्यक् संयमचेष्टया चेष्टन्ते ते प्रवचनोन्नतिकारिणोऽपरेषां संयमविषयबहुमानोत्पादकाः, अत एव सन्तानेन तीर्थप्रवृत्तिहेतवश्चेति, तेषु भवतां व्ययहारतो नमस्करणमनुज्ञातमनेकगुणसद्भावात्, अन्यथा तीर्थोच्छेदप्रसक्तेः, तथाहि-द्वौ जिनशासने नयौ-निश्चयनयो व्यवहारनयश्च, तत्र निश्चयनयतः सर्वं दुर्ज्ञेयं, सामभोगिका अपि हि साधवस्तत्त्वतः कुशीला वा अकुशीला वा चारित्रिणोऽचारित्रिणो वेति न ज्ञातुं शक्यते, ततस्तैः सह संवासोऽपि न भवतामुचितो, गृहिणोऽपि वन्दमानाः किं ते तदानीं भावयतय उत गृहस्था एवेति दुर्लक्ष्यमतस्तेषु यथोक्तरूपाऽऽशीरपि न दातुं शक्या, अतार्थमुपस्थितोऽपि किं भव्यः किं वाऽभव्यो यदिवा किं चौरौ वा पारदारिकौ वेति को वेद !, ततः स्थिता दीक्षापि शिष्याणामिति, तदेवं निश्चयन-

येनैव केवलमेव कर्षणान्मुपगमे सकलव्यवहारोच्छेदप्रसङ्गः, व्यवहारवस्तु यस्य सुत्रोक्ता यतिगुणाः स यतिरितरस्त्वयतिः,
 गृहस्योचितनेपथ्यादिपरिकलितो गृही शेषस्त्वगृही, प्रशमसंवेगादिगुणान्वितो मध्य इतरस्त्वभव्या, परोक्षेऽपि ग्रहणोचिः-
 तसामान्यामपि च परद्रव्यानपहारतोऽचौरः, परस्त्रीसम्भाषणादिविकलोऽपारदारिकः, शेषस्तु भीरुः पारदारिकश्चेति
 शालुं वाक्यते, ततो व्यवहारप्रवृत्तिस्त्रीर्यानुच्छेदश्च, तस्माज्जिनयचनं प्रमाणीकुर्वन्मिरवश्यं द्वावपि नयौ प्रतिपत्तव्यौ,
 तत्प्रतिपत्तौ च पूर्वप्रवृत्तिज्ञानां परदनमिति, सक्त च—“अहं जिणमयं पयज्जह ता मा ययहारनिच्छाप मुयह । ययहारपरि-
 छाप तिरणुच्छेओ जतोऽपस्स ॥ १ ॥ निच्छयतो पुत्थेयं को माये कम्मि वट्टए समणो ? । ययहारतो यं जुज्झाह जो पुब्ब-
 ठितो चरिस्सम्मि ॥ २ ॥” (विरोपा. २१८२-३) इत्यादि, एवं भणमाणादि जाहे न पट्टियज्जेति साहे वग्घाडिया, ततो
 ते विहरता रायणिहं गया, तस्य मोरियंसम्पत्तौ वलमहो नाम समणोवासतो, तेन आगमिया जहा इहमागपसि,
 ताहे तेन गोहा जाणसा-ययह गुणसिलप ले वप्पइयमा ते इहमाणेह, तेहि आगिया, रण्णा भगिया-सिग्घं कढगमरेण
 मारेह, ततो तेहि पुरितेहि हत्थी कडगा य जाणीया, ताहे ते साहुणो पमजिया—अग्गे जाणामो, जाहो तुमं सावतो,
 तो अग्गे (कहं) मारावेसि !, राया भणइ-तुम्हं कोरा नु चारिया नु अभिमरा नु ! को जाणइ !, ते भणंति-अग्गे साहुणो,
 राया भणइ-किंहे तुम्हं समणा वा चारिणा वा, जाहेनि समणोवासतो वा न वा !, ताहे ते सहुज्जा, छजिया पट्टिवज्जा,
 निस्संक्रिया जाया, ताहे जयाडिया खरेहि मरयदि य, वप्पओ संवोहणद्वाप तुम्हं मए इमे पयास्स्यं कयंति मुक्का खामिया
 य । अमुमेचार्यमुपसहरसाह—

सेयवि पोलासाढे जोगे तद्विवसहिअयसूले य । सोहम्मि नलिणिगुम्मे रायणिहे मुरिअवलभइ ॥१३०॥ (भा.)
भ्वेताम्ब्यां नगर्यां पोलासे उद्याने आपाढाख्य आचार्यः, योगे उत्पादिते सति तद्विवस एव हृदयशूले, समुत्पन्ने मृत
इति वाक्यशेषः, स च सौधर्मकल्पे नलिनीगुल्मे विमाने समुत्पद्यावधिना पूर्ववृत्तान्तमवगम्य विनेयानां योगान्
सारितवानिति वाक्यशेषः । सुरलोकगते तस्मिन् अव्यक्तमताः सन्तस्तद्विनेया विहरंतो राजगृहे नगरे भौर्यवंशोद्भवो
बलभद्रो नाम राजा, तेन सम्बोधिता इति वाक्यशेषः ॥ उक्तस्तृतीयो निहवः, सम्प्रति चतुर्थमभिधित्सुराह—
बीसा दो चाससया तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । सामुच्छेइअदिट्ठी मिहिलंपुरीए समुप्पन्ना ॥१३१॥ (भा.)

सिद्धिं गतस्य वीरस्य भगवतो यदा विंशत्युत्तरे द्वे वर्षशते गते तदा सामुच्छेदिकदृष्टिर्मिथिलायां पुर्यां समुत्पन्ना ।
कथमुत्पन्ना ? उच्यते—मिहिलाए नयरीए लच्छिघरे चेइए महागिरी आयरिया, तेसिं सीसो कोडिन्नो, तस्स सीसो आस-
मित्तो, सो अणुप्पवाए पुबे नेउणिचं वत्थुं पढइ, तत्थ छिन्नछेयनयवत्तवयाए आलावगो जहा—सबे पडुप्पणसमय-
नेरइया वोच्छिज्जिस्संति, एवं जाव वेमाणिया, एवं विइयादिसमएसु वत्तवं, एत्थं तस्स वित्तिगिच्छा जाया जहा सबे
पडुप्पणसमयसंजाया वोच्छिज्जिस्संति, एवं च कुतः सुकृतदुष्कृतानां कर्मणामनुभवनम्, उत्पादानन्तरमेव सर्वस्य
विनाशसद्भावात्, तथा चोक्तं तन्मतेन—“एवं च कतो कम्माणुवेयणं सुकयदुक्कयाणंति । उप्पायाणंतरतो सबस्सविणा-
ससब्भावा ॥ १ ॥” स एवमादि प्ररूपयन् गुरुभिरभिहितो—वत्स ! इदमेकस्य क्षणक्षयवादिन ऋजुसूत्रनयस्य मतं,
न सर्वनयानां, जिनमतं तु सर्वनयसापेक्षम्, अतो मिथ्यात्वं मा ब्राजीत्, न खलु स्वपरपर्यायानन्तधर्मात्मकस्य वस्तुनः

कालपर्यायमात्रविनाशे सर्वथा विनाश उपपत्तिश्चम, 'सत' सर्वथा विनाशायोगात्, 'नासतो विद्यते भावो, नामावो
 विद्यते सत' इति यचनात्, अथ किमत्र कुर्मः ? सूत्रे साक्षादेवमभिहितत्वात्, तदयुक्तं, सूत्रे द्रव्यार्थतया शाश्वतस्यापि
 प्रतिपादनात्, तथा च सूत्रम्—“नेरइया ण भंते ! किं सासया ! असासया ? गोयमा ! सिय सासया, सिय असासया,
 से केणट्ठेण भंते ! एवं सुच्चइ !, गोयमा ! दवट्ठयाए सासया पज्जवट्ठयाए असासया” इत्यादि, अपिच—‘सवे पटुप्पण-
 समया नेरइया योप्पिज्जित्सती त्वादावपि सूत्रे न सर्वथा विनाशोऽभिहितः, प्रथमसमयादिविद्योपणोपादानात्, तथाहि—
 प्रथमसमयविशिष्टा नारका व्यवच्छेत्सन्ति, न सर्वथा, मूलद्रव्याविनाशतः, एवं द्वितीयादिचमयविद्योपणोपादानेऽपि भावनी-
 यमिति, वक्तुं च भाष्यकृता—“एगनयमएणमिदं (णं) सुत्तं वच्चाहि मा तु मिच्छत्तं । निरयेक्खो सेसाणयि नयाण हिययं
 वियायेहि ॥ १ ॥ न य सबहाविणासो अस्सापज्जायमेत्तनासम्मि । सपरस्सायाणत्थम्मिणो वत्थुणो जुत्तो ॥ २ ॥
 (वि २३९१) अथ सुत्तावत्ति मइं नणु सुत्ते सासयपि निदिइं । वत्थुं दवट्ठयाए असासयं पज्जयट्ठयाए ॥ ३ ॥ (वि. २३९४)
 त (२) त्यचि न सयनासो समयाइयिसेसणं जतो विहियं । इएण न सबनासे समयाइयिसेसणं जुत्तं ॥ ४ ॥ (वि. २३९५)”
 तातः कथं सुकृतवुष्कृताना कर्मणामनुभवनाभावः ? । एवं आह पणवितोवि जेच्छइ ताहे वग्घाडितो, ततो सो समु-
 च्छेदं वागरेतो कपिछपुर गतो, तत्थ खंदरक्खा नाम समणोवासणा, ते य सुंक्खाला, तेहि आगमियेहणा, ततो तेहि
 गहेऊण मारेउमारस्सा, ताहे ते भयभीया, मणुवि—अम्हेहिं सुय जट्ठा सुब्बे सावणा, व्रहाचि एए साह मारेह, ते भणंति—

जे पवइयगा ते वोच्छिन्ना पुबं चैव, (तुम्हं) सिद्धंतो एस, अतो तुम्हे अण्णे केडवि चोरा, ते भणंति-मा मारेह, एवं तेहिं संवोहिद्या पडिवन्ना सम्मत्तं ॥ अमुमेवार्थमुपसञ्जिघृक्षुराह—

मिहिलाए लच्छिघरे महगिरि कोडिन्न आसमित्ते अ । नेउणियणुप्पवाए रायगिहे खंडरक्खा य ॥१३२॥ (भा.)
मिथिलायां नगर्यां लक्ष्मीगृहे चैत्ये महागिरय आचार्यास्तेषां शिष्यः कौण्डिन्यः, तस्यापि शिष्योऽश्वमित्रः, सोऽनुप्र-
वादाभिधाने पूर्वं नैपुणिकं वस्तु पठन् छिन्नच्छेदनकनथवक्त्रनयतायामालापकानधीयानो मिथ्यात्वमगमत्, स च समुच्छेदं
प्ररूपयन् काम्पित्यपुरं राजगृहापरनामकं गतः, तत्र खण्डरक्षकाभिधानाः श्रमणोपासकास्तैः प्रतिबोधितः ॥ उक्तश्चतुर्थो
निहवः, सम्प्रति पञ्चमं निहवमभिधित्सुराह—

अट्टावीसा दो चाससया तइया सिद्धिं गयस्स वीरस्स । दोकिरियाणं दिट्ठी उल्लुगतीरे समुप्पन्ना ॥१३३॥ (भा.)
यदा भगवतो द्वे वर्षशते अष्टाविंशत्युत्तरे गते तदा द्विक्रियाणां दृष्टिरुल्लुकातीरे समुत्पन्ना ॥ यथोत्पन्ना तथा प्रदर्श्यते—
उल्लुका नाम नदी, तीए तीरे एगम्मि खेड्डाणं, बीयम्मि उल्लुगतीरं नगरं, तत्थ महागिरीणं आयरियाणं सीसो धण-
गुत्तो नाम आयरितो, तस्सवि सीसो गंगो नाम, सो आयरिओ, सो तीसे नदीए पुब्बिमे तडे, आयरिया से अवरिमे तडे,
ततो सो सरयकाले आयरियवंदतो उच्चलितो, सो य खल्लीडो, तस्स खल्ली उण्हेण डज्झइ, हेड्डा य सीयलेण पाणिएण
सीयं, ततो सो चित्तेड-जन्ना मन्ने भणियं-एणेण समएण एगा किरिया वेइज्झइ, सीया वा उसिणा वा, अहं च दो किरि-

पटुपयोगी अनुभवसिद्धत्वात्, मम पादशिरोगतशीतोष्णक्रियासंबन्धवत्, आचार्यो प्राहुः—कथं यूयमेवं प्रज्ञापयत, न
 स्वत्येकेन समयेन द्वापुपयोगी, केवल समयस्य मनस्यधातिसूक्ष्मत्वात् सन्नपि कालभेदो नोपलभ्यते, तथाहि—शीघ्रसञ्चरण-
 शील मनः, ततो येनेन्द्रियदेशेन यस्मिन् काले तन्मनः सम्बध्यते तदा तस्मिन्निन्द्रियदेशे तन्मात्रज्ञानहेतुरुपपद्यते,
 दूरभिन्नदेशव्यवस्थितानि च पादशिरासि, ततः कथमुपलभते भवान् युगपत् दूरभिन्नदेशे पादशिरोगतशीतोष्ण-
 धेवनानुभवरूपे द्वे क्रिये, एकं च—“सुदुमाऽऽद्युपर चित्तं इन्द्रियदेशेन ज्ञेयं न काल । सवल्गाहं तं तन्मत्तनाणहेतुवत्ति नो तेन
 ॥ १ ॥ एवमभ्य किरियातो जुगवं दो दूरभिन्नदेशतो । पायसिरोगमयीतणह्वेयणाशुभवकथातो ॥ २ ॥ शुम्भम् । (यि २४२९-३०)
 इत्यथ नैककालमुपयोगद्वयं, यतोऽयमुपयोगमयो जीवस्ततो येनेन्द्रियदेशेन करणभूतेन यस्मिन् काले उपयोगवान्
 भवति तदा सर्वात्मना तथास्वाभाव्यात् तन्मात्रोपयोगवानेव जायते, नार्थोपयुक्तो, यथेन्द्रियोपयोगे वर्तमानो माण-
 यकः सर्वात्मना तदुपयोगमात्रः, तत्तदुपयोगमात्रोपयुक्तशक्तित्वात् कथं तत्कालमेवार्थान्तरुपयोगं गन्तुमर्हति, तथा
 चोक्तम्—“एवयोगमतो जीवो वयजुब्जज्ञेन जंभि ज काल । सो तस्मैषुवयोगो होइ अहेदोवयोगमि ॥ १ ॥ सो
 तदुवयोगमेवोवदचसत्ति तस्सम चेव । अर्यंतरोवयोगं जात कइं केण पडसेण ? ॥ २ ॥” (विसेषा. २४२१-२)
 ततो यदुक्तमनुभवसिद्धत्वादिति साधन तदसिद्धं प्रतिपचन्, दृष्टान्तोऽपि च साध्यसाधनविकलः, केवलमवतिसूक्ष्माती-
 न्द्रियपुद्गलस्कन्धनिष्पादितत्वात् सूक्ष्मं मना शीघ्रं सञ्चरणशीलं च, कालोऽपि च समयावलिकारितिसूक्ष्मः, तत उत्तराधर-
 व्यवस्थापितोत्पलपञ्चशतवेषु इव यदिवाऽऽतवधक् इव सन्तमपि कालभेदं भवान्नोपलक्षयते, आह च—“समयाइसुहु-

मयातो मन्नासि जुगपं च भिन्नकालं पि । उष्णलसयवेहं पिव जह व तमलायचक्रं च ॥ १ ॥ (विंशे. २४३३) एवं पण्णवि-
ज्जमाणोऽपि जाहे न पडिवज्जइ ताहे उग्घाडितो, सो हिंडतो रायगिहं गतो, महातवोतीरप्पभं नाम पासवणं, तत्थ
मणिनागो नाम नागो, तस्स चेइए ठाइ, सोऽपि तत्थ परिसामज्जे कहेइ जहा एगेण समएणं दो किरियातो वेइज्जंति,
ततो मणिनागेण तीसे परिसाए मज्जे भणियं-अरे दुट्ठसेह ! कीस एयमपणवणं पणवेसि ?, एत्थ चेव ठाणे ठिण्ण
भयवया वज्जमाणसामिणा वागरियं जहा एगेणं समएणं एगं किरियं जीवो वेइइ, तुमं किं सि लट्ठयरो जातो ?, ता
छेइहि एयं वायं, मा ते दोसेण सेहामि, एवं वीहावितो उवद्धितो भणइ-मिच्छामि दुक्कंति, उक्कं च-“मणिनागेणारद्धो
भयोववत्तिपडिवोहितो वोचुं । इच्छामो गुरुमूलं गन्तूण ततो पडिक्कंतो ॥ १ ॥” (वि. २४५०) एनमेवार्थं सज्झिघृक्षुराह-
नइखेडजणवउल्लुग महगिरि धणगुत्त अज्जगं गे य । किरिया दो रायगिहे महातंवोतीर मणिनागो ॥१३४॥ (भा.)

उल्लुका नाम नदी, तदुपलक्षितो जनपदोऽप्युल्लुका, उल्लुकायाश्च नद्या एकस्मिन् तीरे धूलीप्राकारावृतनगररूपं खेटं,
द्वितीये उल्लुकातीरं नाम नगरं, तत्र महागिरिशिष्यो धनगुप्तो नाम, तस्यापि शिष्य आर्यगङ्गः, स शिरसा खल्वाटः,
स मार्गशिरसि मासे नदीमुत्तरन् पादशिरोगतशीतोष्णवेदनानुभवतो युगपत् द्वे क्रिये अनुभूयेते इति प्रतिपन्नवान्, राज-
गृहे गतः, तत्र महातपस्तीरप्रभं नाम प्रश्रवणं, तत्र मणिनागो नाम नागः, स तं प्रतिवोधितवानिति वाक्यशेषः । उक्तः
पञ्चमो निन्दवः, सम्प्रति पष्ठमुपदर्शयन्नाह-

पंच सया चोयाला तइआ सिद्धिं गयस्स वीरस्स । पुरिमंतरंजिआए तेरासियदिट्ठि उप्पन्ना ॥ १३५ ॥ (भा.)

यदा सिद्धिं गतस्य धीरस्य भगवतो पथं वर्पयन्तानि चतुष्पत्वारिंशदधिकानि गतानि तदा पुरि अन्तरङ्गिकाया, मङ्कारोऽब्जाक्षणिक, त्रैराशिकाना दृष्टिरूपणा ॥ कथयामि चेत्, वच्यते—अन्तरजिया नाम पुरी, तत्पथं भूयगुहं नाम चेद्रय, तत्पथं सिरिगुप्ता नाम आयरिया द्विया, तत्पथं वलसिरी नाम राया, तेषां पुनः सिरिगुत्तानं नाम धेरान् भायणिज्जो रोह-गुप्तो नाम सीसो, सो पुनः अन्नगामे द्वियत्त्वतो, पच्छा आयरियं वंदमो पद्म, तत्पथं एवो परिवायगो पोद्दं ओहपट्टेण धधिच्चा जयूसाळ च गहाय हिंदह, पुच्छित्तो मण्ड भण्णेण—पोद्दं कुट्टह, ता ओहपट्टेण वल्ल, अंयूसाळा जहा पत्थं अंबुदीये नरिय मम वदियदी, तांहे शेण य पट्टहगो नीणावित्तो, जहा सुण्णा परप्पवाया, तस्स य पोद्दसाळो नामं कयं, सो पट्टहगो रोह-गुप्तेण धारित्तो, अहं धारं देमिच्चि, ततो सो पच्छिसेदिच्चा गतो आयरियसगाव, आलोपय—ययं मय पट्टहगो धारित्तो ।

अमुनेपार्ययुपसहरमाह—

पुरिमंतरलि भूमगुह वलसिरि सिरिगुत्त रोहगुप्ते अ । परिवाय पुद्दसाळे पोसण पच्छिसेद्दणा वाप ॥१६६॥(भा)

पुरी अन्तरङ्गिका, तस्या भद्रिभूतगुह नाम चैत्यं, तत्र श्रीगुप्तनामाचार्यः स्थितः, तस्यो च पुरि वलश्रीर्नामराजा, तस्य चाचार्यस्य मामितेयो रोहगुप्तो नाम मिथ्यः, सोऽन्यग्रामे स्थितः, तस्यो च नगर्यो पोद्दशाळो नाम परिग्राजका, स धावे-चादविपये पट्टहेन धोषणा कारित्तवान्, तेन च रोहगुप्तेनान्यसाद् ग्रामादागच्छन्ता पट्टहकः प्रतिपेधितः, आगतेन चाचा-र्येभ्यो निवेदितम्, आचार्योः प्राहुः—विरूप कृत, स विद्याभिर्बलीयान्, ततो वादे पराजितोऽपि विद्याभिरुपतिष्ठते, तांश्च विद्यास्तस्येमाः सद्य—

विच्छेद सप्ते मूसग मिगी वराही य कागि पोयाई । एआहिं विज्जाहिं सो उ परिद्यायगो कुसलो ॥१३७॥ (भा.)
 'वृश्चिके'ति वृश्चिकप्रधाना विद्या गृह्यते, 'सप्प'त्ति सर्पप्रधाना, 'मूसगे'त्ति मूषिकप्रधाना, तथा मृगी नाम विद्या, या
 मृगीरूपेणोपघातकारिणी, एवं वराही च, 'कागिपोयाई' इति काकविद्या पोताकीविद्या च, पोताकी शकुनिका, एताभि-
 विद्याभिः, सप्तम्यर्थे तृतीया प्राकृतत्वात्, एतासु विद्यासु परिव्राजकः कुशलः, ततः स रोहगुसोऽवादीत—किमिदानीं
 शक्यं कापि नष्टुम्?, आचार्योऽवोचत्—गृहाण वत्सेमाः पठितसिद्धाः सप्त प्रतिपक्षविद्याः, ता एवोपदर्शयति—
 मोरिय नडलि विराली बग्धी सीही य उलुनि ओचाई । एआओ विज्जाओ गिणह परिन्वायमहणीओ ॥१३८॥ (भा.)

वृश्चिकविद्याप्रतिपक्षभूता मायूरी, सर्पविद्याप्रतिपक्षभूता विद्या नाकुली, मूषिकविद्याप्रतिपक्षभूता विडाली—विडालप्र-
 धाना, मृगीप्रतिपक्षभूता व्याघ्री, वाराहीप्रतिपक्षभूता सिंही, काकीप्रतिपक्षभूता उलूकी, ओचाई इति पोताकीप्रतिपक्ष-
 भूता उलावकी—उलावकप्रधाना, एता विद्यास्त्वं गृहाण परिव्राजकमथनीः, रयहरणं च से अभिमंतिऊण दिन्नं, जइ अन्नं पि
 उट्टेइ तो रयहरणं भमाडेज्जासि, तो अजेओ होहिसि, इंदेणाचि न सक्किहिसि जेउं, ताहे तातो विज्जातो गहाय गतो सभं,
 भणियं चऽणेण—एस किं जाणइ?, एयस्स चैव पुबपक्खो होउत्ति, परिद्यागो चित्तेइ—एते निउणा, तो एयाण चैव सिद्धंतं
 गेण्हामि, इति विचिन्त्याम्यधात्—इह जीवाश्चाजीवाश्चेति द्वावेव राशी, तथैवोपलभ्यमानत्वात् शुभाशुभराशिद्वयवदि-
 त्यादि, ततो रोहगुसोऽचिन्तयत्—मत्पक्ष एवानेन गृहीतस्तत एतदुद्धिपरिभवोत्पादनार्थं त्रीन् राशीन् व्यवस्थापयामीति
 चेन्नस्मि नमिज्जाल्हा नत्पक्षमतदपत्त—असिद्धोऽयं हेतरन्यथोपलम्भात्, जीवा अजीवा नोजीवाश्चेति राशित्रयदर्शनात्,

तत्र जीवा नारक्तितर्यगादया, अजीवा घटादयः, नोजीवा गृहकोकिलापुच्छादयः, ततो जीवाजीवनोजीवीरूपास्तयो राशय-
स्तथैवोपलभ्यमानत्वात्, अधममध्यमोत्तमराशित्रयवत् एवमनेक्यभिर्युक्तिभिः स निष्प्रशङ्गाकरण कृतः । ताहे सो परि-
पायगो रुद्धो विश्रुप मुयइ, ततो सो तेसिं पडिक्खे मोरे पडिक्खइ, ताहे तेहिं विष्णुएहु एएहु पच्छा सो एव्णे मुयइ, इयरो
तेसिं पडिपायणत्थं नवले, ताहे उंदरे, इयरो तेसिं मज्जारे, पच्छा सो मिगे, इयरो तेसिं वग्घे, ताहे वराहे, इयरो तेसिं
सीहे, ततो कागे, तेसिं पडिक्खे चल्हगे, ततो पोयानिं मुयइ, इयरो चासिं ओयाई, एअं जाहे न सरइ ताहे गइही मुका,
सा सेण रयहरणेण आइत्ता, सा परिपायगस्स वयारिं छेरिच्चा ग्या, ताहे सो परिपायगो वीलिज्जतो निष्फूढो, ततो सो
परिखायगं पराजिणिज्ज गतो आयरियसगासं, आलोएइ जहा एवं सो परिपायगो जितो, आयरिया मणंसि-कीस ते वयडि-
पण न भणियं-नत्थि तिसिं रासीसो ? मए एयस्स बुद्धिपरिमयणत्थ पण्यवियातो, इयानिंवि गंतुं भणिहि, सो नेच्छइ, मा
मे ओहायणा होजा, पुणो पुणो भणितो भणइ-यदि नाम वयो राशयः प्रकयितास्ततः कोऽत्र दोपो ? जीवदेशकपत्त्य
नोजीयस्यागमेऽपि प्रतिपादनात्, तथाहि-देशनिषेधपरो नोषाधस्तत्र तत्र प्रदेसो श्रुते प्रसिद्धः, ततो गृहकोकिलापुच्छादि
जीवाजीवेभ्यो विलक्षण जीवद्रव्यदेशरूपं नोजीवशब्दवाच्यं भवति, गृहकोकिलापुच्छादिकं हि न जीवत्वेन व्यपदेदुं
शक्यं, तत्कार्यैकदेशत्वेन तद्विलक्षणत्वात्, नाप्यजीव इति प्रतिपाद्य, स्फुरणादिभिस्लोम्योऽपि विलक्षणत्वात्, अयं च
जीवद्रव्यदेशरूप ततो नोजीव इति, अन्यच्च-सर्वनयसमूहात्मकं चिनमत, नयाच्च नैगमादयः सप्त, तत्र समभिरुद्धो
नयो जीवप्रदेस नोजीवशब्दयाप्यभिच्छायागमेऽप्यभिहितः, तथा चानुयोगद्वारेण प्रमाणद्वारान्तर्गतं नयप्रमाणं विचारयता

प्रोक्तं—“समभिरूढो सदनयं भणइ-जइ कम्मधारण भणसि तो एवं भण-जीवे य से एएसे नोजीवे”त्ति, ततः प्रदेश-
लक्षणो जीवैकदेशो नोजीवः श्रुतेऽप्युक्त इति न कश्चिदोपः, एवं पडुल्लूकेनोक्ते आचार्यः प्रतिविधत्ते-यदि नाम तव श्रुतं
प्रमाणं ततो यदेवाभिहितं श्रुते तदेवाङ्गीकर्त्तव्यं, न शेषं, श्रुते च तत्र तत्र प्रदेशे द्वावेव जीवाजीवलक्षणौ राशी प्रतिपाद्येते,
न तृतीयं नोजीवलक्षणं राश्यन्तरम्, तथा च स्थानाङ्गे सूत्रम्—‘दुवे रासी पन्नत्ता, तंजहा—जीवा चैव अजीवा चैव,
अनुयोगद्वारेणु-कइविहा णं भंते ! दद्या पणत्ता ! दुविहा पणत्ता, तंजहा-जीवदद्या य अजीवदद्या य ।
उत्तराध्ययनेणु—‘जीवा चैव अजीवा य, एस लोए वियाहिए’ इत्यादि, यदप्युक्तं—‘देशनिषेधपरो नोशब्द इत्यादि’, तद-
प्यसमीक्षिताभिधानं, प्रायेण विवक्षितद्रव्यैकदेशे द्रव्यात्पृथग्भूते नोशब्दः प्रवर्त्तते, सर्वत्र तथाप्रयोगदर्शनात्, न च
पुच्छादिकं गृहकोकिलादिभ्यो भिन्नं, तत्सम्बद्धत्वात्, तथापि हि छिन्नेऽपि गृहकोकिलापुच्छादौ तदन्तराले सम्बद्धा एव
जीवप्रदेशाः सन्ति, तथा सूत्रेऽभिधानात्, तथा च व्याख्याप्रज्ञसि सूत्रम्—अह भंते ! कुम्भो कुम्भावलिया गोहा गोहा-
चलिया गोणे गोणावलिया मणुस्से मणुस्सावलिया महिसे महिसावलिया एएसि णं दुहा वा तिहा वा संखेज्जहा वा
छिन्नाणं जे अंतरा तेवि णं तेहिं जीवपएसेहिं फुडा !, हंता फुडा, पुरिसे णं भंते ! ते(सिं) अंतरे हत्थेण वा पाएण वा कट्टेण
वा किलिंत्तेण वा आमुसमाणे वा संफुसमाणे वा अलिहमाणे वा विलिहमाणे वा अणयरेण वा तिक्वेण सत्थजाएणं
आच्छिदमाणे वा विच्छिदमाणे वा अगणिक्काएणं समोडहेमाणे वा तेसिं जीवपएसाणं किंचि आवाहं वा विवाहं वा
उप्पाएइ छविच्छेयं वा करेइ !, नो इण्णहे समहे, नो खलु तत्थ सत्थं कमइ” इति, अथ यद्यन्तरालेऽपि जीवप्रदेशाः

सम्प्रज्ञाः सन्ति ततस्ते तैजसकर्मणशरीरानुगता वर्चन्ते इति किमिति चक्षुषा न गृह्यन्ते?, उच्यते, स्वतो जीयप्रदेशानाम-
मूर्च्छयात्, कर्मणेतैजसपुद्गलानां चातिसूक्ष्मात्वात्, उक्तं च—“गिहकोइलाइपुच्छे छिन्नेऽपि तदंतरालसवधो । सुवेऽभिहितो
सुहुमामुसप्तणतो तदगहण ॥१॥”(वि. २४६४) ननु मा मूचक्षुषा ग्रहणं, केवलं यथा देहे पुच्छादौ च स्फुरणादिभिर्लिङ्गैर्ज्ञो-
यप्रदेशानामुपलभ्यमानं तथाऽन्तरालेऽपि कस्मात्त भवति?, उच्यते, देहे देहैकदेशे वा स्थितानां तेषां तथोपलभ्यमानस्वभा-
वत्वात्, यस्तु स्वभाव एव न पर्यनुयोगमर्हति, तथाहि—अदीपरश्मयो मूर्च्छा अपि स्थूला अपि सूक्ष्मकुण्डलपरण्डकान्धकारा-
विरपूडमूर्च्छयस्तु गता एव ग्रहणमायान्ति, न केवलेष्वकाशप्रदेशेषु, तथा स्वभावत्वाद्, एवमत्रापि भावनीयम्, उक्तं च—“नेगञ्जा
मुसगयातो नागासे जह पदीयरस्सीतो । सह जीवल्लखणाइं देहे न तदंतरालमि ॥१॥”(वि. २४६५) कैवल्यमतिघातिना दृष्टत्वात्
ते सगृहीति प्रतिपत्तव्याः, ततोऽपान्तरालेऽपि प्रवेशानां सम्भवात्तत्वात् पुच्छादिकं गृहकोकिलादिजीवेभ्यो न भिन्न-
मिति जीय एव, न तु नोजीय इति, यद्युक्तं ‘तत्र समभिरुद्धो नयो जीयप्रदेशं नोजीयवाग्दवाप्यभिरुद्धं जागमेऽप्य-
भिहित’ इत्यादि, तत्र सम्यक्, यतः समभिरुद्धोऽपि नयो नोजीयमिति द्रुयाणो न जीयादन्यं प्रवेशमभिमन्यते ‘जीने
य से पपसे’ इति कर्मधारयसमासाङ्गीकरणात्, उक्तं च—“नोजीवंति न जीवादन्नं देसमिह समभिरुद्धोस्ति । इच्छइ
वेइ समास जेण समाणाहिगरणं सो ॥१॥”(वि. २४७६) ततः पृथग्युक्तस्य देशस्य तेनाप्यपरिकल्पनात् तृतीयरागिसम्भवः,
अथवा भयतु तस्य भिन्नदेशपरिकल्पना तथापि न तन्मतं प्रमाणम्, एकनयात्मकतया मिथ्यारूपत्वात्, प्रमाणं तु सर्वनयम-
ताधरोधि सत्यग्रूपत्वात्, प्रमाणभूतं चेह यस्तु विचार्यते, ततो द्वावेव राशौ प्रतिपद्यतामिति, उक्तं च—“इच्छइ . य

समभिरूढो देसं नोजीवमेगनङ्गं तु । मिच्छं तं संमतं सद्यन्तयमयावरोहेण ॥ १ ॥ तं जइ सद्यन्तयमयं जिणमयंमिच्छसि पवज्ज दो रासी । पयविप्पडिवत्तीएवि मिच्छत्तं किं न रासीसु ? ॥ २ ॥” (वि. २४७९-८०) अपिच-भवतु भवदभिप्रायेण जीवदेशस्य भेदपरिकल्पना नोजीवशब्दवाच्यता च, तथाऽप्येवमजीवदेशोऽपि नोजीवशब्दवाच्यः प्रसजति, न्यायस्योभयत्र समानत्वात्, ततश्चत्वारो राशयः प्रसक्ताः-जीवा नोजीवा अजीवा नोजीवा इति, न त्रयो राशयः, आह च-“एवंपि रासतो ते न तन्नि चत्तारि संपसजंति । जीवा तथा अजीवा नोजीवा नोजीवा य ॥ १ ॥” (वि. २४७३) तत एवमपि भवतः प्रतिज्ञान्याघातः, तस्माज्जिनवचनमेवाश्रयणीयं, न स्वमत्या किञ्चित्परिकल्पयितव्यमपारसंसारप्रसक्तैः । एवं पणविज्जमाणोऽपि न जाहे पडिवज्जइ ताहे आयरिएहिं चित्तिं-जहा एस पणट्ठो बहुलोगं नासिहिइ, तो णं राय-सभाए गंतूण बहुलोगपच्चक्खं निणिण्हामि, जेण गज्झक्को न हवइ, एवं चित्तिज्जण आयरिया रायसभं गया, वलसिरि-रायाणं भणंति-तेण मम सीसेण अवसिद्धंतेण भणितो, अम्हं दुवे चैव राशी, इयाणिं सो विप्पडिवण्णो तो तुज्जे अम्हं वायं सुणेह, राइणा पडिस्सुयं, ततो तेसिं रायसभाए रायपुरतो आवडियं, जहेगदिवसं एवं उट्ठाय छम्मासा गया, ताहे राया भणइ-मम रज्जं अवसीयइ, ततो आयरिएहिं भणियं-इच्छाए मए एच्चिरं कालं धरितो, एत्ताहे पासह, कलं दिवसे आगए निणिण्हामि, ततो पभाए भणइ-कुत्तियावणे परिविखज्जउ, तत्थ सद्यदद्याणि अत्थि, तत्थ गया, ततो भणियं-आणेह जीवे अजीवे नोजीवे य, ताहे देवयाए जीवा अजीवा य दिन्ना, नोजीवा नत्थित्ति भणियं, अजीवं वा पुणो देइ, एवमादिचोयालसएण पुच्छाण निगहितो ! अमुमेवार्थमुपसंहरन्नाह-

सिरिगुत्तेणवि छलुगो छम्मास विकट्टिऊण वायजिओ ! आहरण कुत्तिआवण थोपालसएण पुच्छाणं ॥ १३१ ॥ (आ.)

श्रीगुप्ताचार्येण पटपदार्थप्ररूपणात् तद्वक्तृमोक्षत्वाच्च तद्वक्तृको-रोहगुप्तः, त्वं च-"आमेण रोहगुत्तो गोत्तेणालुप्पय स योद्धो । दवाइउप्पयत्थोयपसणा ओ छलुगत्ति ॥ ११ ॥" (वि २५०८) पूर्वं पणमासान् विष्णुव्य-अतिवाह्य वादे जितो-निगृहीत, कथमित्याह-"आहरणकुत्तिपावणे"त्यादि, स्वर्गमर्थपातालभूमीनां त्रिकं कुत्रिकं, तात्पर्यात्तद्व्यपदेश इति सुध-नञ्चयेऽपि यद्वस्तु जातं तत् कुत्रिकमित्युच्यते, तस्य पणाथानिमिसमापणो-दृष्टः कुत्रिकापणः, यदिवा कौ-पुथिग्या त्रिकस्य-जीययातुमूत्तारसकस्य समस्तलोकभाषितो यस्तुजातस्यापणं कुत्रिकापणं, अस्मिन्न कुत्रिकापणे यजिजः कस्यापि मन्त्राघारादधिष्ठः सिद्धो व्यन्तरं सुरं कायकजनसमीहित समस्तमपि यस्तु कुतोऽप्यानीय सम्पादयति, तन्मूल्यव्रण्यं तु यजिण् एहाति, अन्ये स्वभिदयति-यमिग्विचर्जितां सुराधिष्ठिता एव ते आपणाः सन्ति, मूल्यव्रध्यमपि स एव व्यन्तर-रसुरः स्वीकरोति, एते च कुत्रिकापणाः प्रतिनियतेष्वेव नगरेषु भवन्ति, न सर्वत्र, एव च कुत्रिकापणो दृष्टान्त इति यादि-प्रतिवादिप्रतिज्ञातार्थनिर्णयसमर्थ इत्याहरणं, आहरणं च स कुत्रिकापणः तस्मिन् यत् वक्ष्यमाणभूजलज्वलनादिविषयाणां पुच्छानां चतुश्चत्वारिंशं शतं तेन, तत्र चतुश्चत्वारिंशं शतमिदं-तेन रोहगुत्तेव एव पदार्थाः प्रकल्पिताः, तद्यथा-द्रव्यगुण-कर्मसामान्यविशेषसमवायाः, त्वं च-"द्रवगुणकर्मसामान्यविसेसा छट्ठो य समवाओ । एव मूलपयथा छलुगेण पक-विया पदमे ॥ १ ॥" तत्र द्रव्यं नयमेवं, तद्यथा-पुथिवी जलं तेष पवनं आकाशं कालो दिक् आत्मा मनश्च, त्वं च-"भूजलजलणानिलनहकालदिसाऽया मणो य दवाइं । मञ्जंति नवेयाइं सचरस गुणा इमे अत्ते ॥ ११ ॥" (विसे २४९०)

गुणाः सप्तदश, तद्यथा-रूपं रसो गन्धः स्पर्शः सङ्ख्या परिमाणं पृथक्त्वं संयोगो विभागः परत्वापरत्वे बुद्धिः सुखं दुःखं इच्छा द्वेषः प्रयत्नश्च, कर्म पञ्चविधम्-तद्यथा-उत्क्षेपणमवक्षेपणमाकुञ्चनं प्रसारणं गमनमिति, उक्तं च-“रुवरसंगंधफासा संख्या परिमाणमहं पुहुतं च । संयोगविभागपरापरत्तबुद्धी सुहं दुक्खं ॥१॥ इच्छा दोस पयत्ता एत्तो कम्मं तयं च पंचविहं । उक्खेवणमक्खेवणपसारणाऽऽकुञ्चणा गमणं ॥२॥” (वि. २४९१-२) सामान्यं त्रिविधं, तद्यथा-सत्ता १ सामान्यं २ सामान्यविशेषश्च ३, तत्र द्रव्यगुणकर्मलक्षणेषु पदार्थेषु सद्बुद्धिहेतुः सत्ता, सामान्यं द्रव्यत्वगुणत्वादि, सामान्यविशेषः पृथिवीत्वं जलत्वं कृष्णत्वं नीलत्वमित्याद्यवान्तरसामान्यरूपः, अन्ये त्वित्यं सामान्यस्य त्रैविध्यमुपवर्णयन्ति-अविकल्पं महासामान्यं १ त्रिपदार्थसद्बुद्धिहेतुभूता सत्ता २ सामान्यविशेषो द्रव्यत्वादि ३, महासामान्यसत्तयोर्विशेषणव्यत्यय इत्यन्ये, द्रव्यगुणकर्मरूपपदार्थत्रयसद्बुद्धिहेतुः (महा) सामान्यं, अविकल्पा सत्तेति, अन्त्या विशेषाः, अयुतसिद्धानामाधाराधेयभूतानामिहेतिप्रत्ययेहेतुर्यः सम्बन्धः स समवायः, अमीपां च नवानां द्रव्याणां सप्तदशानां गुणानां पञ्चानां कर्मणां त्रयाणां सामान्यानां विशेषसमवाययोश्चैकत्र मीलने पद्मत्रिंशद्भवन्ति, एकैकविषयाश्च चत्वारो विकल्पाः, पृथिवी अपृथिवी नोपृथिवी नोअपृथिवी च, एवमवादिष्वपि प्रत्येकं भावनीयं, ततः पद्मत्रिंशच्चतुर्भेदगुणिताश्चतुश्चत्वारिंशं ज्ञतं भवति, ततः पृथिवी देहीत्युक्ते मृत्तिकां ददाति, अपृथिवी देहीत्युक्ते मृत्तिकाव्यतिरिक्तं तोयादि, नोपृथिवी देहीत्युक्ते न किञ्चिद् ददाति तोयादिकं वा प्रयच्छति, न पृथ्व्या राश्यन्तरं, नोअपृथिवीत्युक्तावपि न किञ्चिद् ददाति, यदिवा तामेव मृत्तिकां ददाति, एवं सर्वत्र पृच्छा, उक्तमकारेण दानं च, न च पुनः कापि तृतीयस्य राश्यन्तरस्य प्रदानमिति, आह च भाष्यकारः-“जीवम-

जीवं दारं नो जीवं जाइ सो पुणरजीवं । देइ वरिमंसि सीवं न इ गोबीय न जीवदलं ॥ १ ॥” इत्यादि (वि. २५०४) एव स पडुल्लूकः कुत्रिकापणे गुरुणा राजसमलं निर्जितः, ततो गुरुः श्रीगुप्तनामा नरपतेः सकललोकाच्च परमां पूजामयाप, पडुल्लूकोऽपि च गुरुप्रत्यनीकत्वात् जनप्रयुक्तधिष्ठारोपहतो राज्ञा राजसभातो निष्कासितः । सतः किमित्याह—

घाप पराजिओ सो निविसओ कारिओ नरिदेणं । घोसाविजं च नयरे जयइ जिणो वद्धमाणुत्ति ॥१४०॥ (भा.)

स रोहगुप्तो गुरुणा घादे पराजितः सन् नरेन्द्रेण निर्विषयः कारितः, तथा पटहकप्रदापनेन समस्तेऽपि नगरे घोषितं यथा जयति जिनाः श्रीमान् वर्द्धमान इति, तस्य च रोहगुप्तस्य घादे निर्जितस्य भागिनेयेनापि सत्ताऽनेन महती मम प्रत्यनीकता कृतेति सत्तावप्रचलकोपेन गुरुणा शिरसि लेलमस्तकः स्फोटितः, ततोऽभिनिवेशात्तेन भस्मत्तरण्डितवयुषैव स्वमया प्रग्यादयः पदार्थाः परिकल्पिताः, तांश्च परिकल्प्य वैशेषिकमतं प्रकृत्यामास, तस्माद्भिस्तच्छिष्यादिभिः परमां स्फातिमुपनीतम्, आह च भाष्यकृत्—“तेणाभिनिवेशातो समइविगप्पिययस्यभादाय । वइसेसियं पणीयं फाई-कयमन्नमन्नेहि ॥ १ ॥” (वि. २५०७) गतः पठो निन्दवः, सम्यति सखं प्रतिपिपादयिपुराह—

पंचसया चुलसीआ तइआ सिद्धिं गयस्स वीरस्स । अन्यदिगाण दिट्ठी दसपुरनयरे समुत्पन्ना ॥१४१॥ (भा.)

यथा सिद्धिं गतस्य भगवतो वीरस्य पद्म वर्षस्रतानि चतुरशीतानि समतिक्रान्तानि तदा वयपुरनगरे अवद्विकनिन्दवदृष्टिः समुत्पन्ना । कथमुत्पन्ना ?, तस्यते—इह आर्यरक्षितवकथ्यताया कथानकं प्रायः कथितमेव यावत् गोष्ठामाहिलाः

प्रत्युद्धा(च्चा)रके विन्ध्यनाम्नि कर्मवन्धचिन्तायां कर्मोदयादभिनिविष्टो विप्रतिपन्नः, तत्र कथानकानुसन्धानाय प्रागु-
क्तानुवादपरां सङ्ग्रहायामाह—

दसपुरनगरुच्छुधरे अज्जरक्खिवअपूसमित्तिअगं च । गुहामाहिल नवअट्टमेसु पुच्छा य विंक्षस्स ॥१४२॥ (भा.)
दसपुरनगरुच्छुधरे—स्वकीये इक्षुगृहे आर्यरक्षितस्तोसल्लिपुत्राणामाचार्याणामन्तिके प्रव्रज्यां प्रतिपन्नः, तस्य चाचार्यपदो-
दसपुरनगरुच्छुधरे—तद्यथा—दुर्बलिकापुष्पमित्रः द्यूतपुष्पमित्रो वस्त्रपुष्पमित्रश्च, एतत् प्रागेव भावितं, विन्ध्यस्य
पविष्टस्य पुष्पमित्रिकमभूत्, तद्यथा—दुर्बलिकापुष्पमित्रः द्यूतपुष्पमित्रो वस्त्रपुष्पमित्रश्च, एतत् प्रागेव भावितं, विन्ध्यस्य
दुर्बलिकापुष्पमित्राचार्यप्रोक्तं व्याख्यानमनुभाषमाणस्य पार्श्वे गोष्ठामाहिलस्य शृण्वतो नवमेऽष्टमे च पूर्वे पृच्छाऽभवत्,
एयोऽक्षरार्थः । भावार्थः कथानकादवसेयः, तत्रायं प्रकृताभिसम्बन्धः—विंक्षो अणुभासमाणो गोष्ठामाहिलस्स अट्टमे कम्मप्प-
वायपुढे कम्मं परुवेइ, यथा किञ्चित्कम्मं वद्धं भवति, किञ्चित् वद्धस्पृष्टं, किञ्चित् वद्धस्पृष्टनिकाचितं च, तत्र यत् जीव-
प्रदेशैः सह सम्बन्धमात्रमेव समापन्नं तद्वद्धं, यथा—अकपायस्य ईर्यापथप्रत्ययं कम्मं, तच्च कालान्तरस्थितिमनवायैव
जीवप्रदेशेभ्यो विधत्ते, शुष्ककुड्यापतितचूर्णमुष्टिवत्, वद्धस्पृष्टं नाम यत् प्रथमतो वद्धं—जीवेन सह संयोगमात्रमाप-
न्नमित्यर्थः परिणामविशेषतः स्पृष्टम्—आत्मप्रदेशैरात्मीकृतमिति भावः, तच्च कालान्तरेण विधत्ते, आर्द्रलेपकुड्ये
सस्नेहचूर्णवत्, वद्धस्पृष्टनिकाचितं नाम तदेव वद्धस्पृष्टं गाढतराध्यवसायेन वद्धत्वादपवर्तनादिकरणायोग्यतां नीतं, तच्च
कालान्तरेऽपि विपाकतोऽनुभवनमन्तरेण प्रायो नापगच्छति, गाढतरवद्धत्वात्, अयं च त्रिविधोऽपि बन्धः सूचीकलापं
दृष्टान्तीकृत्य सम्यगेव भावनीयः, गुणावेष्टितसूचीकलापोपमं वद्धं, लोहपट्टवद्धसूचीसंघातसदृशं वद्धस्पृष्टं, अग्निताम्रघनेना-

ऽऽहतपृथ्वीकलापसन्निभ षट्सृष्टनिकाचितमिति, एव श्रुत्वा गोष्ठमाहिलाः ग्राह-नन्वेवं मोक्षाभावाः प्रसज्यन्ते, तथाहि-न जीवात्कर्मं वियोगमर्हति, अन्त्योऽन्याविभागवद्वत्त्वात् स्वप्रदेशवत्, तस्मादेवमिष्यताम्—

पुट्टो जहा अबट्टो फंजुइण फंजुओ समजेइ । एवं पुट्टमवद्धं जीवं कम्मं समजेइ ॥ १४३ ॥ (सू भा)

यथा सृष्टः-स्पर्शमात्रेण संयुक्तोऽयद्धा-धीरनीरन्यायेन न लोलीभूतः कञ्चुकिर्न पुरुषं कञ्चुकः समन्वेति-समनुगच्छति, एवं सृष्टमवद्धं कर्म जीव समन्वेति । प्रयोगश्च-जीवाः कर्मणा स्पृष्टो, न यद्वा, वियुज्यमानत्वात्, कञ्चुकेनेव तद्वद्वत्, एवं गोष्ठमाहिलेण भणिप विंसेण भणियं-अह एवं वेव गुरुणा वक्खानियं, गोष्ठमाहिलेण भणियं-न याणा सौ किं यक्खानेइ, ताहे सौ सकिओ समाणो पुच्छं गसो, मा मए अज्झा गहियं मवेज्जा, ताहे पुच्छिणा आयरिया, ते भणति-जहा मए भणियं तहा तुमएयि अबिगयं, ततो विंसेण माहिलुचंतो कहितो, ततो गुरु मणति-माहिलमणिती मिच्छा, कथं?, यदुक्तं 'जीवात्कर्मं न वियुज्यते' इत्यादि, अत्र प्रत्यक्षविरोधिनी प्रसिद्धा, यस्मादायुःकर्मविषेयात्मकं मरणसम्प-क्षसिद्धमेव, हेतुरप्यनैकान्तिकः, अन्योऽन्याविभागवदानामपि क्षीरोदकादीनामुपायतो विभागदर्शनात्, इद्वान्तोऽपि न साधनधर्मानुगतः, स्वप्रदेशस्य युतत्वासिद्धेस्साद्रूपेणानादिरूप्य(रूपे)त्वात्, भिन्न च जीवात्कर्ममिति, तथा यदुक्तं-जीवाः कर्मणा स्पृष्टो न पुनर्वद्ध' इत्यादि, अत्रापि किं प्रतिप्रवेश स्पृष्टो नमसेव त्वद्भावेण कञ्चुकेनेव चा?, तत्र यदि प्रतिप्रदेशमिति पक्षस्तर्हि इद्वान्तदार्ष्टान्तिकयोरसाम्यं, कञ्चुकेन प्रतिप्रदेशमस्यर्थात्, ग्रण त्वद्भावे साध इत्यन्युपगमः ततो नापान्तरालगत्यनुयायि कर्मं, पर्यन्तभात्रवर्तित्वात्, चाद्याङ्गमलवत्, एव सर्वोऽपि प्राणी भवापान्तरालगतिसमये मोक्षभाक्

भवेत् कर्मानुगमरहितत्वात् सुकृत्वत्, तथा अन्तर्वेदनाऽभावप्रसङ्गः, तन्निमित्तकर्मसङ्गस्य तत्राभावात्, यथा सिद्धस्य, नच भिन्नदेशं वेदनानिमित्तमिति वक्तुं शक्यं, शरीरान्तरगतेनातिप्रसङ्गात्, अथ स्वकृतत्वमत्रातिप्रसङ्गनिवारणायालं, तदसम्यक्, अन्तर्वर्तिप्रदेशानां कर्मयोगरहितानां कर्तृत्वायोगात्, नाप्यन्तर्वेदनैव नास्तीति वाच्यं, बहिर्वेदनस्याप्यन्तर्वेदनाः प्रतिप्राणि वेदनायाः स्वसंवेदनप्रमाणसिद्धत्वात्, उक्तं च—“देहतो जा वियणा कम्माभावंमि किंनिमित्ता सा ? । निक्कारणावि जइ तो सिद्धोऽवि न वेयणारहितो ॥ १ ॥ जइ वज्झनिमित्ता सा तदभावे सा न होल्ल तो अंतो । दिट्ठा य सा सुवहुसो बाहिं निवेयणस्सावि ॥ २ ॥ जइवा विभिन्नेदसंपि वेयणं कुणइ कम्ममेवं तो । कहमन्नसरीरगयं न वेयणं कुणइ अन्नस्स ? ॥ ३ ॥” (वि. २५२५-६-७) तस्मादन्तरपि कर्मास्तीति प्रतिपत्तव्यमन्तर्वेदनासम्भवाद्, अन्यच्च—मिथ्यात्वादिप्रत्ययं कर्म “मिथ्यात्वाविरतिकपाद्यप्रमादयोगाः कर्मवन्धहेतव” इति वचनात्, मिथ्यात्वादयश्च प्रतिप्रदेशं सन्ति, ततः कर्मापि प्रतिप्रदेशमस्तीत्यभ्युपगन्तव्यम्, आह च—“अंतोवि अत्थि कम्मं वियणासब्भावतो तथाएव । मिच्छत्ताई-पच्चयसब्भावातो य सयथा ॥ १ ॥” (वि. २३५०) एवं गिण्हिऊण सो विक्षेण भणितो-एवं आयरिया भणंति, ताहे सो गुणिहूको ठितो चितेइ-समप्येउ, तो खोडेहामि ॥ अन्नया नचमे पुवे पच्चक्खाणं साहूण वल्लिज्जइ, जहा पाणाइवायं पच्चक्खामि जावल्लीचाप इत्यादि, गोष्ठामाहिलो भणइ-नेवं सोहणं, किं तहिं ?

पच्चक्खाणं सेयं अपरिमाणेण होइ कायधं । जेसिं तु परीमाणं तं दुट्ठं आससा होइ ॥ १४४ ॥ (सू. भा.)
प्रत्याख्यानं सर्वमपि अपरिमाणेन-परिमाणाभावेन, कालावधिं विनैवेति भावार्थः, क्रियमाणं श्रेयः, तस्मात्तदेव भवति

मापूनां कर्षेभ्यः, वेदां तु मतेन वायज्जीवादिर्कं परिमाणं प्रत्याख्यानस्य तेषामेवप्रत्याख्यानं पुष्टम्-असोमनं, यत्सप्तत्रय
 'आरत्ना द्रोह'सि अनुस्वारलोपादादांसा भवति, आर्त्तमा य पुष्टपरिणामः, तत्सप्तत्रयं न सोमनमिति, उक्तं य-"आर्त्तपा
 जा पत्ते मेदिस्त्रामिणि दूशियं तीप । जेण सुयंमिषि भजियं परिणामातो असदं तु ॥ १ ॥ रागेण य दोसेण य परिणामेण
 न दूशियं जं तु । तं सप्त पचयसाणे भावपितुदं मुनेयवं ॥ २ ॥" (वि. २५२०-१) आद्यसादोषदुष्टतायां वार्यं प्रयोगा-
 द्वायज्जीवकृतायधिप्रत्याख्यानमादासादोषदुष्ट परिमाणपरिच्छिन्नापचित्यात्, अथः सुयंदयात्परतः पारमिष्यामीत्युपपादम-
 स्वाख्यानयत्, तस्मादपरिमाणमेव प्रत्याख्यानं भेदः आद्यमारहित्त्यात् सीरितादिविशुद्धोपपासादियदिति ॥ एवं पण-
 विंतो विसेण भजितो-न दोह एवं जं तुमे भजियं, एतत्तरे जं तस्म अयसेसं नयनपुरस्स तं सम्मर्षं, ततो सो अभिनि-
 वेतेन शुष्पडिवापूलमिषात्तासां केव गंतूण भणार-अन्नरा आयरिपदिं भजियं, असदा तुमं पण्णयेसि, उपन्यसाखानेन सप्तु-
 रतः स्वपथः, तत्रापार्यः प्राह-ननु यत्तु भयता'वायज्जीवकृतायधिप्रत्याख्यानमाद्यसादोषदुष्टमित्यादि', तदयुक्तं, यदा-
 कृतप्रत्याख्यानानां सापूनां न मृता एवं सेविष्याम इत्येयरूपा आद्यसा, किन्तु मृतानां देयभये मा भूत् प्रतर्भंग इति
 काजायपिक्करणम्, अपरिमाणपक्षे तु मूयांसो दोषाः, तथाहि-अपरिमाणमिति कोऽर्थः । किं वायच्छकिरुतानागताद्वा
 आदोस्विदपरिच्छेदः ।, तत्र यदि वायच्छकिरस्ति, एवं सति वायच्छकिरस्ति अरमन्मतानुयाय पय,
 मादांसादोषोऽपि य कारानिकानुस्या, अन्यथा-यथाऽस्मात्पक्षे मृतस्य न प्रतमद्भदोषो वायज्जीवमित्यपेः परिपूर्णतात्
 तथा (त्वग्मते) जीवतोऽपि भोगान् भुजानस्य न स्वात्, एतायत्सेव मम द्यकिरिति प्रत्याख्यानस्य पूर्णतायात्, तथैव

चाभ्युपगमे व्रतविषयं न किमपि भयमिति प्रत्याख्यानं कृत्वा पुनर्भोगासेवनं पुनर्यथाशक्ति प्रत्याख्यानमित्यनवस्थां प्रत्या-
ख्यानस्य, यदपि चागमे तत्र तत्र प्रदेशे प्रसिद्धव्रतानामा(प्रतिषिद्धानामा)चरणे प्रायश्चित्तमेकव्रतभङ्गे सर्वव्रतभङ्ग इत्यादि,
तदपि प्रलयमगमत्, एतावत्येव मम शक्तिर्नाधिकेति प्रतिपत्तितोऽतीचारादीनामनवकाशात्, आह च भाष्यकृत-
“जह न वयभंगदोसो मयस्स तह जीवओऽवि सेवाए । वयभंगनिब्भयातो पच्चक्खाणाऽणवत्था य ॥ १ ॥ एत्तिममेत्ती
सत्तिन्ति नाइयारो न यावि पच्छित्तं । न य सब्बयनियमो एगेणवि संजयत्तत्ति ॥ २ ॥”(वि. २५३६-७) अथ अनागताद्धा
अपरिमाणमिति पक्षः सोऽप्यसमीचीनो, भवान्तरेऽवश्यं व्रतभङ्गसम्भवाद्, अपिच-सिद्धोऽपि सकलामनागताद्धां यावत्
संवरधर इति संयतः प्राप्नोति, यावज्जीवमित्यवधिकरणाभावात्, तथा च सति यदुच्यते-‘सिद्धे नोसंजये नोअसंजये
नोसंजयासंजए’ इति तदनवकाशम्, आह च-“अहवा सबाणागयकालगहणं मयं अपरिमाणं । तेणापुन्नपइन्नो मयोऽवि
भगवतो नाम ॥१॥ सिद्धोऽवि संजयोच्चिय सबाणागयद्धसंवरधरोत्ति ।” इत्यादि (वि. २५३८-९) परिमितकालानामपि च
नमस्कारपौरुष्येकासनादिप्रत्याख्यानानां सूत्राभिहितानामप्युच्छेदप्रसङ्गः, अपरिमाणत्वेन तस्याभ्युपगतौ तेषामसम्भवात्,
अपरिच्छेदपक्षेऽपि कालानियमात् व्रतभङ्गादयो दोषास्तदवस्था एव, तत एतद्दोषपरिहाराय श्रुते यावज्जीवमिति
निर्दिष्टं । एवं आयरिएहिं पणवितोऽवि जाहे न पडिवज्जइ ताहे जे अणगच्छिहया थेरा बहुस्सुया य ते पुच्छिया, ते-
वि एत्तियं चेव भणंति, सो भणइ-तुज्जे किं जाणह?, तित्थयेरिहिं एत्तियं चेव भणियं जहाऽहं भणामि, ते भणंति-तुमं
न जाणसि, मा तित्थयेरे आसाएह, जाहे न ठाइ ताहे संघसमवातो कतो, ततो सबसंधेण देवयाए काउस्सगो कतो,

ज्ञा भदिया सा आगया, भणइ-संदिसह, ताहे सा भणिया-यस तित्थयर पुच्छ, किं जं गोदामादिछो भणइ तं सचं ? किं घा
 जं तुग्यडियपूसमिसपमुहो संयो भणइ तसि ? ततो सा भणइ-मम अणुगहं वेह, कावस्सग्ग गमणापट्ठिपायनिमित्तं,
 सतो डिया काउस्सग्ग, ताहे सा भययंतं तित्थयर पुच्छिऊण आगया, भणइ-जहा सधो सम्मावादी, इयतो मिच्छावादी,
 निण्हतो एस ससमो, ताहे सो भणइ-एसा अप्पट्ठिआ घराइ, का एयाए सत्ती गंतूणथि ? तोऽवि न सहहर, ताहे पूसमिच्चा
 तस्स समीये गच्छति, भणति य-अज्जो ! पट्ठियज्ज सा वग्गादिज्जिदिसि, नेच्छइ, ताहे तेण संयेण वग्गो कतो वारसयिहेणं
 संभोगेण-वयहि १ सुव २ भत्तपाणे ३, अजली पग्गहे इव ४ । दायणा ५ य निक्काए ६ य, अम्भुड्डाणेसि ७ आयर ॥१॥
 किइक्कमस्स ८ य करणे, वेयाएयकरणे ९ इव । समोसरणे १० सनिसेज्जा ११ कदाए य निर्मत्तणा १२ ॥२॥ इयेयंखल्लणेन,
 ततो सो अण्णोइयअपठिकंठो काळगतो । गत सधमो निम्हवः ॥ तदेवमुक्का वेयाविसयादिनो निम्हया ॥ साम्भतमनेनेय
 प्रत्तायेन प्रभूतविसंयादिनो वोटिका भण्यन्ते, तत्र कदेते सज्जाता इति प्रतिपादयसाह—

उपाससपाइं नयुत्तराइ ताइआ सिद्धिं गयस्स धीरस्स । तो वोटिआण विही रथीरपुरे समुत्पप्पा ॥१४५॥ (भा.)

यदा सिद्धिं गतस्य भगवतो धीरस्य पदं धर्पशतानि नवोत्तराण्यतिक्रान्तानि तदा रथधीरपुरे वोटिकाना दृष्टिः समुत्पप्पा ।
 कथमुत्पप्नोति चेत्, वच्यते-रथधीरपुरं नगरं, तस्य दीवगमुज्जाणं, तंमि अज्जकण्हा नाम आयरिया समोसदा, तस्य एगो
 साहरिसयमतो सिपभूइ नाम स रायाणमुयगतो-सुमं ओलगाभि, राया भणइ-परिक्खामि, अण्णया राइणा भणितो-यच्च
 चामुंठापरे सुसाणे कण्हचउइसीए वडिं वेह, सुरा पसुओ य दिण्णो, अण्णे य पुरिसा भणिया-एवमेवं एयं धीहायेजा, सो

गंतूण चामुंडाए चलिं दाऊण छुहिणा (ओ) भित्ति तत्थेव सुसाणे तं पसुयं मारेऊण पउलिच्चा खाइतो, ते गोहा सिवाचासिएहिं
समंता भेरवं रवं करेंति, तस्स रोमुब्भेओडवि न जायइ, ताहे उद्धितो गतो, तेहिं सिद्धं, विच्ची दिण्णा, अणण्या
सो राया दंडे आणवेइ-वच्चह महुं गेण्हह, ते सपवलेणं निगया, सिवभूती य, अदूरसामंते गंतूण चित्तिं-अग्गेहिं न
पुच्छियं-कयरं मधुरं वच्चाओ, राया य अविण्णवणिज्जो, एवं ते गोंगपंता अच्छंति, सिवभूती य तेसिं समवाए
आगतो भणइ-किं भो अच्छह, तेहिं सिद्धं, सोडवि भणइ-दोवि समं चेव गेण्हामो, ते भणंति-न सक्का दलस्स दो
भागे काउं, परिवाडीए एक्केकाए गहणे वहु कालो लगइ, सो भणइ-जा दुज्जाया तं मम सम्पेह, पंडुमहुरा समप्पिया,
ताहे सो पढति-शूरे त्यागिनि विदुपि च वसति जनः स च जनाद्गुणीभवति । गुणवति धनं धनाच्छ्रीः श्रीमत्याज्ञा ततो
राज्यम् ॥ १ ॥ एवं च पढित्ता पढावितो पंडुमहुरं, तेण तत्थ दुग्गो मिण्णो, पच्चंताणि ताविउमारज्जाणि जाव नगरसेसं
जायं, पच्छा नगरमोरोहियं च, ततो गेण रण्णो निवेइयं, तुद्धेण भणियं-भण किं देमि, सो चित्तिउं भणइ-जं मए
गहियं तं सुग्गहीयं होवत्ति, अहं जहिच्छित्तो भमिस्सामि, राइणा भणियं-एवं होउ, सो य वाहिं हिंउतो अहुरत्ते घरे
आगच्छति वा न वा, तस्स भज्जा ताव न जेमेश सुवइ वा जाव समागतो भवइ, सा निप्पिता । अन्नया मायरं से
वट्टइ-तुज्झ पुत्तो दिवसे दिवसे अहुरत्ते एइ, अहं जगामि छुयाइया अच्छामि, ताहे ताए भणइ-मा दारं देज्जाहि, अहं
अज्ज जगामि, सा पसुत्ता, इयरा जगइ, अहुरत्ते आगतो वारं मग्गइ, मायाए अंवाउितो-जत्थ एयाए वेलाए उग्घा-
डियाणि नाराणि तत्थ वच्च, सो निगतो, भवियवयाए पतेण मगंतेण सादुपडिस्सओ उग्घाउओ दिट्ठो, तत्थ पविट्ठो,

घंदिता मणइ-ममं पवायेह, ते नेच्छंति, तेण सयं लोभो कयो, ताहे से छिंगं दिण्णं, ते विहरिया, पुणो आगया, रण्णा
 आगमियं जहा सो सियभूती पघइतो इहमागतो, ततो सदाधित घंदिता कवलरयणं से दिसं, आयरिण्हिं भणियं-किं
 पएण महउमोहेण जईणं !, तं किं महियंति !, तस्स अण्णापुष्पाए फालियं, साहुणो निसज्जातो कयातो, ताहे सो
 कसाइतो, अण्णया जिणकप्पिया घण्णिज्जति जहा-जिणकप्पिया य बुविहा पाणीपाया पडिग्गहधरा य । पाउरणमपाउ-
 रणा एकेका से भये बुविहा ॥ १ ॥ दुगतिगचनकप्पण नय दस एक्कारसं य पारसणा । एए अह्म यिग्गप्पा जिणकप्पे
 होति उयहिस्स ॥ २ ॥ (मय.) केसिंप्पि बुविहो ववही-रयहरणं मुहपोत्ती य, अणेत्तिं तिचिहो-दो ते वेध सहो
 एगो कप्पो, ववविहे दो कप्पा, पचविहे तिसि, नयविहे रयहरणं मुहपोत्तिया ताहा-यसं पसापंपो पायइयणं य पायकेस-
 रिया । पइलाइ रयसाणं य गोच्छतो पापनिजोगो ॥ १ ॥ (ओघ १७९) दसविहे एगो कप्पो वव्हिओ, एगारसविहे
 दो कप्पा, पारसविहे तिणि, एरथंतरे सियभूणा पुच्छिय-किमियाणि एसिओ ववही धरिज्जाइ ! जेण जिणकप्पो
 न कीरइ, गुरुणा भणियं-न तीरइ इयाणिं, वोच्छिओ, सो भणइ-किं वोच्छिज्जाइ !, अहं करेति, परलोमस्थिणा ननु सो
 वेध कायपो, किं ववहिपरिग्गहेण !, परिग्गहसन्माये कसायमुच्छामयाइया वव्हो दोसा, तथाहि-वत्थापुपकरण-
 धारणे यदि कथमपि य वत्थादिकं न भवति तदा श्रावकेम्यसुखाचनीयम्, याम्ना च प्रवचनलापयकरीति महान्
 दोषः, तथा तेषु वत्थेषु परिमुग्यमानेषु शरीरस्वेदमलसम्पर्कता पट्टपदिका सम्मूर्च्छंति, तासा च शरीरसद्वर्षतः प्राण-
 विपत्तिरिति प्राणातिपातप्रतभङ्गप्रसङ्गः, इत्थं तत्प्रसङ्गः, वत्थानि हि वर्षाकालादयोऽहं अथय प्रसालनीयानि, प्रसालने

च वातकायकीटिकादिसत्त्वव्याघातः, तथा जघन्यतोऽपि वलं
माधुकरी च वृत्तिरागमे प्रतिपादिता, ततस्तद्वृत्तियुग्मचेष्टितयोः
नपटिकादिकरणाय संधानीयं, मूषकभक्षितादिकं च सीवनीयं,
शोभनतरवस्त्रपरिधाने तथाविधजनापेक्षया तच्छरीरस्य महती शोभोपजायते, आत्मनि चोत्कर्षः, ततो विभूषाप्रत्ययनि-
विडतरकर्मवन्धानुपङ्गः, उक्तं च-“विभूषावर्त्तिनं भिक्खू, कम्मं वंधइ चिकणं । संसारसागरे घोरे, जेणं पडइ
दुत्तरे ॥ १ ॥” (दश. २७४) तथा दुर्बलवस्त्रलाभे पुनरिदं कुतो लप्स्ये इति महती मूर्च्छां समुपजायते, सा च
मूर्च्छा भवसरित्पतिनिमज्जनकारणं, सर्वतश्च शङ्का प्रादुर्भवति, ममेदं ग्रहीष्यति, शङ्कापि च सङ्किष्टाध्यवसायरूपत्वान्नर-
कप्रपातकारिणी, चौराद्याशङ्कात एव ग्रामनगरादिप्रतिबद्धतया विहारक्रमाभावः, एकत्र वासे च प्रतिबन्धो लघुतेत्या-
द्यागमाभिहितानेकदोषानुपङ्गः, विहारक्रमे च सर्वोऽप्युपधिः साधुना स्वयं वोढव्य इति तद्वहने भारवहनं, तथा च
सति महान् शरीरस्य क्लेशस्तम्भावे च सूत्रार्थपरिमन्थः, अन्यच्च-यदि कथमपि विहारक्रमे स्वोपाश्रये वा तिष्ठतो वस्त्रादि-
तस्कैरपह्रियते प्रमादतो वा नाशो भवति ततोऽधिकरणप्रसङ्गः, हा ! गतं मे वस्त्रमित्यात्मनि शोकश्च, किञ्च-वस्त्रानु-
ज्ञाने तत्सापेक्षता भवति, तदपेक्षायां च व्रताभाव इति, दातुर्दानादकार्यसिद्धिरपान्ने दानात्, आचेलक्यपरीपहश्च सूत्रेऽ-
भिहितः, सोऽपि न सोढो भवेत्, प्रतिकुष्टं च परिग्रहनिवृत्तिं प्रतिपादयता भगवता वस्त्रादिकग्रहणं, ततस्तद्ग्रहणे
भगवदान्नाविलोपः, तद्वृत्तौ च दीक्षानैरर्थक्यं, तथा गृहस्था अपि वस्त्राणि परिदधति यतयोऽपि, ततो गृहस्थयतीनाम-

विशेषताप्रसङ्गप्रसक्तिरिति गृहितलिङ्गत्वाद्ब्रह्मं परित्यक्तव्यं, किञ्च-सर्वत्रं श्रुते श्रमणा निर्ग्रन्थाः ब्रह्मावर्ण्यन्ते, वस्त्रं च ग्रन्थ-
स्तत्तत्परिभोगे निर्ग्रन्थत्वव्याघात इति श्रमणव्यपदेशस्याप्यभावप्रसङ्गः, वस्त्रं च-“जायजसंमुच्छणमो ध्रुवणे पाणाण
होइ यावची । दायारस्सवि पीढा सधणमाईसु पळिमयो ॥ १ ॥ राढा मुच्छा य मयं अविहारो चेय भारवहणं च । तेना-
हडाहिरणं सेगो य पमायनेइडवि ॥ २ ॥ सावेक्खयाण दाणादक्खसिद्धी परीसहासहणं । गुरुपठिकुट्टं गिहालिंग गंधमो
वसथदोसा व ॥ ३ ॥” (धर्मसप्रहण्या १०७-९) तत एतदोपपुष्टत्वाच्च साधूना वस्त्रग्रहणमुचितमिति, अत्र स्वविराः
प्राहुः-यदि याम्मादोपात् पखपरित्यागस्तत आहारोऽपि परित्यक्तव्यस्तस्यापि याज्जामन्तरेणासंभ्रमात्, ‘सर्वं से जाइयं
होइ, नत्थि किञ्चि अजाइय’ मिति(उत्त० ७६) प्रचनात्, आह च-“वसथमिह जायणातो जइ मुचाइ हंतमेव मोयवो ।
आहारोऽपि तु जइणा अजाइतो सो ज न होइ ॥ १ ॥” इति (धर्म. १०२५) अथ मन्येया धर्मकायोपपुष्टम्भोत्तुरयमाहार
इति याम्मादोपेऽपि स प्रतिगृह्यते, गुरुलाघवपर्यालोचनपर हि पारमेभ्वरं प्रवचनमिति, यद्येयं तर्हि वस्त्रमपि धर्मकाय-
परिपालनात् महदुपकारि, तथाहि-अहति हिमानीकणानुपके प्रपतति क्षीते यदि तृणग्रहणाग्निसेवनादि समाचरति
ततस्तेजःकायादिजंतुविनाशप्रसङ्गः, अप्याद्यानासेवने तु धर्मकायस्य विपत्तिः, सा चार्थे तथाविधपुष्टकारणमन्तरेण
प्रतिषिद्धा, यद्यपि च न धर्मकायस्य विपत्तिस्तथापि धर्मध्यानं शीतपरिगतस्य नियमतोऽप्यपगच्छति, अथोत्तमसह-
ननोपेतस्य धर्मध्यानस्यापि नापगमो, पुष्टावष्टम्भत्वात्, यद्येव तत वृत्तमसंहननवन्तं मुक्त्वा शेषाणां न प्रव्रज्योचिता,
प्रागुक्तदोषप्रसङ्गात्, अथ च मन्दसहननानामपि भगवता तदनुग्रहाय प्रव्रज्याऽनुज्ञाता‘धुष्यसहन्तं चरण’मित्यादिवचनात्,

ततोऽग्न्याधारम्भपरिहारेण धर्मध्यानोपष्टम्भहेतुतया च परमोपकारि वस्त्रमिति लयनमिव तदुपादेयम्, उक्तं च—“अह
धम्मकायपरिपालणेण उवगारगो उ आहारो । वत्थंपि हु एवं चिय उवगारगमो मुणेयवं ॥ १ ॥ तणगहणअग्गिसेवण-
कायवहवज्जेण उवगारो । तदभावे य विणासो अणारिसो धम्मकायस्स ॥ २ ॥ जइवि न णस्सति चिय से देहो झाणं
तु नियमतो चलति । सीयादिपरिगयस्सेह तम्हा लयणं व तं गेज्झं ॥ ३ ॥ अह उत्तमसंघयणे सुहझाणस्सवि न होइ
नासोत्ति । मोचुं तयं न जुत्ता उ सेसेसुं हंत पयब्बा ॥ ४ ॥” (धर्म. १०२६-९) यदप्युक्तं ‘शरीरस्वेदमलसम्पर्कतः
पट्पट्टिकाः सम्मूर्च्छन्ती’त्यादि, तदप्यपरिभाविताभिधानं, प्रायो विधिवेवनायां सम्मूर्च्छनाया अभावात्, अथास्ति
सम्भवमात्रमिति तत्परित्यागः, हन्त ! तर्हि देहे आहारेऽपि च सम्मूर्च्छनासम्भवोऽस्तीति तावपि परित्यक्तव्यौ, अथ
तौ धर्मसाधनं तावन्तरेण धर्मस्य कर्तुमशक्यत्वात् ततः सम्मूर्च्छनादोषसम्भवेऽपि न तौ परित्यज्येते, तदेतद्वल्लेऽपि
समानं, तस्याप्युक्त्युक्तितो धर्मसाधनत्वात्, आह—“संमुच्छणा न जायइ पायं विहिसेवणाए वत्थम्मि । संभवमित्तेणं
पुण देहाईसुं पि सा दिट्ठा ॥ १ ॥ तम्हा निगंथेणं एयं दोसं विवज्जमाणेणं । देहो आहारो चिय वल्लेयधो पयत्तेण ॥ २ ॥
अह धम्मसाहणं सो वत्थंपि तेहव होइ दट्ठवं । भणितोववत्तितोच्चिय जइणो तं कायठिइहेज्ज ॥ ३ ॥” (धर्म. १०३१-२-४)
यदप्यभापत ‘वस्त्रप्रक्षालने वातकायकीटिकादिसत्त्वव्याघात’ इति तदप्यसम्यक्, पूर्वमागमोक्तप्रकारेण वस्त्राणां परिशो-
धनं, ततोऽपि अप्रासुकपानीयपरिहारेण यतनया प्रक्षालनं, प्रक्षालने च निरन्तरमुपयोग इत्येवं जिनभणितविधिना
प्रक्षालने प्राणविपत्तेरसम्भवात्, आह च—“जिणभणियविहीए नय धुवणे पाणाण होइ वावत्ती । पडिलेहणा दगंपि य

फासुवययोगिनो य विही ॥१॥" (धर्म. १०३५) अथ यथोक्तविधिनाऽपि प्रखलवतो हरयते कदाचित्प्राणविपत्तिस्ततो दोष
 इति, तदप्ययुक्तम्, आगमोक्तमेतदिति श्रुतबहुमानतोऽश्वत्थमात्रं यतनया प्रखलने प्राणविपत्तायपि दोषासम्भवात्, सस-
 ककुक्षिकपुरीषोत्सर्गयत्, तथाहि-ससककुक्षिकस्य साधोर्यतनया 'छायाए०' इत्याद्यागमोक्तया पुरीषमश्वत्थमात्रं व्युत्पन्नजतो
 गुदकृमिव्यापसायपि न दोषभाक्त्वं भवति, प्रायश्चित्तायपि यत्नात्, एवमिहापि भावनीयम्, उक्तं च-"जो पुण विहीए
 दोसो खंससगहनिबोत्तिरणसुहो । असहस्स सोऽपि भणितो पायच्छिस्तसड्विसभो व ॥ १ ॥" (धर्म. १०३६) अथ
 पुरीषोत्सर्गोऽश्वत्थमात्रं यथोक्तयतनया सत्र प्रवर्त्तमानस्य भयंतुं दोषमात्रं, इह तु किं नामाशक्यं यत्नामात्रं
 इति !, उच्यते, संयमः, तथाहि-न ब्राह्मयन्ति साधवः. सम्यसि मन्त्रसत्याः शीतादिकालेषु समयं निराचारं परिपालयितुम्,
 आर्चरीप्रध्यानप्रवृत्तिसम्भवात्, अपरेषां हीनतरसत्त्वानामशक्यं यत्नाभावे इति, आश्रयाधारम्भमवृत्तिमावाह, किञ्च
 "क्वाचवत्तल्ल वसोत्तण जहन्ति तियं तु वोच्चव'मित्यादिवचनतः समस्मानपि रात्रिं ज्ञापयित्वा साधुभिधत्पारः काला
 प्रहीतव्याः, निरन्तर कालिकमुत्कालिकं वा श्रुतं पठनीयं परावर्त्तनीयम्, एतत्सर्वमपि कर्तुं शक्यते शीतकाले कल्पप्राथर-
 गेन, नान्यथा नाम, तथा महावातोत्थिता सचिन्ता पृथिवी महीत्यपरनामप्रसिद्धा या च महिका घूमिकापरपर्याया या च
 पानीयवृष्टिर्बर्षाकालादिषु यन्मायस्यायो लोकप्रतीतो यच्च रजः सचिन्तापदात्ताश्च चैत्रादिमासेषु यच्च प्रदीपादिदेजाः स्पर्श-
 नाम तद्गुणानां सत्त्वानां कर्तृत्वं प्रावरणे परिरक्ता भवति, उक्तं च-"किं सज्जभोवयारं करेत् वत्थाइ ? जइ मई सुणसु । सीय-
 प्पाणं ताणं जलणतणगपाण सत्ताणं ॥१॥ तइ निशिं चतुक्कालं सम्भायग्ग्याणसाहजमिचीणं । महिमहियायासोसारयाइरक्खा-

निमित्तं वा ॥ २ ॥” इत्यादि. (वि. २५७५-६) ततो न शक्यः परिपालयितुं वस्त्रं विना संयम इति, यतनया तत्प्रक्षालने प्राणविपत्तावपि दोषाभावः, अथ बहवो यथोक्तं विधिमुल्लङ्घयान्यथा प्रवर्त्तमाना दृश्यन्ते, ततः कथं दोषाभावः?, नन्वेप प्राणिनां दोषो, न प्रवचनस्य, प्रवचनं तु यथार्थनिरूपकतया निर्दोषमेव, आह च-“उल्लङ्घिऊण एयं केई अह अन्नहा करे- न्तिस्ति । एसो खु पाणिदोसो न एस दोसो पवयणस्स ॥ १ ॥” यदप्यवोचत् ‘जघन्यतोऽपि वस्त्रं रूपकपञ्चकादिमूल्य-’ मित्यादि तदप्यसमीक्षिताभिधानं, यतो यत् परिजीर्णमल्पमूल्यं वस्त्रं तत् यतीनां भगवद्भिरनुज्ञातं, ततो दातुरपि तथा- भूतं वस्त्रं ददतो न काचन पीडा, अथाल्पधनस्य भवति, ननु सा भोजनमात्रदानेऽपि तुल्या, अथ भोजने तादृशं यती- नामग्राह्यं, वस्त्रमप्यल्पधनेष्वग्राह्यमिति समानः पन्थाः, उक्तं च-“परिजुल्लमप्पमुल्लं तमणुन्नायं जतो जिणिंदेहिं । दाया- रस्सवि पीडा न होइ तो तंमि देन्तस्स ॥ १ ॥ अप्परस्स होइ अह सा भोग्यमेत्तेऽपि तुल्लमेवेदं । तं तारिसे न गेज्झं वत्थ- म्मिवि एव को दोसो ? ॥ २ ॥” (धर्म. १०४१-२) तथा यथाकृतवस्त्रलाभे सन्धानादयोऽपि दोषा नोपजायन्ते, ततः कथं तु परिमन्थदोषोऽपि?, निमित्ताभावात्, यदि पुनर्यथाकृतवस्त्रलाभो न भवति तत् इतरेषामपि ग्रहणे सन्धानादा- वपि च न परिमन्थदोषो, भोजने इव, तथाहि-चर्याथो प्रविष्टोऽपि यदि कथमप्यलाभो भवति ततः प्रभूतान्यन्यान्यपि गृहाणि हिंडते, न तत्र सूत्रार्थव्याघातरूपः परिमन्थदोषः, अथ भोजनं धर्मसाधनमिति तत्र दोषाभावो, ननु वस्त्रमपि धर्मसाधनमेव यथोक्तं प्रागिति समानं, तथा चोक्तम्-“आहागडस्स गहणे संधणमाई न होति दोसा उ । तदभावादनि- मित्तो कइं तु पलिमंथदोसो उ ? ॥ १ ॥ तस्सालाभे इयरस्स गहभावोऽपि भोग्यसमाणो । तं धम्मसाहणं चेव वत्थंपि

सहेव ननु भणियं ॥ २ ॥" (धर्म १०४३-४) यदपि बोध्यम्—'सोमनसत्वस्य परिधाने तथा यिष्यन्नापेक्षया तच्छरीरस्य
 महती शोभोपजायते' इत्यादि तदव्ययवक्तव्यं, परिशीर्णमल्पमूल्यं विविधा परियाचितं यत्नं ध्रियमाणस्य मिश्रणशीलस्य
 मूषाया असम्भवात्, अथ कस्याप्यविवेकतत्त्वमात्रादपि सा भवति, ननु पिच्छिकाकुण्डिकादिमात्रघारणेऽप्यविवेकतः
 सा भवन्ती दुर्निवारंति समानम्, आह च—“एवंविदं च यत्नं विहिता परिजगृह्यं घरेतस्स । भिक्खवणसीलस्स तद्वा राडाए
 हव को जग्गो(हो) ? ॥ १ ॥ अह अविवेकाच्च तदं तम्मत्ताओपि होइ केसिंवि । सट्ठिगपिच्छिगकुण्डिगवेहेसु तदं कदं न
 भये ? ॥" (धर्म १०४५-६) वोऽपि च ग्राह्यं दुर्लभत्वस्य भवे कुतः पुनरिदं लप्स्ये इत्यादिना मूर्च्छादोषं वज्रावितिः
 स देहादारादिव्यपि समानः, तत्रापि मूर्च्छासम्भवात्, अथ देहादारादिषु मोक्षसाधनबुध्योपादीयमानेषु न मूर्च्छा सम्भ-
 वति, तदेतत् धर्मसाधनत्वं वज्रादिव्यपि समानमिति न तत्रापि मूर्च्छाया अपेक्षा, वक्तव्यं च—“अह देहादारादिसु न
 मोक्षसाहायणमर्हं ते मुञ्चा । का मोक्षसाहायणं मुञ्चा कस्यादस्सु ते ? ॥ ११ ॥" (वि १५६६) अपि च—यदि स्थूलेऽपि वज्रादी
 सुलभे बाण्ये च यदि भवान् मूर्च्छां विदधाति ततः क्षरीरे अन्त्ये दुर्लभतरे सुतरा मूर्च्छां करिष्यति, शरीरस्यान्तराश्रयतया
 प्रबलमूर्च्छाहेतुत्वात्, तथाहि—दृश्यन्ते तिर्यक्षाः क्षरादयश्च वज्रादिग्रन्थरहिता अपि देहादारादिमात्रविषयमूर्च्छया नर-
 कोपगामिनः, ततो यथा परमयतीना देहादिषु न मूर्च्छा तथा वक्ष्यन्तीति न किञ्चित्, तथा च श्रूयन्ते केचन मुनय
 उपसर्गादिषु देहन्यस्तत्वस्यानुल्लेपनाभरणधारिणोऽपि केवलज्ञानमुत्पादयन्तः, तथा बोध्यम्—“अह कुणसि शुद्ध-
 तथादस्सु मुञ्चं धुरं क्षरीरेऽवि । मकेज्जबुद्धमतरे काहिसि मुञ्चं विसेसेणं ॥ १ ॥ कस्याङ्गं यरहिता देहादारादमेवमुञ्छाप ।

तिरियसवरादयो ननु हवंति निरयोवगा बहुसो ॥ २ ॥ अपरिगहावि परसंतिषु मुच्छाकसायदोसेहिं । अविणिगहिय-
प्पाणो कम्ममलमणंतमज्जंति ॥ ३ ॥ देहत्यवत्थमहाणुलेवणाभरणधारिणो केई । उवसगाइसु मुणयो निस्संगा केवलमु-
वेंति ॥ ४ ॥ (वि. २५६४-७) ” यदपि च ‘सर्वतश्च शङ्का प्रादुर्भवती’त्यादिना वस्त्रस्य भयहेतुत्वमुक्तं तदपि ज्ञानादिषु
समानं, तथाहि-ज्ञानादिष्वपि विषये तदुपघातकेभ्यो भयमुपजायते, देहेऽपि श्वापदादिभ्यः, ततो वस्त्रादेरिव तेपामपि
परित्यागः कार्यः, अथ ते मोक्षसाधनमिति भयहेतवो न परित्यज्यन्ते, ननु मोक्षसाधनत्वं वस्त्रादेरपि प्रागुक्तनीत्या समा-
नमिति तस्याप्यपरित्यागः, आह च-“जइ भयहेऊ वत्थं तो नाणाईण तदुवघापहिं । भयंमिइ तेसिं चागो देहस्सवि साव-
याईहिं ॥ १ ॥ अह मोक्खसाहणमईए न य भयहेतुत्तणेवि परिचागो । वत्थंपि मोक्खसाहणमईए सुद्धं कंहं चागो ?
॥ २ ॥ ” (वि. २५६८-९) अपिच-तादृशे परिजीर्णेऽल्पमूल्ये वाससि न कुतोऽप्याशङ्कते न भयहेतुता, एतेनाविहारो-
ऽव्यपाकृतः, कुतोऽप्याशङ्काया असम्भवात्, तथाभूतेषु च तेऽल्पप्रमाणेषु परिमितसङ्ख्याकेषु भारवहनमपि न सङ्गच्छते,
अत्यल्पत्वात्, अथ भवति तावन्मात्रैरपि पीडा, ननु सा नियतविहारक्रमकरणतः किं नोपजायते ? सा उपकारिणीति
चेत् उपकारोऽत्रापि दर्शित एवेति यत्किञ्चिदेतत्, आह च-“जइदेहस्सह पीडा निययविहाराउ सा न किं होई ? । उवगारिगा
तई अह एत्थवि भणितो उ उवगारो ॥ १ ॥ ” (धर्म. १०४९) यदपि तत्स्करैरपहारे अधिकरणप्रसङ्गापादनं कृतं तदप्यसमी-
चीनं, तथाभूतस्य वासस्तत्स्करैः प्रयोजनाभावात् अपहाराकरणतः, अथाल्पसत्त्वः कोऽपि तदप्यपहरति, तदेतत् पिच्छि-
कादिष्वपि समानं, अथ पिच्छिकादिषु न्युत्सृष्टेऽन्वस्माकं दोषाभावः, वस्त्रेऽप्येवं दोषाभावः किं नाम न भवति ? अथ परलो-

कसापनाङ्गं पिच्छिकादि तेनोफदोपसम्भवेऽपि सद्ग्राह्यं, ननु सत्परलोफसाधनाद्गत्वं पक्षेऽप्यपि तुल्यं, यथोक्तं प्राक्, उक्तं
 च—“न हरन्ति तदाभूयं दत्तं तेना पयोयणाऽभाया । सुदहरणं च पिच्छिगकुण्डिगमाईसुवि समानं ॥ १ ॥ योसिरिपसु
 न दोसो पिच्छिगमाईसु अह स धत्येवि । तुलं चिय योसिरण साहणमावो य परलोप ॥ २ ॥ (धर्म १०५०--१) तथा अप्र-
 मत्स्य सतो यत्नं प्रायेण न नश्यति, नष्टेऽपि च कथमपि तस्मिन् त्यक्तकलत्रादिग्रन्थस्य श्लोको नोपजायते, विदितभय-
 स्वरूपत्वात्, आह च—“अपमत्स्य न नासह नष्टेऽपि न जायई तदि सोगो । मुणियभयसरूपस्त्व चसकलसावि-
 गयस्त्व ॥ १ ॥” (धर्म. १०५२) ततो यदुक्तं ‘द्या गत मे दलमित्यात्मनि शोकशे’त्यादि, तप्त, वल्लेज्यपेक्षाया असम्भवात्,
 यो हि निनयपनभाविसाग्राकरण स्वजनवर्गं कुप्यसङ्गतं सुवर्णसङ्घयं विपयानपि च मनोरमान् परित्यजति तस्य
 कथं नामापेक्षा परिजीर्णास्त्वमूख्यवस्त्रमात्रे, अथ यस्मादुज्यते ख्यादिभ्यस्तेन तद्गृह्णातीति तत्रापेक्षा, ननु ह्युचितशिर-
 रकस्य भिषार्थं प्रतिगृहमदने लज्जा न भवति नाप्यमात्रे लज्जा भविष्यतीत्यादिसाहसं, यथेयं ततः कस्मात्त परित्यजति?,
 उच्यते, तपकारनिरीक्षणात् यथाऽऽहारं, तपकारकारिता च धयमयोगहेतुतया पूर्वमभिहितेष, उक्तं च—“जो चयइ सय-
 णवर्गं हिरण्यजायं मणोरमे विसय । निणवयणनीइकुसलो तसस अवेक्त्वा कहं धत्ये ? ॥ १ ॥” लज्जाइ जमितिययाइसु
 तेणं तं गिण्हइत्ति सावेक्खो । हुंचियसिरस्स भिक्खं हिंदतस्सेह का लज्जा ? ॥ २ ॥ ता किं न तं चपइ ? ॥ उवगार-
 निरिक्खणा जहाऽऽहार । भणितो य ततो पुर्विं सज्जमजोगाण हेतवत्ति ॥ ३ ॥” (धर्म. १०५४ ६) यदपि परिपक्षासहनमु-
 त्थाहितं तदप्यसमीचीनं, यतो यानि परिजीर्णान्यस्त्वमूल्यानि च वस्त्राणि तानि परमार्थेनावस्त्राणि, विशिष्टवस्त्रकार्यो-

करणात्, तथा च परिहितपरिजीर्णपरिधाना काचित् युवतिः कोलिकं प्रत्येवमाचष्टे-त्वर कोलिक ! नम्राऽहं वर्त इति, ततः संयमयोगस्फातिनिमित्तं तथारूपाणि वस्त्राणि धारयतो यतेः सदा भ्रमत्वरहितस्य कथं न परीपहसहनम्?, आह च-“संयमयोगनिमित्तं परिजुम्भादीनि धारयंतस्स । कह न परिसहसहणं जइणो सइ निम्ममत्तस्स ? ॥१॥” (वि. १०६०) अथ सूत्रे ‘नगिणस्स यावि मुंडस्से’ त्यादिना साक्षान्नत्वमभिहितं, परिजीर्णाल्पमूल्यवस्त्रपरिधाने तु न तदनुपचरितं भवति, उपचरिते च नम्रत्वे परीपहसहनमप्युपचरितमेव प्राप्नोति, न चोपचारादर्थसिद्धिः, नहि माणवको दहनोपचारा-दाधीयते पाके इति प्रतीतमेतत्, तदप्यशोभनं, सम्यक् जिनवचनापरिज्ञानात्, न खलु क्षुत्परीपहसहनमप्युपचरितमेव प्राप्नोति, पिपासापरीपहसहनं च, सर्वथा वाऽशनपानप्रतिषेधत उपपद्येत, किन्त्वनेयणीयपरित्यागाद्, अन्यथा भगवता-मप्यर्हतामजितपरीपहत्यप्रसक्तिः, तेषामन्येयणीयान्नपानोपादानात्, ततो यथैयणीयान्नपानपरिभोगतः क्षुत्पिपासापरीपहसह-नमेवं परिजीर्णाल्पमूल्यवस्त्रपरिधानेऽप्यचेलपरीपहसहतेति, उक्तं च-“जइ चेलभोगमेत्तादजिताचेलयपरीसहो तेणं । अजियदिगिंछाइपरीसहोऽवि भत्ताइभोगातो ॥ १ ॥ एवं तुह न जियपरीसहा जिणिंदादि सयहाऽऽवणं । अहवा जो भत्तादिसु स विही चेलेवि किं नट्ठो ? ॥ २ ॥ जह भत्तादि विसुद्धं, रागद्वोसरहिओ निसेवंतो । विजियदिगिंछाइपरीसहो मुणी सपडियारोऽवि ॥ ३ ॥ तह चेलं परिसुद्धं रागद्वोसरहिओ सुयविहीए । होइ जियाचेलपरीसहो मुणी सेवमा-णोऽवि ॥ ४ ॥” (वि. २५९४-९७) स्यादेतत्-यदि परिजीर्णाल्पवस्तुपरिभोगेऽप्यचेलकपरीपहः सोढोऽभ्युपगम्यते ततः काणकुण्टादियुवतिरपि न परमार्थतो युवतिः, परिपूर्णयुवतिलक्षणायोगात्, ततस्तत्परिभोगेऽपि स्त्रीपरीपहः सोढो भवेत्,

न्यायस्योभयत्रापि तुल्यत्वात्, न, सूत्रान्तरेण स्त्रीपरिभोगस्य सर्वस्यापि प्रसिद्धेष्वात्, तच्च सूत्रान्तरमिदम्,—"नवि
किंचिप्यडित्तिद्ध नऽणुस्त्रायं घावि जिणघरिदिहि । मोचुं मेढुणभावं न विणा सो रागदोसेहि ॥ १ ॥" (धर्म १०६४)
ततो नातिप्रसङ्गदोषः, उक्तं च—"सिय पावई अणिइ एव इत्थीपरीसहपसगा । नो सुत्तंतरबाहानिवारणाविह पस-
गत्स ॥ १ ॥" (धर्म १०६३) न च भगवता प्रतिक्रुष्ट वस्त्रम्, उपविप्रमाणस्य कत्पाध्ययनादपि साक्षादभिधानात्,
न च यतयो गृहस्था इव वस्त्राणि परिमुञ्चते, किन्तु लोककण्टप्रकारादन्यप्रकारेण, कच्चावग्याभावात् कूर्पराभ्यामप्र-
भाय एव षोडशपट्टकधरणात् मल्लकोपरि प्रावरणाद्यभावाच्च, ततो न गृहलिङ्गम्, नाप्य गृहस्थैरपि परिभोगात् गृहलिङ्ग,
यद्येय ततः करचरणावयोऽपि गृहलिङ्ग, तेषामपि गृहस्थेषु भावात्, तत्सोपामपि परित्यागः कर्तव्यः, अथ करचरणा-
दिपरित्यागे देहाभावस्तदभावे च परलोकासाधनमिति तदपरित्यागः, ननु वस्त्रस्याप्यभावे तृणग्रहणादिप्रसक्तं. परलो-
कासाधनाभावः समान एवेति यत्किञ्चिदेतत्, आह च—"गिहिलिङ्गं न पतं पतंतेणं तदसहाधरणे । होति य कहिंवि
नियमा करचरणाईवि गिहिलिङ्गं ॥ १ ॥ तस्सि परिच्छान्तातो देहाभावे कहे नु परलोको ! । नणु वरथस्सयि चाप तणग-
हणाईहि तुल्लमिण ॥ २ ॥" (धर्म. १०६८-६) अथास्माकं गुप्ताकं चार्हन्तो गुरवः, भगवन्तश्चार्हन्तोऽचेलास्ततोऽचेलत्थ-
मेवास्माकं युक्त्युपपन्नं, न यत्परिधारणं, शिष्याणां गुरुलिङ्गप्रतिपक्षेराचितत्वात्, उक्तं च—"जारिसयं गुरुलिङ्गं सीसेणवि
तारिसेण होयवं । नहु होइ बुद्धसीसो सेयवढो नग्गल्लमणो वा ॥ १ ॥" (धर्म. ११०९) ननु यदि भगवन्तो गुरवः प्रमाणं
तर्हि तदुपदेयाः कर्तव्याः, भगवदुपदेयाश्चाय-निरुपमपृतिसहननाद्यतिशयोक्तेनाचेलेन भ्रित्तव्यं, न निरतिशयेन,

अतिशयविकलश्च भवान्, ततो मा भूत्वं निरतिशयः सन्नचेलः, उपदेशाद्धि गुरुणां कार्यसिद्धिर्न वेपचरितमा-
त्रानुष्ठानात्, न खलु रोगी वैद्यस्य वेपं चरितं वाऽनुकुर्वन्नरोगीभवति, किन्तूपदेशात्, आह च भाष्यकृत—
“अरहंता जमचेला तेणाचेलत्तणं जइ मयं ते । तो तवयणातोच्चिय निरतिसओ होहि माऽचेलो ॥ १ ॥ रोगी
जहोवएसं करेइ वेज्जस्स होयऽरोगी य । न उ वेसं चरियं वा करेइ न य पउणइ करेतो ॥ २ ॥ तह जिणवेज्जाएसं कुण-
माणोऽवेइ कम्मरोगातो । नउ तन्नेवत्थधरो तेसिं आपसमकरेतो ॥ ३ ॥” (वि. २५८५-७) अथोपदिष्टो भगवद्भि-
ज्जिनकल्पस्ततः सोऽस्माभिराश्रीयते, ननु यदि जिनोपदेशात्तस्याश्रयणं तत एतदपि जिनोपदेशात् प्रतिपत्तव्यं—ये उत्तमधृ-
तिसंहननाः पूर्वविदः सातिशया गच्छे कृतपरिकर्माणस्ते जिनकल्पं प्रतिपद्यन्ते, न शेषाः, उक्तं च—“उत्तमधिइसंघयणा
पुघविदोऽतिसयिणो सया कालं । जिणकप्पियादिकप्पं कयपरिकम्मा पवजंति ॥१॥” (वि. २५९१) तथा व्यवच्छिन्नः सम्प्रति
जिनकल्प इत्येतदपि, तथा चोक्तम्—“मणपरमोहिपुलाए आहारग एवग उवसमे कप्पे । संजमतियकेवलसिज्झणा य
जंबुम्मि वोच्छिन्ना ॥ १ ॥” (वि. २५९३) ततः कथं भवतो जिनकल्पाश्रयणम्?, अथ यथा तदुपदेशः क्रियते
तथा तद्गतवेपचरितानुकारोऽपि, तत्रेदं प्रष्टव्यं—तद्गतवेपचरितानुकार्यं किं सर्वथा उत देशतः?, तत्र यद्याद्यः पक्षः
सोऽसम्भवी, तीर्थकृतामेव तीर्थकरगुणोपेतता, न प्राकृतगुणयुक्तानां गुणमाहृतां, तीर्थकरगुणाश्चेमे—निरुपमधृतिसंहनना
मतिश्रुतावधिमनःपर्यायज्ञानिनः सत्यसम्पन्ना अच्छिन्नपाणिपात्रा देवदानैरव्यक्षोभ्याः सततमप्रमादिनो जितपरीपहाः,
ततस्ते वस्त्रपात्राद्युपकरणरहिता अपि न यथोक्तं दोषमामुचन्तीति न कुर्वते वस्त्रादिग्रहणं, केवलमस्माभिः सवरजो

धर्मोऽप्रकृत्य इति अभिनिष्क्रमणकाले शोकस्य सत्त्वितमेकं देवदूष्यं प्रतिगृह्णन्ति, त्वं च-"निरुधमधिगच्छेय्यया
 चतुर्णाञ्जितिसप्तसप्तपञ्चा । अष्टिउदुपामिपचा क्षिणा जियपरीसहा सवे ॥ १ ॥ तन्हा जनुत्तदेते पायति न पत्तपत्तर-
 हियावि । तदसादनेति तेहि हो तन्हादणं न कुयंति ॥ २ ॥ तद्वि गहियगय्या सवत्तित्थोयएसत्तथति । अभि-
 निवसमंति सवे तन्नि पुएद्वेत्तया होति ॥ ३ ॥" (वि. २५८१-२) तत्ता कय तेः सह सर्वसाम्यं प्रतिपनुं शक्यम् ?
 अन्यथा-सर्वसाम्यमविपक्षो धीर्यकरेरिय न परोपवेसोऽपेक्षणीया, नापि छद्मस्यैः सन्निः परेभ्य उपदेष्टव्यं, न च शिष्यपणो
 दीक्षणीय इत्यापन्नस्तीर्थव्ययच्छेद इति नैव पक्षः, आह प-"न परोपपसवत्तया न य छद्मस्य परोपपत्तं वि । देति नय
 धीसयगं दिपत्तंति जिणा जहा सवे ॥ २ ॥ तद्व सेसेहि वि सपं, कजं जइ तेहि" सवसादन्मं । एव च फलो वित्थं ! न
 चेद्वेत्तोपि को गाहो ! ॥ २ ॥" (वि. २५८२-७) देसापसत्तयस्साभिरभ्युपगत एव, वेपानुकारस्य जोषकरणमाधेण परिता-
 नुकारत्वेपणीयाद्वारपरिभोगानियतयासादिना (च) क्रियमाणत्वात्, यदप्सुकम्-'वस्त्रं च ग्रन्थं' इत्यादि, तदपि न सुन्दर,
 तेषामोपकारितया एतदे धर्मोपकरणत्वेन प्रमथस्यायोगात्, तथाहि-यस्त्रमोपकरणं न स ग्रन्थः, धर्मोपकरणं च यस्त्र-
 मिति व्यापकविरुद्धव्याघोषलक्षिण, प्रथत्यं हि यन्नुहेतुत्वेन व्याप्त, प्रमाति जीथं कर्ममलेनेति ग्रन्थ इति व्युत्पत्तेः,
 कर्मवन्धहेतुताप्रतिपक्षभूतेन च कर्ममलापगमहेतुत्वेन व्याप्त धर्मोपकरणत्वं, तथाहि-धर्मोऽसम्यग्दर्शनज्ञानधारित्ररूपा,
 स उपक्रियते-उपष्टम्यते स्मीति नीयते इतियापद्व अनेनेति धर्मोपकरणं, यद्य सम्यग्दर्शनादिकं धर्ममुपष्टम्याति तत् पर-
 परया कर्ममलापगमहेतुः, सम्यग्दर्शनादिप्रभावतः सकलकर्मोपगमलक्षणस्य मोक्षसाम्यपगमात्, यस्त्रमपि च शुभध्या-

श्रीआव-
श्यक मल-
य० वृत्तौ
उपोद्घाते
॥४२५॥

बोटिक-
निरासः

॥४२५॥

नहेतुतया प्राणिरक्षकतया च धर्मोपष्टम्भकम्, अतो वल्ले यत् ग्रन्थत्वस्य व्यापकं कर्मबन्धहेतुत्वं तस्य विरुद्धं यत्कर्म-
मलापगमनिबन्धनत्वं तेन व्याप्तस्य धर्मोपकरणत्वस्योपलब्धेः, अथ वस्त्रपरिग्रहाम्बुपगमे साधूनां पर-
स्परं शुभेतरवस्त्रविशेषदर्शनतो मात्सर्यादिरुपजायते, तस्करादीनां च तद्विषयो लोभादिः, अतः कषायहेतुत्वात् ग्रन्थः,
प्रयोगश्च-यत् कषायहेतुस्तत् ग्रन्थो यथा स्वापतेयं, कषायहेतुश्च वस्त्रमिति, तदसमीचीनं, हेतोरसिद्धत्वात्, तथाहि-न
भावितजिनवचनानां साधूनां शुभेतरवस्त्रविशेषदर्शनेऽपि मात्सर्यादिः, इतरेषां च तत्सम्भव आहारेऽपि समः, तस्करादी-
नामपि च परिजीर्णाल्पमूल्यवस्त्रविषये न लोभादि, क्षुद्रसत्त्वानां तु तत्सम्भवे पिच्छिकादिष्वपि समानं, तस्मात्
तत्त्वतो न कषायहेतुता, अनैकान्तिकोऽपि चायं हेतुः, भगवतः सङ्गमकगोशालादीन् प्रति धर्मपराणां जिनमतस्य च
प्रत्यनीकान् प्रति कषायहेतुत्वेऽपि ग्रन्थत्वायोगात्, उक्तं च-“अथि य किं किंचि जए जस्स व कस्स व कसायवीयं जं ।
वत्थुं न होज्ज ? एवं धम्मोवि तुमे न धेत्तवो ॥ १ ॥ जेण कसायनिमित्तं जिणोऽवि गोसालसंगमाईणं । धम्मो धम्मपरावि
य पडिणीयाणं व जिणमयं च ॥ २ ॥” (वि. २५५९-६०) तस्माद्यत्किञ्चिदेतत्, एवं स्थविरैस्तस्य कथनं कृतं ॥ अमुमे-
वार्थमुपसङ्गिधृष्टुराह-

रहवीरपुरं नगरं दीवगमुज्जाणमज्जकण्हे य । सिवमूहस्सुवहिम्ममी पुच्छा थेराण कहणा य ॥ १४६ ॥ (मू. भा.)

रथवीरपुरे नगरे दीपकं नाम उद्यानं, तत्रार्थकृष्णो नामाचार्यः समवसृतः, तत्र शिवभूतेर्जिनकल्पिकप्ररूपणावसरे
उपधौ पुच्छा, स्थविराणां च-आर्यकृष्णानां कथनेति गाथासंक्षेपार्थः, भावार्थः प्रागेवोक्तः । स च शिवभूतिस्तथा स्थविरैः

प्रशुष्यमानोऽपि मिथ्यात्वोदयात् कुलिङ्गभावो विनमतमध्वपानधीवरानि परित्यज्योपाश्रयाद्विनिर्गतः, तस्योत्तरा
 भगिनी, सा उद्याने स्थितं धन्विषुमागता, तं च तथामृतं दृष्ट्वा तयापि बीवरानि तदनुरागेण परित्यक्तानि, ततो द्वावपि
 तौ मिथार्यं प्रविष्टौ, गणिकया च तदवस्था दृष्ट्वा, साऽचिन्तयत्-नूनमेव स्त्रीणा वीभत्स रूप दृष्ट्वा लोकोऽस्माकं विरक्तो
 भविष्यतीति, ततस्तथा सा परिपूर्णं परिधापिता, सा नेच्छदिति मुक्तयती, ततो बलादपि तस्या वरसि कटिप्रवेशे नैकं
 वस्त्रं सन्दधे, तदपि त्यजन्ती आत्रा कथमपि दृष्ट्वा भगिता-विद्यतेतस्य देवतया वसम्, आह च माध्यश्रुत्-“तत्स
 भगिणी समुन्मिषयस्था तद् नैव तदशुरागेण । सपत्नियया नियत्या सो गणियाए पुनो मुयद् ॥ १ ॥ सीए पुणोयि बद्धो-
 रसेगवस्था सधपि छुंती । अञ्छर ते सेणं विय समणुण्णाया धरेसी व ॥ २ ॥” (वि २६०७-८) तेन सिधमूतिना
 द्वौ क्षिण्यौ प्रप्राजितौ-कौण्डिन्यः कोट्टवीरश्च, ततः परम्परास्पर्शः समुत्पन्नः, उक्तं-“कोट्टिसकोट्टवीरे पद्मायेसी य दोसि
 सो सीसे । ततो परंपराफासतो न सेसा समुत्पन्ना ॥ १ ॥” (वि २६०९) एवं बोटिका उत्पन्ना, अनुमेयार्थं मूलमा-
 व्यकारः सञ्जिहीरुराह-

ऊहाए पत्तसं बोटिज सिधमूएसराद्धिं इमं । मिच्छावंसणमिणसो रट्टवीरसुरे समुत्पन्नं ॥ १४७ ॥ (मू. भा)

ऊहया-स्वतर्कबुद्ध्या प्रज्ञसं-प्रणीतं बोटिकं शिवमूत्पुत्तराभ्याम् ‘इणमो’ति एतच्च मिष्यादर्शनं क्षेत्रतो रयवीर-
 पुरे समुत्पन्नम् ।

बोटिजसिधमूर्हो बोटिअलिङ्गस्स होए वप्पत्ती । कोट्टिसकुट्टवीरा परंपराफासमुत्पन्ना ॥ १४८ ॥ (मू. भा.)

‘बोटिकशिष्यभूतेः सकाशात् बोटिकलिङ्गस्य-बोटिकदृष्टेर्भवत्युपपत्तिः, वर्तमाननिर्देशप्रयोजनं प्राग्वत्, पाठान्तरं वा ‘बोटिलिंगस्स आसि उपपत्ती’, ततः कौण्डिन्यश्च कोट्टवीरश्च कौण्डिन्यकोट्टवीरं समाहारो द्वन्द्वस्ततः परम्परास्पर्शम्-आचार्यशिष्यसम्बन्धलक्षणमधिकृत्योत्पन्ना-सञ्ज्ञाता, बोटिकदृष्टिरिति वाक्यशेषः ॥ सम्प्रति निहववकव्यतां निगमयन्नाह-एवं एए कहिआ ओसप्पिणिए उ निण्हता सत्त । वीरवरस्स पवयणे सेसाणं पवयणे नत्थि ॥ ७८४ ॥

एवम्-उत्केन प्रकारेण एते-अनन्तरोक्ताः कथिताः-प्रतिपादिता अस्यामवसर्पिण्यां निन्हवाः सप्त, अष्टमस्तु बोटिकः तुश-ब्दसमुच्चितो, वीरवरस्य भगवतः प्रवचने-तीर्थे, शेषाणां तु तीर्थकृतां प्रवचने नत्थिचि प्राकृतत्वान्नासीरन् निन्हवाः ॥

मुत्तूणमेसिमिक्कं सेसाणं जावजीविया दिट्ठी । इक्खिस्स य इत्तो दो दो दोसा मुणेअवा ॥ ७८५ ॥

मुक्त्वा एषामेकं गोष्ठामाहिलं निन्हवानां शेषाणां-जमालिप्रभृतीनां प्रत्याख्यानमङ्गीकृत्य यावज्जीविका दृष्टिरासीत्, न ते प्रत्याख्यानं गोष्ठामाहिल इवापरिमाणमिच्छुरिति भावना, आह-प्रकरणादेवेदमवसीयते किमर्थमस्योपन्यासः ?; उच्यते, प्रतिदिवसोपयोगेन प्रत्याख्यानस्यातीवोपयोगित्वात्, मा भूत् कश्चित्तथैव प्रतिपद्यते, ततः प्रज्ञाप्यते-निन्हवानामपि प्रत्याख्यानविषये इयमेव दृष्टिरिति, ‘एत्तो’ति प्राकृतत्वादमीषां मध्ये एकैकस्य निन्हवस्य द्वौ द्वौ दोषौ ज्ञातव्यौ, मुक्त्वैकमिति वर्त्तते, तथाहि-बहुरता जीवप्रदेशिकान् प्रत्यूचुः-भवन्तो द्वाभ्यां कारणाभ्यां मिथ्यादृष्टयः, तत्रैकमिदं यद्गणथ एकः प्रदेशो जीव इति, द्वितीयं क्रियमाणं कृतमिति, जीवप्रदेशिका अपि बहुरतान् प्रत्यवादिषुः-यूयमपि कारणद्वयेन मिथ्यादृष्टयः, एकं तावदिदं यद्वदथ क्रियमाणमकृतं (द्वितीयं च चरमप्रदेशं) जीव इति प्रतिपद्यध्वे,

एवं शेषाणामपि परस्पर भावनीयं, गोष्ठामाहिष्ठमधिकृत्य पुनरेकैकस्य त्रयो दोषाः, तथाहि—चतुरतान् प्रति गोष्ठामा-
 हिष्ठोऽब्रवीत्—कारणत्रयाद् भवन्तो मिथ्यादृष्टयाः, तत्र—एकमिदं यत्कृतं कृतमिति (यूय) घटवेति, द्वितीयं स्पष्टं घटं कर्म,
 तृतीयमपरिमाणं प्रत्याख्यानमिति, घटुरता अपि तु प्रत्यवोचन्, भवानपि कारणत्रयान्मिथ्यादृष्टिः—एकं तावदिदं यत्
 क्रियमाणं कृतमिति घटति, द्वितीयं स्पष्टमवदं कर्म, तृतीयं स्परिमाणं प्रत्याख्यानमिति, एवं सर्वान् प्रति योजनीयम्,
 अन्ये त्वादुः—एकैकस्य द्वौ द्वौ दोषावेवं वेदितव्यौ, एकं तावत्स्य विप्रतिपक्षा द्वितीयं परानपि व्युद्ग्राहयन्तीति ॥

नन्वेता दृष्ट्याः सप्तारय आहोस्विदपवर्गायेत्यासङ्गानिदृत्त्यर्थमाह—

सप्तोपा विद्मीओ जाइजरामरणगणमयसहीण । मूलं संसारस्स व इवंति निगंगंयरुयेणं ॥ ७८६ ॥

सप्ताप्येता दृष्ट्यो, षोडिकास्तु मिथ्यादृष्टय एवेति न तद्विचारः, 'आतिजरामरणगर्भघसतीना'मिति जातिप्रवर्णं नार-
 नादिप्रकृतिमहो वरितार्थमिति गर्भवसतिप्रवणममुद, मूलं—कारणं, भवतीति योगः, मा भूत्सकृन्नाविनीनां जातिजरामर-
 णगर्भघसतीनां मूलमिति प्रत्ययस्तत्र आह—'सप्तारस्स व' इति सप्तारं—सप्ता—तिर्यग्रनारकामरभयानुभूतिरूपः प्रदीर्घः
 तस्यैव, तुल्यन्दस्यावधारणार्थत्वात्, केन रूपेणेत्याह—निर्भन्यरुयेण ॥ अयैते निन्दवाः किं साधय तत तीर्थान्तरीया आहो-
 स्विन्मिथ्यादृष्ट्याः !, उच्यते, न साधवो, यतः साधूनामेकस्याप्यर्थाय यत्कृतमसनादि तच्छेषाणां न कल्पते, नैवं
 निन्दवानां, तथा चाह—

पवणपनीहूआणं जं तेसि कारिमं जहिं जत्थ । भवं परिहरणाए मूले तव उत्तरगुणे भ ॥ ७८७ ॥

‘निह्वय’सि देशीवचनमकिञ्चित्कारार्थं, ततः प्रवचने पारमेश्वरे यथोक्तक्रियाकलापं प्रत्यकिञ्चित्काराणां, अथवा ‘निह्वय’सि
आर्पत्वात् निन्हुतं, तत्र प्रवचनं निन्हुतम्-अपलपितं यैस्ते प्रवचननिन्हुताः, सुलादिदर्शनात् निष्ठांतस्य पाक्षिकः परनिपातः,
तेषां यद् अशनादि तेषामुपभोगो(गाय) यत् कारितं यस्मिन् काले यत्र क्षेत्रे तद्भाज्यं-विकल्पनीयं परिहरणे, कदाचित्परि-
ह्रियते कदाचिन्नेति, यदि लोको न जानाति यथैते निन्हुवाः साधुभ्यो भिन्नास्तदा परिह्रियते, अथ जानाति तदा न परि-
हारः, अथवा परिहरणा नाम परिभोगः, तथा चोक्तम्-“धारणया उवभोगो परिहरणा (होइ) तस्स परिभोगो” ततः कदा-
चित्परिभुज्यते कदाचिन्नेति, निन्हुवत्ये परिज्ञाते भुज्यते, शेषकालं नेति, कथंभूतं तत् अशनादि तन्निमित्तं कारितमित्यत
आह-‘मूले’ मूलगुणविषयं आधाकर्म्मोदि, तथोत्तरगुणविषयं च-कीतकृतादि, ततो नैते साधवो, नापि गृहस्था नाप्यन्य-
तीर्थ्याः, यतस्तदर्थाय कृतमेकान्तेन कल्पमेव भवति, यत्र तु भजना ततोऽव्यक्ता इति ॥ आह-यद्वोटिकानां कारितं
मूले-मूलगुणविषयमुत्तरगुणे-उत्तरगुणविषयं तत्सर्वमपि, तत्र का वार्त्ता?, उच्यते-

मिच्छादिद्वीआणं जं तेसिं कारिअं जया जत्थ । संधंपि तगं सुद्धं मूले तह उत्तरगुणे अ ॥ ७८८ ॥
तेषां मिथ्यादृष्टीनां वोटिकानामुपभोगाय यत्कारितमशनादि, गृहस्थैः कारितं, ‘मूले’ मूलगुणविषयमुत्तरगुणे-उत्तर-
गुणविषयं तत्सर्वमपि शुद्धं, कल्पनीयमिति भावः ॥ उक्तं समवतारद्वारम्, अधुनाऽनुमतद्वारव्याख्यावसरः, तत्र यत् यस्य
नयस्य सामाधिकं मोक्षमार्गत्वेनानुमतं तदुपदर्शयन्नाह-

तवसंजमो अणुमओ निगंथं पवयणं च ववहारी । सह-सुसुआणं पुण निषाणं संजमो चेव ॥ ७८९ ॥

तापयत्यष्टप्रकारं कर्मेति तथा, तपतेरौणादिकोऽसुप्तत्यथा, अनशानोनोदरतादि तत्प्रधानं संयमस्तपःसयमः, असायनु-
 मता-अभीष्टो मोक्षांगतया, तथा निर्ग्रन्थानामिदं नैर्ग्रन्थं, आर्हत्तमित्यर्थः, किं !, प्रवचनं-श्रुतं, इह तपोग्रहणेन द्वाद-
 शप्रकारमपि तपः परिगृह्यते, सयमो नाम पापोपरमा, स च सप्तदशप्रकारः, एतेन च चारित्रसामायिकं परिगृहीतं, नैर्ग्रन्थं
 प्रवचनं-श्रुतं, चशब्दः सम्यक्त्वादिसामायिकसमुच्चयार्थः, 'व्यवहारो'ति एवं व्यवहारो व्ययस्थितः, व्यवहारग्रहणात् तदधो-
 यत्तिनौ नैगमसंग्रहायपि गृहीतौ, तस एतद्वक्तुं भवति-नैगमसङ्ग्रहव्यवहाराद्विविधमपि सामायिकं मोक्षमार्गतयाऽनुभव्यन्ते
 इति । आह च भाग्यकृद्-कस्त न्यत्साणुमय किं सामग्र्यमिह मोक्षसमगोचि ! । भण्यते नैगमसङ्ग्रह-व्यवहारानं तु सयाहं
 ॥१॥ तवसंजना चरिष निरगंधं एवयर्णंति सुयनाणं । तग्राहणे सम्मथ तग्राहणातो य नायवं ॥ २ ॥ (विद्यो. २६२२-३)
 आह-यदि नैगमादयद्विविधमपि सामायिकं मोक्षमार्गतयाऽनुभव्यन्ते किमिति तर्हि ते निष्याददद्या !, उच्यते, व्यस्ताना-
 मेव तेषां तैः मोक्षमार्गतयाऽनुमाननात्, न सापेक्षानामेवेति, शब्दः ऋजुसूत्रयोः पुनः कारणे कार्यापचारात् निर्वाणमार्गो
 निर्वाणं संपन्नं पर्येत्यनुमत्तं, इह ऋजुसूत्रमुल्लङ्घयादौ शब्दनयोपन्यासोऽत्रोपोपरितननयपरिग्रहार्थः, तत एतदुक्तं भवति-
 'ऋजुसूत्रादयः' सर्वे चारित्र्यमैवैकं मोक्षमार्गमनुभव्यन्ते, न ज्ञानदर्शने, तद्भावेऽपि मोक्षासम्भवात्, तथाहि-न सर्वज्ञान-
 सर्वदर्शनलामेऽपि तत्काळमेवापवर्गप्राप्तिः, किन्तु सर्वस्वरत्नाय, तताः स एवैको मोक्षमार्ग इति, तर्कं च-"ऋजुसुयाइमय
 पुण निष्ठाणपहो चरिचमेवेगं । न च नाणंदं सणां माधेवि न तेसि चं मोक्खो ॥ १ ॥ ज सवनाणदसणलंभेवि न तक्खणं
 चिय विमोक्खो । मोक्खो य समस्वरत्तामे मग्गो स एवातो ॥ २ ॥" (विद्यो. २६२५-३) एवं ध्यापानं ऋजुसूत्रप्रभृतीन्

प्रति नैगमादयो द्रुवते-ननु ज्ञानदर्शनाभ्यामपि विना न प्रकर्षप्राप्तः सर्वसंवरलाभ उपजायते, तत्सहितस्यैव तद्भावाभ्यु-
पगमात्, ततः कथं न त्रितयं मोक्षमार्गः ? इति, ऋजुसूत्रादयः प्राहुः, तदसम्यक्, वस्तुतत्त्वापरिज्ञानात्, तथाहि-यदि
नाम न ज्ञानदर्शनाभ्यां विना यथोक्तसंवरलाभस्ततस्ते तस्य कारणं भवताम्, ननु मोक्षस्य सर्वसंवरसाध्यस्य, कथं ?
तद्भावे भाव एवेत्यन्यथानुगमाभावात्, इह यत् यस्यान्वयं व्यतिरेकं वा नानुविधत्ते न तस्य तत्कारणं, यथा कुशूलन्यस्तं
बीजमङ्कुरस्य, न भवति च मोक्षः सर्वज्ञानसर्वदर्शनसम्भवेऽपि तत्कालमेवेति, अथ सतोरेव सर्वज्ञानसर्वदर्शनयोः सर्व-
संवरलाभो, न तदभावे, तेन ते अपि मोक्षकारणस्य सर्वसंवरस्य कारणत्वान्मोक्षकारणमिति, तदयुक्तं, परम्परयापि
कारणत्वाभ्युपगमे सकलस्यापि भुवनस्य मोक्षकारणत्वप्रसक्तेः, भुवनोदरवर्त्तिनां सर्वेषामपि वस्तूनां ज्ञेयश्रद्धेयप्रवृत्ति-
निवृत्तिविषयतया ज्ञानदर्शनचारित्र्योपयोगित्वात्, तथा च सति ज्ञानादित्रिके एव को भवतामाग्रहः ? ततो यथा न
समस्तं भुवनं मोक्ष(कारणं तद)कारणत्वादेवं ज्ञानदर्शने अपीति स्थितम् । तथा चाह भाष्यकृत्-आह ननु नाणदंसण-
रहियस्स न सघसंवरो दिट्ठो । तत्सहियस्सेव तओ तम्हा तिययंपि मोक्खपहो ॥१॥(वि.२६२७) ॥ जइ तेहिं विणा नरिहिति
संवरो तेण ताइं तस्सेव । जुत्तं कारणमिह न उ संवरसज्जस्स मोक्खस्स ॥२॥(वि.२६२८) ॥ अह कारणोवगारित्ति कारणं
तेण कारणं सयं । भुवणं नाणार्इणं जइणो नेयाइभावेणं ॥३॥(वि.२६२९) ॥ अह पच्चासत्ततरं नेयरमिहोवगारगारिंपि । तो सघ-
संवरमयं चारित्तं चेव मोक्खपहो ॥४॥(वि.२६३०) ॥ तदेवं यत् यस्य सामायिकं मोक्षमार्गत्वेनानुमतं तदभिहितं, भगव-
तस्तु मतेन त्रीण्यपि ज्ञानादीनि सामायिकानि परस्परसापेक्षाणि मोक्षमार्गः, एकस्याप्यभावे मोक्षस्यासंभवात्, 'तस्मात्सर्वस्य

कार्यस्य, सामग्री जनिका मते'ति वचनात्, चक्रमनुमतद्वारं, तद्रूपमने च व्याख्याता 'वहेसे निहेसे य' इत्यादिका उपोद्घा-
तनिर्मुक्तिगता प्रथमद्वारागाथा ॥ सम्प्रति द्वितीयद्वारागाथाप्रभाषययाः किमिति या व्याख्यायते—तत्र सामायिक नाम
किं जीवा ? चतुर्जीवा ! अधोमयम् ? आहोस्विदनुमयं ? जीवत्वेऽपि किं द्रव्यमुत गुण ? इत्याद्यङ्कान्नोदार्यमाह—

[illegible]

सावज्जजोगविरओ, तिगुत्तो छसु संजओ । उवउत्तो जयमाणो, आया सामाइअं होइ ॥ १४९ ॥ (सू. भा.)
अवद्यं-मिथ्यात्वकषायनोकषायलक्षणं, सह अवद्यं यस्य येन वा स सावद्यः स चासौ योगश्च सावद्ययोगः तस्माद्
विरतो-निवृत्तः सर्वसावद्ययोगविरतः, तथा त्रिभिः-मनोवाक्कायैर्गुप्तः, तथा षट्सु जीवनिर्कार्येषु संयतः-प्रयत्नवान्, अथ
अवश्यकर्तव्येषु योगेषु सततमुपयुक्तो, यतमानः, यतनं-तेषामासेवनं, इत्थंभूत आत्मा सामायिकमिति, इयं मूलदी-
कानुसारेण व्याख्या ॥ साम्प्रतमियमेव गाथा कथं कालिकसूत्रेऽपि प्रतिसूत्रं पूर्वमवतेरुर्नया इति सकौतुकविनेयजनानु-
ग्रहाय पूर्वसूरिकृतव्याख्यानुसारेण नवैर्व्याख्यायते, सङ्ग्रहनयः ग्राह-आत्मा सामायिकं-सामायिकशब्दवाच्यो, न तदति-
रिक्तं गुणान्तरं, गुणानां द्रव्यात् पृथग्भूतानामसम्भवाद्, अपृथग्भूतानां द्रव्ये एवान्तर्भावात्, एवं ब्रुवाणं सङ्ग्रहं प्रति
व्यवहारोऽबोचत्-न शक्यमेतत् प्रतिपत्तुमतिप्रसङ्गदोषात्, तथाहि-यद्यात्मा सामायिकं ततो यो य आत्मा स सामायि-
कमिति प्रसक्तं, तत एवं प्ररूपय 'जयमाणो आया सामाइयं होइ' इति, यतमानो नाम प्रयत्नपरः, तथाभूत आत्मा
सामायिकं, न शेष इति, एवं व्यवहारोक्तौ सति ऋजुसूत्रनय उवाच-यदि नाम यतमान आत्मा सामायिकं तत एवं
तामलिप्रभृतयोऽपि स्वच्छंदसा यतमानाः सामायिकं प्रसक्ताः, तेषामपि स्वसमयागतयतनामात्रसम्भवात्, न चैतदिष्टं,
तेषां मिथ्यादृष्टित्वात्, तत एवमवबुध्यस्व-उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति, उपयुक्तो नाम ज्ञेयप्रत्याख्येयज्ञा-
नप्रत्याख्यानपरिणामः, एवं सति तामलिप्रभृतीनां व्यवच्छेदः, तेषां सम्यग्ज्ञानसम्यक्प्रत्याख्यानासम्भवात्, एवमुजुष्ट-
त्रेणोक्ते शब्दनयोऽभाषीत्-यद्युपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकम्, एवं तर्ह्यविरतसम्यग्दृष्टयो देशविरताश्च सामायिकं

प्राप्नुयन्ति, तेषामपि यथायोगं ज्ञेयज्ञानप्रत्याख्येप्रत्याख्यानसम्भवात्, तत एवसावक्ष्य-पदसु संयत उपयुक्तो यतमान
 आत्मा सामायिकमिति, पदसु-दृग्बिबीकायिकादिषु सम्यक्-सूत्रोक्तनीत्या यतः-सङ्गहनपरितापनादिभ्यो विरतः संयतः
 एवं चाविरतसम्यग्दृष्टिदेशविरतव्यवच्छेदः, तेषां त्रिविधं त्रिविधेन पदजीवनिकायपरितापनादिभ्यो विरत्यभावात्, पय-
 मुक्ते समभिरुदः ग्राह-यदि पदसु जीवनिकायेषु संयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकं ततः प्रमत्तसंयतानामपि
 सामायिकस्यप्रसंगः, तेषामपि पदसु संयतत्वात्, तत एवमवगच्छ-त्रिगुणः पदसु संयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामा-
 यिकमिति, त्रिगुणो नाम मनोयाकायगुणः, किमुक्तं भवति !-अकुशलमनोयाकायप्रवृत्तिनिरोधी कुशलमनोयाकायो-
 र्हीपकः, एकग्रहणे तज्जातीयग्रहणमिति न्यायात् पद्यसु ईर्योर्माप्यपणाऽऽदानमाण्डमान्ननिक्षेपणोच्चारप्रश्रयणादिपरिष्ठापनरू-
 पासु समितिषु समित इत्यपि गृह्यते, ततः प्रमत्तसंयतानां व्यवच्छेदः, तेषां निद्राविकयादिप्रमादोपेतानां यथोक्तरूपगु-
 ष्टिसमित्यभावात्, पयं समभिरुदनाभिहिते एवंभूतो यदति-यदि नाम यथोक्तस्वरूप आत्मा सामायिकं ततोऽप्रमत्त-
 संयतादयोऽपि सामायिकं भवेयुः, तेषामपि यथोक्तविशेषणविशिष्टत्वभावात्, तत एवं प्रतिपद्यस्व-सावद्ययोगविरत-
 त्रिगुणः पदसु संयतः उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिकमिति, सावद्ययोगविरतो नाम अवद्यं-कर्मवन्धः, सहायद्य
 यस्य येन या स सावद्यः, योगो व्यापारः सामर्थ्यं वीर्यमित्येकार्थः, “जोगो विरियं यामो वच्छाद परकर्मो तदा चेद्वा ।
 सत्ती सामर्थं चिय जोगस्स हवंति पज्जाया ॥ १ ॥” इति वचनात्, सावद्यश्चासौ योगश्च सावद्ययोगस्तस्मात् विरतः-
 प्रतिनिवृत्तः सावद्ययोगविरतो, ज्ञपरिज्ञया प्रत्याख्यानपरिज्ञया च परिज्ञातसमस्तसावद्ययोगः, किमुक्तं भवति !-निरुद्ध-

सूक्ष्मवादरमनोवाक्कायव्यापारो विगतक्रियानिवर्त्तिध्यानमधिरूढः शैलेशीं प्रतिपन्नो नामात्मा सामाधिक्यमिति, एवं चा-
प्रमत्तसंयतादीनां व्यवच्छेदः, तेषां मनोवाक्कायव्यापारवत्तया सावद्ययोगपरिकलितत्वात्, 'नत्थि हु सक्किरियाणं अबंधं
किंचि इह अणुद्वाण'मिति वचनात्, नैगमस्य त्वनेकगमत्वात् समस्रैतद्विशेषणविशिष्टो वा द्वित्रिचतुःपञ्चविशेषणविशिष्टो
वा सामाधिक्यमिति ॥ अन्ये त्वेवमभिदधति-सङ्ग्रहो वक्ति-आत्मा सामाधिक्यं-सामाधिक्यशब्दवाच्यः, भावना प्रागिव, एव-
मुक्तं व्यवहारस्तं प्रति भाषते-यदि नामात्मा सामाधिक्यमित्येतावन्मात्रमभ्युपगम्यते ततः सावद्यव्यापारबहुलानामपि सामा-
धिक्यत्वप्रसङ्गः, ततो मा वादीरेवं, किन्त्वेवं वद-सावद्ययोगविरत आत्मा सामाधिक्यमिति, एवं च सावद्यव्यापारनिषण्णानां
सामाधिक्यत्वव्युदासः, ऋजुसूत्रः पुनः संयममेव सामाधिक्यं मन्यते, न सम्यक्त्वसामाधिक्यं श्रुतसामाधिक्यं वा, विरत्यभावे
तयोर्निष्फलत्वात्, 'ज्ञानस्य फलं विरति'रिति वचनात्, विरतिभावे च तयोः तत्रैवान्तर्भावात्, तत उक्तप्रकारेण वदन्तं
व्यवहारं प्रति स ग्राह-विरतिर्नाम परिज्ञानमात्रेऽपि तदासत्त्वभावतो लोके व्यवह्रियते, तथाहि-केचित्प्रबलचारित्रावर-
णीयकर्मोदयसमेताः कदाचित्तीर्थकरादिसमीपे धर्मश्रवणवेलायां नरकादिदुःखाकर्णनतस्तद्भीता विषयान् नरकादिदुः-
तिप्रपातहेतून्वबुद्ध्या तेभ्यो विरज्यन्ते-हा धिगू ! वयमेतेष्वेवंरूपेणैवपि प्रसक्ता इति, लोकानामपि च तथारूपचेष्टादिद-
र्शनत एवं प्रत्यय उपजायते-यदेते विरक्ता इति, परं ते न तान् विषयान् त्यक्तुं शक्नुवन्ति, प्रबलचारित्रावरणीयकर्मो-
दयात्, ततः सावद्ययोगविरत आत्मा सामाधिक्यमित्येतावन्मात्रोक्तौ तेषामपि सम्यक्त्वसामाधिक्यवतां च व्यवहारतः
सावद्ययोगविरतानां सामाधिक्यत्वं प्राप्नोति, तस्मादेवमभिधानीयं-सावद्ययोगविरतस्त्रिगुप्त आत्मा सामाधिक्यमिति, त्रिगुप्त

इत्यस्य व्याख्यानं प्राग्यत्, त्रिगुण इत्युपलक्षणं, तेन पञ्चसमित इत्यपि द्रष्टव्य, शब्दन्य पुनर्देशविरतिसामायिकमपि
नेच्छति, तत एवमभिधानमृशुष्वं प्रति स ब्रूते—यदि नाम सावद्योगविरतस्त्रिगुणः सामायिकमिरयुच्यते ततो देश-
विरता अपि सामायिकं प्राप्तुवन्ति, तेषामपि सामायिकं कुर्वता सावद्योगविरतत्वात् यथायोगं पञ्चसमिति त्रिगुधि-
भावाच्च, ततस्तेषां सामायिकत्वप्रतिषेधार्थमेवमभिदध्याः—सावद्योगविरतस्त्रिगुणः पदसु सयतः आत्मा सामायिकमिति,
पदसु संयतो नाम त्रिविधत्रिविधेन पदसु जीवनिकायेषु सङ्घटनपरिवापनादिभ्यो विरतः, तत एव देशविरतानां सामा-
यिकमपि कुर्वतां सामायिकस्यव्युदास, त्रिविधत्रिविधेन विरत्यभावाद्, द्विविधत्रिविधेनेति सामायिकवृत्तबोद्धारणात्,
समभिरुहः पुनः प्रमत्तसयतानामपि सूक्ष्मसम्परायपर्यग्तानां सामायिकत्वं नेच्छति, तत उक्तप्रकारेण सुबन्तं शब्दन्यं
प्रति स ग्राह—यदि नाम सावद्योगविरतस्त्रिगुणः पदसु सयत आत्मा सामायिकमिति ब्रूये, ततः प्रमत्तसयतादीनामपि
सामायिकत्वमसङ्गः, तेषामपि यथोक्तविशेषणाविशिष्टत्वात्, तस्मादेव वद—सावद्योगविरतस्त्रिगुणः पदसु सयत उपयुक्त
आत्मा सामायिकमिति, उपयुक्तो नाम कयायोदयलेशेनाप्यकलङ्कितः सन् समभावव्यापृतः, ते च उपशान्तमोहादय
एव, न प्रमत्तसयतादयः, ततस्तेषां व्युदास, एवंभूताः पुनः समुद्घातादिगतं सयोनिकेवछिनमयोनिकेवछिनं वा सामायिक-
मिच्छति, न शेषं, यतः सामायिकस्य फलं मोक्ष, ततो येव सम्यक् समभावे व्यवस्थितस्य समस्तकर्म्मविमोक्षार्थ-
मायोजिकाकरणसमुद्घातादिका विगतक्रियाऽनिवर्त्तिध्यानप्रतिपत्तिरूपा वा क्रिया सैव सामायिकशब्दस्य प्रवृत्तिनिमि-
त्तम्, अतस्तत्प्रतिपत्त्यर्थं विशेषणान्तरमाह—सावद्योगविरतस्त्रिगुणः पदसु संयत उपयुक्तो यतमान आत्मा सामायिक-

मिति, एवं चोपशान्तमोहादीनां सामाधिकत्वप्रतिक्षेपः, तेषां यथोक्तलक्षणक्रियारूपाया यतनाया असम्भवात्, नैग-
मस्त्वनेकगमत्वादेव प्राग्वत् सामाधिकमिच्छन् भावनीयः ॥ सम्प्रति यदुक्तं—‘तं खलु पञ्चक्वणं आवाए सधदधानं’ति,
तत्र साक्षान्महाव्रतरूपं चारित्रसामाधिकमधिकृत्य सर्वद्रव्यविषयतामुपदर्शयति—

पढमम्मि सब्जीचा बीए चरिमे अ सधदधाइं । सेसा महद्वया खलु तदिक्खदेसेण दधानं ॥ ७९१ ॥

तत्र साक्षान्महाव्रते विषयद्वारेण चिन्त्यमाने (प्रथमे—प्राणातिपातविरमणरूपे आद्ये महाव्रते) सर्वजीवाः—त्रसस्थावरसूक्ष्मे-
तरभेदा विषयत्वेन द्रष्टव्याः, तस्य तदनुपालनरूपत्वात्, द्वितीये मृषावादविनिवृत्तिरूपे चरमे च—परिग्रहविनिवृत्तिलक्षणे
सर्वद्रव्याणि विषयत्वेनावगन्तव्यानि, कथमिति चेत्, नास्ति पञ्चास्तिकायात्मको लोक इति हि मृषावादः सर्वद्रव्यविषयः,
तन्निवृत्तिरूपं च द्वितीयं महाव्रतं, तथा परिग्रहोऽपि मूर्च्छाद्वारेण समस्तद्रव्यगोचरः, तन्निवृत्तिरूपं च पञ्चमं महाव्रतम्,
अतो द्वे अप्यशेषद्रव्यविषये, ‘सेसा’ इत्यादि, खलुशब्दोऽवधारणे, तस्य च व्यवहितः सम्बन्धः, शेषाणि महाव्रतानि द्रव्याणां
विषये तदेकदेशेनैव, भवन्तीति क्रियाध्याहारः, तेषां द्रव्याणामेकदेशस्तेनैव हेतुभूतेन भवन्ति, नतु समस्तद्रव्यविषयाणि, कथं?,
तृतीयस्य ग्रहणधारणीयद्रव्यादत्तादानविरतिरूपत्वात् चतुर्थस्य ‘ख्वेसु वा ख्वसहगएसु वा दधेसु’ इत्यादिवचनतो रूपरूपसह-
गतद्रव्यसम्बन्धग्रह्याविरतिरूपत्वात् पष्ठस्य च रात्रिभोजनविरमणरूपत्वादिति, एवं तावच्चारित्रसामाधिकं निवृत्तिद्वारेण सर्व-
द्रव्यविषयं, श्रुतसामाधिकमपि श्रुतज्ञानात्मकत्वात् सर्वद्रव्यविषयमेव, सम्यक्त्वसामाधिकमपि सर्वद्रव्याणां सगुणपर्यायाणां
विषये श्रद्धानं, तद्रूपत्वात् सर्वविषयमित्यलं प्रसङ्गेन, प्रकृतं प्रस्तुमः ॥ तत्र सामाधिकमजीवादिब्युदासेन जीव एवेत्युक्तं, जीवश्च

द्रव्यगुणसमुदायात्मक इति द्रव्यगुणयोः सामायिकमिति द्रष्टव्यम्, अत्र नयैच्छिन्ता, यतः केचिन्नया द्रव्यं सामायिकमिति प्रतिपन्नाः, अदरे गुण इति, सकलनयानां च आधारभूतो द्वौ नयो, तद्यथा-द्रव्यार्थिकः पर्यायार्थिकश्च, तत्र नैगमसद्वहव्यवहारा द्रव्यार्थिकनयाः, उपरितना ऋजुसूत्रप्रभृतयश्चत्वारः पर्यायार्थिकनयाः, आह च चूर्णिकृत-“आइतिगे नयाणे दयद्विजो, त्वरिहा चत्वारि पञ्चद्वितो” इति, तत्र द्रव्यार्थिकः पर्यायार्थिको वा यत् सामायिकमिच्छति तदुपदर्शयन्नाह-जीवो गुणपण्डितो नयस्त दृष्टयस्त सामग्र्यं । सो चेप पञ्चद्विपनयस्त जीवस्त एत गुणो ॥ ७९२ ॥

जीवः-आत्मा गुणैः-सग्यक्त्वादिति प्रतिपन्नाः-आश्रितो गुणप्रतिपन्न द्रव्यमेवायौ यस्य न पर्याया. स द्रव्यार्थिकः, अथवा ‘दयद्विप’ इति द्रव्यस्थित इति संस्कारः, द्रव्ये वस्तुतत्त्वबुद्ध्या स्थितो न तु पर्याये इति द्रव्यस्थितः, यदिवा द्रव्यार्थिक इति संस्कारः, तत्र अस्तीति मतिरस्येत्यास्तिकः, ‘द्विष्टिकासिकनास्तिक’ इति निपातनाविकणू इत्यास्तिको, न तु पर्याये इति द्रव्यार्थिकः, किमुक्त भवति !-द्रव्यमेव तात्त्विकमस्ति न पर्याया इति वा प्रतिपन्नः स द्रव्यार्थिक इति, तस्य द्रव्यार्थिकस्य द्रव्यस्थितस्य द्रव्यार्थिकस्य वा नयस्य मतेन सामायिकं, इयमत्र भावना-गुणाः स्वतन्त्रोपचारिकत्वात् सन्त एव, परमार्थतो द्रव्यव्यतिरेकेण तेषामनुपलम्भात्, अथ यदि रूपादयो न सन्ति कथं तर्हि लोकस्य द्रव्ये सत्प्रतिपत्तिः, चित्रे निम्नोन्नतभेदप्रतिपत्तिवत्, गुणप्रतिपन्न इत्यत्रापि गुणस्य विशेषणीभावेन जीवस्यैव तात्त्विकत्वं, यथा पाषाक इत्यत्र पुरुषस्य पञ्चनक्रियायाः, ततोऽस्य द्रव्यार्थिकनयस्य न्यग्भूतगुणग्रामो जीव एव सामायिकं, न पर्याय इति । पर्यायार्थिकस्य पर्यायस्थितस्य पर्यायार्थिकस्य वा पुनर्नयस्य स एव सामायिकादिर्गुणः परमार्थतो, न तु जीवद्रव्यं, गुणातिरेकेण

श्रीआव-
श्यक मल-
य० वृत्तौ
उपोद्घाते
॥ ४३२ ॥

तस्यानुपलब्धत्वात्, तथाहि-नास्ति गुणातिरिक्तो जीवः, प्रमाणेनानुपलब्धेः, रूपाद्यर्थान्तरभूतघटवत्, यदप्युक्तं प्राक्
'आत्मा खलु सामायिक'मिति तदपि यदेतत् ज्ञानादित्त्रिकरूपं सामायिकं स एव जीवस्य गुण इतिकृत्वा उपचारतोऽ-
भिहितं, यथा शुक्लः पटः पीता हरिद्रा कृष्णो अमर इति, तत्त्वतस्तु स एव गुणः सामायिकमिति ॥ सम्प्रति पर्यायाधिकं
एव स्वं पक्षं समर्थयमान आह-

उपप्लवति वयंति य परिणामंति अ गुणा न दद्यां । दद्वप्पभवा य गुणा, न गुणप्पभवां दद्यां ॥ ७९३ ॥
उत्पद्यन्ते-उत्पत्तिमासादयन्ति व्ययन्ते-विनाशमुपगच्छन्ति, चक्षब्दः समुच्चये, तथा परिणमन्ति-सङ्ख्यातीतानि
तारतम्यानि अनुभवन्ति प्रतिक्षणम्, अन्यथाऽन्यथा प्रायस्तरतमभावात्, चक्षब्द एवकार्यः, स चावधारणे, तस्य चैवं
प्रयोगो-गुण एव, न द्रव्याणि, तेषामाकालमेकरूपत्वेनावस्थानाभ्युपगमात्, उक्तं च-"जीवे दद्वद्याए सासए पज्जवट्टयाए
असासए" इति, ततस्त एव गुणास्तत्त्वतः सन्ति, उत्पादव्ययपरिणामोपेतत्वात्, पत्रगतनीलतारकतादिवत्, तदतिरि-
क्तस्तु गुणी नास्त्येव, उत्पादव्ययपरिणामरहितत्वात्, गगनेन्दीवरवत्, उक्तं च-"उत्पायविगमपरिणामतो गुणा पत्त-
नीलयाइव । संति न उ दद्वमिदं तद्विरहातो खपुप्फं ॥ १ ॥" (विशेषे. २६४९) किंच-"दद्वप्पभवा य गुणा" द्रव्यात्प्रभ-
वः-उत्पादो येषां ते द्रव्यप्रभवाः, चक्षब्दो युक्त्यन्तरसमुच्चये, गुणा न भवन्ति, किन्तु परस्परप्रत्ययभावप्रभवाः, 'न गुण-
प्पभवां दद्यां' इति अत्रापि नेति सम्बध्यते, नापि गुणप्रभवानि द्रव्याणि, तेषां नित्यत्वेनाभ्युपगमात्, ततो न द्रव्याणां
कारणत्वं नापि कार्यत्वमिति तदभावः, सतो नियमेन कारणरूपतया कार्यरूपतया वा सम्भवात्, तथा च नास्ति परा-

सामायि-
के द्रव्यप-
र्याय-
विचारः

॥ ४३२ ॥

भिमतं द्रव्यं, कारणकार्यरूपविकलत्वात्, स्वरविपाणयत्, अस्तित्वं हि नामार्थक्रियाकारित्वं, 'यदेवार्थक्रियाकारि तदेव परमार्थस'दिति वचनात्, सर्वो अर्थक्रियाकारिता कारणकार्यरूपत्वेन व्याप्ता, द्रव्यस्य कारणकार्यरूपविकलस्यार्थक्रियाया अदर्शनात्, किं हि तदस्ति यस्तु यदकारणरूपमकार्यरूपं वा सत् अर्थक्रिया कुर्यात् !, तत्रा कारणकार्यरूपत्वं व्यावर्त्तमानं स्वव्याप्यमप्यस्तित्वं निवर्त्तयतीति व्यापकानुपलब्धिरेषा, तस्माद् गुण एव समभावलक्षणाः सामायिकमिति । एव पर्यायार्थिकेन स्वमते प्रतिपादिते द्रव्यार्थिक आह-

जं जं जे जे भवे परिणमद् पञ्चोग-वीससा द्रवं । तं तद् जाणेद् जिणो अपञ्चवे जाणणा नत्थि ॥ ७९४ ॥

यत् यत् आत्ममूषादिकं यस्तु यान् यान् भावान्-पर्यायान् विज्ञानचटादीन् परिणमसि-सदात्वेन प्रतिपद्यते प्रयो-
गतो विसृज्यतो वा, तत्र प्रयोगक्षेतनायतो व्यापारः, विसृज्यतादयः सत्यं द्रव्यातिरिक्ताः पर्यायाः सन्ति, प्रमा-
मुंल्लिकादिपर्यायसमन्यतसर्व्यद्रव्यवत्, तथाहि-न तत्र केचन वस्त्वणतादयः सत्यं द्रव्यातिरिक्ताः पर्यायाः सन्ति, प्रमा-
णेनानुपलब्धेः, गगनकुष्ठमस्य मुकुलितार्धमुकुलितत्वादिरपर्यायवत्, तस्मात्तदेव द्रव्यं, तत्र (ख) परमार्थसदिति । किञ्च-
तत् द्रव्यं तथैव-अन्वयपर्यायोपसर्जनं जानाति-परिच्छिनत्ति विज्ञो-भगवान् केवली, कस्मात् पर्यायोपसर्जनं जानाति,
नतु पर्यायरहितमित्यत आह-'अपञ्चवे जाणणा नत्थि' अपर्याये-पर्यायरहिते यतो जाणणा-परिज्ञा केवलत्वादीनामपि
नास्ति, ततस्ते वस्त्रेष्टामात्रेण व्यवहितयन्ते, नतु परमार्थतः सन्ति, ततो द्रव्यमेव तात्त्विकमिति जीव एव सामायिकमिति
गाथार्थः । अथवा 'दधप्पभवा य गुणा' इत्यादि द्रव्यार्थिकनयमतेन व्याख्यायते, तत्पद्यन्ते व्यवन्ते परिणमन्ति च यस्मात्,

गुणा एव, न द्रव्याणि, तस्मात् एव तात्त्विका इति पर्यायार्थिकेनोक्ते द्रव्यार्थिकः प्राह-द्रव्याण्येव च परमार्थतः सन्ति, न गुणाः, यतो द्रव्यप्रभवा गुणाः, न गुणप्रभवानि द्रव्याणि, किमुक्तं भवति ?-द्रव्यत्वेनोत्पादविगमपरिणामप्रकारैस्तेषां तेषां गुणानामुत्पादो भवति, तेषां परोपादानत्वात्, न तु गुणेषूक्तप्रकारेण द्रव्याणां, तेषामपरोपादानत्वात्, तस्मात् तान्येव द्रव्याण्यन्तर्विशेषणीभूतगुणानि तात्त्विकानि, न गुणा इत्यात्मैव सामाधिकम्, एवं पर्यायार्थिकेन द्रव्यार्थिकेन च स्वमते उद्भाविते परस्परविरुद्धमताकर्णनतो व्याकुलीचित्तः सन् शिष्यः प्रश्नयति-भगवन् ! किमत्र तत्त्वमिति ? तत् आचार्यः स्वसिद्धान्तमुपदर्शयति-‘जं जं जे जे भवे’ गाथा, यत् यत् द्रव्यमात्ममृदादिकं यान् यान् भावान्-पर्यायान् विज्ञानघटादीन् परिणमति-तादात्म्येन प्रतिपद्यते प्रयोगतो विश्रसातो वा ‘तं तहे’ति-अगृहीतवीप्सोऽपि प्राग्वीप्सोपन्यासादयं शब्दो वीप्सां गमयति, तत् तत् तथा तथा परिणमन्तं जानाति जिनो-भगवान् केवली, यस्माद-पर्याये-पर्यायरहिते ‘जाणणा’ केवलज्ञानेनापि परिज्ञा नास्ति, तस्मात् द्रव्यपर्यायात्मकं वस्तु तात्त्विकं, केवलाना तथाऽ-वगतत्वाद्, अतः सामाधिकभावपरिणत आत्मा सामाधिकमिति स्थितं । व्याख्यातं किमिति द्वारं, अधुना कतिविधमिति द्वारं व्याचिख्यासुराह-

सामाहयं च तिविहं समत्त सुभं तहा चरित्तं च । दुविहं चेव चरित्तं अगारमणगरिअं चेव ॥ ७९५ ॥

सामाधिकं प्राग्निरूपितशब्दार्थं, चः पूरणे, त्रिविधं-त्रिभेदं, तद्यथा-सम्यक्त्वम्, अत्रानुस्वारलोप आर्पत्वात्, श्रुतं चारित्रं, सम्यक्त्वसामाधिकं श्रुतसामाधिकं चारित्रसामाधिकमित्यर्थः, चशब्दः स्वगतानेकभेदप्रदर्शनार्थः, तत्र

सम्यक्त्वसामायिकं द्विविधं, तद्यथा-निसर्गसम्यक्त्वसामायिकमधिगमसम्यक्त्वसामायिकं च, तत्र निसर्गः स्वभावः,
तेन सम्यक्त्वसामायिकं निसर्गसम्यक्त्वसामायिकं, यदुपदेशमन्तरेणापि जीयस्य तथास्वभावत एवोपजायते तन्निसर्ग-
सम्यक्त्वसामायिकमिति भावः, परोपदेशतो जीवादिपदार्थाधिगमपुरस्सरमुपजायते तदधिगमसम्यक्त्वसामायिकं, अथवा
दशविधम्' एकैकस्य औपशमिकसात्वादनक्षायोपशमिकवेदकक्षायिकनेदात्, तत्र औपशमिकमुपशमभ्रणौ प्रथमसम्यक्त्वस-
त्वाभे वा अन्तरकरणव्यवस्थितस्य, सात्वादनमौपशमिकसम्यक्त्वसाक्षाद्यां व्यवस्थितस्य मिथ्यात्वं गन्तुमनसौ मिथ्यात्यमप्रा-
प्तस्य, क्षायोपशमिकं सम्यक्त्वपुर्णरूपात् वेदकभानस्य, वेदकं दर्शनत्रिकं क्षयतत्त्वरमप्राप्तसम्यक्त्वसाधुवेदनस्वभावं,
क्षायिकं दर्शनत्रिकस्य निष्पन्नं शुद्धात्मस्वभाववृत्तिकं, अथवा त्रिविधं-क्षायिकमौपशमिकं क्षायिकं च, सात्वादनस्यौ-
पशमिकं वेदकस्य च क्षायोपशमिकं जगत्तर्कविषयकत्वात्, यद्विषय-क्षारकं रोचकं दीपकं च, तत्र यस्मिन्
सम्यक्त्वस्य सति सवदुद्धानं श्रद्धां सत्यं करोति (च, करोति) सवदुद्धानमिति कारकं, यत् सवदुद्धानं रोचकस्येव
केवलं न पुनः कारयति सत् रोचकं, यत् स्वयं तस्य ज्ञान (धीन) एव मिथ्यादृष्टिः परस्य धर्मकथाविमित्तस्वश्रद्धानं
दीपयति-उत्पादयति तस्य परिणामविशेषः कारणे काव्योपचारात् सम्यक्त्व दीपकमुच्यते, तत्तु च-"सत्यमिह मिच्छाद्विद्वी
धम्मकदाईदि दीयइ परस्स । सम्मत्तमिणं दीवग कारणज्जोवयारातो ॥ १ ॥" श्रुतसामायिकं त्रिविधं, तद्यथा-सूत्रमर्थ-
समुद्भयं च, अक्षरानक्षरादिभेदादनेकविधं वा, चारित्रसामायिकं त्रिविधं-क्षायिकमौपशमिकं क्षायोपशमिकं च, तत्र
क्षीणमोहादेः क्षायिकम्, उपशान्तमोहस्यौपशमिकं, प्रमत्तसयतादीनां क्षायोपशमिकं, अथवा पञ्चविधं-सामायिकं छेदोप-

स्थाप्यं परिहारविद्युद्धिकं सूक्ष्मसम्परायं यथाख्यातं च, अथवा गृहीताशेषविकल्पं द्विविधम्—अगारसामायिकमनगार-
च, तथा चाह—‘दुविहं चैव चरित्तं अगारमणगारियं चैव ॥ ७९६ ॥’ सामायिकं द्विविधमेव—द्विभेदमेव मूलभेदेन
चारित्रं—चारित्रसामायिकम्, अगाः—युक्षास्तैः कृतत्वाव् आ समन्तात् राजते इति अगारं—गृहं, ‘क्वचिदि’ति (ड)
प्रत्ययः, तदस्यास्तीति ‘अत्रादिभ्य’ इति मत्त्वर्थोऽकारप्रत्ययः, अगारो—गृही तस्मिन् भवमागारिकम्, अध्यातमादिभ्य
इतीकण् प्रत्ययः, इदं चानेकभेदं, देशविरतेश्चित्ररूपत्वात्, अनगारः—साधुः, न विद्यते स्वस्वामिभावेनागारमुख्येति
व्युत्पत्तेः, तस्मिन् भवमानगारिकं चैव, पूर्ववदिकण्प्रत्ययः, आह—सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिके विहाय चारित्र-
सामायिकस्य साक्षाद्भेदाभिधानं किमर्थम्?, उच्यते, तस्मिन् सति तयोर्नियमेन भाव इति ख्यापनार्थं, यद्वा चरम-
त्वादस्य यथा भेद उक्तः तथा शेषयोरपि वाच्य इति ज्ञापनार्थं ॥ साम्प्रतं मूलभाष्यकारः श्रुतसामायिकमध्ययनरूपत्वात्
व्याचिख्यासुस्तस्य भेदानाह—

अज्ज्ञयणंपि य त्तिचिहं सुत्ते अत्थे (य) तदुभए चैव । सेसेसुवि अज्ज्ञयणेसु होइ एसेव निज्जुत्ती ॥ १५० ॥ (भाष्यं)

अध्ययनमपि च त्रिविधं—सूत्रविषयमर्थविषयं तदुभयविषयं च, अपिशब्दात् सम्यक्त्वसामायिकमध्यौपशमिकादिभे-
दात् त्रिविधमिति ॥ प्रक्रान्तोपोबुधातनिर्युक्तेरशेषोपाध्ययनव्यापितां दर्शयति—‘शेषेष्वपि’ चतुर्धंशतिस्तयादिष्वन्येष्वध्य-
यनेषु भवत्येवैव—उद्देशनिर्देशादिका निरुक्तिपर्यवसाना निर्युक्तिः । आह—अशेषद्वारपरिसमाप्तावतिदेशो न्याय्यः, किमर्थं

अपान्तरालेऽभिहितः ? , उच्यते, मध्यग्रहणे आद्यन्तयोर्ग्रहणं भवतीति न्यायप्रदर्शनार्थं, मतं कतिविधमिति द्वारम्, इदानीं कस्येति द्वारावसरः, तत्र यस्य तद्वति तदभिधित्सुराह—

जस्स सामाणिओ अप्पा, संजमे नियमे तवे । तस्स सामादयं होइ, इइ केवळिभासिअं ॥ ७९६ ॥

यस्य साधोरात्मा-जीवः, 'सामाणिओ'ति समानीता-सकारस्य सूत्रे दीर्घः प्राकृतत्वात्, सम्यक् सन्निहितीकृतः, स्वधीर्ग्रहणोद्भासविशेषेणेति गम्यते, क्व समानीत इत्याह-संप्रमे-मूलगुणेषु नियमे-वसरुणेषु तपसि-द्वादशप्रकारेऽनवादादिछक्षणे, तस्यैयधृतस्याप्रमादिन सामायिकं भवति, इतिशब्दः परिसमास्यर्थः, एतेषु त्रिषु संयमादिषु (समाहितस्य) सम्पूर्णं सामायिकं भवतीति केवलभिः-सर्वज्ञैर्भाषितम् ॥

जो समो सबभूएछुं, तसेसु पावरेसु य । तस्स सामाइअं होइ, इइ केवळिभासिअं ॥ ७९७ ॥

यः समो-मध्यस्थः आत्मा, त(स्व)मिव पर पश्यतीति भावः, सर्वभूतेषु-सर्वेषु प्राणिषु, तद्यथा-असेषु-दीर्घिभ्रयादिषु स्वाचरेषु-पृथिव्यादिषु तस्य सामायिकं भवति, इति-एतावत् केवलमिभिर्भाषितं ॥ सम्प्रति फलदर्शनद्वारेणास्य करण-विधानं प्रतिपादयन्नाह—

सावज्जलोगप्परिवज्जण्डा, सामाइअ केवळिअ पसत्थं ।

गिहत्थयम्मा परमंति नचा, कुब्जा बुद्धो आपहिअं परत्था ॥ ७९८ ॥

सावद्ययोगपरिवर्जनार्थं सामायिकं केवलिकमिति-पूर्णं प्रशस्त-यवित्रम्, आत्मनः पवित्रीकरणात्, तथा गृहस्यधर्मात्

परमं-प्रधानं ज्येष्ठमित्येतत् ज्ञात्वा कुर्यात् बुधो-विद्वान् आत्महितम्-आत्मोपकारकम्, एतदेव परिपूर्णं सामायिकं, किमर्थमित्याह-‘परार्थ’ परो-मोक्षः, तस्याप्यपरस्य परस्याभावात्, तदर्थं, न तु सुरलोकाद्यवाप्त्यर्थं, अनेन निदानपरिहारमाह, परिपूर्णसामायिककरणशक्त्यभावे गृहस्थोऽपि गृहस्थसामायिकं ‘करेमि भंते ! सामाह्यं सावजं जोगं पञ्चक्वामि जावनियमं पञ्जुवासामि दुविहं तिविहेणे’त्येवं कुर्यात्, आह-तस्य सर्वं त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याचक्षाणस्य को दोषः?, उच्यते, प्रवृत्तकर्म्मार्म्भभानुमत्यनिवृत्त्या कारणसम्भव एव, तथापि तत्करणे भङ्गदोषः, तथा चाह-

संघेति भाणिऊणं विरई खलु जस्स सविआ नत्थि । सो सवविहवाई खुक्कह देसं च सव्वं च ॥ ७९९ ॥

‘संघं’ति उपलक्षणमेतत्, तत एवं द्रष्टव्यं-सर्वं सावद्यं योगं प्रत्याख्यामि त्रिविधं त्रिविधेनेत्येवं भाणिऊण-अभिधाय विरतिः-निवृत्तिः, खलु सर्वका-सर्वा नास्ति, प्रवृत्तकर्म्मार्म्भभानुमतिसद्भावात्, स सर्वविरतिवादी ‘खुक्कह’ इति अश्रयति ‘देसं च सव्वं चे’ति प्राकृतत्वात् पञ्चम्यर्थे द्वितीया, देशविरतेः सर्वविरतेश्च, देशविरतेरनभ्युपगमात्, सर्वविरतेरकरणात्, नन्वागमे गृहस्थस्यापि प्रत्याख्यानं त्रिविधं त्रिविधेनोक्तं, तथा च व्याख्याप्रज्ञसौ सूत्रं-‘समणोवासगस्स णं भंते ! पुद्वामेव थूले पाणाइवाए पच्चक्खाए भवत्ति, से णं पच्छा पच्चाइक्खमाणे किं कीरइ?, गोयमा ! तीयं पडिक्कमइ जाव एगविहेण वा पडिक्कमइ’ इति, ततः कथं गृहस्थस्य सावद्ययोगानुमतिप्रत्याख्यानप्रतिषेधः?, उच्यते, यदिदं सूत्रे गृहस्थस्यापि त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानं तत् स्थूलप्राणातिपातमृषावादादिविषयं द्रष्टव्यं, यथा कोऽपि सिंहसरभगजादीनां वधं कन्यादिविषयमलीकं त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यातीति, न पुनः सामान्येन सावद्ययोगविषयं, प्रवृत्तकर्म्मार्म्भभानुमतेरवश्यंभावात्, ततो न कश्चि-

द्विरोधः, त्वत्कं च—“ननु त्रिविधं त्रिविधेण पञ्चकृत्वाणं सुयंभि निहिणोऽपि । त यूतवहादीर्णं न सवसावज्जजोगाणं ॥ १ ॥”
 (वि २६८६) अपिच—यत्किञ्चिदप्रयोजनं काकमांसादिकं यदपि चाप्राप्यं मनुष्यश्वेत्वाद्द्विर्दन्तिदन्तचित्रकचर्मादिकं
 तद्विशेषित वस्त्वधिकृत्य यदि त्रिविधं त्रिविधेनापि प्रत्याचष्टे तथापि न कश्चिदोपः, यथा स्वयभूरमणसमुद्रादिमत्स्या
 मया न हन्तव्याः त्रिविधं त्रिविधेनेति प्रत्याचक्ष्णाणस्य, यदिवा यो व्रतं प्रतिपद्युक्तमः पुत्रसन्तत्यादिनिमित्त विलम्बं कुर्य-
 भेकादक्षीप्रतिमां प्रतिपद्यते तत्समाप्त्यनन्तर चायदयमेव व्रतं ग्रहीष्यति स त्रिविधं त्रिविधेनापि सर्वसाधययोगप्रत्या-
 ख्यानं कुर्याणो न दोषभाण् भवति, ये पुनः पूर्वोरुधानुन्वितसाधयकर्मसन्तानं सन् सामायिकं करोति स त्रिविधं
 त्रिविधेन प्रत्याख्यानं कर्तुं न शक्नोति, तदनुमतिपरिणतेर्नियत्तयितुमशक्यत्वात्, आह च भाष्यकृत—“अह किञ्चिदप्यभो-
 यणमप्यप्यं वा यिसेसित घाणु । पञ्चवलेज्ज न दोसो सर्वभुरमणाइमच्छव ॥ १ ॥ ओ वा निक्खमिडमणो पढिमं पुत्ताइ-
 सतसिनिमित्तं । पढिवलेज्ज तमो वा करेज्ज तिविहपि तिविहेणं ॥ २ ॥ ओ पुण पुबारकाणुगिणयसायज्जकम्मसताणो ।
 तदणुमइपरिणतिं सो न उरइ सहसा नियसेत् ॥ ३ ॥” मिति (विंशे २६८७९) यद्यपि च गृहस्थस्य सामायिकं
 कुर्यतो न त्रिविधं त्रिविधेन प्रत्याख्यानं तथापि तद् गृहस्थेन परलोकार्थिना गृहस्थसामायिकमवश्यं कर्त्तव्यं, तस्यापि

विशिष्टफलसाधकत्वात्, तथा आह निर्युक्तिकृत—

सामाहअम्मि उ कए समणो एण सावमो हवइ जम्हा । एण कारणेणं बहुसो सामाहअ कुब्जा ॥ ८०१ ॥
 सामायिके, तुशन्द पयकारार्थं, “तुः स्यान्नेदेज्वधारणे” इति वचनात्, सामायिके एव कृते सति यस्मात् श्रावकः

श्रमण इव भवति, प्रायोऽशुभयोगरहिततया श्रमण इव बहुतरकर्मनिर्ज्जरको भवतीति भावः, अनेन कारणेन बहुशः—
अनेकवारं सामायिकं कुर्यात् इति गार्थार्थः ॥ किंच—

जीवो पमायबहुलो बहुसोऽविय बहुविहेसु अर्थेसु । एण कारणेणं बहुसो सामाहयं कुज्जा ॥ ८०२ ॥
जीवः प्रमादबहुलः बहुशः—अनेकधापि च बहुविधेषु अर्थेषु—शब्दादिषु, प्रमादवांश्च एकान्तेनाशुभबन्धक एव, अतः—
अनेन कारणेन तत्परिजिहीर्षया बहुशः सामायिकं कुर्यात्, मध्यस्थो भूयादिति गार्थार्थः । सामायिकं च मध्यस्थस्य ।
सामायिकवतो लक्षणमाह—

जो नवि वट्टइ रागे नवि दोसे दुण्ह मज्झयारम्मि । सो होइ उ मज्झत्थो सेसा सवे अमज्झत्था ॥ ८०३ ॥
यो नापि वर्तते रागे, नापि द्वेषे, किन्तु द्वयोरपि—रागद्वेययोः मध्यकारे—मध्ये, कारशब्दस्य प्राकृतलक्षणवशतः स्वार्थे
उत्पन्नत्वात्, अपान्तराले इत्यर्थः, स भवति मध्यस्थः, मध्ये तिष्ठतीति मध्यस्थः—रागद्वेषापान्तरालवर्ती, शेषाः सर्वे अम-
ध्यस्थाः ॥ गतं कस्येति द्वारम्, अधुना क्व किं सामायिकमिति प्ररूपयितुकामो द्वारागाथात्रयमाह—

खित्त दिसा कालगइ भविअ सन्नि ऊसास दिट्ठि आहारे । पल्लत्त सुत्त जम्म ठिई वेअ सन्ना कसायाऽऽऊ ८०४
नाणे जोशुवओगे सरीर संठाण संघयण माणे । लेसा परिणामे वेअणा समुग्घाय कम्ममे य ॥ ८०५ ॥
निंघिट्ठणमुवेट्ठे आसवकरणे तहा अलंकारे । सयणासणठाणत्थे चंकम्मन्ते अ किं कहिअं ? ॥ ८०६ ॥
आसां समुदायार्थः क्षेत्रदिकालगतिभव्यसंज्ञितच्छासदृष्टिआहारकानङ्गीकृत्यालोचनीयम्, क्व किं सामायिकमिति

योगः, तथा पर्याप्तसुखजन्मस्थितिचेदसंज्ञाकथायायुषि च, तथा ज्ञानं योगोपयोगौ शरीरसंस्थानसंहननमानानि लेश्याः परिणाम घेदना समुद्रयातकर्म च, क्रियायोजना पूर्ववत्, तथा निर्वेष्टनोद्वर्तने आश्रवं करणानि तथा अलङ्कारान् तथा दायनासनस्थानचक्रमतश्चाश्रित्य पर्यालोचनीयम्, क किं सामायिकमिति । अयययार्थं तु प्रतिद्वार स्वयमेव पश्यति—तत्रोर्ध्वलोकादिक्षेत्रमङ्गीकृत्य सम्यक्त्वादिसामायिकादीनां लाभदिभावमभिधिराह—

सम्भ-सुआणं लंभो लहुं च अहो य तिरियलोप य । विरई मणुस्सलोप विरयाविरई अ तिरिएसु ॥८०७॥

सम्यक्स्यश्रुतसामायिकयोर्लभः—प्राप्तिः, 'लहुं चे'ति ऊर्ध्वलोके च 'अहे य'ति अधोलोके च तिर्यग्लोके च, इयमत्र भायना—ऊर्ध्वलोके मेरुसुरलोकादिषु ये सम्यक्स्य प्रतिपद्यन्ते तेषां श्रुताज्ञानमपि तदैव सम्यक्श्रुतरूपतया परिणमते इति द्वयोरपि सामायिकयोस्तत्र लाभसम्भयः, एवमधोलोकेऽपि महाविदेहगताघौकिकप्रानेषु नरकेषु च निसर्गसोऽपि गमाद्या सम्यक्स्य प्रतिपद्यमानानां द्वयलाभो भावनीयाः, एव तिर्यग्लोकेऽपि, 'विरई मणुस्सलोगे'ति अत्र विरतिश्चान्वेन सर्वधिरतिसामायिकं गृह्यते, तद्य लाभोपेक्षया मनुष्यलोके एव, नान्यत्र, मनुष्या ययास्य प्रतिपचारः, न शेषा जन्तव इति भावना, क्षेत्रनियमं तु विशिष्टश्रुतयिदो नामिहितवन्तः, सम्भावयामः सत्त्वित्वपि लोकेषु, मेरावपि कथासु प्रमन्याप्रतिपत्तिश्रवणात्, 'विरयाविरई य तिरिएसु'ति विरताधिरतिश्च देशधिरतिसामायिकलक्षणा लाभविचारेऽपि शब्दस्य गम्यमानत्वात् तिर्यक्स्यपि भवति मनुष्येषु च ।

पुषपडिवन्नतो पुण तीसुधि लोगेसु नियमतो तिण्ड । चरणस्स दोसु नियमा भयणिजा उहुलोगम्मि ॥८०८॥

त्रयाणां—सम्यक्त्वसामायिकदेशविरतिसर्वविरतिसामायिकानां पूर्वप्रतिपत्तकाः पुनर्नियमेन त्रिष्वपि लोकेषु विद्यन्ते, पण्डकवनादिष्वपि देशविरतानां तिरथां सम्भवात्, चरणस्य-विरतिसामायिकस्य द्वयोः—अधोलोकतिर्यग्लोकयोः नियमात्—नियमेन पूर्वप्रतिपत्ताः, भजनीयाः पुनरुच्चलोकै, कदाचिद् भवन्ति कदाचिन्नेति भावः, गतं क्षेत्रद्वारम् । अधुना द्विद्वारमभिधित्सुर्द्विस्वरूपप्रतिपादनार्थमाह—

नामं कृपणा द्रविणं श्रित्तादिंसा तावन्ति पद्मवपुः ।

सत्तामिआ भावदिसा सा होअद्वारसयिहो ३ (पत्थवणा तस्स कायघा) ॥ ८०९ ॥

नामदिक् स्थापनादिक् द्रव्यदिक् क्षेत्रदिक् तापक्षेत्रदिक् प्रज्ञापकदिक् मत्समी भागदिक्, तस्य नामस्थापना (नि) दिक् सप्त-
कस्य प्ररूपणा कर्त्तव्या, पाठान्तरं 'सत्तमिया भावदिसा सा होद्दृष्टारसविहा उ' सप्तमी भावदिक् सा भगवत्यादशविधैवेति ।
तत्र नामस्थापने धुण्णे, द्रव्यदिक् स्वरूपप्रकटनार्थमाह-तेरसपणसियं एलु तावइण्मुं भवे पएसेसुं । जं दं ओगाढं जहल्लगं
तं दसदिसागं ॥१॥ (विश्वो. २६९८ आचा. नि. ४१) द्रव्यमेव च दशदिगुत्थापनहेतुत्वादिक् द्रव्यदिक्, तच्च द्विधा-जघ-
न्यत उत्कर्षतश्च, तत्र त्रयोदशप्रदेशिकं-त्रयोदशप्रदेशात्, तावत्सु-त्रयोदशसु प्रदेशेषु यद्द्रव्यमवगाढं भनति तत् जघ-
न्यतो दशदिकप्रभवं, तच्चैवम-प्रैहकः प्रदेशो विदिधः पते चत्थारः मध्धे एकेकन्येने पग. तथा चतसरा निध्वायनाज्झिह्वो

द्वौ द्याविति, स्थापना—‘एकैको विदिसासुं, मज्जे य, दिसासु आयया दो दो’ इति, उत्तरुर्पतस्त्वगन्तप्रदेशात्मकं, तदपि च क्षेत्रमधिकृत्य जघन्यतस्त्वयोदशप्रदेशावगाढम्, एतैकस्मिन्नाकाशप्रदेशे व्यणुकादीनामनन्ताणुरूप्य-

न्तानां स्कन्धानामवगाहेऽपि अधिकृतघ्नयोदशप्रदेशायगाढस्कन्धत्वपरिणाममापदानामवगाहनासम्भयात्, उत्कर्षतत्त्वस्य-
इत्यातप्रदेशायगाढमिति । सम्यगिति क्षेत्रदिक्प्रतिपादनार्थं रुचकयकन्यतामाह—

अट्टपपस्तो रुजगो तिरिअ लोगस्स मज्झपारमिम् । एस पभवो दिसाणं पसेव भवे अणुविसाणं ॥१॥ (आच्या ४२)
तिर्यग्लोकस्य मध्यफारे—मध्येऽष्टप्रदेशाः—अष्टनम प्रदेशात्मको रुचक, तथाहि—तिर्यग्लोकस्य मध्यभागे आयामयिष्क-
म्भाग्यां रज्जुप्रमाणौ सर्वप्रसराणां शुलकौ द्वौ नभःप्रदेशप्रतरो, तयोश्च मेरुमध्यप्रदेशे मध्य, तत्र च मध्ये उपरितनप्रतरस्य
ये चत्वारो नम प्रदेशा ये चाधस्तनस्य चत्वारस्तेषामष्टानामपि गोस्तनाकाररूपतया व्ययस्थितानामाकाशप्रदेशानां समये
रुचक इति परिभाषेति, एष रुचको दिशा—क्षेत्रदिशां पूर्वादीनां प्रभवः—उत्पत्तिकारणम्, एष एव च भवति प्रभवोऽनुदिशां—
क्षेत्रविदिशामात्रेऽप्यादीनामिति ॥ सम्यग्व्यसाद्य रुचकादिशो विदिशश्च यथा भवति तथा प्रतिपादयन्नाह—

दुपपसाइ इरुत्तर एगपपसा अणुसरा नेव । चउरो चउरो य दिसा णउराइ अणुसरा इमि ॥ (आच्या नि. ४३)

सगडुद्धिसंठिआजो महाविसामो इवंति चत्सारि ।

मुत्तावली अ चउरो दो चेव न हुंति रुजगनिमा ॥ (आच्या नि. ४४)

तस्मात् ययोक्तरूपात् रुचकात् वहिश्चतसृष्वपि दिक्षु प्रत्येकमादौ द्वौ द्वौ नभःप्रदेशौ भवतः, तदप्रत्यक्षत्वात्-
त्यारः, तेषामपि पुरतः पदपद, ततोऽप्यग्रतोऽष्टावष्टावित्येव द्वाभ्यां प्रदेशाभ्यामारम्य द्युत्तरपृच्छिः प्रत्येकं चतसृष्वपि दिक्षु
परिभावनीया, तथा धाह—‘दुपपसाइ इरुत्तर’ अत्र ‘चउरो’ इति सम्यग्य, चतस्रः पूर्वादिका महादिशो द्विप्रदेशादयो

मूले, प्रत्येकं यथोत्तरं द्विद्विप्रदेशवृद्धयः, अत एवैताः संस्थानतः चिन्त्यमानाः शकटोद्धिसंस्थाना प्रतिपत्तव्याः, 'एगपएसा अणुत्तरा चेव' अत्र 'चउरो य' इति द्वितीयपदेन सम्बन्धः, चतस्रः—आग्नेय्यादिका दिशो, विदिशामपि दिक्त्वाव्यभिचारात् उभयत्रापि सामान्येन दिसा इत्युक्तं, एकप्रदेशाः पूर्वादिमहादिशां चतसृणां चतुर्बन्तरालकोणेषु एकैकनभःप्रदेशनिष्पन्ना अनुत्तरा—यथोत्तरं वृद्धिरहिताः, अत एवैताः संस्थानतः परिभाव्यमाना मुक्तावलीसंस्थिताः, 'चउरादि अणुत्तरा दोन्नि' इति द्वे ऊर्ध्वाधोदिशौ चतुरादिके अनुत्तरे, तथाहि—ऊर्ध्वं चतुरो नभःप्रदेशानादौ कृत्वा यथोत्तरं वृद्धिरहितत्वात् चतुष्प्रदेशिकैव रुचकनिभा चतुरस्रदण्डाकारा एका दिग्भवति, अधोऽप्येवंप्रकारा द्वितीयेति ॥ सम्प्रत्येता एव संस्थानतो निरूपयति—चतस्रः पूर्वादिका महादिशो भवन्ति शकटोद्धिसंस्थिताः, प्रदेशद्वयादारभ्य यथोत्तरं प्रदेशद्विकवृद्धिभावात्, तथा चतस्रः—आग्नेय्यादिका विदिशो मुक्तावल्य इव मुक्तावलीसंस्थानसंस्थिता इत्यर्थः, एकैकनभः प्रदेशनिष्पन्नत्वात्, तथा द्वे ऊर्ध्वाधोदिशौ भवतो रुचकनिभे, चतुष्प्रदेशनिष्पन्नत्वात्, अत्र स्थापना ॥ आसां च दशानामपि दिशां नामानि प्रतिपादयन्नाह—इंदगेई जम्मा य नेरई वारुणी अ वायवा । सोमा ईसाणाविअ विमला य तमा य वोद्धवा ॥ (आचा. नि. ४३) या रुचकात् विजयद्वारानुसारेण विनिर्गता दिक् सा ऐन्द्री-नामा, पूर्वैत्यर्थः, अस्या अनन्तरं वामपार्श्वे आग्नेयी, तस्या अपि तथैवानन्तरं याम्या, ततो नैर्ऋती, तदनन्तरं वारुणी, ततो वायव्या, ततः सोमा, उत्तरा इत्यर्थः, तदनन्तरमीशानी, एता अष्टावपि तिर्यग्दिशाः, तत्रापि पूर्वा याम्या वारुणी सोमेति महादिशः, रुचकादूर्ध्वविनिर्गता विमला, अधःप्रयाथिनी तामसी, तथा चैतदेव व्याख्यानमाह—इंदा य विजय-

द्वाराणुसारओ सेसया पयाहिणओ। अह य तिरियदिसाओ सहुं विमला तमा चाडहो ॥१॥ ऐन्द्री दिक् विजयद्वारानुसारतः
 प्रतिपसन्ध्या, यत्र विजयद्वार सा ऐन्द्रीति भावार्थः, शेषाः सप्त येशानीपर्यन्तास्तस्याः प्रदक्षिणातः—प्रादक्षिण्येन शोद्धव्याः,
 ताश्च तथैव प्रारभाविताः, यताश्चाष्टावपि रुचकात् (तिर्यक्) प्रन्युदत्वात् तिर्यग्दिक्ष इति व्यग्रहियन्ते, रुचकादूर्ध्वं प्रवृत्ता
 विमला, रुचकस्याप्यप्रवृत्ता तमा इति । उक्ता क्षेत्रदिक्, सम्प्रति तापक्षेत्रदिक् वरुन्ध्या, तत्र तपन तापः सूर्यकिरणस्पर्शज-
 नितः प्रकाशात्मकः परितापः सदुपलक्षितं क्षेत्रं तापक्षेत्रं तदेव दिक्, अथवा तापयतीति ताप—सविता सदनुसारेण क्षेत्रात्मिका
 दिक् तापक्षेत्रदिक्, सा च सूर्यायत्तरथावलियता, तथा चाह—क्षेपिं क्षतो सूरौ बदेइ तेसिं तई हवइ पुया । तावक्सिस्तदिसाओ
 पयाहिणं सेसयाओ सिं ॥१॥ (आवा नि ४१) येषा—अस्तादिक्षेत्रनियामिना मनुष्याणां यतो—यस्या दिशि सूर्य उदेति—वयुग-
 ण्छति सा तेषां पूर्वा भवति, पूर्वति व्यग्रहियते, तासां चैवमनियताना पूर्वदिशां प्रदक्षिणं—प्रादक्षिण्येन शेषा अपि—
 आग्नेय्यादिकास्त्रापक्षेत्रविद्याः प्रतिपसन्ध्या, एवं च सति सर्वेषामपि भरतैरावतपूर्वविदेशपरविदेहवास्तव्याना मनुष्याणां
 मेरुरुत्तरतो लयणसमुद्रो दक्षिणत, उक्ता तापक्षेत्रदिक्, साम्प्रतं प्रज्ञापकदिग् वाच्या, तत्र प्रज्ञापयति—सूत्रार्थं प्ररूपयति
 शिष्येभ्य इति प्रज्ञापको—न्याख्याता तदाश्रयेण दिक् प्रज्ञापकदिक्, तत्स्वरूपनिरूपणार्थमाह—पञ्चवओ जयमिमुहो सा
 पुवा सेसिमा पयाहिणओ । तस्सेवऽणुगन्तवा अमेआई दिसा नियमा ॥१॥ प्रज्ञापको यस्या दिशोऽभिमुखस्तिष्ठति सा पूर्वा,
 शेषास्त्राग्नेय्यादिका दिशो नियमात् तस्यैव प्रज्ञापकस्य प्रदक्षिणात—प्रादक्षिण्येनानुगन्तव्याः । उक्ता प्रज्ञापकदिक्, सम्प्रति
 भावदिग् वरुन्ध्या, सा चाष्टादशयिधा, दिश्यते अयममुकः ससारीति यथा सा दिक् भाव—शुधिवीत्वादिलक्षणः पर्यायः स

एव दिक् भावदिक्, सा च यथा भवत्यष्टादशविधा तथा प्रतिपादयति-पुढवि-जल-जलण-वाया मूल-खंध-ग-पोर-
वीआ य। वि-ति-चउ-पंचिदिय तिरिय नारया देवसंधाया ॥ १ ॥ संमुच्छिमकम्माकम्मभूमिग नरा तहंतरहीवा । भावदि-
सा दिस्सइ जं संसारी निययमेआहिं ॥ २ ॥ (आचा. नि.) पृथिवी-मृत्तिका, जलम्-आपः, ज्वलनो-वैश्वानरः, वातः-पवनः,
'मूलखंधगगपोरवीया य' इति बीजशब्दस्य प्रत्येकमभिसम्बन्धात् मूलबीजाः स्कन्धबीजा अग्रबीजाः पर्वबीजा इति द्रष्टव्यं,
तत्र मूलं बीजं येषां ते मूलबीजाः-उत्पलकन्दादयः, स्कन्धो बीजं येषां ते स्कन्धबीजाः-शल्लक्यादयः, अग्रं बीजं येषां ते
अग्रबीजाः-कोरण्डकादयः, पर्व बीजं येषां ते पर्वबीजाः-इक्ष्वादयः, द्वीन्द्रिया-कुम्भ्यादयः, त्रीन्द्रियाः-कीटिकादयः, चतुरि-
न्द्रिया-भ्रमरादयः, पञ्चेन्द्रियाः-तिर्यश्चः सिंहसरभगोमहिष्यजादयः, नारका-रत्नप्रभापृथिवीनारकादयः, देवसङ्घाता-
भवनपत्यादयः, नराश्चतुर्विधाः, तद्यथा- सम्मूर्च्छिमाः कर्मभूमका अकर्मभूमकास्तथा आन्तरद्वीपाः, तत्र सम्मूर्च्छि-
मा-वान्तादिसमुद्भवाः, कर्मभूमकाः-पञ्चदशकर्मभूमिजाताः, अकर्मभूमकाः-त्रिंशदकर्मभूमिजाताः (अन्तरद्वीपकाः)
षट्पञ्चाशत्यन्तरद्वीपेषु जाताः, एवमेता अष्टादशभेदा भावतः-पृथिव्यादिपर्यायतो दिशो भावदिशः, कस्मात् दिक्त्वमे-
तासामत आह-घतः-यस्मात् संसारी नियतम्-अवश्यंभावेन एताभिर्दिश्यते-अपदिश्यते तत एता दिशः ॥ इह नाम-
स्थापनाद्रव्यदिग्भिरनधिकार एव, शेषासु यथासम्भवं सामायिकस्य प्रतिपद्यमानकः पूर्वप्रतिपन्नो वा वाच्यः, तथा चाह
चूर्णिकृत्-“एत्थं पुण चउहिं दिसाहिं अहिगारो-खेत्तदिसतावखेत्तपन्नवगभावदिसाहिं, नामादी तिन्नि परूवणानिमित्तं”-
ति ॥ तत्र क्षेत्रदिशोऽधिकृत्य तावदाह-

पुषाह्वासु महादिसासु पडिवज्जमाणजो होइ । पुषपडिवज्जजो पुण अन्नपरीए दिसाप ए ॥ ८१० ॥
 पूर्वादिकासु दोत्रतो महादिक्षु विवक्षिते काले सर्वेषामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानको भवति, न न भवति, तत्सम्भ-
 वस्तस्ति, न पुनर्भवत्येव, कदाचित्तस्य तास्वभयनात्, पूर्वप्रतिपन्नः पुनश्चतुर्णामपि सामायिकानामन्यतरस्यां दिशि
 भवत्येव, पुनःशब्दस्यैवकारार्थत्वात्, न पुनर्न भवति, एतदपि सामान्येनोक्तं, विशेषतस्त्वेवमवगन्तव्यम्—त्रयाणां सम्यक्त्व-
 सामायिकश्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिकानां चतसृष्वपि पूर्वोदिकासु महादिक्षु नियमेन पूर्वप्रतिपन्नकोऽस्ति, सर्वविरति-
 सामायिकस्य तु पूर्वापरदिशोऽनियमेन, दक्षिणोत्तरयोस्तु भजन्या, एकान्तदुष्पमादिकाले भरतेरायतेषु सर्वविरतेषु चोदात्,
 यिष्विषु पुनश्चतसृष्वपि तथा ऊर्ध्वाधोदिग्द्वये च चतुर्णामपि सामायिकानां न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, तास्येक-
 प्रादेशिकत्वेन चतुर्ध्यादेशिकत्वेन च जीवाद्यमाह्वानामसम्भवात्, स्वर्त्तनामात्र भवेदपि पुनः, तथा चाह भाट्टकारः—
 "छिन्नावलिङ्गअगानिहविसासु सामादय न जं तासु । सुद्धासु नायगाहइ जीवो ताजो पुण कुसिजा ॥१॥" (पि २७०) ताप-
 क्षेत्रप्रज्ञापकदिशायधिकृत्याह—अदृष्टु चण्डह नियमा पुषपयसो उ दोसु दुण्हेव । दुण्ड उ पुषपयसो सिभ नन्नो तापपन्नप ॥२॥
 तापक्षेत्रविषये प्रज्ञापकविषये च पुनरदृष्टु पूर्वोदिकासु दिक्षु चतुर्णामपि सामायिकानां नियमात् पूर्वप्रतिपन्नोऽस्ति, प्रति-
 पद्यमानस्तु माग्य—कदाचिन्नयति कदाचिन्नेति, तथा द्रव्योः—ऊर्ध्वाधोरूपयोर्दिशो. द्रव्योः—सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामा-
 यिकयोरेव पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानकस्तु माग्य इत्यर्थः, 'दोण्ड उ' इत्यादि, द्रव्योः पुनः देशविरतिसामायि-
 कसर्वविरतिसामायिकयोरूर्ध्वाधोदिशो. स्यात्—भजन्या पूर्वप्रतिपन्नः, कदाचिन्नयति कदाचिन्नेति, अन्यः पुनः प्रतिपद्य-

मानकः सर्वथा नेति । भावदिशमधिकृत्याह-उभयाभावो पुढवाइएसु विगलेसु हुज्ज उ पवन्नो । पंचिदियतिरिएसुं नियमा-
तिण्हं सिया पवज्जे ॥१॥ नारगदेवाकम्मगअंतरदीवेसु दुण्ह भयणाओ । कम्मगनरेसु चउसुं मुच्छेसु य उभयपडिसेहो ॥२॥
पुथिव्यादिपु-पृथिव्यंसेजोवायुमूलवीजस्कन्धवीजाग्रवीजपर्ववीजेषु उभयाभावः चतुर्णामपि सामाधिकानां, न पूर्वप्रतिपन्नो
न प्रतिपद्यमानकः, विक्रलेपु-द्वित्रिचतुरिन्द्रियेषु पूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, 'व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरिति सम्यक्त्वसा-
मायिकश्रुतसामाधिकयोः कदाचित्पूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, सास्वादनसम्यक्त्ववतां तेषु मध्ये उत्पादसम्भवात्, प्रतिपद्यमान-
कस्तु नोपपद्यते, उपदेशश्रवणादिसामग्र्ययोगात्, देशविरतिसर्वविरतिसामाधिकयोः पुनर्न प्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः,
पञ्चेन्द्रियतिर्यक्षु सर्वविरतिवर्जानां त्रयाणामपि सामाधिकानां पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, नापि प्रतिपद्यमानकः, तथा भव-
स्वाभाव्यात्, नारके देवेष्वकर्मभूमिजान्तरद्वीपजमनुजेषु च द्वयोः सम्यक्त्वश्रुतसामाधिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति,
यः पुनः प्रपद्यते स प्रतिपद्यमानकः, स भजनया-स्यात् कदाचिद्विवक्षिते काले कदाचिन्नेतिभावः, इतरयोस्तु-देशविरति-
सर्वविरतिसामाधिकयोर्न प्रतिपद्यमानकस्तथास्वाभाव्यात्, कर्मजनरेषु-कर्मभूमिजमनुजेषु चतुर्णामपि सामाधिकानां पूर्व-
प्रतिपन्नोऽस्त्येव, प्रतिपद्यमानकस्तु भाव्यः, सम्मूर्च्छिमेषु तु मनुजेषु चतुर्णामपि सामाधिकानां विषये उभयप्रतिपेधो-न
पूर्वप्रतिपद्यमानो नापि प्रतिपद्यमानक इति भावः ॥ गतं दिग्द्वारम्, इदानीं कालद्वारमभिधित्सुराह-

सम्मतस्स सुअस्स य पडिवत्ती छविहम्मि कालम्मि । विरइ विरयाचिरइ पडिवज्जइ दोसु तिसु वावि॥८१॥
इह कालः त्रिविधः, तद्यथा-उत्सर्पिणीकालः अवसर्पिणीकालः उभयाभावतोऽवस्थितश्च, तत्र भरैतरावतेषु प्रत्येकं

विंशतिसागरोपमानस्य कालचक्रस्य द्वौ मूलमेदौ-उत्सर्पिणी च अवसर्पिणी च, एकैका पद्मिण्या सुपम-
 सुपमाख्यः प्रवाहतश्चतु सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणः प्रथमः कालयिमागः, द्वितीयः सुपमाख्यस्त्रिसागरोपमकोटीकोटीमानः,
 तृतीयः सुपमबुध्यमाख्यः सागरोपमद्वयकोटीकोटीमानः, चतुर्थो दुप्यमसुपमाख्यो द्वाचत्वारिंशद्वर्षसहस्रन्यूनसागरोपमको-
 टीकोटीमानः, पञ्चमो दुप्यमाख्य एकविंशतिवर्षसहस्रमानः, षष्ठो दुप्यमदुप्यमाख्यः, सोऽप्येकविंशतिवर्षसहस्रमानः, अय-
 मेव चोक्तमेनोत्सर्पिण्यामपि षथोत्तरसङ्ख्याः कालक्रमो वेदितव्यः, अवस्थितश्चतुर्विधस्तद्यथा-सुपमसुपमासुखप्रतिभागः
 सुपमासुखप्रतिभागः सुपमदुप्यमासुखप्रतिभागः दुप्यमसुपमासुखप्रतिभागश्च, तत्र प्रथमो देवकुक्कुत्तुरुडु, द्वितीयो
 हरियर्परम्यकयोः, तृतीयो हैमवतहैरण्यवतयोः, चतुर्थो महाविदेहेडु, तन्मोत्सर्पिण्यामवसर्पिण्यां च प्रत्येक पद्मिषेऽपि
 कालविभागे सम्यक्तस्य श्रुतस्य च द्वयोरप्यनयो. प्रतिपत्तिः सम्भवति, प्रतिपद्यमानकः सम्भवतीति भावः, स च
 प्रतिपद्यमानकः सुपमसुपमादिषु देशन्यूनपूर्वकोट्यायु शेष एव प्रतिपद्यते, नाविकायुःशेषः, तर्कः च शून्यो-“सुसमसुसमा-
 दिषु पुषकोष्ठिवेसूणावतेसा पठिवज्जति”स्ति, पूर्वप्रतिपत्तकास्त्वेतयोर्द्वयोरपि सामायिकयोर्विद्यन्ते एव, तथा विरति-
 समप्रचारिणलक्षणा विरताविरति-देशचारित्रात्मिका प्रतिपद्यते कश्चिद् द्वयोः कालयोस्त्रिषु वा कालविभागेषु, इयमत्र
 भावना-उत्सर्पिण्या द्वयोः दुप्यमसुपमाया सुपमदुप्यमाया च, अवसर्पिण्या त्रिषु, तद्यथा-सुपमदुप्यमाया दुप्यमसुपमाया
 दुप्यमाया च, विद्यक्षिते काले सर्वविरतिसामायिकस्य देशविरतिसामायिकस्य च प्रतिपद्यमानकः कदाचिद्भवति कदाचिद्भवति,
 पूर्वप्रतिपद्यस्तु विद्यत एव, 'कोऽसु तिसु' वाची'त्वत्रापिज्ञादः सम्भावने, स चैतत् सम्भावयति-सहरणं प्रतीत्य पूर्वप्रतिप-

लोकः सर्वकालेषु सम्भवति, प्रतिभागकालेषु त्रिषु सम्यत्त्वश्रुतयोः प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, चतुर्थे तु दुष्प्रसङ्गमासुखप्रतिभागे चतुर्विधस्यापि सामायिकस्य प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु विद्यत एव, बाह्यद्वी-
पसमुद्रेष्वपि कालरहितेषु सम्यत्त्वश्रुतदेशविरतिसामायिकानां प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, सर्ववि-
रतिसामायिकस्यापि नन्दीश्वरादौ विद्याचारणादिगमने पूर्वप्रतिपन्नकः सम्भावनीयः। गतं कालद्वारम्, इदानीं गतिद्वारमाह—
चउसुवि गर्हसु नियमा सम्मत्तसुअस्स होइ पडिवत्ती। मणुएसु होइ विरहं विरयाविरहं अ तिरिएसु ॥८१॥
चतसृष्वपि गतिषु नारकतिर्यङ्गरामरूपासु सम्यत्त्वश्रुतसामायिकयोर्नियमात् प्रतिपत्तिर्भवति, न पुनर्न भवति, एवं
निषेधपरं नियमग्रहणं, न तु सदैव तत्प्रतिपत्तिरिति प्रतिपत्त्यर्थं, कदाचिदन्तरस्यापि तत्प्रतिपत्तेरिहैव वक्ष्यमाणत्वात्,
अपिशब्दः पृथिव्यादिषु गत्यन्तर्गतेषु न भवत्यपीति सम्भावयति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सदैव लभ्यते, तथा मनुष्येषु प्रतिपत्ति-
मङ्गीकृत्य भवति विरतिः—समग्रचारित्रात्मिका, किमुक्तं भवति ?—मनुष्यगतौ सर्वविरतिसामायिकस्य प्रतिपद्यमानको
भजनया सम्भवतीति, पूर्वप्रतिपन्नास्तु सदा संत्येव, विरताविरतिश्च—देशचारित्रात्मिका तिर्यक्षु प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य भवतीति
वर्त्तते, अत्रापीयं भावना—तिर्यग्गतावपि देशविरतिसामायिकस्य प्रतिपद्यमानको भजनया, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति ॥
सम्प्रति भव्यद्वारं संज्ञिद्वारं च प्रतिपिपादयिषुराह—

भवसिद्धिओ उ जीवो पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नयरं। पडिसेहो पुण अस्सन्निमीसए सन्नि पडिवज्जे ॥८१३॥
भवैः सिद्धिर्यस्यासौ भवसिद्धिको—भव्यः, स चतुर्णामपि सम्यत्त्वसामायिकादीनामन्यतरत् एकं द्वे त्रीणि सर्वाणि वा

प्रतिपद्यते, व्यवहारनयापेक्षयेत्थमुच्यते, नतु निश्चयता, केवलस्य सम्यक्तत्त्वसामायिकस्य श्रुतसामायिकस्य वा प्रतिपत्तेर-
सम्भवात्, तयोः परस्परमनुगतत्वात्, तत एव प्रतिपत्तव्यम्—कदाचित्सम्यक्चश्रुतसामायिके प्रतिपद्यते कदाचिद्देशविरतिं
कदाचित्सर्वविरतिमिति, इयमत्र भावना—अव्याधृतुर्णामपि सामायिकानां यथायोगं प्रतिपद्यमानका भजनया, पूर्वप्रतिप-
न्नारतु चतुर्णामपि सदैव, एवं सश्रयि चतुर्णां सामायिकानां कदाचित्प्रतिपद्यते, तथा चाह—‘सन्निपडिवज्जे’ इति अपि शब्दस्य
गम्यमानत्वात् सश्रयि चतुर्णां सामायिकानामन्वतरत् विद्यक्षिते काले प्रतिपद्यते, भावना प्रागिव, पूर्वप्रतिपन्नकास्तु
सन्निधत्तुर्णामपि सामायिकानां यथायोगं सदैव उच्यन्ते, ‘पडिसेदो पुण अस्सन्निमीसए’ इति (प्रतिपेधः पुनः) पूर्व-
प्रतिपन्नान् प्रतिपद्यमानकाश्चाभित्य असंक्षिप्तश्रुते-सिद्धे, यतोऽसौ न सशी नाप्यसशी न भव्यो नाप्यभव्य. अतो मिश्रः,
उपलक्षणमेतत्, अभव्ये च चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपेधः, पुनः शब्दो विदोपणार्थः, स चैतद्विद्विनिष्टि—असशी
सात्त्वादनसम्यक्सम्यमाश्रित्य जगमकाले सम्यक्तत्त्वश्रुतसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो भवेत्, भवत्येकयली मिश्रः सम्यक्त्व-
धारित्रसामायिकयोः सिद्धो मिश्रः सम्यक्तत्त्वसामायिकस्य पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्तीति ॥ साम्प्रतमुष्णश्चाह्वार इष्टिद्वारं च
प्रतिपादयन्नाह—

ऊसासगनीसासग मीसय पडिसेह दुविह पडिवन्नो । विट्ठीइ दो नया सल्ल वयहारो निच्छओ धेव ॥ ८१४ ॥
उच्छृसितीत्युच्छृसासकः, नि श्वसितीति निःश्वासकः, आनप्राणपर्याप्तिपरिनिष्पन्न इत्यर्थः, स चतुर्णामपि सामायिकानां
प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, कदाचिन्नयति कदाचिन्नेति भावः, पूर्वप्रतिपन्नकस्तु नियमादस्त्येवेति चाक्यदेशः, ‘मीसे पडि-

सेह' इति मिश्रः खल्वानापानपर्याया अपर्याप्तो भण्यते, तत्र चतुर्णामपि सामाधिकानां प्रतिपत्तिमङ्गीकृत्य प्रतिषेधः, न मिश्रश्चतुर्णामपि सामाधिकानां प्रतिपद्यमानकः सम्भवतीति भावः, 'दुविह पडिवन्नो'त्ति स एव मिश्रो द्विविधस्य सामाधिकस्य, सम्यक्त्वसामाधिकस्य श्रुतसामाधिकस्य चेत्यर्थः, प्रतिपन्नः-पूर्वप्रतिपन्नो देवादिर्जनमकाले भवति, अथवा मिश्रः-सिद्धः, तत्र चतुर्णामपि सामाधिकानां प्रतिपद्यमानस्य प्रतिषेधः, सम्यक्त्वरहितानां तु त्रयाणां सामाधिकानां पूर्वप्रतिपन्नस्य च, 'दुविह पडिवन्न'त्ति अत्र मिश्रः शैलेशीगतोऽयोगिकेवली गृह्यते, तस्य शरीरव्यापाररहिततया उच्छ्वासनिःश्वासविकलत्वात् स द्विविधस्य सामाधिकस्य-सम्यक्त्वचारित्रसामाधिकरूपस्य पूर्वप्रतिपन्नो वेदितव्यः। दृष्टौ विचार्यमाणायां द्वौ नयौ खलु विचारकौ-व्यवहारनयो निश्चयनयश्च, एवकारोऽवधारणे, एतावेव द्वौ, न शेषाविति, तत्राद्यो यथा मतिज्ञानविचारे अज्ञानी ज्ञानं प्रतिपद्यते इत्यभ्युपगतवान् तथेहापि सामाधिकरहितः सामाधिकं प्रतिपद्यते, निश्चयनयस्तु क्रियाकालनिष्ठाकालयोरभेदात् यथा ज्ञानी ज्ञानं प्रतिपद्यते इति प्रतिपन्नवान् तथा सामाधिकवान् सामाधिकं प्रतिपद्यते इत्यपि । उक्ते उच्छ्वासदृष्टिद्वारे, साम्प्रतमाहारकद्वारं पर्याप्तद्वारं च प्रतिपिपादयिषुराह—

आहारओ उ जीवो पडिवज्जइ सो चउण्हमन्नयरं । एमेव य पज्जतो सम्मत्तसुए सिया इअरो ॥ ८१५ ॥

आहारयतीत्याहारकः, स चतुर्णां सामाधिकानां प्राग्वदन्यतरत् प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्तु सर्वेषामपि नियमादस्त्येव, षट् पर्याप्तीः परिसमाप्तवान् पर्याप्तः, सोऽप्येवमेव प्रतिपत्तव्यः, किमुक्तं भवति?—चतुर्णां सामाधिकानामन्यतरत् सामाधिकं प्रतिपद्यमानः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु चतुर्णामपि नियमात् विद्यते इति, 'समत्तसुए सिया इअरो'इति इतरः—अना-

हारकोऽपर्याप्तकश्च, तन्नानाहारकोऽपान्तरालगतौ सम्यक्त्वश्रुते अङ्गीकृत्य. स्यात्-कदाचिद्विवक्षितकाले भवेत् कदाचिन्न
 पूर्वप्रतिपक्षः, प्रतिपद्यमानस्तु नियमाद्य सम्भवतीति वाक्यदोषः, केवली तु समुद्रयातावस्थायां शैलेरयवस्थायां वाऽनाहा-
 रकः सम्यक्त्वसाभाधिकसर्वपिरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपक्षः कदाचित् स्यात्, प्रतिपद्यमानकस्तु नैय, सिद्धस्तु
 सम्यक्त्वसामायिकस्य प्रतिपक्षो नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानको नैय, इतरेषां तु त्रयाणामपि सामायिकानामुभयथापि तस्य
 प्रतिपेधः, अपर्याप्तोऽपि सम्यक्त्वश्रुतसामायिके अङ्गीकृत्य स्यात् सम्भवेत् पूर्वप्रतिपक्षः, प्रतिपद्यमानकस्तु नियमादस्ति,
 देशपिरतिसर्वधिरतिसामायिकयोः पुनरुभयथापि तस्य प्रतिपेधः ॥ सम्प्रति सुसञ्जम्करूपद्वारद्वयव्यापिययासयेदमाह—

निर्वाह भाषभोऽयिञ जागरमाणो चतुष्टयसमपरा। अंढय-योअ-जराजय तिञ निञ चउरो भवे कमसो॥८१६॥
 इह सुखो द्विषा-द्रव्यसुखो भाषसुखश्च, एष जाग्रदपि, तत्र द्रव्यसुखो निर्द्रव्या, भाषसुखस्तु मिथ्याहृदिरज्ञानी, तथा द्रव्य-
 जागरो निर्दारहितः, भाषजागरः सम्यग्दृष्टिः, तत्र निर्द्रवा भाषतोऽपि च जाग्रत् चतुर्णां सामायिकानां प्राग्बद्धम्वतरत्
 प्रतिपद्यमानः सम्भवतीति भाषः, पूर्वप्रतिपक्षस्तु नियमादस्त्येवेति भाषः, अपिज्ञन्दो विज्ञेयो, स वैतद्विशिनष्टि-भाव-
 जागरः सम्यक्त्वसामायिकश्रुतसामायिकयोर्ब्यवहारनयमतेन तु प्रतिपद्यमानकोऽपि देशपिरतिसर्वधिरतिसामायिकयोः
 पुनर्भेदयद्वयमतेनापि पूर्वप्रतिपक्षो नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानकस्तु भाषः, निर्वासुसस्तु चतुर्णामपि सामायिकानां पूर्वप्र-
 तिपक्षो नियमादस्ति, न तु प्रतिपद्यमानको, निर्द्राप्रभाषतस्यार्क्यचित्तशुद्धादिसामग्र्यसम्भवात्, भाषसुसस्तुभयविकलः,
 तस्य मिथ्याहृदित्वात्, यदि निश्चयनयमतेन सम्यग्दृष्टिः सम्यक्त्व प्रतिपद्यते व्यवहारनयमतेन तु मिथ्याहृदिरतो व्यव-

हारनयमताश्रयणे भावसुप्तः सामायिकीदीनां प्रतिपत्ता सम्भवतीति प्रतिपत्तव्यं । जन्म त्रिविधम्-अण्डजपोतजजरायुज-
भेदात्, तत्र यथासङ्ख्यं 'तिग तिग चउरो भवे कमसोत्ति' अण्डजा-हंसादयस्ते सर्वविरतिवर्जानां त्रयाणां सामायि-
कानां विवक्षितकाले प्रतिपद्यमानका भाज्याः, पूर्वप्रतिपन्नास्तु नियमतः सन्ति, सर्वविरतिसामायिकस्य तूभयविकलास्तिर्य-
ग्योनिकत्वात्, पोतजा-हस्त्यादयस्तेऽप्येवमेव, जरायुजा मनुष्या अपि, ततस्ते चतुर्णामपि सामायिकानां विवक्षिते काले
प्रतिपद्यमानका भजनीयाः, पूर्वप्रतिपन्नास्त्ववश्यंभाविनः, उपलक्षणमेतत्, तेन औपपातिकाः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः
प्रतिपद्यमानकाः सम्भवेयुः, पूर्वप्रतिपन्नका नियमतः, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोस्तूभयविकलाः तथा भवस्वा-
भाव्यात् । सम्प्रति स्थितिद्वारमाह—

उक्कोसगट्टिर्द्वैए पडिवज्जंते अ नत्थि पडिवज्जे । अजहद्वमणुक्कोसे पडिवज्जंते अ पडिवज्जे ॥ ८१७ ॥

आयुर्वर्जानां सप्तानां ज्ञानावर्णीयादिकर्मप्रकृतीनामुत्कृष्टायां त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोच्यादिमानायां स्थितौ वर्त्तमानो
जीवश्चतुर्णामपि सामायिकानां 'पडिवज्जंते य नत्थि पडिवज्जे' इति प्रतिपद्यमानकः प्रतिपन्नश्च नास्ति, तस्यातिसङ्क्रियत्वे-
नोभयविकलस्वभावत्वात्, चशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः, आयुपस्तूत्कृष्टायां त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमलक्षणायां स्थितौ वर्त्तमा-
नोऽनुत्तरः सुरः प्रथमस्य सामायिकद्वयस्य पूर्वप्रतिपन्न एव, सप्तमपृथिवीनारकस्तु पूर्वप्रतिपन्नः प्रतिपद्यमानकश्च, देशविरति-
सर्वविरतिसामायिकयोस्तूभयविकलाः तथा भवस्वाभाव्यात्, अजघन्योत्कृष्टस्थितिरेवाजघन्योत्कृष्टः, स्थितिशब्दलोपात्,
अद्यानामपि कर्मणां मध्यमायां स्थितौ वर्त्तमान इत्यर्थः, स 'पडिवज्जंते य पडिवज्जे' इति, अत्रापि चशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्ध-

न्यः, चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, प्रतिपद्य नियमादस्ति, ज्ञानावरणदर्शनाधरणात्तरायमोहनीय-
जायन्यस्थितिकस्तु देशविरतिरहितस्य सामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नो लभ्यते, न तु प्रतिपद्यमानको, देशविरतिसामायिकस्य
तूभयविकलः, यातिकर्मचतुष्टयजन्यस्थितौ वर्तमानः कृपक सूक्ष्मसम्भरायादिर्भयति, न श्रेयः, ततः स यथोक्तस्वरूप
पय, वेदनीयायुर्नामगोत्रजपन्यस्थितिकः पुनः सम्यक्त्वसामायिकसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नोऽस्ति, नतु प्रतिपद्य-
मानकः, श्रुतसामायिकदेशविरतिसामायिकयोस्तु न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः, वेदनीयादिजपन्यस्थितिको हि
वरमसमये वर्तमानोऽयोगिकेयली, सतः स उक्तस्वरूप एव भवतीति, सवारापेक्षया त्वायुःकर्मजपन्यस्थितिचिन्तायां
शुद्धकर्मभयोऽप्राप्यते, सत्र च वर्तमानो जीवो निगोदादिधनुर्णामपि सामायिकानां न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः,

शुद्धकर्मभयोऽप्राप्यते, सत्र च वर्तमानो जीवो निगोदादिधनुर्णामपि सामायिकानां न पूर्वप्रतिपन्नो नापि प्रतिपद्यमानकः,

तस्य तथारूपपरिणामासम्भवात् ॥ सम्प्रति वेदद्वार सज्ञाद्वार कपायद्वार च व्याचिरस्यासुराह—
चउरोऽबि त्रियिहयेद पउसुयि सज्ञासु होइ पडियसी । दिहा जहा कसापसु पझिमं तहप इहयंयि ॥८१८॥
वत्थार्यपि सामायिकानि त्रिविधेदे-लीपुनपुसकलसणे पूर्वप्रतिपन्नानि नियमतः सम्रति प्रतिपद्यमानानि च सम्मयन्तीति
वाचयशेषः, किमुक् भवति ?-त्रिविधेऽपि वेदे चतुर्णामपि सामायिकानां विवक्षितकाले पूर्वप्रतिपन्ना नियमेन विद्यन्ते, प्रति-
पद्यमानकास्तु भाग्या इति, अवेदकः सम्यक्त्वसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो नियमेन लभ्यते, सयोगिकेवल्लिना
सदैव भावात्, श्रुतसामायिकस्य तु कदाचिन्नभ्यते कदाचिन्न, क्षीणवेदसुपकसम्भवेऽप्राप्यते, न शेषकालमिति भावः,
प्रतिपद्यमानकस्तु त्रयाणामपि न सम्भवति, देशविरतिसामायिकस्य तुभयविकलः । द्वारं । तथा चतसृष्वपि सज्ञासु-आहा-

रभयैथुनपरिग्रहरूपास्तु चतुर्विधस्यापि सामायिकस्य प्रतिपत्तिर्भवति, प्रतिपद्यमानकः सम्भवतीति भावः, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्त्येव । द्वारं । तथा अधो यथा 'पढमिहुगाण कसायाण'मित्यादिना कपायेषु वर्णितं तथे-
हापि वर्णनीयम्, सङ्क्षेपार्थस्त्वयम्-सामान्येन कपायवान् चतुर्णामपि सामायिकानां पूर्वप्रतिपन्नो नियमादस्ति, प्रतिपद्य-
मानस्तु भाज्यः, अकपायी तु छद्मस्थवीतरागो देशविरतिवर्जसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्नः कदाचिह्नभ्यते कदाचिह्न,
उपशान्तमोहादीनामन्तरस्यापि भावात्, प्रतिपद्यमानकस्तु नैव, देशविरतिसामायिकस्य त्रुभयविकलः, सयोगिकैवल्यदि-
रकपायी सम्यक्त्वसर्वविरतिसामायिकयोः पूर्वप्रतिपन्नो नियमतोऽस्ति, प्रतिपद्यमानको नैव, श्रुतदेशविरतिसामायिकयो-
रुभयविकलः, गतं द्वारत्रयम् । इदानीमायुर्ज्ञानरूपद्वारद्वयमभिधितुराह—

संखेज्जाऊ चउरो भयणा सम्मसुअऽसंखवासाणं । ओहेण विभागेण य नाणी पडिचज्जई चउरो ॥ ८१९ ॥
सङ्खेय्यायुर्मनुष्यश्चत्वारि सामायिकानि प्रतिपद्यमानः सम्भवति, प्रतिपन्नस्तु नियमादस्त्येवेति वाक्यशेषः, 'भयणा
सम्मसुयसंखवासाण'मिति असङ्ख्यवर्पाणाम्-असङ्ख्येयवर्पाणामसङ्ख्येयवर्पायुषां सम्यक्त्वश्चतुस्तसामायिकयोः,
असङ्ख्येयवर्पायुः प्रतिपद्यमानकः कदाचिह्नभ्यते कदाचिह्नैति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमेन विद्यते, देशविरतिसर्वविरति-
सामायिकयोस्तूभयविकलः । द्वारम् । 'ओहेणे'त्यादि, ओघेन-सामान्येन निश्चयनयमधिकृत्य ज्ञानी चत्वार्यपि सामायि-
कानि प्रतिपद्यते, व्यवहारनयमेतेन त्वज्ञानी सम्यक्त्वश्चतुस्तसामायिके देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु ज्ञानी, पूर्वप्रतिपन्नस्तु
ज्ञानी चतुर्णामपि सामायिकानां नियमादस्ति, विभागेन यदा ज्ञानी चिन्त्यते तदा मतिश्चतुस्तज्ञानी युगपत् सम्यक्त्वश्चत-

सामायिके प्रतिपद्यते, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोस्तु प्रतिपद्यमानको मजनया, पूर्वप्रतिपन्नकश्चतुर्णामपि, अवधिज्ञानी सम्यक्स्वश्रुतसामायिकयो पूर्वप्रतिपद्यस्तायस्त्रियमादस्ति, कदाचित् युगपत्प्रतिपद्यमानकोऽपि लभ्यते, यदा देवादिभिर्मध्याह्-
 णि भवतीति (मिथ्यादृष्टिं सन् सम्यग्दृष्टिर्भजति तदा सम्यक्स्वश्रुतसामायिकाभ्यां युगपदवधिज्ञानं लभते) देशविरतिसामा-
 यिकस्य तु प्रतिपद्यमानको न पदते, देशविरतिर्हि मनुष्यस्य तिरश्चो वा, सर्वदेशविरत्यादिगुणत एवावधिज्ञानं, प्रतिपन्नस्तु
 द्वयोरपि नियमादस्ति, मन पर्यायज्ञानी देशविरतिरहितसामायिकत्रयस्य पूर्वप्रतिपन्न एव, न तु प्रतिपद्यमानकः, युगपद्वा
 सह तेन चारित्र प्रतिपद्यते तीर्थकृत्, उक्तं च—“पडिवन्नस्मि चरिते, चरनानी जाय छुडमत्था” । भवत्येकेपली सम्य-
 क्त्यचारित्रयो पूर्वप्रतिपन्नो, न प्रतिपद्यमानकः, श्रुतदेशविरतिसामायिकयोरुभयविकलः, सिद्धकेपली सम्यक्त्यसामायि-
 कस्य पूर्वप्रतिपन्नो, न प्रतिपद्यमानकः, इतरसामायिकत्रयस्य पुनर्न प्रतिपन्नो(द्यमानो), नापि पूर्वप्रतिपन्नः । साम्प्रतं
 योगोपयोगशरीरद्वाराणि प्रतिपादयामाह—

एवरोऽपि तिबिह जोए उवमोगवुगम्मि चउर पडिवल्ले । ओरालिए चउकं सम्मसुअ यिउविए भपणा ॥८२०॥
 चत्वार्यपि सामायिकानि सामान्यतस्त्रिविधे योगे—मनोवाक्कायलक्षणे प्रतिपत्तिमाश्रित्य विवक्षिते काले सम्भवन्ति, प्राक्-
 प्रतिपन्नता त्वधिकृत्य विद्यन्ते एव, विद्वेषचिन्तायामौदारिककाययोगवति योगत्रये चत्वार्यपि सामायिकानि पूर्वप्रतिपन्नानि
 नियमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानानि तु भाज्यानि, वैक्रियकाययोगवति सम्यक्स्वश्रुते पूर्वप्रतिपन्ने नियमतः, प्रतिपद्यमानके भाज्ये,
 देशविरतिसर्वविरतिसामायिके तु प्रतिपद्यमाने न स्तः, पूर्वप्रतिपन्ने तु स्यातामपि, यथा अम्बडराचकविष्णुकुमारप्रभृतीनाम्,

आहारककाययोगवति देशविरतिरहितानि त्रीणि सामायिकानि पूर्वप्रतिपन्नानि निवमतः सन्ति, प्रतिपद्यमानानि नैव, देशविर-
तिसामायिकं तु नोभययथापि, तैजसकर्मणकाययोगे केवलेऽपान्तरालगतावाधसामायिकद्वयं प्राक्प्रतिपन्नतामधिकृत्य
भाज्यं, प्रतिपद्यमानं तु नास्ति, केवलिसमुद्घाते पुनः सम्यक्त्वचारित्रसामायिके प्राक्प्रतिपन्ने नियमतो विद्येते, प्रतिपद्यमाने
तु न स्तः, देशविरतिसामायिकं तूभयविकलं, मनोयोगे केवले न किञ्चित्, तस्यैवाभावात्, एवं चायोगेऽपि, काययोगेऽपि
केवले न किञ्चित्, 'उभयाभावो पुढवाइएसु' इति वचनात्, कायचायोगद्वये तु सम्यक्त्वश्रुते प्राक्प्रतिपन्नतामधिकृत्य
भवेतां, द्वीन्द्रियादिषु जन्मकाले सास्वादनसम्यक्त्वसम्भवात्, प्रतिपद्यमाने तु न स्तः, देशविरतिसर्वविरतिसामायिके
उभयविकले । द्वारम् । 'उचयोगगुङ्गमि चउरो पडिचल्ले' इति साकारानाकाररूपे उपयोगद्वये प्रत्येकं चत्वार्यपि सामा-
यिकानि प्रतिपद्यमानानि सम्भवन्ति, प्राक्प्रतिपन्नानि नियमतः, आह-'सघातो लङ्घीओ सागारोवयोगोवउत्तस्स भवन्ती-
त्यागमवचनादनाकारोपयोगे सामायिकलब्धिविरोधः, नैप दोषः, तस्यागमवचनस्य प्रयुद्धमानपरिणामजीवविपयत्वात्,
अवस्थितौपशमिकपरिणामापेक्षया चानाकारोपयोगेऽपि सामायिकलब्धिप्रतिपादनमविरुद्धं, तथाहि-अंतरकरणे चतस्रोऽपि
सामायिकलब्धयो वर्ण्यन्ते, तस्मिन्श्चान्तरकरणे औपशमिकः परिणामोऽवस्थितो, वृद्धिहान्यसम्भवात्, मिथ्यात्वोदयाभा-
वाज्जि न परिणामस्य हानिः, सम्यक्त्वपुद्गलोदयाभावाच्च न वृद्धिः, ततः सोऽवस्थितपरिणामः सन् सम्भवत्यनाकारोप-
योगेऽपि लभमानः सामायिकचतुष्टयमिति, आह च भाष्यकृत-सघातो लङ्घीतो जइ सागारोवयोगभावमि । इह कहं-
मुचयोगगुङ्गे लब्भइ सामाइयचउकं ? ॥ २७३१-३०८९ विज्ञे० ॥ सो किर नियमो परिवहुमाणपरिणामयं पइ इहं तु । जोऽव-

द्विपरिणामो लभेज्ज स लभेज्ज बीपडवि ॥ २७३२ ॥ सपयोगेऽनाकाररूपे इति शेषः । पायं पचदमाणो लभए सागारगह-
णया तेण । इयरो ष जइच्छाप सवसमसम्माइलाभंमि ॥ २७३३ ॥ जं मिच्छस्सानुदओ न हायए तेण तरस परिणामो ।
जं पुण सयमुयवंत न यद्धए तेण परिणामो ॥ २७३४ ॥ (विज्ञेपा०) इति द्वारम् । 'ओरालिए' इत्यादि, औदारिके
शरीरे सामायिकचतुष्कं पूर्णप्रतिपन्न नियमतो लभ्यते, प्रतिपद्यमानकतु मान्यं, सम्यक्प्रश्रुतयोर्धैक्रियशरीरे मज्जना, प्रति-
पत्तिमङ्गीकृत्य देयादि कदाचिन्नेति, पूर्णप्रतिपन्नकस्तु नियमादस्ति, देशविरतिसर्वधिरतिसामायि-
क्यो पुनः पूर्णप्रतिपन्न कदाचिच्चारणधमणादे सम्भवात्, प्रतिपद्यमानकस्तु नैय, वैक्रियप्रवृत्तौ प्रमादभावात्, शेषश्चा-
रीरविचारो योगद्वारानुसारतो भावनीयः ॥ सम्प्रति सस्थानादिद्वारत्रयप्रतिपादनार्थमाह—

सयेसुचि सठाणेसु लहइ एमेव सधसंघयणे । उक्कोसजइन्न वल्लिऊण माणं लभे मणुओ ॥ ८२१ ॥

संस्थान समचतुरस्त्रादि षोढा तेषु सर्वेष्वपि सस्थानेषु लभते-प्रतिपद्यते चत्वार्यपि सामायिकानि, चतुर्णामपि सामा-
यिकानां प्रतिपत्ता सम्भवतीति प्राक्प्रतिपन्नो नियमादस्ति, 'एवमेव सधसंघयणे' एवमेव सर्वसहनविषयो विचारो वेदि-
तव्यः, पदस्वपि यज्जर्पमनाराद्यादिषु सहनेषु चतुर्णामपि सामायिकानां प्रतिपत्ता विषयिते काले माज्यः, पूर्णप्रति-
पद्यस्तु नियमादस्ति । 'उक्कोसजइन्न वल्लिऊण माणं लभे मणुओ' इति मीयते इति मानं-शरीरस्यावगाहना तत् जघ-
न्यम्-अनुलासह्येयभागलक्षणम् उत्कृष्ट-त्रिगन्धूतप्रमाण वर्ज्यित्वा मध्यमे शरीरमाने वर्त्तमानो मनुजो लभते-प्रतिपद्य-
मानः सम्भवति, चत्वारि सामायिकानीति प्रक्रमाद्भूम्यते, पूर्णप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, जघन्यावगाहनाया पुनर्वर्त्तमानो

श्रीआव-
श्यक मल-
य० वृत्तौ
उपोद्घाते
॥४४६॥

कद्वारे सं-
स्थानादि

॥४४६॥

गर्भजमनुष्यः सम्यक्त्वश्रुतयोः पूर्वप्रतिपन्नः सम्भवति, नतु प्रतिपद्यमानकः, उत्कृष्टावगाहनास्तु त्रिगन्धूतप्रमाणः सम्य-
क्त्वश्रुतयोः पूर्वप्रतिपन्नः नियमादस्ति, प्रतिपद्यमानस्तु भाज्यः, देशविरतिसर्वविरतिसामायिकयोस्तु द्वावपि जघन्यो-
त्कृष्टावगाहनाबुभयविकलौ, नारकदेवा अपि जघन्यावगाहनाः सम्यक्त्वश्रुतयोः पूर्वप्रतिपन्नाः सम्भवन्ति, नतु प्रतिपद्य-
मानकाः, मध्यमावगाहना उत्कृष्टावगाहनाश्च पूर्वप्रतिपन्ना नियमतः, प्रतिपद्यमानकाः सम्भवास्पदं, तिर्यक्पञ्चेन्द्रियाः
जघन्यावगाहनाः सम्यक्त्वश्रुतयोः सम्भविनः, प्रतिपद्यमानकास्तु नैव, मध्यमावगाहना उत्कृष्टावगाहनाश्च यथासङ्गं त्रयाणां
सर्वविरतिवर्जानां द्वयोः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः प्रतिपद्यमानकाः सम्भवन्ति, पूवप्रतिपन्ना नियोगतः । गतं द्वारजयम्,
अधुना लेश्याद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

सम्मत्तसुअं सघासु लहइ मुद्धासु तीसु अ चरित्तं । पुवपडिचत्तओ पुण अत्तयरीण उ लेसाण ॥ ८२२ ॥

सम्यक्त्वं च श्रुतं चेत्येकवद्भावः सम्यक्त्वश्रुतसामायिके कृष्णादिकासु गुह्यान्तासु गद्गसु लेश्यासु लभते, प्रतिपद्य-
मानः सम्भवतीति भावः, चारित्रं पुनर्देशविरतिलक्षणं सर्वविरतिलक्षणं वा शुद्धासु तेजःप्रभृतिष्वेव, चदान्दस्यावधार-
णार्थत्वात्, लभते इति वर्त्तते, एवं प्रतिपद्यमानकमधिकृत्य लेश्याद्वारं निरूपितम्, अधुना ग्राहप्रतिपन्नमधिकृत्याह—‘पुवप-
डिचत्तओ’ इत्यादि, पूर्वप्रतिपन्नकः पुनरन्यतरस्यां लेश्यायां कृष्णाद्यभिधानायां भवति, आह—सतिश्रुतज्ञानलाभचिन्तायां
शुद्धासु तिसृषु तेजःप्रभृतिषु प्रतिपद्यमानक उक्तः, ततः कथमिदानीं सर्वोत्थभिधीयमानः सम्यक्त्वश्रुतसामायिकयोः प्रतिपत्ता
न विरुध्यते ? इति, उक्तं च—“नणु मइसुयाइलाभोऽभिहितो मुद्धासु तीसु लेसासु । मुद्धासु असुद्धासु य कहमिह सम्मत्तसु-

यलामो ? ॥ १ ॥" (२१४१ विज्ञो) अत्रोच्यते—प्राक् लेखाद्रव्यसाचिव्यजनितात्मपरिणामरूपां भावलेखयामधिकृत्य
 मतिश्रुतज्ञानताम उक्तं, ततः स तेजाप्रभृतिष्वेव लेखासु घटते, इह त्ववस्थितकृष्णादिद्रव्यरूपां द्रव्यलेखयामधिकृत्य
 सम्यक्स्यश्रुतयो प्रतिपद्यमानकं सक्तं, ततः स कृष्णादिष्वपि लेखासु घटते, कृष्णादिद्रव्यरूपद्रव्यलेखयामवस्थि-
 तायामपि तेजोलेखादिद्रव्यसम्पर्कत प्रतिभागादिमात्रभावेन तेजोलेखादिपरिणामसम्भवतो विरोधाभावात् तथाहि—
 सप्तमपृथिवीनैरदिकादेरामवमवस्थितास्वपि कृष्णादिद्रव्यलेखासु तेजोलेखादिद्रव्यसम्पर्कतः स्वस्वाकारमायमात्रमुपजा-
 यते, सक्तं च प्रज्ञापनायाम्—‘से नूण कण्ठलेसा नीललेस पप्प नो तारुयत्ताए नो तारुयत्ताए नो तारुयत्ताए नो तारुयत्ताए
 मुज्जो मुज्जो परिणमइ !, हुता गोयमा ! कण्ठलेसा नीललेस पप्प जाय नो परिणमइ, से केण्ठेणं मंते ! एव बुद्धइ किण्ठ-
 लेसा नीललेस पप्प जाय नो परिणमइ !, गोयमा ! आगारभावमायाए वा से सिया पळिभागमायाए वा से सिया, कण्ठ-
 लेसा ण सा, नो खलु नीललेसा, तस्य गया उत्सकइ, से एण्ठेणं गोयमा ! एवं बुद्धइ किण्ठलेसा नीललेस पप्प जाय नो
 परिणमइ” अत्र आकार एव भाव आकारभावः, आकारभाव एवाकारभावमात्रा, मात्राशब्दः खत्याकारभावव्यतिरिक्त-
 प्रतिविम्यादिधर्मान्तरप्रतिषेधवाचकः, तेन आकारमायमात्रयाऽसौ स्यान्नीललेखा, नतु तत्स्वरूपापत्तिः, तथा प्रतिरूपो
 भागः प्रतिभागः, प्रतिविम्वमित्यर्थः, प्रतिभाग एव प्रतिभागमात्रा, अत्र मात्राशब्दो वास्तवपरिणामप्रतिषेधवाचकः, तथा
 प्रतिभागमात्रयाऽसौ नीललेखा स्यात्, नतु तत्स्वरूपवत्, स्फटिक इवोपधानवशादुपधानरूप इति हृद्यान्तः, ततः स्वरूपेण
 कृष्णलेखेधासौ, न नीललेखा, किं तर्हि !, तत्र गता उत्सर्पति, तत्र गता—तत्रस्था तत्स्वरूपस्या इत्यर्थः, नीललेखादिक

लेख्यान्तरं प्राप्य उत्सर्पति-आकारभावं प्रतिविम्बभावं वा नीलेक्ष्यादिसम्बन्धिनमासादयति, 'एवं नीलेसा काउलेसं पप्प जाव नीलेसा णं सा, नो खलु काउलेसा तत्थ गया उत्सर्पइ वा' तत्र गता उत्सर्पतीति, किमुक्तं भवति? स्वरूपस्यैव सती आकारभावं प्रतिभागं च कापोतलेक्ष्यासम्बन्धिनमासादयतीति, अवसर्पति चेति नीलेक्ष्यैव सती च कृष्णलेख्यां प्राप्य तदाकारभावमात्रमासादयति, 'एवं काउलेसा तेउलेसं पप्प तेउलेसा पम्हलेसा सुक्कलेसं पप्प' भावार्थः सर्वत्रापि प्राग्वत्, एवं किण्हलेसा नीलेसं पप्प किण्हलेसा काउलेसं पप्प एवं जाव सुक्कलेसं पप्प एवमेकेकी सचाहिं चारिजइ' इति, कृष्णादिद्रव्यलेख्यानां च तेजोलेख्यादिद्रव्यसम्पर्कतस्तदाकारभावादिसमात्रोपपत्तौ तेजोलेख्यादिपरिणामहेतुतोपजायते, तेजोलेख्यादिपरिणामे च सम्यक्त्वादिलाभ इति सप्तमपृथिवीनैरयिकादेरपि सम्यक्त्वादिलाभो भावरूपां लेख्यामधिकृत्य तेजःप्रभृतिष्वेव लेख्यासु द्रव्यलेख्यामधिकृत्य कृष्णादिकास्वपि, ततः प्राक् मतिश्रुतज्ञानलाभो भावलेख्यामधिकृत्य तेजोलेख्यादिषु इह तु सम्यक्त्वादिलाभो द्रव्यलेख्यामपेक्ष्य कृष्णादिज्वप्यभिधीयमानो न विरुद्ध इति ॥ सम्प्रति परिणामद्वारप्रदर्शनार्थमाह—

चहुंते परिणामे पडिचज्जइ सो चउण्हमत्तयरं । एमेव चहुअम्मिमवि हायंति न किंचि पडिचज्जे ॥ ८२३ ॥

परिणामः—अध्यवसायविशेषः तस्मिन् शुभशुभतररूपतया वर्द्धमानपरिणामे प्रतिपद्यते, स वर्द्धमानपरिणामो जीवश्चतुर्णां सम्यक्त्वादिसामायिकानामन्यतरत् सामायिकं 'एवमेव' पूर्वोक्तन्यायेनान्तरकरणावस्थितेऽपि शुभे परिणामे चतुर्णामन्यतरत् सामायिकं प्रतिपद्यते, 'हायन्ते न किंचि पडिचज्जे' इति हायमाने-परिभ्रंशमुपगच्छति शुभे परिणामे न किञ्चित्प्रति-

पद्यते सामायिक, सङ्घिष्टास्वसायत्वात्, प्राक्प्रतिपद्यस्तु त्रिष्वपि परिणामेषु चतुर्णामपि सामायिकानां भवतीति ।
सगम्रति वेदनाद्वार समुद्घातक्रियाद्वार च प्रतिपिपादयिपुराह—

दुविद्वाह वेअणाए पडियज्जइ सो चउण्हमज्जयर । असमोहओचि एमेव पुषपडियज्जए भयणा ॥ ८२४ ॥

द्विविधायामपि सातासातरूपाया वेदनाया सत्या प्रतिपद्यते स जीवश्चतुर्णामपि सामायिकानामन्यतरत् सामायिकं, प्राक्प्रतिपद्यस्तु नियमादस्ति, 'असमोहतोऽपि एधमेव'ति असमयहतोऽपि वेदनादिसमुद्घातरहितोऽपि पयमेव-पूर्वो-क्तन्यायेन चेदित्यर्थः, सोऽपि चतुर्णां सामायिकानामन्यतरत् सामायिकं प्रतिपद्यमानः समयति, प्राक्प्रतिपद्यस्तु नियमा-द्विद्यत इत्यर्थः, समयहतस्तु केवलिसमुद्घातादिना सप्तविधसमुद्घातेन न किञ्चित्प्रतिपद्यते, किन्तु 'पुषपडियज्जए भयणा' इति पूर्वप्रतिपन्नके समयहते विचारयितुमारब्धे भजना-समर्थना कार्या, यथा समयहता सामायिकद्वयस्य त्रयस्य वा प्राक्प्रतिपन्नो लभ्यते, तत्र केवलिसमुद्घाते सम्यक्स्यचारित्रसमायिकद्वयस्य पूर्वप्रतिपन्नक, शेषसमुद्घातेषु पुनः सम्यक्स्यश्रुत-सामायिकद्वयस्य यदिवा सम्यक्स्यश्रुतदेशधिरतिसामायिकत्रयस्य अथवा सम्यक्श्रुतसर्वधिरतिसामायिकत्रयत्वेति, समुद्घातस्य सप्तविधो, यतोऽन्यत्रोक्त—“केवलिकसाथमरणे वेयणा विवधितो य आहारे । सत्तयिह समुग्घातो पण्णत्तो वीयरगेहि ॥ १ ॥” गतं द्वारद्वयम् । अधुना निर्वेदनद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

दधेण य भायेण य निघेहिंत्तो चउण्हमज्जयर । नरएसु अणुवहे दुग तिग चउरो सिउवहे ॥ ८२५ ॥

निर्वेदनं द्विधा-द्रव्यतो भावतश्च, तत्र द्रव्यतः कर्मप्रदेशविषयातरूप, भावतः क्रोधादिहानिलक्षण, तत्र सर्वमपि कर्म

निर्वेष्टयन् चत्वार्यपि सामायिकानि लभते, विशेषतस्तदावरणं, तत्र ज्ञानावरणं निर्वेष्टयन् श्रुतसामायिकं मामोति, मोहनीयं तु निर्वेष्टयन् शेषत्रयमिति, भावतस्तु क्रोधाध्यवसायान् निर्वेष्टयन् चतुर्णामन्यतरत् प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्त्वस्येव, संवेष्टयंस्त्वनन्तानुबन्धादीन् न किञ्चित्प्रतिद्यते, शेषकर्म त्वङ्गीकृत्योभयथापि ॥ गतं निर्वेष्टनद्वारमुद्धर्त्तनाद्वारमधुना—‘नर-
एसु अणुघट्टे’ इत्यादि, नरकेष्वधिकरणभूतेषु अनुद्धर्त्तयन्, तत्रस्थ एवेत्यर्थः, पाठान्तरम्—‘नरयाओ अणघुट्टे’ इति तत्र नरकादनुद्धर्त्तयन्, तत्रैव स्थितः सन्निति भावः, दुर्गति आद्यसामायिकद्वयं प्रतिपद्यते, तदेवाधिकृत्य पूर्वप्रतिपन्नोऽ-
प्यस्ति, ततः उद्धृत्तस्तु कदाचित् तिर्यक्षूपन्नः सर्वविरतिवर्जं सामायिकं प्रतिपद्यते, मनुष्येयूपन्नश्चतुष्टयमपि ॥

तिरिएसु अणुघट्टे तिगं चउक्कं सिसा य उवट्टे । मणुएसु अणुघट्टे चउरो ति दुगं तु उवट्टे ॥ ८२६ ॥
देवेसु अणुघट्टे दुगं चउक्कं सिसा य उवट्टे । उवट्टमाणओ पुण सवोऽवि न किंचि पडिचज्जे ॥ ८२७ ॥

तिर्यक्षु गर्भन्युत्क्रान्तिकेषु संज्ञिषु अनुद्धृतः सन् त्रिकम्—आद्यं सामायिकत्रयमधिकृत्य प्रतिपत्ता लभ्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, ‘चउक्कं सिसा उ उवट्टे’ इति उद्धृतो—मनुष्यादिष्वायातः सन् स्यात्—कदाचिच्चतुष्कं, स्याद्ग्रहणादिदमपि द्रष्टव्यं—स्यात्रिकं स्याद्, द्विकमधिकृत्योभयथापि भवतीति, ‘मणुएसु अणुघट्टे चउरो’ इति मनुष्येष्वनुद्धृतः सन् चत्वारि प्रतिपद्यमानः सम्भवति, उपलक्षणमेतत् त्रीणि द्विकं वा, प्राक्प्रतिपन्नस्तु विकल्पत्रयेऽपि नियमादस्ति, ‘ति दुगं तु उवट्टे’ इति मनुष्येभ्य उद्धृतस्तिर्यग्रामरेष्वयातस्त्रीणि द्विकं वाऽधिकृत्योभयथापि भवति, किमुक्तं भवति ?—देवनारकेषूपन्न आद्यं सामायिकद्वयमधिकृत्य प्रतिपद्यमानः पूर्वप्रतिपन्नो वा लभ्यते, तिर्यक्षु पुनरुत्पन्नः सर्वविरतिवर्जसामायिकत्रयम-

पि कृत्योभयधापि भयतीति, देयेष्वनुद्वृत्ताः सन् प्रथमं सामायिकद्वयमाश्रित्य प्रतिपद्यमानकः सम्भवति, पूर्वप्रतिपन्नस्तु नियमादस्ति, 'चउकं सिया उ उण्हे' इति देवेभ्य उद्वृत्त सन् चउकमाश्रित्योभयधापि उभ्यते, स्यात्तश्चन्द्रग्रहणात् त्रिकं द्विकं च, इयमत्र भायना-देवेभ्य उद्वृत्ताः सन् तिर्यस्यायातः प्रथमं सामायिकत्रिकं द्विकं वा प्रतिपद्यमानः प्राक्-प्रतिपन्नश्च उभ्यते, मनुष्येष्वायातः सामायिकचतुष्टयमपीति, उद्वर्त्तमानकः पुनरपान्तरालगतौ सर्वोऽप्यमरादिः न किञ्चित्प्र-तिपद्यते, प्राक्प्रतिपन्नस्याप्ययोः सामायिकयोर्लभ्यते ॥ आशयकरणद्वारमाह—

नीसवमानो जीषो पडिपज्जइ सो चउण्हमसपर । पुषपडिपज्जओ पुण सिअ आसयओ च नीसयओ ॥ ८२८ ॥
यत् सन्यपस्यादिसामायिक प्रतिपद्यते तदायारकं कर्म मिथ्यात्वमोहनीयादिकं निश्चाययन्-निर्जरयन् शेषकर्मोद्वृ-
त्तमपि जीष. प्रतिपद्यते चतुर्णामन्यतरत्, किमुकं भयति!-पत्त्यार्येपि यथायोगमेव प्रतिपद्यते, पूर्वप्रतिपन्नकः पुनः
स्यादाश्रयको पा-पन्थकः नि श्रायको धा-निर्जरकः, दाशब्दस्य व्यवहितः सम्बन्धः, आह-निर्वेष्टनद्वारादस्य कः प्रतियि-
श्लेषः, उच्यते, निर्वेष्टन नाम कर्मप्रदेशयिसहतरूप, ततोऽनेन क्रियाकालो गृहीतः, नि श्रयणं तु निर्जरा, ततोऽनेन निरा-
कालो गृहीत इति भेदः, अथवा प्राक् संवेष्टनवक्यताऽर्थतोऽभिहिता, इह तु साक्षादिति ॥ साम्प्रतमलङ्कारशायनासन-
चङ्क्रमणद्वारकदग्धकं व्याचिख्यासुराह—

उग्गमुक्कमणुग्गुक्के उग्गुण्ते य केसजलंकारे । पडिवत्तेज्जअपर सयणाईसुं पि गमेव ॥ ८२९ ॥

उग्गमुक्के-परित्यक्ते अनुन्मुक्ते-अपरित्यक्ते, अनुसाराऽलङ्कारणिकः, उग्गुं चं च केयालङ्कार-केशोपलक्षितः कटकके-

भूरहारकङ्कणवस्त्राद्यलंकारः केशालङ्कारः, तं प्रतिपद्येतान्यतरच्चतुर्णां सामायिकानां, प्राकृतिपन्नश्च लभ्यते, अत्र भर-
तचक्रवर्त्यदिद्य उदाहरणं, एवं 'शयनादिष्वपि' शयनासनचङ्क्रमणरूपेषु चतुर्षु द्वारेषु योजना कार्या, उन्मुक्तशयनोऽनु-
न्मुक्तशयन उन्मुचंश्च चतुर्णामन्यतरत् सामायिकं प्रतिपद्यते, प्राकृतिपन्नश्च सम्भवति, एवमासनादिष्वपि योजना कार्या ।
तदेवमुक्तं विस्तरतः, केति द्वारम् ॥

इति श्रीमन्मलयगिर्याचार्यविहिताया आवश्यकवृत्तेः द्वितीयभागः ॥

इति श्री-आगमोदयसमिति-ग्रन्थोद्भारे ग्रन्थाङ्कः ६०.

इति श्रीमन्मलयगिर्याचार्यविहिताया
आवश्यकवृत्तेर्द्वितीयभागः समाप्तः ॥

इति श्री-आगमोदयननिति-ग्रन्थोत्सारे ग्रन्थाङ्कः ६०

